ISTORIE
O BIOGRAFIE EXEMPLARĂ. —LE POINT
AUDE TERRAY
SINGURĂ ÎMPOTRIVA TUTUROR
VIAȚA PRINȚESEI
MARTHA BIBESCU
TRADUCERE DE ALINA PAVELESCU
HUMANITAS

Aude Terray este doctor în istorie, scriitoare și critic literar, cercetătoare, jurnalist cultural. A publicat biografii ale unor mari personaje ale secolului XX: Claude Pompidou, Drieu La Rochelle, Jean Moulin. În documentarea pentru acest volum a cercetat sursele cele mai relevante: arhiva familiei Bibescu-Ghika, documentele de la Arhivele Naționale ale României, de la Biblioteca Națională a României și de la Biblioteca Națională a Franței, precum și memoriile personajelor care s-au intersectat cu Martha Bibescu.

ISTORIE

Aude Terray este doctor în istorie (Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales), scriitoare și cronicar literar în presa radiofonică. Face parte din mai multe jurii literare. A publicat biografii ale unor figuri ilustre din secolul XX: *Claude Pompidou, l'incomprise* (2010), *Madame Malraux* (2013), *Les derniers jours de Drieu La Rochelle* (2016) și *Entre ici, Jean Moulin* (2019).

În documentarea pentru această carte, Aude Terray a pășit pe urmele Marthei Bibescu, primind acces la arhive inedite. La Londra, strănepoata Marthei Bibescu, Jean Ghika, i-a oferit, în mod excepțional, permisiunea de a consulta jurnalul intim al străbunicii sale, întins pe 63 de ani, și i-a dezvăluit fascinanta corespondență cu fiica sa, Valentina. La București a cercetat fonduri din Arhivele Naționale și Biblioteca Națională a României. La Paris, s-a cufundat timp de trei luni și jumătate în corespondența Marthei Bibescu, aflată la Biblioteca Națională a Franței. A adunat și a comparat toate memoriile și biografiile celor care s-au intersectat cu eroina sa, a cărei vastă rețea se întindea în nenumărate țări. În cele din urmă, Mihai de Brancovan, nepotul Marthei Bibescu și ultimul martor în viață care a cunoscut-o îndeaproape, i-a împărtășit lui Aude Terray amintiri inedite, punându-i la dispoziție multe documente private.

Această biografie a primit Premiul Nouveau Cercle de l'Union Interalliee (2023) și Premiul Celeste Albaret (2024).

AUDE TERRAY

SINGURĂ ÎMPOTRIVA TUTUROR

VIAȚA PRINTESEI

MARTHA BIBESCU

Traducere din franceză
de Alina Pavelescu

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Adina Săucan
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Iuliana Constantinescu, Veronica Dinu

Tipărit la Master Print Super Offset

Aude Terray
La Princesse Bibesco: frondeuse et cosmopolite
© Editions Tallandier, 2023
This edition is published by arrangement with Editions Tallandier in conjunction with its duly appointed agent Books And More Agency #BAM, Paris, France
All rights reserved.

© HUMANITAS, 2024, pentru prezenta versiune în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Terray, Aude
Singură împotriva tuturor: Viața prințesei Martha Bibescu / Aude Terray; trad. din franceză de Alina Pavelescu. – București: Humanitas, 2024
Index
ISBN 978-973-50-8593-3
I. Pavelescu, Alina (trad.)
929
94

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723 684 194

Lui Mihai și lui Radu

Cuprins

Cuvânt înainte 9
Mireasa era atât de frumoasă 15

I. O copilărie tristă (1886–1901) 19
II. Colivia de aur (1901–1906) 39
III. Emanciparea (1905–1911) 58
IV. Sentimente confuze (1911–1916) 87
V. Anii haotici (1916–1922) 120
VI. Mereu mai sus... (1923–1930) 146
VII. Anii glorioși (1930–1936) 175
VIII. Dinamism pe toate planurile (1936–1942) 201
IX. Prințesa-mediator (1941–1945) 231
X. Sfârșitul unei lumi (1945–1952) 255
XI. Înspre o oarecare seninătate (1953–1962) 283
XII. Crepusculul (1963–1973) 301

Arbore genealogic 327
Surse și bibliografie 331
Mulțumiri 339
Indice selectiv de nume proprii 341

Cuvânt înainte

„Cât de frumoasă e viața mea, deși nefericită. Cât de amuzantă. Unică! N-aș schimba-o nici pentru un imperiu", scria prințesa Bibescu la bătrânețe. Și, într-adevăr, avusese un destin spectaculos: de la București, unde a venit pe lume în 1886, sub domnia unui rege, și până la Paris, unde și-a dat ultima suflare, în 1973, Martha Bibescu și-a văzut viața marcată de tragediile secolului și de drame personale, de glorie și trădări, de un lux exorbitant și de exilul forțat.

Firul unificator al vieții sale a fost dragostea pentru literatură. Prințesa Bibescu a fost, înainte de orice, o scriitoare. Educată de o guvernantă franceză în respectul față de cultura clasică și față de marii autori francezi, l-a descoperit de foarte tânără pe Chateaubriand; *Memoriile de dincolo de mormânt* au însoțit-o până în ultima ei zi din viață. Iar franceza e limba în care a ales să scrie.

Pe urmele ei, descoperim istoria României și a familiilor sale aristocratice care venerau cultura franceză, vorbeau franceza, îl admirau pe Napoleon III, își trimiteau fiii la liceele franceze de prestigiu și își petreceau iernile la Paris, deschizându-și saloanele pentru artiști și pentru intelectuali.

Franțuzoaică în spirit, ea aparținea și acelui spațiu, legată intim de a sa „Dacia Felix".

Cine își mai amintește astăzi că prințesa Bibescu a fost una dintre cele mai citite scriitoare ale generației sale? Sau că

a cunoscut succesul deplin de la prima carte, publicată la 22 de ani, că a fost venerată de critici, recompensată cu premiile literare cele mai prestigioase, tradusă în lumea întreagă și că rivalele ei au fost Colette și Anna de Noailles? Că Francis Jammes, Rainer Maria Rilke, Paul Claudel îi scriau că o admiră?

Întâlnirea mea cu ea a fost întâmplătoare. Într-o dimineață mohorâtă din perioada de izolare, în aprilie 2020, pe când puneam în ordine biblioteca familiei, am găsit două cărți care mi-au stârnit curiozitatea: *Au bal avec Marcel Proust* (*La bal cu Marcel Proust*) și *Le Perroquet vert* (*Papagalul verde*); m-am cufundat imediat în ele, cucerită de stil și de farmecul scriiturii, o scriitură uimitoare prin modernitatea ei, prin ritm, prin originalitate. Am vrut să aflu mai multe despre femeia ale cărei frământări și a cărei complexitate le ghiceam printre rânduri. Am pășit pe urmele ei la Paris, Londra și București și am descoperit o personalitate cu mult înaintea vremurilor ei. De la cea mai fragedă vârstă a refuzat să se lase încătușată între gratiile mediului social și epocii sale. A fost îndrăzneață, ambițioasă și hotărâtă în fiecare etapă a vieții. În felul său, fără a fi nici revoluționară, nici sufragetă, a deschis o cale pentru celelalte femei, revendicându-și libertatea și dreptul de a-și exprima personalitatea. Numărul impresionant de scrisori primite de la admiratoare stă mărturie: a fost o pionieră a generației sale.

Prințesa Bibescu a avut o personalitate complexă. Ca scriitoare, și-a încercat mâna în mai toate genurile literare – roman, stil epistolar, poezie, memorialistică, eseu – și, afirmându-și dreptul și talentul de a scrie orice, a dezvăluit curând că tot ea se ascundea sub pseudonimul Lucile Decaux, autoarea unor romane de consum care făceau furori. Și-a dorit, apoi, să se aventureze în lume, pe care, avidă călătoare, a străbătut-o în lung și-n lat cu Orient Expressul, „patria mea ambulantă", cum îi spunea ea. A fost pasagera neobosită, extaziată de libertate și de frumusețe, a primelor avioane, „păsările" sale. Nomadă de lux, se dorea a fi o cetățeană a lumii, devenind imaginea însăși a cosmopolitismului anilor '30.

Fiică de diplomat și doamnă de societate, s-a aflat în primele rânduri ale Istoriei, a devenit confidenta celor care scriau istoria și a urcat pe scena diplomației, țesând intrigi subtile și periculoase, ca o înflăcărată apărătoare a țării ei și a păcii în Europa. A riscat și a plătit un preț mare.

I-au fost consacrate două biografii, deja vechi de un sfert de secol. De atunci și până acum au apărut numeroase memorii, biografii și mărturii care îmbogățesc și răstoarnă punctele de vedere. De asemenea, știm lucruri în plus și dinspre România, care și-a deschis arhivele. Istoricii români își studiază trecutul, investighează, compilează dosarele declasificate de ministere și fac descoperiri în arhivele particulare; editorii publică memorii, jurnale, biografii; politicienii inaugurează monumente ale aducerii-aminte și „repun pe soclu" statuile din trecut.

Celor care fuseseră scoși din istorie în 1945 li se dă din nou cuvântul.

În această mișcare generală de entuziasm față de perioada dinaintea comunismului, prințesa Bibescu își face iarăși apariția. I-au fost consacrate cărți, o expoziție și chiar o piesă de teatru; palatul său a fost restaurat și deschis pentru vizitatori.

Ansamblul documentelor românești – inedite în Franța – arată rolul diplomatic de prim-plan pe care l-a avut prințesa Bibescu și dezvăluie faptul că serviciile secrete din România o puseseră sub supraveghere. Ele ne vădesc relația sa complicată cu Curtea Regală a României, în special etapele „dez-împrietenirii" ei de regina Maria[1], și pun în lumină profunda dezbinare politică dintr-o țară aflată la hotarele Europei. Din pasionanta corespondență a cuplului Martha și George Bibescu transpare intimitatea frământată a două

[1]) Maria de Saxa-Coburg și Gotha (1875–1938) s-a căsătorit în 1893 cu prințul moștenitor al României, Ferdinand von Hohenzollern-Sigmaringen (1865–1927), viitorul rege Ferdinand I.

temperamente puternice, care se sfâșie reciproc. Perspectiva românească este esențială, în egală măsură, pentru a înțelege soarta tragică a „indezirabililor" regimului comunist, mai ales prin prisma arhivelor Securității. Am fost foarte surprinsă să constat cât de controversată a fost personalitatea prințesei Bibescu și cât de puțin iubită a fost în România epocii sale. Un lucru îmi devenea evident: Martha Bibescu nu a lăsat indiferent pe nici unul dintre cei care au întâlnit-o, nici în țara ei natală, nici în străinătate. Te seducea sau te călca pe nervi. Jumătățile de măsură nu erau genul ei.

Călcându-i pe urme, i-am descoperit paradisurile pierdute: casa copilăriei, vestigiile castelului de la Posada, aflat la poalele Carpaților, pe malul râului Prahova, și mai ales, la câțiva kilometri de București, Mogoșoaia, palatul roz care i-a supraviețuit aproape neatins. L-a restaurat vreme de douăzeci și cinci de ani, a primit acolo toată înalta societate europeană și a organizat petreceri somptuoase. Azi, în saloanele abandonate și pe aleile parcului, se înghesuie grupuri de elevi și de turiști... Mi s-a părut că o zăresc peste tot, așa cum apărea în fața invitaților ei, cu tunica albă și eșarfele de muselină.

Viața sa, pe care și-a compus-o ca pe un roman, personajul de legendă pe care și l-a creat, felul ei de a jongla cu adevărul m-au determinat să-i scriu biografia ca pe o poveste romantică.

Acest portret intim surprinde o personalitate captivantă prin contradicțiile și ambivalențele ei. Dincolo de spiritul strălucit, de pana ascuțită, de ironia mușcătoare și de frumusețea radioasă se află o femeie paradoxală, sfâșiată între căutarea absolutului și frivolitatea mondenă, între dragostea de viață și obsesia față de moarte, între nevoia nebună de a fi iubită și dorința – vitală – de libertate, între gustul pentru mister și nevoia de a teatraliza, între frământările lăuntrice și aparențele flamboaiante. Martha Bibescu vrea tot, iar cei din jur văd în dorința ei de a trăi cu o asemenea intensitate

o formă de orgoliu, de sfidare și de îndârjire. Față cu adversitatea, ea nu se resemnează și nu se plânge niciodată; rezistă, se luptă, pășește înainte. Acesta e blazonul ei. E o femeie pasională, capabilă de dragoste necondiționată și de o fidelitate fără cusur în prietenie. A făcut parte dintre răsfățații lumii, apoi i s-a luat totul; a căutat mereu să atingă detașarea și să renunțe la amărăciune.

Marea ei dorință a fost să lupte împotriva uitării, să salveze trecutul și să îi învieze pe cei morți cu ajutorul cuvintelor. Nutresc speranța că istoria îi va acorda Marthei Bibescu locul pe care îl merită, iar volumul de față va contribui și el în acest sens.

Mireasa era atât de frumoasă

La București, în dimineața zilei de 29 iunie 1902, eleganta reședință de pe Calea Victoriei se trezește, sub razele de soare ce joacă printre jaluzele. Poți să auzi concertul matinal al privighetorilor, susurul fântânilor din parc și grebla grădinarului zgândărind pietrișul. Martha Lahovary n-a putut să doarmă, pradă unei ușoare neliniști și nerăbdării; în câteva ore va trece pragul bisericii la brațul tatălui ei pentru a-și pecetlui destinul. Tânăra privește fiecare detaliu al odăii pe care o va părăsi pentru totdeauna, și i se pare dintr-odată că rochia albă de pe umeraș are ceva din înfățișarea unui lințoliu. Dar camerista, guvernanta și surorile ei, vioaie și gureșe, o smulg din lumea gândurilor: ziua cea mare a sosit în sfârșit. Se îmbrățișează cu toatele și plâng, Martha va fi cea mai frumoasă la nunta ei. Cu mâini harnice, îi aranjează pe îndelete părul lung, îi toarnă în apa de îmbăiat uleiuri de iasomie și de flori de portocal și îi încheie cu mare grijă corsajul fin, îi potrivesc trena. Un ritual de gineceu. Peste câteva ore, Martha va deveni prințesa Bibescu. E ca-ntr-un basm. Ea are 16 ani.

Prințul fermecător apăruse într-o după-amiază de iarnă la palatul Știrbey, la ora ceaiului și a prăjiturilor cu cremă: s-au intersectat pe scara de piatră, iar Martha s-a îndrăgostit nebunește. „Cuvântul *subjugare* e singurul care se potrivește sentimentului pe care l-am încercat când l-am văzut

pentru prima dată, am fost *subjugată.*"[1] George-Valentin Bibescu are farmecul celor foarte siguri pe sine, cu bărbia lui fermă și privirea luminoasă, cu buclele rebele, nasul fin și acel surâs nelămurit care seduce femeile. Acest tânăr grăbit care abia a împlinit 20 de ani e deja o legendă națională, în saloane și prin gazete îi sunt lăudate performanțele sportive la toate categoriile, trofeele câștigate la concursurile de tir de la Geneva și la regatele de la Cannes, recordurile de viteză la volanul automobilului său Mercedes alb decapotabil – primul automobil din România – și încercările de a zbura cu balonul peste crestele Carpaților. De cum o vede pe Martha, George-Valentin vrea să ia în stăpânire această frumusețe care nu roșește la auzul complimentelor.

Îi face curte neîntârziat. De astă dată însă, seducătorul care a cucerit fără menajamente subrete și neveste în căutare de aventură trebuie să respecte normele de conduită și să-i ceară mâna de la tatăl ei, Ion (Jean) Lahovary. Tatăl își dă repede acordul. Afacerea fiind încheiată, bărbații își strâng mâna: iată o alianță reușită, George-Valentin e descendentul unei ilustre familii de domnitori ai Valahiei, iar prin mama lui, al unora dintre cele mai importante familii franceze și belgiene. Are o avere considerabilă. Totuși, Lahovary consideră că nu e nici o grabă, fiica lui e foarte tânără. Lunga logodnă pe care o solicită devine un supliciu. Îndrăgostitul trimite buchete uriașe de crini și de trandafiri, face vizite după vizite, e exasperat de însoțitoarele care-i supraveghează permanent și, înciudat, se lansează în întreceri sportive care îl țin departe de Martha cu săptămânile; logodnicii au voie să-și scrie, iar epistolele lor[2] vorbesc despre nerăbdare și mici certuri, triști și tandrețuri, promisiuni și tăceri. George-Valentin e tot mai pasional, iar Martha, mai tulburată. Când află despre moartea neașteptată a tatălui său, victimă a unui infarct pe când se afla într-o călătorie de

[1]) Bibliotheque Nationale de France (BnF), NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate. [2]) Scrisorile logodnicilor se găsesc la BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, 1901–1904.

afaceri la Constantinopol, George-Valentin, devenit cap al familiei, le impune tuturor dorința sa ca mariajul să aibă loc cât mai curând și în strictă intimitate. Tânăra e plină de speranță. În sfârșit, viața ei va începe.

În biserica aurită e o căldură sufocantă, doamnele își fac vânt cu evantaiul, iar bărbații își tamponează discret tâmplele. Prințesa coboară parcă din *O mie și una de nopți*, înveșmântată într-o rochie țesută cu fir de aur și de argint, cu trenă grea din brocart, și purtând o coroană bizantină deasupra părului strâns în coc. Unsprezece șiruri de perle și diamante și un colier de smaralde îi acoperă pieptul. În lumina lumânărilor și în fumul de tămâie, superba logodnică, așezată pe scăunelul de rugăciune, e foarte emoționată. Alături de ea, George[1], purtând pe piept marea decorație cu diamante de principe domnitor, moștenită de la strămoșii lui, o privește cu ochii liniștiți ai învingătorului. Iată-l stăpân pe situație; în seara asta, Martha va fi femeia lui.

Ion Lahovary este emoționat, încorsetat cum e în frac, alături de soția lui, Emma, care stă cu ochii închiși, cufundată în rugăciune. Își privește protector fiica. Martha e preferata lui, cea mai frumoasă, cea mai inteligentă, dar și cea mai visătoare. Seamănă cu el, i-a transmis acel orgoliu, acea înflăcărare care îți dau avânt spre ținte mai înalte. Ca orice tată din epoca și din mediul lui social, e mândru de această alianță și și-a alungat orice îndoială: Bibeștii sunt adversarii lui politici – liberali reticenți față de o regalitate importată din Germania –, iar temperamentul uneori impetuos al ginerelui său îl îngrijorează oarecum. De pe celălalt rând de scaune, prințesa-mamă Bibescu, născută Valentine de Caraman-Chimay, văduvă de trei săptămâni de pe urma marii sale iubiri, se simte și ea mândră la vederea cuplului pe care

[1]) Prenumele fiilor întâi născuți se transmite din generație în generație în marile familii românești, adăugându-i-se uneori un al doilea prenume, pentru a-i deosebi de predecesorii săi. Fiindcă lui George-Valentin îi murise tatăl, Georges, îl vom numi de aici încolo George, așa cum îi spuneau, de altfel, și Martha, și familia lui.

îl formează fiul ei adorat și soția lui adolescentă. Valentine vrea să aibă încredere în viitor, această căsătorie îl va potoli pe George și promite să aducă moștenitori ai numelui de familie.

Recepția are loc la palatul Știrbey, la sora lui George, Nadeja, care s-a căsătorit cu prințul Barbu Știrbey. La sosire, potrivit ritualului, Martha e întâmpinată de un unchi bătrân care îi strigă din prag, în fața întregii adunări: „Vă salut, prințesă Bibescu!" Domnii vin să o felicite sărutându-i mâna, cu politețea datorată femeilor măritate, iar apoi, când soții se pregătesc să plece, are loc, după datină, sfâșierea rochiei de mireasă. Valentine, soacra, secționează cu foarfeca poalele rochiei. Se aude sunetul sec de țesătură ruptă, scoțând la iveală pielea. George își poate lua acum soția.

Oare Martha fusese prevenită despre „realitățile vieții", cum li se spunea atunci? Îi strecurase Emma acele vorbe transmise de la mamă la fiică, cum că o tânără căsătorită îi aparține în totalitate soțului ei și că n-ar trebui să o mire nimic? Tânăra soție de 16 ani aștepta oare cu încredere sau cu neliniște dezvăluirea marii taine a iubirii? A știut George să fie un soț delicat? Martha va evoca mai târziu dezamăgirea ei de „fetiță deflorată"[1], așa cum li s-a întâmplat atâtor alte soții virgine și neștiutoare, crescute într-o imagine idealizată a căsniciei și a blândei supuneri față de soț. Apoi tinerii pleacă în luna de miere, dar nu sunt lăsați singuri: Valentine și doamna ei de companie, Fräulein Hamm, îi însoțesc peste tot la Munchen, Viena și Paris. Fiind în mare doliu, nu merg nici la spectacole, nici la operă și nici nu onorează invitațiile mondene. E nevoie să se întoarcă la Posada, unde George e așteptat pentru a regla problemele de moștenire ale familiei. În pofida a tot, Martha, care își părăsise în grabă copilăria, crede în fericirea ei.

---

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Emanuel Bibescu, fară dată.

I

O copilărie tristă
(1886–1901)

O naștere lipsită de bucurie

Bucureștiul e răvășit de viscol atunci când copila scoate primul ei țipăt, puțin înainte de miezul nopții, miercuri, 27 ianuarie 1886[1], într-o cameră tapisată cu covoare persane și catifele venețiene, care adăpostise altădată curtea princiară a suveranilor Valahiei. Nu bucuria maternă a întâmpinat-o în lume, ci dezamăgirea. Epuizată, întinsă în patul imens cu baldachin, Emma, mama ei, își dă frâu liber lacrimilor, întorcându-și privirea de la leagănul dantelat în care fusese așezată mica mumie cu pleoape violacee; și-ar fi dorit să aducă pe lume un fiu. Ion Lahovary, tatăl, se apropie, declară că micuța e fermecătoare și că se va numi Martha și își liniștește soția: vor mai fi și alți copii, băieți, fără nici o îndoială. Nimic nu-i va strica buna dispoziție pe ziua de azi: el și fratele Alexandru tocmai au devenit deputați ai Partidului Conservator, care a preluat frâiele guvernării. Viitorul le aparține.

Această mamă, care nu-și va iubi niciodată fiica, s-a născut ca prințesă cu numele de Smaranda Mavrocordat, o

[1]) Așa stă scris în actul său de naștere, dar data care figura pe actele administrative era 28 ianuarie 1886. Era un obicei răspândit printre familiile din înalta societate românească, care nu doreau ca progeniturile lor să se afle printre ultimii născuți din zi și care numeau această practică „potrivirea pendulei".

descendentă a grecilor ortodocși fanarioți de la Constantinopol care domniseră în Valahia și Moldova în secolul al XVIII-lea, sub controlul Imperiului Otoman. Și dinspre partea tatălui strămoșii Marthei sunt fanarioți, care s-au îmbogățit din negoț, iar apoi au intrat în magistratură și în armată, formând o puternică familie de înalți funcționari și de oameni politici, care ocupau slujbele din ministerele tânărului principat al României, creat în 1866. „Prin naștere, aveam două familii: una era dinastică, cealaltă politică. Una domnise altădată, cealaltă guverna în prezent“[1], avea să scrie mai târziu Martha.

În primele sale ore de viață, copila a primit vizita fraților mai mari: Ioana, „Jeanne“, în vârstă de șase ani, cu părul aranjat în bucle strânse, și Gheorghe, „Georges“, de doi ani, în costum de marinar, au intrat sfioși, împinși de guvernanta poloneză, s-au aplecat deasupra leagănului, și-au sărutat mama, după care au plecat în fugă la joacă. A venit apoi rândul cumnatelor, verișoarelor, mătușilor, nenumăratele rude feminine ale Emmei și ale lui Ion să viziteze nou-născuta. Multe dintre ele poartă titlul de prințesă, vorbesc o franceză puțin cam afectată și arborează maniere de un farmec levantin. Prinţeselor Cantacuzino, Mavrocordat, Suțu, Bibescu, Ghyka, Știrbey, Sturdza li se servesc ciocolată caldă și prăjituri orientale pe talgere de argint și de cristal. Arborii lor genealogici se ramifică pe firul căsătoriilor și recăsătoririlor, pe care religia ortodoxă le permite, al adopțiilor patrimoniale foarte des întâlnite, favorizând decalajele între generații și înrudirile încrucișate, hrănind rivalități și gelozii ancestrale legate de moșteniri și de tronuri. Dar, în fața leagănului, toate sunt afabile și zâmbesc.

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate.

Emma sau tristețea[1]

Încă din primele ei zile de viață, Martha suferă de lipsa iubirii mamei sale, care nu se uită la ea, captivă într-o viață pe care nu și-a dorit-o. Emma e o dezrădăcinată. Crescută la Paris de o mamă originală, care își părăsise soțul și țara împreună cu cei cinci copii, tânăra a trebuit să se întoarcă în România la 18 ani, la porunca tatălui. Descoperise atunci imensele proprietăți ale familiei ei și coridoarele uriașe cu șiruri de portrete ale strămoșilor pe pereți, chipuri care o înspăimântau în ramele lor aurite, oameni în caftane cu cingătoare, purtând pumnale, turbane și bărbi stufoase. Emma a trebuit să se obișnuiască cu oalele de noapte cărate pe coridoare unde sufla vântul, cu armatele de servitori ce sărutau mâna stăpânului, cu vânătorile de urși în Carpații înzăpeziți, cu verii care vorbeau franceza cu inflexiuni „orientale", cum le zicea ea, agasată, și care o numeau pe la spate „mica pariziancă". Totul o neliniștea, sătenii în zdrențe, ghicitoarele, furiile tatălui, superstițiile și legendele în care moartea era omniprezentă. Emma a devenit impregnată de morbul neliniștii.

Tatăl autoritar îi alesese logodnicul: avea să fie Ion Lahovary, care i-a fost prezentat rapid. Ea a remarcat începutul de burtă și de chelie, favoriții deja grizonanți, dar el a știut să se poarte cu grijă și, mai ales, avea o franceză impecabilă, fără urmă de accent, lucru important pentru Emma. Trei luni mai târziu, pe 20 ianuarie 1880, la lumina pâlpâitoare a lumânărilor, într-o biserică friguroasă, în mijlocul unor oameni pe care nu-i cunoștea, ea, care fusese doar la slujbele de duminica de la Saint-Germain-des-Prés, i-a spus „da" acestui bărbat de 36 de ani.

Emma își recapătă culorile în obraji doar primăvara, atunci când se apropie marea migrație estivală. Vila de închiriat la

[1]) Informațiile legate de Emma, precum și citatele care îi sunt atribuite în text sunt extrase din *La Nymphe Europe* (*Nimfa Europa*), apărută la Plon în 1969.

Cabourg, valizele de făcut, ședințele la croitorii din cartierul Saint-Honoré, rezervarea vagonului de Orient Express, organizarea casei în absența ei, tot ceea ce de obicei o apasă și o plictisește acum o înveselește dintr-odată. Pe Martha, care asistă la voioșia pregătirilor, n-o va lua în voiaj, ci o încredințează, împreună cu dădaca, unor rude din București. În carnetele sale de la senectute, Martha avea să-și descrie sentimentul de abandon și de trădare. N-o va ierta toată viața pe mama ei.

O întreagă epocă

Martha își trăiește primii ani de viață printre fustele dădacelor. O franțuzoaică, Marie, își pune amprenta mai apăsat decât celelalte, deoarece îi istorisește primele povești și legende, câteodată lugubre, precum cele cu Barbă-Albastră ori Vlad Țepeș, sau, încă și mai înfricoșătoare, povestea soțului ei, care murise căzând de pe o scară. În bucătărie, servitorii bârfesc, șușotesc și pufnesc fără a-i da prea multă atenție copilului, care prinde frânturi de conversații într-un amestec de limbi tipic unei case din înalta societate bucureșteană, unde personalul e recrutat în funcție de presupusele sale calități naționale. Bucătarul, guvernanta și camerista sunt francezi; administratorul și majordomul, germani; doicile, englezoaice. De foarte devreme, Martha înțelege ierarhiile și dezvoltă un sentiment de apartenență la clasa ei socială.

Tovarășul de joacă, cel cu care își petrece timpul, e fratele ei, Gheorghe, zis Georges, care se cațără în copaci, trage cu arcul și călărește pe un ponei alb. Jeanne, sora cea mare, e mai înstrăinată, diminețile ei sunt deja ocupate după regulile unei educații bune, într-o sală de studiu amenajată sub autoritatea unei institutoare germane, Ida. Cei trei copii sunt complici în fața unei lumi a adulților care li se pare distantă. Tatăl lor e cel mai adesea absent, întorcându-se târziu de la Cameră, ocupat să primească în biroul său nenumărații

petiționari, încheindu-și ziua în societatea masculină de la Jockey[1] sau luând parte la ceremoniile oficiale. Mama nu e disponibilă decât dimineața, doar pentru câteva minute: ei vin să o sărute, cu mâinile curate, îmbrăcați și pieptănați fără cusur, ea îi primește în pat, înainte de a-și face toaleta, și îi trimite înapoi la guvernantă în scurt timp. Uneori, copiii au voie s-o admire în rochia de seară înainte să plece, fără a li se îngădui însă s-o îmbrățișeze, ca să nu-i strice coafura.

Lui Georges îi sunt rezervate laudele mamei, precum și afecțiunea și interesul unui tată preocupat de descendența sa masculină. Jeanne se bucură de considerația arătată față de prima născută, e cea dintâi invitată la masa părinților, inițiată în arta conversației; învață să scrie și să citească. Marthei îi revine rolul mezinei, care nu are voie să deranjeze și care își agasează mama cu nevoia ei de atenție.

Totuși, nu duce un trai trist. Existența îi e ritmată de balurile mascate, foarte la modă în Belle Epoque, de dansul papușilor mecanice din baletul *Coppelia* și de după-amiezile un pic monotone când merge în vizită la mătușile în vârstă, bune de moștenit, ce le dau copiilor rahat și alte dulciuri orientale. Se merge mult în vizită în Bucureștiul cu ierni lungi; întâlnirile în familie se înșiruie una după alta, copiii interacționează într-un haos plin de veselie, părinții discută ore întregi; dă bine dacă invitații aduc prăjituri de la cofetarul Grigore Capșa, fost ucenic al lui Boissier, pe Bulevardul Victor Hugo din Paris, sau flori învelite în hârtie de mătase, pentru a le proteja de frig, cumpărate de la Montigny, florarul francez al urbei. Arta de a trăi, eleganța, cultura, rafinamentul sunt de origine franceză în înalta societate, care numește, cu mândrie, Bucureștiul „micul Paris". Așa cum zicea în epocă prim-ministrul Ion Brătianu, „Orice român are două patrii: mai întâi

[1] O replică a Jockey Clubului parizian. Membrii, bărbați descendenți ai celor mai mari familii din România, sunt proprietari sau amatori de cai și de curse.

pământul în care s-a născut și apoi Franța". Nimeni nu uitase sprijinul hotărâtor dat de Napoleon III pentru crearea României.

Casa fericirii

Cele mai frumoase amintiri din copilărie ale Marthei sunt cele de la Balotești, un conac alb aflat la 25 de kilometri distanță de București, cu ferestre înalte și ochiuri de geam înguste, cu balcoane de lemn și obloane verzi, care domina cele 1.200 de hectare ale moșiei paterne. Fetiței îi place hamacul întins între doi arbori înalți de sequoia, îi plac partidele de crochet și colibele pe care le construiește, lungile plimbări prin pădure, baia în iaz, dădacele de care se ascunde și care o strigă înnebunite. Baloteștiul are farmecul caselor de familie, unde comunici cu generațiile anterioare, te cațeri în aceiași copaci în care s-au cățărat și ele, visezi în fața acelorași portrete ale strămoșilor, te joci cu jucării stricate și răsfoiești cărțile copiilor de altădată. Și mai sunt și mirosurile care rămân întipărite pentru totdeauna în amintire, sobele de teracotă burdușite cu lemne și conuri de brad, rădăcinile de stânjenei aruncate în foc, petalele uscate de trandafiri de prin dulapuri. Există o încăpere care îi stârnește curiozitatea Marthei, dar nu i se îngăduie decât să-și arunce o privire înainte să se încuie ușa: e refugiul tatălui ei, un fel de catedrală cu tavanul foarte înalt, cu trepte de lemn și pereții acoperiți cu cărți; va afla mai târziu că pe rafturi se află doar literatură franceză, pasiunea bunicii paterne.

Emma urăște conacul de la Balotești, fiindcă aici își petrecuse luna de miere, și îl numește „Scuturata"* din cauza drumului plin de gropi, care îi scutură pe trecători. „Iar trebuie să fim scuturați săptămâna viitoare? Chiar ții atât de mult să plecăm la Scuturata?", își întreba soțul cu

*) De la fr. *balloter*, „a scutura", „a agita" (n. tr.).

ceea ironie amară care îi era specifică. La Balotești, Emma se plânge de câinii care latră toată noaptea, de broaștele din iazuri, e neliniștită din cauza apelor urât-mirositoare și pline de țânțari, detestă noroiul și gerul din timpul iernii, se sufocă vara. Are o listă întreagă de interdicții: să nu bea apă din puț, să nu se aplece peste balustradele putrede ale balcoanelor, să nu meargă în sat și să nu stea de vorbă cu oamenii... Martha e furioasă.

Tragedia

A început ca o răceală banală. Apoi febra a crescut dintr-odată. Georges se plânge de dureri de cap. Emma se sperie, cheamă doctorul, care îl consultă în tăcere pe băiat, căruia îi strălucesc ochii. Nu îi liniștește, le recomandă să se spele bine pe mâini, lasă o rețetă și promite că va reveni mai pe seară. Emma tremură, cu ochii în lacrimi, Jean încearcă să o calmeze. Mama va dormi lângă băiat. A doua zi de dimineață, fruntea copilului arde, ochii privesc în gol, gâtul îi e înțepenit, trupul firav suferă îngrozitor. Emma își iese din minți. Doctorul sosește în grabă. Nu mai există nici un dubiu, are febră difterică. Din acest moment, ea va sta zi și noapte la căpătâiul fiului adorat și îl va implora pe Dumnezeu să aibă milă de pruncul ei, să-i salveze copilul minunat.

Fetele, expediate cu zece zile mai înainte, împreună cu dadaca, la o mătușă, îl văd pe tatăl lor cum sosește într-o dimineață, cu chipul livid, și le spune: „Să vă rugați pentru fratele vostru“[1]. Sunt aduse acasă, unde domnește tăcerea. În salon, părinții îmbrăcați în negru le primesc cu aceste cuvinte simple: „Vă veți revedea fratele în cer“. Ele nu știu,

[1] Moartea fratelui și lunile care au urmat sunt relatate în acest capitol utilizând următoarele surse: BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate; *La Nymphe Europe*, ed. cit.; *Le Perroquet vert*, Grasset, 1924 (reed. Plon, 1969).

însă înmormântarea a avut loc cu o zi înainte. Apoi sunt duse în camera lor, unde li se iau măsurile pentru hainele de doliu. Nu au voie să facă nici un zgomot. Martha are șase ani și nu înțelege ce îi spun adulții. Georges e cu adevărat în cer?

Camera lui e încuiată; jucăriile lui preferate, un arc cu săgeți, leagănul, patinele cu rotile, le sunt interzise; poneiul alb, care purtase spre biserică sicriul micuțului stăpân, e abandonat la grajduri.

Emma își petrece zilele stând în pat în odaia sa, cu perdelele trase, în straie cernite, cu o batistă în mână și cu ochii umflați. Jelește plecarea îngerașului ei. Brățara cu medalion unde ține o șuviță din părul lui Georges și dinții de lapte scoate un clinchet lugubru, care le sperie pe fetele ei atunci când, în vârful picioarelor, sunt invitate să-și salute mama. Jean vine acasă tot mai târziu seara și se încuie în biroul lui.

Copilăria lui Jeanne și a Marthei e de acum cernită, impregnată de prezența răposatului. Emma așază portretele fiului dispărut pe fiecare măsuță, pe fiecare comodă din casă, înconjurându-le de flori și de lumânări, și le repetă fiicelor ei fără încetare: „Când îl vom revedea pe îngerul nostru". Părinții îndoliați nu mai vorbesc decât despre copilul dispărut: „Georges ar fi făcut așa", „Georges era atât de înzestrat", „Georges era atât de drăgălaș". Emma e oripilată când își aude fiicele râzând sau făcând zgomot și le ceartă: „Sunteți lipsite de inimă". Sunt zile când cade într-un extaz mistic, și atunci le cere să se roage în genunchi lângă patul pruncului mort.

Fetița își va căuta multă vreme fratele mort, uitându-se la cer. Întinsă în iarbă, scrutează nemărginirea, se roagă fierbinte, imploră, promite sacrificii, le trimite îngerilor cânturi, rugi, poezii. Dar nu se întâmplă nimic, nici un semn, totul e tăcere și neant.

La opt ani, Martha nu-și mai face iluzii: Georges nu se află în cer. Nu-i mai rămâne decât o imensă tristețe, care

nu o va mai părăsi niciodată: „Toată viața mea a fost luminată de strălucirea sa funestă".

Emma nu mai suportă țara care i-a răpit fiul, vrea să părăsească „această Românie din altă epocă, pe care o acuză de o stare sanitară atât de înapoiată, încât aici izbucnesc epidemii de febră tifoidă"[1]. Și fratele ei, Emil, și fiul acestuia, în vârstă de cinci ani, au murit în timpul epidemiei, iar Emma se încuie în salon și plânge ore întregi împreună cu Eugenia, cumnata ei. Trebuie să plece. Să se reîntoarcă în Franța. Jean ezită, apoi îi cere fratelui său, Alexandru, ministrul afacerilor străine, un post la Paris. Va deveni ministru plenipotențiar[2] acolo, între 1892 și 1895.

Parisul, pentru prima oară

De astă dată, Martha e luată și ea în călătorie, pășind în Orient Express. Mama și mătușa Eugenia, în voaluri negre, sunt unite de nenorocire și își lasă fiicele cu guvernantele englezoaice într-un vagon separat, refuzând pe tot parcursul celor trei zile de călătorie să meargă la restaurant. Ajung epuizate, cu ochii umflați, pe strada Rivoli, unde se află sediul Legației.

La Paris, Jeanne, Martha și verișoara lor primară, Rita, fac cunoștință cu bunica maternă. Prințesa Eliza Mavrocordat nu e foarte frumoasă, e scundă și grasă, are ochii rotunzi și miopi și, pentru a-și disimula calviția, poartă o perucă cu breteluțe. Hotărâse să-și refacă viața la Paris, aducându-și și cei cinci fii și fiica, fără nici un regret că părăsise pentru totdeauna România și pe soțul său tiranic. Descendentă a unui imigrant provensal care franțuzise numele copiilor – Smaranda a devenit Emma –, se lepădase de popii ortodocși,

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate. [2]) Funcție echivalentă celei de ambasador. Legația României la Paris a fost ridicată la rangul de ambasadă în 1938.

respingea titlul de prințesă și trăia departe de viața mondenă. În 1892, încearcă să-și înveselească cele trei nepoate cu priviri triste. Le duce la focul de artificii de la sărbătoarea Republicii, în Place de la Concorde, la Jardin d'Acclimatation, unde le urcă pe un elefant, în parcul Tir aux Pigeons, unde le învață să patineze, sau acasă la ea, să mănânce din gogoșile făcute de Angèle, bucătăreasa. Eliza a murit câteva luni mai târziu și, potrivit voinței sale, a fost înmormântată în cimitirul Montparnasse, pariziancă pe vecie. Marthei, bunica maternă i-a transmis sângele franțuzesc din vine și o anumită concepție asupra libertății.

Fatalitatea fiicelor

Emma se satură curând de viața pariziană. E însărcinată și vrea aer sănătos pentru copilul care se va naște, fiul mult așteptat. Se va duce la Biarritz, stațiunea inaugurată de împărăteasa Eugénie, în care se înghesuie aristocrații, oamenii de afaceri și artiștii din lumea întreagă. Tot de nedespărțit, cumnatele îndoliate vor închiria rând pe rând trei vile de mari dimensiuni: Sea Cottage, Vila cu dafini și Vila Marie, fericite să o revadă pe regina Serbiei, verișoara lor aflată în exil, care își construiește un palat pe țărmul oceanului.

La Biarritz, Martha e încântată de natură la fel ca la Balotești. Îi plac primăverile blânde, tufișurile de camelii, mirosul dafinilor, plăntuțele care miros a liliac parfumat. Copila aleargă pe urma valurilor și adună bucăți de plută și de lemn, imaginându-și că provin din naufragii îndepărtate. Cu speranța în viitoarea naștere, Emma se duce o dată pe săptămână la Bernardinele solitare de la Anglet. Martha o însoțește. O inscripție agățată în dreapta porții amintește că în acea capelă Napoleon III și împărăteasa Eugénie au venit să se roage pentru un moștenitor de sex masculin; dorința le-a fost îndeplinită, iar Emma cere stăruitor să-i fie dat și ei un fiu. Rugăciunile o plictisesc repede pe Martha,

care evadează și se plimbă, visătoare și singuratică, de-a lungul aleilor cu chiparoși, fascinată de solitudinea contemplativă a călugărițelor în colibele lor de paie cu fața spre ocean. Într-o zi, îi spune mamei sale, care își terminase rugăciunea, că într-o zi va fi și ea bernardină. La auzul acestor vorbe copilărești, Emma o strânge în brațe cu atâta afecțiune, cu lacrimile șiroindu-i pe obraji, spunându-i cuvinte calde nemaiauzite până atunci, încât Martha, stânjenită, se îndepărtează de ea. Are sentimentul că mama ei ar fi gata s-o ofere drept jertfă pentru a obține un fiu.

Rugăciunile nu vor fi ascultate. I se va naște o fetiță, Marieta (Mariette), care moare la câteva zile de la naștere. În 1893, Emma rămâne din nou însărcinată și își reia pelerinajele la capelă. I se naște din nou o fetiță, Magdalena (Madeleine), care nu interesează pe nimeni și îi este iute încredințată unei doici.

În 1897 i se mai naște o fiică, Margareta, zisă și Marguerite, de această dată la București. E copilul ultimei șanse. Emma se apropie de 40 de ani. Bucuria nu va mai reveni în familie. Doamna Lahovary nu iese din odaia ei decât pentru lungi plimbări solitare, în pas alert, indiferent de vreme. De parcă ar vrea să se pedepsească. Refuză să se uite la copilul expediat în celălalt capăt al casei, scos la plimbare de doică pe scara de serviciu, cât mai discret cu putință. În încăperile servitorilor e numită „domnișoara în plus". Față de Martha, Emma dă dovadă de tot mai multă lipsă de răbdare. Agasată de vivacitatea ei, îi spune că e rea când face zgomot, îi confiscă, la vârsta de șapte ani, păpușa, sub pretext că așa o întărește. Pentru Martha și surorile ei, spectacolul acestei mame care își trăiește tragic maternitatea și își detestă feminitatea e îngrozitor.

Ajunsă la vârsta matură, Martha avea să scrie: „Absența mamei a fost la originea tuturor dramelor mele din copilărie. [...] Ea nu-și dădea seama de răul pe care mi-l făceau duritatea cu care mă trata, ranchiuna ei, indiferența ei..."[1] Absența

[1] BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate.

mamei este rana originară care o va urmări mult după încheierea copilăriei; aceasta îi va marca pe viață complicata căutare a iubirii și imensa nevoie de a fi recunoscută; tot așa se explică marea ei tărie de caracter, făurită din revolta copilului neiubit.

Tatăl perfect

Copila își îndreaptă adorația și admirația către tatăl său.

Împreună cu frații lui, Alexandru și Iacob, Ion Lahovary urmase cursurile liceului Louis-le-Grand din Paris și făcuse studii de drept la Sorbona. Frații Lahovary erau membri au Partidului Conservator, favorabil lui Carol I de Hohenzollern. Jean s-a înrolat în timpul Războiului de Independență din 1877, dus de partea Rusiei[1], primind, după victoria de la Plevna, Crucea Sfântului Gheorghe, cea mai importantă decorație acordată de țar.

Ion Lahovary e un bărbat mândru de familia lui și cu ambiții mari pentru țară. Tatăl fusese deputat și senator, unchii paterni fuseseră unul președinte al Curții de Conturi, celălalt președinte al Curții de Casație, respectiv proprietar al marelui ziar conservator *L'Independance roumaine*. Frații lui, Alexandru și Iacob, vor fi miniștri în repetate rânduri, la Afaceri Străine și Război.

În copilărie, Marthei îi place să le asculte conversațiile, la masă sau în salon, printre norii de fum de țigară; vorbesc

[1]) Moldova și Țara Românească s-au unit în 1859. În mai 1866, Carol von Hohenzollern-Sigmaringen, susținut în primul rând de Napoleon III, a fost proclamat domnitor al principatului României, cu intenția de a instaura o monarhie constituțională și de a se rupe cu totul de sub tutela Imperiului Otoman. În 1877, România i s-a alăturat Rusiei, care le declarase război otomanilor. Campania militară la care a luat parte Ion Lahovary a fost încununată de succes, iar la Congresul de la Berlin, din 1878, României i-a fost recunoscută independența față de Constantinopol. Carol I al României a fost încoronat rege al noului regat al României în mai 1881.

în franceză și sunt pasionați de arhitectură și istorie, recită din Corneille și Racine, declamă lungi citate în latină și visează la România Mare. Siguri de superioritatea lor, se numesc între ei „marii Lahovary", practicând același umor cu tente ironice și față de ceilalți oameni și de apropiații lor.

Deputat, ambasador în Franța, ministru al afacerilor străine, Jean e un bărbat ocupat. Dar cu Martha știe să fie un tată grijuliu, blând, îndrumător.

Complicitatea lor ia naștere vara, când Emma e în Franța, respirând aerul sănătos al Normandiei împreună cu copiii cei mari, Jeanne și Georges. El îi ghicește suferința de a fi fost abandonată și își face timp pentru ea, îi citește basmele lui Andersen, îi recită poeme de Victor Hugo, o învață câteva cuvinte în engleză și e uimit de vivacitatea și de memoria ei. Lahovary ghicește în ea talentul, personalitatea puternică și o mare sensibilitate, ceea ce îi mângâie orgoliul și îl emoționează. Într-o fotografie în care Martha trebuie să fi avut trei sau patru ani, vârsta la care s-a apropiat de tatăl ei, o vedem îmbrăcată ca o fetiță-model, cu o rochie cu guler de dantelă și fundă de mătase: e fermecătoare. Ceea ce surprinde e privirea ei. Nu este deloc timidă. Fixează obiectivul cu o privire hotărâtă.

Lahovary compensează cum poate absența mamei. Când fiica lui cade grav bolnavă, într-o seară de septembrie, el e cel care, vreme de zece zile, o veghează, ținându-i mânuța în mâna lui. Pe la 12 ani, ea se încuie în cameră, speriată și revoltată de prima menstruație, și tot el e cel care găsește vorbele de alinare.

Sunt legați de o tandrețe adevărată.

Prințul cu voce tunătoare

Mai există un bărbat care ocupă un loc central în viața ei de copil. El apare într-o dimineață la capătul aleii ce duce către Vila cu Dafini, cu vocea lui groasă, cu sprâncenele

stufoase și statura de uriaș, și o ridică în brațe atât de sus, încât poate să vadă, uluită, dincolo de parcul din vârful falezei, orizontul încețoșat al Atlanticului. O strânge în brațe; e începutul unei idile. Acest tată a mai mulți copii de care nu i-a păsat face o pasiune pentru nepoata lui de șapte ani. E preferata sa.

La 72 de ani, cu înfățișarea-i de voievod, cu ochii mari și negri, cu vocea de stentor ce dă frâu liber cumplitelor furii, prințul Alexandru Mavrocordat, iubitor de cai și de femei, e temut de toată lumea. I se spune Ursul. Mare pasionat de operă, străbate Europa în Orient Express mergând la spectacolele Operei din Viena, de la Scala și de la Palais Garnier, având pretutindeni propria-i lojă. Eliza, care îl părăsise plecând la Paris împreună cu cei șase copii ai lor, fusese singura care îi ținuse piept.

El a fost cel care a descoperit că Martha nu învață nimic la cursurile la modă de la Biarritz și că nu știe să citească. Furios față de superficialitatea Emmei, a cerut ca situația să intre sub controlul unei institutoare franțuzoaice. Așa a ajuns, într-o bună dimineață, pe peronul de la Biarritz, cea care îi va schimba viața: Jeanne Viaud.

Vreme de doi ani, Alexandru și nepoata lui vor stabili o legătură intensă, deși intermitentă, fiindcă bunicul se anunța în ultimul moment la Paris sau la Biarritz. La micul dejun, masa la care sunt admiși și copiii, prințul se lansează în diatribe interminabile. În mijlocul unei tăceri respectuoase, eternul indignat acuză guvernele europene, denunță afirmarea naționalismelor, se preocupă pentru Balcani, îl numește pe regele României, neamțul Carol I, „Papură-Vodă" și preamărește neobosit bilanțul glorios al strămoșilor săi fanarioți, care domniseră cu atât de multă înțelepciune asupra Valahiei și Moldovei și își aleseseră drept blazon nobila pasăre Phoenix, ce renaște din propria-i cenușă. Spre după-amiază, doar Martha și bunicul mai sunt în salonaș; el evocă genealogii și ținuturi îndepărtate, reînvie strămoșii și, cu vocea lui puternică, pune în scenă trădările, decapitările, pasiunile, grandorile,

exilurile, invaziile. Ea ascultă, fascinată, această saga și simte că trăiește: ei i se adresează bunicul, ei îi deschide sublimele porți ale istoriei familiei. Prințul indignat a apucat doar să-i dea mai departe flamura: a murit în urma unui infarct în vara lui 1895. Copila e cuprinsă de o imensă tristețe, care coincide cu revenirea în România: guvernul conservator căzuse, ceea ce l-a obligat pe Jean să demisioneze din postul de ministru plenipotențiar la Paris. O dublă sfâșiere, pe care o va descrie mulți ani mai târziu, într-un text închinat bunicului ei: „Am pierdut prima dată Biarritzul pierzându-te, dar fără a vrea să te pierd, Biarritzul veșnic locuit pentru mine de marea ta amintire“[1].

Zâna cea bună

După ce și-a luat în 1893 diploma de studii superioare, Jeanne Viaud, o tânără din Bordeaux, a intrat ca institutoare la familia Lahovary, la Biarritz, având o misiune precisă: să o învețe pe Martha să citească și să scrie. Va face infinit mai mult decât atât. Cu pălăriuța ei și cu corsajele cu guler înalt, cu un aer cuminte și discret, tânăra are o personalitate puternică și un entuziasm de novice, refractar față de vechile metode de dresaj. Vrea să asculte, să îndrume, să stimuleze inteligența elevelor care îi sunt încredințate. Martha îi acordă imediat încrederea sa și o numește încă din prima zi „Lille“. Jeanne vrea să îndepărteze copila de ambianța sinistră care domnește în casă. Fiindcă Emma nu se ocupă deloc de educația fiicelor ei, se bucură de o libertate deplină.

Jeanne știe cum s-o aline, iar Martha își va exprima prețuirea față de ea, numind-o „iubita mea institutoare, care mi-a ocrotit copilăria“[2]. Jeanne o consolează când e necăjită și revoltată, îi usucă lacrimile de furie împotriva

[1]) *La Nymphe Europe*, ed. cit., p. 523. [2]) BNF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate.

mamei sale, stă la căpătâiul ei când e bolnavă. Jeanne o duce în lungi plimbări pe aleea cu yucca, o învață să recunoască florile, o pune să facă primul ierbar, o învață denumirile speciilor de fluturi. O inițiază în arta poeziei cerându-i să transcrie de mână versuri și să le învețe pe dinafară. Adesea, poeme de Victor Hugo. Nimic nu o șochează, și îi permite Marthei să mâzgălească febril calambururi pe marginile cărților care o plictisesc, să-și arunce cartea de aritmetică, pe care o detestă. Adeptă a metodelor inovatoare, își asociază eleva la propriul program de lucru, cerându-i să-și aleagă cărțile din librăria Benquet de la Biarritz. Jeanne nu o învață istoria Franței, ci i-o povestește, punând în scenă personajele, dilemele și ambițiile lor și îi stimulează inteligența insistând asupra varietății punctelor de vedere ale oamenilor de stat și ale popoarelor. E o atitudine foarte modernă pentru acea epocă, și asta o pasionează pe micuța Martha, care își continuă astfel pânza începută de bunicul Mavrocordat. Preocupată să îi deschidă lumea, domnișoara Viaud are grijă ca eleva ei să învețe la perfecție germana, engleza și româna.

Pasiunea pentru Chateaubriand

La București, pe când avea în jur de 13 ani – își amintește Martha –, trebuia ca, împreună cu institutoarea și cu sora ei, Ioana, să o viziteze în fiecare joi pe sora cea mare a tatălui său, o doamnă bătrână și plicticoasă, care trăia singură într-o casă a cărei bibliotecă devenise neîncăpătoare pentru cărți, așa că acestea erau așezate în grămezi prin tot salonul. Așa a descoperit și a început să citească Martha, ascunsă în spatele unui fotoliu uriaș, *Memoriile de dincolo de mormânt*, pe care editura Bire tocmai le publicase în opt volume. E dragoste la prima vedere, iar Jeanne Viaud, adeptă a lui Chateaubriand, în loc să-i potolească Marthei înflăcărarea, o însoțește la librărie pentru a-și comanda propriul exemplar.

Adolescenta citește pe ascuns și decupează din primul volum o gravură pe care o agață pe perete în odaia sa. Iar în fiecare an, pe 4 iulie, ziua în care a murit cel pe care ea îl numește François-René, adolescenta se îmbracă în doliu, își prinde în păr o fundă neagră, refuză să joace tenis și să meargă la lecția de dans, închizându-se în camera ei pentru a scrie versuri exaltate, convinsă că e dublul feminin al eroului său. Comunică și ea cu natura, e cuprinsă de melancolii, iubește singurătatea. Martha visează la ferma din Bretagne, la Revoluția Franceză, la exotismul Americii și face o pasiune pentru ducele d'Enghien. Dragostea dintre frate și soră o tulbură profund.

Această pasiune precoce și devoratoare pentru Chateaubriand Martha i-o datorează lui Jeanne Viaud, care i-a păstrat secretul, asumându-și riscul de a-și pierde postul într-o vreme în care lecturile copiilor se limitau strict la câteva titluri. François-René îi va rămâne Marthei tovarăș de-a lungul întregii vieți.

Delectând-o pe regină

La 12 ani, Martha nu seamănă cu ceilalți copii de vârsta ei.

Oriunde își face apariția, oamenii o întâmpină cu admirație. Părul ei des și ondulat, de un blond venetian cu reflexe aurii, ochii gri-verzui puși în valoare de sprâncenele brune, buzele pline și rozalii, bărbia fină, talia suplă cucerește pe toată lumea; complimentele o încântă, iar replica obișnuită a Emmei o lasă indiferentă: „Dacă l-ați fi văzut pe Georges, el era și mai frumos". Într-o epocă în care judecata celor mari era de temut, Martha pășește în saloane și își face reverența fără să tremure, schițează un surâs fermecător, răspunde cu vivacitate la întrebări și se simte flatată de elogii. Adolescenta înflorește, frumusețea ei scânteiază, spiritul i se rafinează, se simte vie. În sfârșit. Ca o revanșă pentru anii cenușii, pentru mama ei care n-are ochi să o vadă.

Regina Elisabeta a României[1], căreia îi este lăudată frumusețea tinerei Lahovary, o cere de la mama ei spre a-i servi drept model pentru tablourile cu temă religioasă de la Curtea de Argeș, necropola principilor Valahiei, aflată în proces de restaurare. Ion Lahovary, pe atunci ministru al afacerilor străine, e de părere că o asemenea onoare nu poate fi refuzată. Așa își face Martha intrarea la Curte, fiindu-i prezentată reginei Elisabeta, neconsolată după moartea unicei fiice. Prima regină a României își dedică viața artei și e interesată de legendele românești. Are o imaginație exuberantă, zânele sunt prietenele ei, e pasionată de spiritism și bântuie pe coridoarele palatului înfășurată din cap până-n picioare în rochii și voaluri albe. Nimeni nu se mai miră în fața excentricităților ei. Sub pseudonimul artistic Carmen Sylva, semnează nenumărate cărți și, în 1888, primește Premiul Botta al Academiei Franceze pentru volumul de maxime *Cugetările unei regine*, care s-a bucurat de succes atât în Franța, cât și în România.

Regina trăiește închisă în apartamentele sale, înconjurată de muzicieni și de poeți; Martha nu va avea prea des ocazia de a-i face reverențe, dar o întâlnește pe principesa Maria, care rătăcește pe coridoarele de marmură ale palatului. Ziarele vremii o numesc „cea mai frumoasă prințesă din lume", îi elogiază ochii de un albastru impresionant, silueta subțire, părul strălucitor. Datorită pedigree-ului excepțional, ca nepoată a reginei Victoria a Angliei, dinspre tată, și a țarului Alexandru al Rusiei, dinspre mamă, devenise, la 16 ani, soția ideală pentru moștenitorul tronului unei țări necunoscute.

Principesa Maria a României se ofilește, își târăște plictiseala, prizonieră în acest palat pe care îl consideră îngrozitor; clădit în 1881 în stil prusac, este atât de diferit de fermecătoa-

[1]) Elisabeta de Wied se născuse în 1843 în Prusia. S-a căsătorit, în 1869, cu Carol, devenind prima regină a României. Unica lor fiică, Maria, născută în 1870, a murit la vârsta de patru ani.

rele reședințe regale englezești ale copilăriei sale. Detestă această curte provincială, măruntă, demodată, rigidă, după modelul german.

Tânărul cuplu princiar trăiește retras în umbra tiranică a „unchiului", „der Onkel", cum îl numesc între ei pe Carol I, primul rege al României, care, neavând moștenitori, și l-a ales ca succesor la tron pe nepotul de frate, timidul Ferdinand, căruia îi construiește un viitor regal, ținându-l pe lângă el din zori până-n seară. Maria rămâne singură în apartamentele ei, având drept singură companie un botgros, care trăiește în colivie, la fel ca ea. Nu se dau baluri, nici dineuri. Curtea e austeră, iar la mesele luate în patru, interminabile, Carol ține predici, Ferdinand mormăie, iar regina își recită prelegerile monotone. Maria simte că se sufocă. Regele se ferește de societatea bucureșteană, pe care o acuză de moravuri ușoare, și alege puținele persoane pe care tânărul cuplu are dreptul să le invite la ceai; principesei îi este interzisă călăria, pasiunea ei încă din copilărie. Mai rău chiar, considerând-o prea tânără ca să fie mamă, „unchiul" îi retrage dreptul de a se ocupa de copiii ei încă de la nașterea acestora, încredințându-i, în aripa opusă a palatului, unor doici morocănoase. Maria se revoltă, nu-l mai suportă pe Ferdinand, care nu îndrăznește niciodată să zică nimic și care totuși devine în intimitate un soț insistent și stângace.

*

Prin Martha, principesa Maria își regăsește propria copilărie, lipsită de griji și plină de voioșie. Unsprezece ani le despart, și totuși se recunosc una pe cealaltă, au aceeași vitalitate, aceeași îndrăzneală, același temperament; fac parte din specia nesupuselor. Martha e o formă de delectare la îndemână și permisă; membrii Curții sunt acum pe pace, datorită vârstei ei fragede și reputației familiei din care se trage. Verișoara ei primară, puțin mai în vârstă, Simona Lahovary, e și ea foarte apreciată de viitoarea regină, se zvonește că în curând va fi doamnă de onoare. Tinerele devin astfel în mod

firesc apropiate, iar invitațiile curg una după alta. La acest nou joc, Martha, flatată și încurajată, se întrece pe sine și compune complimente rafinate pentru viitoarea regină, inventează rebusuri elogioase, recită poeme care fac cea mai bună impresie. Vine apoi vremea confidențelor, apoi aceea a obrăzniciilor, râd de bătrâna regină și de ținutele ei bizare, de regele ochelarist, de bătrânii simandicoși, de protocolul uneori ridicol. Martha are vorba îndrăzneață, e amuzantă, insolentă... e încă un copil, iar Maria râde.

Ferdinand e și el fermecat. O primește de fiecare dată când vine în vizită la palat, îi înveselește ziua înainte de întâlnirea cu „unchiul" care îl așteaptă în biroul său. Maria nu se mai poate lipsi de Martha, de buna dispoziție pe care i-o aduce. O va lua la Constanța de Paște, împreună cu Emma și Ioana, iar adolescenta va urca pe iahtul regal, alături de cuplul princiar, pentru o lungă croazieră pe Marea Neagră; pe punte, învăluită în spumă, între două șiruri de marinari, va recita *La Ballade à Melisande de Tripoli* de Jaufre Rudel.

În zorii noului secol, Maria își ia viața în mâini. Tânăra femeie îi ține piept pentru prima dată „unchiului", cu aceste cuvinte care îl vor învinge: „Prefer libertatea coroanei"[1]. Copiii îi vor fi redați și va părăsi sinistrul palat regal mutându-se la Cotroceni, pe care îl va aranja după gustul ei. Ferdinand e invitat să doarmă într-o cameră separată.

Căsătoria Marthei nu le îndepărtează pe cele două femei: se văd de acum adeseori la castelul de la Posada al Bibeștilor, unde Mariei îi place să se refugieze împreună cu câteva prietene, pentru scurte pauze de confidențe și de libertate, departe de Curte.

---

[1]) Georges Oudard, *Marie de Roumanie*, Plon, Paris, 1939, p. 62.

II

Colivia de aur
(1901–1906)

Castelul de la Posada

La întoarcerea din călătoria de nuntă, George și Martha, însoțiți de Valentine și de doamna de companie a acesteia, s-au instalat la Posada. Construit în stilul anglo-normand preferat de familiile bogate pentru reședințele lor din Carpați, castelul era opera lui Paul Gottereau, arhitect francez foarte la modă în România din Belle Époque. Bibeștii și-au dorit o clădire care să se distingă prin înălțime, prin frontonul maiestuos, prin turlele în formă de săgeată și poarta impunătoare în formă de potcoavă. Farmecul îi era dat de poziția pe care o avea, la poalele muntelui, în mijlocul a mii de hectare de pădure, proprietatea familiei. Interioarele sunt luxoase și moderne, cele douăzeci de camere dispun și de sală de baie. Pentru servitori există niște dependințe vaste, grajdurile pentru cai sunt încălzite, garajele pentru automobile au fost prevăzute și cu ateliere mecanice. Încă de la primele vizite, tânăra logodnică s-a îndrăgostit de această casă, de salonul lambrisat, în care mobilele și tablourile franțuzești ale lui Valentine sunt amestecate cu statuetele aduse din campania din Mexic de către socrul său și cu trofeele de vânătoare ale lui George, cu păsările împăiate și pieile de urs.

George pleacă la manevrele militare, iar Martha rămâne singură cu soacra ei. Se plictisește și visează, tolănită într-un balansoar pe terasa cu bovindouri și ferestre mari ce

se deschid către munte, către parcul cu pini, către sălciile bătrâne din mijlocul peluzei, către tufele de măceș și aleile bordate cu violete și lavandă.

Aducerea pe lume a unui prunc

Martha se simte părăsită. La fel ca fetița de altădată, care rămânea singură la București.

Îi scrie lui George, care îi lipsește. Epistolele sunt tandre, vesele și amuzante, constatând că nu are nimic de spus despre cum își petrece zilele. În octombrie, e neliniștită fiindcă îi întârzie ciclul: „E abominabil și, de-ai fi aici, te-aș potopi cu reproșuri“[1]. „Urc și cobor scările cu furie, fac toate tumbele posibile ca să mă pun de-a curmezișul întâmplărilor.“[2] O lună mai târziu, lucrul de care se temea i se confirmă: „fericitul eveniment“, cum îi spuneau doctorii, urma să se producă în luna august.

Martha are 17 ani și e speriată de trupul în plină metamorfoză, de ființa străină care se mișcă înăuntru, de silueta care i se îngroașă. Iar George nu e de față. Ea învață să-și treacă sub tăcere neliniștile și disperarea. Din orgoliu și prin educație. Mai sunt și zile frumoase, când visează să aibă băieți, și-ar dori vreo șase, niște mici George care să fie doar ai ei, care să nu plece. Băieții la care au visat atât de mult părinții ei. Ultimele săptămâni sunt sufocante. Se târăște, epuizată. Speriată de ceea ce urmează să se întâmple. Încep durerile și i se trimite vorbă Emmei, care, aflată la băi în Normandia, nu va veni să stea lângă fiica ei, e prea obosită. Nici asta nu i-o va ierta Martha niciodată.

Valentine, soacra ei, e cea care o ține de mână și care nu pleacă nici o clipă de la căpătâiul său. Martha trece prin mai multe zile și nopți de suferință atroce, cu corpul sfâșiat, cu chipurile înspăimântate care se perindă la patul ei, cu

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare datată octombrie 1902. [2]) *Ibid.*

doctorul care își mai cheamă un confrate, cu forcepsul. În cele din urmă, pe 27 august 1903, dă naștere unei fiice, care va purta numele bunicii ei paterne, Valentina.

Nu e o ușurare, ci începutul unui calvar. Martha are febră și pierde mult sânge, cei din jur se tem pentru viața ei. Vreme de două săptămâni, soacra nu o părăsește nici o clipă, îi citește cu voce tare, cu intonație, dialogurile lui Racine: „Fie ca ziua să înceapă și să se termine fără ca Titus să o poată vedea pe Berenice". Și George e de față, își citește ziarele lângă patul ei. Când, în sfârșit, tânăra se simte mai bine fizic, o asaltează suferința morală. Cum să fie mamă? De ce aproape că a trebuit să moară pentru a da viață? Citește decepția în ochii lui George, care și-ar fi dorit un moștenitor, să aibă succesiunea asigurată. Și acea fetiță care pare atât de străină... Mulți ani mai târziu, pe 27 august 1925, ziua de naștere a Valentinei, mama se confesa în jurnal: „Nu voiam deloc să-mi sărut fetița. Nu-mi făcea nici o plăcere; nu o doream. Fiindcă era atât de proaspătă, mă dezgusta. Nu mi-au plăcut niciodată nou-născuții... Am resimțit întotdeauna o oroare profundă față de condiția umană". Sentimente pe care le trece sub tăcere și și le înăbușă, pe care le ascunde de ochiul obiectivului și al posterității pozând cu copilul în brațe, cu gesturi grațioase, în rolul pe care oamenii se așteptau de la ea să îl joace, cel de mamă și de soție împlinită. Deși abia așteaptă să le dea fetița înapoi doicilor. Și e atât de nefericită, fiindcă repetă și ea ceea ce a silit-o mama ei să îndure.

În suspensie

Martha vrea să-l recucerească pe George, dar verdictul medicilor cade ca o ghilotină: trebuie să aștepte doi ani pentru a mai putea avea un copil. Soții trebuie să fie prudenți, cum li se spune în mod pudic. Tânăra se sperie, avuseseră atât de puțin timp pentru a se cunoaște unul pe altul, și îi scrie

iubitului care urma să se libereze de la manevrele militare: „În sfârșit, totul a trecut și mi se pare că sărmana mea ființă, după toată această tortură, se reîntoarce și mai îndrăgostită, și mai pasională la tine“[1]. Atunci când el pleacă într-o călătorie cu automobilul prin Ungaria, ea îndrăznește să-i scrie un „Te doresc“[2], dar regăsirea e, de fiecare dată, dezamăgitoare: George stă ca pe ace, e evaziv, morocănos. Aventurierul care își conduce Mercedesul cincisprezece ore fără oprire, indiferent de vreme, pe drumurile cele mai periculoase, care deține recordul București–Geneva, suferă de dureri de cap, de insomnii, de dureri de ochi, de furuncule. Iar când se simte mai bine dispare cu zilele, preocupat de cele 3.000 de hectare de pădure de la Posada, pe care le replantează, de gaterul pe care îl modernizează, de fabrica de ciment de la Comarnic, căreia îi crește randamentul introducând mașini și metode de organizare americane, și de tractorul pe care tocmai îl cumpărase, primul din România. Ceea ce Martha nu știe încă este că prințul ei se consolează serile în brațele prostituatelor din București.

Tânăra trăiește în rutina buchetelor de flori culese dimineața, a lecturii ziarelor pentru soacra ei, înainte de partida de crochet și de ceaiul cu brioșe. Martha se plictisește, suferă și își face griji. George se lasă așteptat la masă. Îi pândește telefoanele, farurile mașinii peste munte, își înghite lacrimile și dezamăgirea femeii neglijate. Mama și soția se țin tari. Se ghicesc una pe alta, dar nu spun nimic. „Nu te căina.“ Ca și când totul ar fi bine. Ca și când ar fi ceva normal ca George să plece zile întregi de acasă fără a spune nici unde se duce, nici pentru cât timp. Valentine nu i-a făcut niciodată nici cel mai mic reproș fiului ei, unicul, atât de mult așteptat, ultimul dintre cei șase copii, pe care l-a adus pe lume la 41 de ani și care i-a încununat căsnicia cu cel de-al doilea soț al ei, bărbatul adorat, căruia îi oferea

[1]) *Ibid.*, scrisoare din octombrie 1903. [2]) *Ibid.*, scrisoare din iulie 1904.

astfel o descendență masculină. I se spunea Pufi și era adulat, răsfățat; cum era hiperactiv și temerar, făcuse multe năzbâtii, dar nu fusese pedepsit niciodată, și devenise de foarte tânăr pasionat de meșterit și mecanică.

Ca să-și treacă timpul și să mai evadeze, tânăra se plimbă ore în șir cu ogarii de vânătoare ai familiei; poartă pe cap o pălărie de fetru, deși soacra o avertizează că sătenii ar putea-o privi cu ochi răi din cauza asta. Se refugiază în camera ei, unde îl citește pe Chateaubriand și copiază de mână pasajele preferate, își încearcă pana cu câteva poezii, ascunse repede la fundul unui sertar, și se străduiește să-și găsească o ocupație pictând patul fiicei sale, făcut din lemn de tei, cu flori de trandafir sălbatic și versuri din La Fontaine: „Un mic pește mare-a crește". O viață de convalescentă.

Deși Valentine nu-i reproșează nimic fiului ei, înțelege dezamăgirea nurorii în vârstă de 17 ani și o ia sub aripa sa. Se interesează de lecturile ei, o încurajează, o sfătuiește să citească cărți de istorie. Îi spune că e dotată, cea mai dotată dintre copiii săi. Iar Martha găsește în Valentine mama pe care n-o avusese. „Mă agățam de tine cu forța cu care, într-un naufragiu, copilul care nu știe să înoate se agață de scândura salvatoare."[1]

Valentine cea pasională

Iarna e interminabilă la Posada. Totul e alb, iar vântul înghețat din Carpați geme pe deasupra brazilor. Distracțiile sunt puține, iar turiștii eleganți de la Sinaia, care se află la câțiva kilometri distanță, s-au întors la București deja de multe săptămâni. Martha și Valentine își petrec timpul la gura sobei, amorțite în ambianța comodă a micului salon.

La 64 de ani, Valentine e durdulie și plină de riduri, aprigă și cu ochii sclipitori. De la moartea soțului, adoratul ei,

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate.

cum îl numea, smuls atât de brutal și atât de departe, la Constantinopol, singurătatea o apasă; cele patru fiice s-au îndepărtat de ea și nu au manifestat niciodată vreun interes pentru viața ei de dinainte de a veni în România. Pe ea o deranja asta, o lua ca pe un reproș. Avea să-și dezvăluie secretele în fața nurorii, despre care spune că e „cea mai puțin proastă" dintre copiii săi.

Lângă focul care trosnește, după ce s-au tras draperiile groase peste noaptea neagră de afară, iar servitoarele au strâns serviciul de ceai, cele două femei își fac obiceiul de a călători în timp. Valentine, care brodează stând dreaptă în fotoliul ei, parcă prinde viață, limba i se dezleagă, iar Martha, așezată pe un taburet la picioarele ei, încremenește. O ascultă fascinată.

Valentine fusese una dintre cele mai frumoase tinere ale Celui de-al Doilea Imperiu, fiica prințului de Caraman-Chimay, căsătorită cu prințul de Bauffremont, proprietara minunatului castel Menars[1]. Renunțase la toate acestea de dragul lui Georges Bibescu, fratele vitreg al celei mai bune prietene a ei, tânăr ofițer absolvent de Saint-Cyr, încununat de gloria obținută în Mexic, decorat cu Legiunea de Onoare. Aerul lui mândru, erudiția, farmecul oriental și înflăcărarea au cucerit-o.

Disprețuind convențiile mediului său și morala epocii, și-a luat cele două fiice și i-a cerut soțului ei divorțul, lucru imposibil în Franța. „Afacerea Bauffremont" a avut un mare ecou în publicațiile juridice și mondene. Au urmat niște ani de rătăciri între Prusia, Austria și Belgia, schimbarea de naționalitate și de religie, sumele uriașe cheltuite pe procese, nașterea în taină, la Bruxelles, în 1873, a unui copil rezultat din adulter, Marcelle. Pasărea Albastră și Zâna – așa se numeau amanții unul pe celălalt, în scrisorile lor înflăcărate – s-au căsătorit la Berlin în 1875, în ritul ortodox, care permite recăsătorirea. Cuplul s-a instalat departe

[1]) În Loir-et-Cher.

de gura lumii, în România, o țară pe care nici unul dintre ei nu o cunoștea.

Dar prețul plătit a fost mare, o parte dintre rudele și cunoștințele ei au renegat-o pentru totdeauna, iar Ménars, castelul copilăriei, pe care îl moștenise de la mama ei, a fost vândut la licitație, în urma deciziei unui tribunal, împreună cu mobila din el și cu statuile din parc. „Fericirea merită să-i sacrifici o proprietate[1], nu-i așa, draga mea?", trăgea ea concluzia, zâmbindu-i Marthei, care era uluită de curajul și de nebunească poveste de dragoste dintre socrii ei.

Valentine nu se satură să povestească despre Georges, care era foarte talentat. Era prieten cu Alexandre Renoir, care pictase norii și trandafirii de pe plafonul reședinței sale private din La Tour-Maubourg; fusese, împreună cu Pierre de Coubertin, inițiatorul primului Comitet Olimpic Internațional. Amintirile lui despre campania din Mexic și războiul din 1870 îi câștigaseră un fotoliu în Academia de Științe Morale și Politice de la Paris. Iar în 1886 i s-a propus tronul Bulgariei, dar a renunțat la el, din fericire pentru Valentine, care nu se vedea trăind la Sofia.

În solitudinea iernii, timpul înceta să mai existe. Cele două femei pășeau în tărâmul de dincolo de oglindă, acolo unde umbrele se învârteau într-o horă amețitoare.

Lumea magică a lui Valentine

Valentine povestește despre familia ei, Riquet de Caraman-Chimay, acea ilustră dinastie europeană care începea cu strămoșul Riquet, constructorul canalului Midi, al cărui fiu a fost ridicat la rang de conte de Caraman de către Ludovic XIV; în 1804 urmașul lor a moștenit de la un unchi bătrân și fără copii și titlul de prinț de Chimay, o familie seniorială ale

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoarea lui Valentine Bibescu către soțul ei, Georges Bibescu, din 5 aprilie 1878.

cărei origini urcă până în secolul al XI-lea. Așa apăruse numele de Caraman-Chimay, cel care îl făcea să viseze pe Proust.

Pe Martha însă o încântă îndeosebi poveștile de dragoste cu iz de scandal din familie. Thérésa Cabarrus, bunica paternă a lui Valentine, e o legendă a alcovului. A scăpat în ultima clipă de ghilotină, la Bordeaux, trimițându-i un bilet celui care încă îi era doar amant, revoluționarul Tallien, „Mor fiindcă sunt femeia unui laș"; folosindu-și farmecele, a reușit, după ce și-a salvat propriul cap, să mai salveze alte câteva sute de persoane, ceea ce i-a adus simpatica poreclă de „Notre Dame de Thermidor". L-a părăsit pe Tallien, cu care abia se căsătorise, pentru Barras, repede abandonat și el pentru foarte bogatul bancher Ouvrard, pe care îl înșela des. Dansurile cu trupul gol pe sub văluri transparente, pe care le practica împreună cu prietena ei Joséphine de Beauharnais, au sfârșit prin a-l enerva pe Napoleon, care a îndepărtat-o de la Tuileries. La noua ei prietenă, Doamna de Staël, l-a întâlnit pe tânărul prinț de Caraman-Chimay, care a căzut pradă farmecelor sale. Strigătele de indignare ale familiei sale princiare împotriva acestei femei scandaloase, mamă a cinci copii de la diferiții ei soți și amanți și care, în plus, nu mai era nici la prima tinerețe, n-au servit la nimic. Prințul s-a căsătorit cu aceea pe care o iubea. La câteva luni după căsătorie, el a moștenit averea uriașă a tatălui său, mort de supărare în castelul familiei, în Belgia. Căsnicia a fost fericită, au făcut mecenat muzical și au avut patru copii. Joseph, fiul cel mare, a fost tatăl lui Valentine.

La rândul lui, și Joseph i-a impus familiei o căsătorie din dragoste și a luat-o de soție pe tânăra văduvă a contelui de Brigode, frumoasa Emilie Pellapra. Se zvonea că ea era rodul iubirii clandestine dintre mama ei, Emilie Leroy, soția unui tipograf din Lyon, și Napoleon. Celor care făceau aluzie la ascendența ei imperială ilegitimă, Valentine le răspundea: „Bunica mea era foarte frumoasă... Iar împăratul călătorea mult", convinsă fiind că descindea din Napoleon și mândră să le arate, păstrate în vitrinele ei cu amintiri, una dintre

cocardele acestuia, batista lui brodată și flaconul de săruri, portretul în medalion, câteva bijuterii și un trandafir uscat care purta inscripția „Malmaison 1815“. Să-și imagineze sângele fabulos al Împăratului fierbând în vinele lui George o umplea pe Martha de orgoliu.

În salonul mare, cele două femei admirau portretul lui Emilie în rama aurită de la Ménars, pictat de Guérin în rochie stil Empire din muselină albă, brodată cu flori, o frumoasă brunetă cu ochi spirituali pe care îi moștenise și fiica ei, Valentine. Alături, pe o comodă Boulle, e tot Émilie, în rochie roșie, cu soarele apunând în fundal, o pictură de Winterhalter, care, în timp ce ea îi poza, fusese frapat, se spune, de asemănarea ei cu Napoleon.

De la Ménars, pe care îl moștenise de la mama ei, îi mai rămăseseră și câteva mobile și tablouri ce traversaseră Europa până în Carpați: Valentine le numea „obiectele neînsuflețite“ de pe vremea când părăsise Franța; le cumpărase la fatidica licitație.

Atunci când timpul o permite, fac câțiva pași prin parc; aleile sunt acoperite de polei, Valentine se sprijină de brațul nurorii, pândește primele semne ale primăverii și gândul îi fuge către grădinile copilăriei sale, desenate de Le Nôtre, cu răzoare, terase, sculpturi și bazine care se întindeau până la fluviul Loara. Exilata a luat cu ea amintirea umbrarelor, serelor, aleilor de tei pe care le iubea cu patimă. Îi e destul să închidă ochii.

Zoe-Născătoarea

Martha o întreabă adesea cum a fost sosirea ei în România. Valentine îi povestește cum a trebuit să renunțe la viața din Franța, să-și vândă casa de pe Bulevardul La Tour Maubourg, „Casa fericirii“ în care nu au apucat să locuiască niciodată, cum a fost primită de familia Bibescu.

Valentine nu cunoscuse până atunci decât fața plăcută a socrului ei, Gheorghe-Dimitrie, francofilul care își făcuse

studiile de drept la Paris și domnise în Valahia. Răsturnat de Revoluția din 1848, se refugiase în Franța, la curtea lui Napoleon III, unde trăsese sforile în favoarea unirii Țării Românești cu Moldova. Nu era în postura de a condamna iubirea fiului lui pentru o femeie măritată, fiindcă el însuși își repudiase și își închisese prima soție, Zoe, spre marea indignare a contemporanilor.

Imediat după sosirea ei în România, Valentine a cerut să-i fie prezentată soacrei sale, care își manifestase prezența în viața tânărului cuplu prin câteva scrisori scurte și afectuoase. Georges nu-i spusese nimic. Sărmana Zoe, îi șoptește Valentine Marthei, era într-o stare teribilă când s-a dus s-o vadă. A văzut o bătrână de 75 de ani, cu privirea rătăcită, neîngrijită, părăsită de toți, care trăia la țară, într-o cameră mizeră din casa unui vechil al familiei. Valentine a adus-o la București, într-un apartament confortabil, și a dat-o în grija a două infirmiere călugărițe. Zoe și-a regăsit un surâs timid. Se spusese despre ea că era nebună, fusese sechestrată, abandonată. Și chiar dacă toată lumea o uitase, ea a fost aceea care a asigurat descendența familiei Bibescu, care a salvat numele de Brâncoveanu și care le-a transmis copiilor ei o uriașă avere. Valentine susține cu fermitate în fața Marthei că Zoe nu era nebună și merită să i se spună Zoe-Născătoarea.

Și bunicul ei Mavrocordat, în lungile lui diatribe indignate, îi luase apărarea lui Zoe, care îi era verișoară primară. Era frumoasă, cu părul lung, castaniu și ochii mari, strălucitori, avea maniere delicate, cânta la chitară și la harfă. Unchiul Grigore Basarab Brâncoveanu, care nu avea moștenitori, o alesese ca fiică adoptivă, unică moștenitoare a averii și a numelui lui, pe care trebuia să-l transmită fiilor ei. Cu mare pompă, în 1825, Zoe s-a căsătorit cu Gheorghe Dimitrie Bibescu, fericit să încheie un mariaj atât de bun. Tânăra, care a trecut prin nenumărate sarcini, avorturi și copii morți la naștere, i-a dăruit opt urmași. Într-o seară din

iarna lui 1834, servitoarele au năvălit în camera ei ca să îi spună că a avut loc un atentat împotriva soțului său. Disperată, ea a alergat în cămașa de noapte și cu picioarele goale până în curtea palatului lui Brâncoveanu, în care dalele de piatră erau înghețate, iar Gheorghe Dimitrie, întors bine-sănătos, n-a mai reușit să o liniștească; a fost nevoie de mai mulți oameni pentru a o duce înapoi în cameră... aceea a fost prima criză.

Semnele de tulburare s-au repetat, așa că soțul a decis să o trimită la faimoasa clinică pentru alienați mintal a doctorului Blanche de la Paris. I s-a pus diagnosticul de „nebunie circulară" – care, în zilele noastre, se numește sindrom bipolar. O boală care, se credea în epocă, nu e vindecabilă și al cărei tratament consta în a-l înconjura pe pacient de liniște. Când Zoe revine la București, Gheorghe Dimitrie se amorezează de strălucitoarea Mariția, soția prințului Constantin Ghika, muza poeților și pictorilor la modă din capitală; se zvonește că e pe cât de senzuală, pe atât de colerică. Amanții provoacă un scandal, sunt veri primari, nu se ascund, ea rămâne însărcinată. Pentru Zoe, se joacă ultimul act al tragediei: soțul ei o repudiază împreună cu ultimul lor născut, Alexandru, în vârstă de doi ani, acuzând-o de adulter. Rămas liber, prințul domnitor poate să-și impună a doua căsătorie și, în 1845, aceasta se serbează cu o somptuozitate orbitoare, după cum o descriu diplomații invitați din toate țările. Mariția e învești mântată într-o rochie din brocart cu fir de aur, iar peste părul negru ca abanosul poartă o coroană de rubine. A ales să meargă la biserică în trăsura lui Zoe, purtând blazoanele Brâncovenilor.

Valentine îi spune Marthei că lui Zoe trebuie să i se facă dreptate și că ele două, moștenitoarele ei, sunt și păstrătoarele amintirii ei.

„Un cuib de viespi"[1]

E uluitoare această familie Bibescu, ale cărei secrete le dezvăluie Valentine nurorii ei. Copiii lui Zoe și-au urmat cu toții tatăl și pe Mariția la Paris, unde și-au făcut studiile. Cel mai mare, Grigore, cel care, potrivit condițiilor în care fusese adoptată mama lui, ducea mai departe numele de Basarab Brâncoveanu, era favorizat la succesiune, ceea ce a dat naștere unor tensiuni între frați. S-a căsătorit cu fiica unui pașă turc, Rachel (Raluca) Musurus. A cheltuit o avere construindu-și o vilă-castel magnifică pe malul lacului Leman, la Amphion-les-Bains, unde cuplul primea vizitele capetelor încoronate, ale înaltei societăți mondene și artiștilor. După ce Grigore a murit pe neașteptate, Georges a devenit tutorele celor trei copii ai lui, Constantin, Helene (Ecaterina Elena) și Anna, administrându-le averea din România, unde ei n-au venit niciodată. Valentine relatează în continuare, cu comentarii acide. Constantin e un mecena diletant care se înconjoară de poeți și de literați, Helene s-a căsătorit cu Alexandre de Caraman-Chimay, fiul fratelui ei, Joseph, și e pasionată de literatură. Anna a devenit contesa Mathieu de Noailles, marea poetă lăudată de toată lumea.

Când noaptea neagră se lasă peste Carpații înzăpeziți, Martha visează la viețile și la destinele acestei ramuri mai vârstnice a familiei.

Pentru Nicolas, al doilea fiu al lui Zoe, totul începuse bine. Fost elev al Școlii Politehnice, ofițer strălucit al armatei franceze, care servise în Italia și în Algeria, încheiase o căsătorie bună, luând-o de soție, la Paris, pe Hélène Ney, nepoata faimosului mareșal al imperiului care primise titlul de duce d'Elchingen. La căderea Celui de-al Doilea Imperiu, cuplul s-a stabilit în România, la Mogoșoaia. Helene, care nu a acceptat niciodată căsătoria cumnatului ei cu o femeie

[1]) Așa își numea Valentine Bibescu, născută de Caraman-Chimay, familia prin alianță, Bibescu.

divorțată, a refuzat să o primească la ea pe Valentine. Cele două cumnate franțuzoaice transplantate în România s-au ignorat tot timpul cu superbie.

Alexandru, ultimul născut, crescut departe de mama lui, încredințat la Paris unui preceptor, abia tolerat de tată și de mama vitregă, Mariția, părinții a două fetițe de vârsta lui, Hélène și Marie, care îi erau deopotrivă surori vitrege și verișoare de-al doilea, a fost neglijat în copilărie, ceea ce nu l-a împiedicat să intre la Saint-Cyr, să aibă o bună conduită în campania din Mexic și să primească titlul de cavaler al Legiunii de Onoare. Dar Alexandru e un original, pasionat de lingvistică și de poezie, proprietar al unei biblioteci de 10.000 de volume. Cu ochi pătrunzători ascunși sub sprâncenele stufoase, s-a îndrăgostit de o tânără moldoveancă, pianistă, eleva lui Anton Rubinstein, pe care a întâlnit-o la un concurs în București, Elena Costache-Epureanu, fiica unuia dintre prim-miniștrii conservatori ai lui Carol I, cu care avea să se căsătorească la Paris. La moartea tatălui, în 1873, cei trei frați mai mari, Grigore, Nicolae și Georges, reuniți în consiliu de familie, i-au recunoscut dreptul de a purta titlul și numele de prinț Bibescu și de a le transmite urmașilor săi. Nedreptatea a fost reparată. Valentine îi povestește Marthei cum mereu a fost afectuoasă cu Alexandru și Elena și că nepoții ei, Emanuel și Antoine Bibescu, îi sunt foarte recunoscători. De altfel, au anunțat că vor veni la Posada pentru câteva zile, în vară.

Dar surorile lui Georges cum au primit-o? o întreabă Martha. Răspunsul lui Valentine e incisiv, ca întotdeauna: urâte ca tatăl lor, intrate în mariaje fără blazon, înguste la minte și preocupate doar să pună mâna pe bijuteriile de familie. Nu le-a păsat niciodată de Zoe, mama lor, cu care le era rușine. Și Marie, fiica Mariticăi, sora vitregă a lui Georges, cea care îi fusese prietenă și confidentă în tinerețea sa pariziană? Ea a devenit contesa Odon de Montesquiou, castelana de la Courtanvaux, reședința familiei Montesquiou din Sarthe, pe care a cheltuit mulți bani ca s-o

restaureze. Marie o anunțase pe Valentine în ziua căsătoriei sale că nu mai dorea să o primească și că nu voia să-l mai vadă nici pe fratele ei vitreg, Georges. Avea principii, iar această căsătorie o scandalizase. Cele două femei erau certate. Să mai spunem că, în meandrele familiale, căsătorindu-se cu Odon de Montesquiou, Marie devenise cumnata fratelui lui Valentine, Joseph de Caraman-Chimay?[1]

Majordomul, ai cărui nasturi de la livrea sunt împodobiți cu blazonul familiei Bibescu, stinge ultimele lumini și focul din vatră, anunțând ceremonios că, dacă prințesele nu mai au nevoie de nimic, el se retrage. Valentine își sărută nora pe frunte. Martha nu va dormi singură în camera ei, semizeii din poveștile soacrei îi vor impregna visele.

Un văr prețios

Dacă Marie de Montesquiou i-a întors spatele pentru totdeauna cumnatei, în schimb fiul ei, Ferdinand, care vine primăvara în România pentru a-și inspecta moșiile, o vizitează de fiecare dată pe mătușa Valentine, ale cărei vervă și frumoasă grădină le admiră. Celibatarul în vârstă de 30 de ani, cu tenul rozaliu și mustața blondă, este un monden cu maniere rafinate, iar când îl asculți parcă te-ar transporta în vârtejul celor mai recente baluri, nunți, dineuri și înmormântări elegante. El și mătușa petrec ore în șir evocând ascendența glorioasă și râzând de ultimele bârfe. Vorbesc mult despre Robert, cel mai celebru membru al familiei de Montesquiou, om de litere și de salon, estet colecționar, dandy extravagant, faimos pentru petrecerile lui cu decoruri stridente; este confidentul intim al nepoatei sale, Élisabeth Greffulhe, regina Parisului... Elisabeth e o Caraman-Chimay, nepoata lui Valentine, dar e chiar atât de frumoasă pe cât se

[1]) Joseph de Caraman-Chimay (1836–1892), fratele lui Valentine, se căsătorise cu Marie de Montesquiou-Fezansac (1834–1884).

povestește? Ferdinand nu-l uită nici pe fratele lui, Leon, prieten cu Charles Maurras, a cărui carte, *Les Raisons du nationalisme* (*Rațiunile naționalismului*), agită spiritele în mediile politice și intelectuale. Se discută la nesfârșit, iar George se retrage scuzându-se, afacerile lui de la Comarnic nu pot să aștepte. Mătușa și nepotul râd de tot și de toate, mai ales de Curtea Regală, de această ramură a Hohenzollernilor propulsată la cârma tinerei Românii și de pretențiile aristocratice ale familiilor locale. Ce crede Martha Lahovary despre acest spirit franțuzesc care se etalează ca o coadă de păun? E uneori contrariată? Unde se plasează pe sine? Între două ape? Un lucru e cert, și anume că totul se întâmplă la Paris la acest început de secol, iar ecourile stârnesc nerăbdarea de a trăi cu adevărat a celor 18 ani ai ei. Când Ferdinand își ia rămas-bun, Martha se simte prizonieră la Posada.

Inițiatorii

Emanuel și Antoine Bibescu, veri primari cu George, își vizitează periodic imensele domenii de la Corcova și Epureni. La București, trag la hotelul Athenee Palace, iar într-o zi de vară a anului 1904 iată-i că sosesc la Posada, pentru o cură de aer sănătos de munte. Sunt întâmpinați de Martha, care se apropie cu pasul ușor pe aleea mărginită de lavandă albastră; sub pălăria albă, ochii au căpătat o nuanță gri-verde intensă, chipul îi e delicat, vocea i s-a făcut mai blândă, mai dulce. Emanuel și Antoine își declară admirația. Mica lor verișoară a devenit regina Carpaților. Frumusețea ei e tulburătoare. Face ravagii. George nu-i spune niciodată că e frumoasă, așa că tânăra simte că revine la viață.

Frații Bibescu au un șarm magnetic, fiecare în felul lui. Antoine, cel mai mic, e un seducător în vârstă de 26 de ani, cu multe cuceriri la activ, mare amator de femei la modă, care atrage privirile. Cu părul scurt și înzestrat cu un farmec viril, are o eleganță naturală, privirea ironică, exprimări

incisive, insolența celor dăruiți cu toate harurile, e capabil să recite integral *Hamlet*, cântă minunat la pian muzica lui Liszt, scrie piese de teatru și are o carieră diplomatică; tocmai a obținut un post la Londra. Emanuel, fratele mai mare, în vârstă de 30 de ani, are un aer tenebros și plete rebele, o înfățișare de dandy romantic, o neglijență studiată; se pricepe la conversațiile subtile, cultivă virtuțile prieteniei elective și fidele. Sufletul lui își are rădăcinile în Moldova, pe pământurile natale ale mamei sale, în tăcerea pădurilor de la frontiera cu Rusia. Emanuel e un erudit, un tolstoian, pasionat de arta niponă și gotică și un mare admirator al criticului de artă britanic John Ruskin, pe care îl făcuse cunoscut la Paris. Mai ales prietenului său Marcel Proust.

În salonul lor de pe strada Courcelles nr. 69, Antoine și Emanuel au făcut cunoștință cu Marcel, care venise în calitate de vecin să o asculte pe mama lor, Elena Bibescu, cântând la patru mâini cu Saint-Saëns și Fauré, și pe Gounod, care cânta în fața unui public select de pictori și compozitori.

Prietenul „cu ochii ca o licoare brună și aurie“[1], care nu e încă celebru, e pomenit adeseori în conversație. E epoca în care Proust spune: „Un singur om mă înțelege, Antoine Bibescu“[2] și „Micul meu Emanuel“[3]. Ca în fiecare an, a promis că vine în România… A citit oare Martha rubrica lui despre saloane din *Le Figaro*? Emanuel promite că îi va trimite un exemplar cu autograf din *Biblia de la Amiens* de John Ruskin, a cărei traducere, însoțită de o prefață magistrală, tocmai fusese publicată de Proust. Îi povestește despre istoria acestei cărți, despre turlele de biserici din Franța, din Țările de Jos și din Belgia. Ea intră în intimitatea legământului de prietenie care îi leagă, a limbajului lor codat, Proust îi numește „Ocsebibii“, și mai este și celălalt prieten, Bertrand de Fénelon, numit de Marcel „Nonelef“ și „Lecram“. Îi povestesc

---

[1]) Cuvintele îi aparțin Annei de Noailles. V. și Marcel Proust, Anna de Noailles, *Correspondance (1901–1922)*, Rivages poche, Paris, 2021, p. 216.
[2]) Antoine Bibesco, *„Mon petit Antoine“: Correspondances et conversations avec Marcel Proust*, Éditions Arfuyen, Paris, 2022, p. 9. [3]) *Ibid.*

despre dineurile vesele de la Larue. Vorbesc și despre Anna de Noailles, admirabila verișoară, despre succesele ei, despre Maurice Barres și amorul lui platonic. Martha răspunde că da, are *Le Cœur innombrable*, da, îi admiră versurile, care sunt de o rară frumusețe...

În această vară a lui 1904, la Posada, se cântă o partitură în trei. Spre deosebire de Ferdinand de Montesquiou, care rămânea în salon cu mătușa lui, Emanuel și Antoine își dedică timpul tinerei. Petrec ore întregi plimbându-se prin pădure, discutând tolăniți în iarbă, contemplând asfințitul. Râd de lume și de apropiații lor, fac pe dezabuzații. Iar Martha visează ascultându-i. Antoine e mândru de succesul piesei *Un jaloux* (*Gelosul*), care i s-a jucat în primăvară la teatrul Marigny, și jură că, la următoarea piesă, o va avea în rolul principal pe marea Sarah Bernhardt. Abia s-au întors dintr-un lung voiaj în Spania, alături de prietenii lor, pictorii Bonnard și Vuillard. Asistaseră acolo la încoronarea lui Alfonso XIII, pe care o descriu în detaliu, în felul lor amuzant. Cei doi frați au ghicit că verișoara lor Bibescu are personalitate și talent. Complicitatea dintre ei crește și, înainte de a-și lua rămas-bun, pe terasa încălzită și sub lumina lunii, în vuietul râului cristalin care ajunge până la intrarea în parc, Martha le dezvăluie visul ei de a scrie și poemele ascunse în fundul unui sertar încuiat.

Emanuel și Antoine își promit că vor scoate prințesa orientală din palatul ei din Carpați. Îi vor fi mentori, încredințați că va face furori la Paris. Și deloc preocupați că îl vor supăra pe vărul lor, George, atât de puțin grijuliu față de soția lui.

Prietena ambiguă

Înainte de a pleca din nou la Londra, Antoine i-o încredințează pe Martha Elizei Marghiloman, o vecină de la Posada. Fratele Elizei, Barbu Știrbey, era căsătorit cu Nadeja Bibescu, sora lui George. Erau deci între rude. Eliza e o femeie

de 30 de ani, fără copii și nefericită în căsnicie; soțul ei, cu mult mai în vârstă, e un fost prim-ministru conservator, pasionat de caii de curse. Avea să-l părăsească în scurtă vreme pentru rivalul lui politic, liberalul Ionel Brătianu. Eliza e o figură în înalta societate românească, cunoscută ca fiind pasionată de grădinărit și de literatură, deoarece a desenat parcurile din București și a tradus din Kipling în limba română. Și ea își petrece iernile la Paris. Proust, care o întâlnise la un dejun, menționează evenimentul într-o scrisoare către Antoine, fără a formula nici o apreciere. Plinuță, cu părul foarte negru și încrețit, vorbind pe un ton tranșant, Eliza nu e genul lui de femeie frumoasă.

Martha îi scrie lui Antoine că s-a atașat de Eliza, care o vizitează în fiecare zi, și, crede ea, prietenia lor e sinceră. Dinspre partea ei, Eliza se achită de misiunea care o face să crească în ochii frumosului Antoine. Îi descrie acestuia primele sale impresii: „Martha e o ființă inteligentă, consecventă, concentrată, care îmi place foarte mult și cu care mă înțeleg de minune“[1]. Și: „Mă amuză, mă distrează, mă vrăjește și mă interesează“[2]. Încrezătoare, Martha se dezvăluie și își deschide sufletul. Cu efuziune, își mărturisește ambițiile literare, dorința de glorie, entuziasmul pentru cărți. Uneori ridică vălul care îi acoperă viața cotidiană, exigențele soacrei sale, absențele lui George. Eliza o compătimește, o consolează, dar se plictisește repede de acest rol de interpusă devotată. Scrisorile ei către Antoine capătă o tonalitate sarcastică atunci când își numește tânăra protejată „micuța grecoaică“[3]; gelozia e, fără îndoială, cea care o face să scrie: „Martha e frumoasă, Martha are un ten minunat, Martha e inteligentă, Martha poate că are talent, dar în special, în special Martha vrea să placă!“[4] Ceea ce, de altfel,

---

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare a Elizei Brătianu, fără dată. [2]) *Ibid.*, 10 august 1908. [3]) *Ibid.*, scrisoare nedatată. [4]) *Ibid.*, scrisoare nedatată.

e adevărat: tânăra are 18 ani și o imensă dorință de a fi recunoscută.

Eliza îi reproșează că dorește să scrie în franceză, că viscază la Paris, că își reneagă originile. O judecată care ilustrează noua viziune a unei părți a românilor, care îi acuză pe „franțuziți", pe „dezrădăcinații cosmopoliți"[1] că nu sunt români adevărați, că nu vorbesc românește, că nu vin în România decât pentru a profita. Istoricul român Nicolae Iorga, promotorul unei conștiințe naționale românești, e protejatul Elizei, iar aceasta îi dă lui Antoine lecții de patriotism, clamându-și „dragostea profundă pentru tot ce are legătură cu țara mea"[2] și anunțând că nu va mai veni la Paris, nu se va mai vedea și nici nu-i va mai primi la ea pe „exotici"[3], care „o fac să-și piardă timpul"[4] și, mai rău de-atât, „să vadă lucrurile dintr-o perspectivă falsă"[5].

Martha nu bănuiește nimic și crede în afecțiunea Elizei, care pentru moment îi face bine, îi dă siguranță și o încurajează. Resentimentele vor izbucni mai târziu.

---

[1]) *Ibid.*, scrisoare nedatată. [2]) *Ibid.* [3]) *Ibid.* [4]) *Ibid.* [5]) *Ibid.*

III

Emanciparea
(1905–1911)

Marea călătorie

George e însărcinat de regele Carol I să-i înmâneze șahului Persiei una dintre cele mai înalte decorații, în cursul unei ceremonii oficiale la Teheran. E o onoare și un prilej de a realiza un nou record automobilistic. De astă dată, Valentine își convoacă fiul și îl avertizează că tânăra lui soție se ofilește și că trebuie să o ia cu el. După ce tergiversează o vreme – că expediția e dură, că nu e potrivită pentru o femeie –, sfârșește prin a ceda. Martha e în culmea fericirii. În sfârșit, un orizont. Să plece, să uite și poate și să-l recucerească pe George.

În următoarele trei luni, tânăra se cufundă în ghidul Baedeker, în *O mie și una de nopți* și în Coran, pe care tatăl ei o sfătuiește să îl citească. George și Emanuel Bibescu, care va lua și el parte la expediție, studiază hărți, trasează itinerare, plănuiesc etapele, rutele cu trenul și cu vaporul pentru a face legătura între drumuri și decid să ajungă până la Ispahan, cetatea mitologică. Echipa e compusă din Claude Anet, un campion de tenis francez, corespondent al ziarului *Le Temps*, un cuplu de veri bucureșteni pasionați de automobile, familia Pherekyde – astfel, Martha nu va fi singura femeie –, și domnul Leonida, un prieten român celebru pentru realizările sportive de toate felurile. Îi însoțesc și trei șoferi-mecanici. Nici unul dintre ei nu are încă 30 de ani.

Convoiul se organizează în trei automobile decapotabile, două Mercedes 1904 și un Fiat, vor trebui să se înghesuie în ele 10 oameni, cu un minimum de bagaje. Valizele îi vor urma, transportate prin poștă la punctele în care fac escală.

Marți, 11 aprilie 1905, la ora 9 dimineața, din fața Grand Hotel du Boulevard din București, echipa își începe aventura, în uralele unei mulțimi entuziaste. Sub pălăria ei cu boruri largi, Martha zâmbește, strălucitoare.

*

Expediția[1] va fi o adevărată provocare, clipă de clipă. Călătorii traversează pe mări furtunoase, cu mașinile legănându-se, suspendate de parâme; așteaptă ore întregi prin gări și cutreieră la nesfârșit, în trenuri înghețate, pe drumuri neasfaltate și pe șosele fără indicatoare; se rătăcesc, nimic nu corespunde cu harta; trebuie să facă popas noaptea în sate sărăcăcioase și uneori ostile, dorm îmbrăcați, doar câteva ore, pe jos, printre șoareci. Sunt nevoiți să se spele la râu și să trăiască tot timpul în condiții de mizerie, suferă de foame și de dureri musculare. Nu există nimic din luxul cu care Martha e obișnuită încă din copilărie. Sub ploaia torențială de primăvară, drumurile sunt accidentate, strâmte, sinuoase; automobilele se împotmolesc; traversează pe podețe de lemn râuri și prăpăstii. În unele zile, soarta pare să le fie potrivnică: trebuie să se oprească de mai multe ori pentru a repara penele, cauciucurile plesnite și arcurile rupte. Iar Martha observă cum George ține volanul în mână vreme de douăzeci și două de ore, îl vede concentrat, iute, hotărât, îl iubește încă și vrea să fie la înălțime, nu se plânge niciodată, se adaptează la toate situațiile, recită versuri din Ronsard și Verlaine în momentele cele mai dificile, culege flori în timpul opririlor forțate în plin câmp. Însă el nu are

[1]) Claude Anet a povestit expediția, ilustrându-și cartea cu numeroase fotografii, în *La Perse en automobile, à travers la Russie et le Caucase. Les roses d'Ispahan*, Hachette Livre/BnF, Paris, 1907.

ochi pentru ea. Iar tânăra e încercată de îndoieli. Oare fericirea nu e decât un miraj, iubirea lor e doar o iluzie pierdută?

Au și noroc. Aventurierii ajung la Ialta și la Baku chiar după revolte, reușesc în ultimul moment să se aprovizioneze cu benzină și cu apă, scapă din capcanele tâlharilor la drumul mare, se regăsesc după ce au pierdut trenurile. Se entuziasmează la vederea unor peisaje și a unor lumini nebănuite, se bucură de contemplație, se îmbată cu ideea că sunt primii europeni care ajung în aceste locuri izolate ale lumii.

Va mai fi și tulburarea crescândă pe care Martha o simte față de Emanuel, misteriosul, poetul care recită *Casa păstorului* de Alfred de Vigny, căruia îi spune că e „o ființă ciudată"[1] și îi culege primele violete. El oferă siguranță, calculează distanțele, face pe trezorierul, le povestește despre locuri și istoria lor. E opusul lui George, care e hiperactiv, priceput la meșterit, autoritar. Emanuel și Martha sunt două suflete triste care se ghicesc. Ea nu mai știe ce să creadă. Mâinile li se ating, trupurile li se apropie, zgâlțâite în trăsură și, într-o zi cu oboseală și plictiseală, sub stropii de ploaie, cei doi cunosc înflăcărarea primului sărut.

În sfârșit, la jumătatea lunii mai, echipa ajunge în Persia. După insolația din deșert, o furtună de nisip și defecțiuni repetate, la Teheran sunt cumplit de dezamăgiți. Orașul li se pare îngrozitor, iar cele două femei sunt insultate și înghiontite pe stradă. Emanuel e furios, vrea să lase totul baltă, nu merită osteneala să ajungă la Ispahan. Martha îl calmează, nu trebuie să renunțe, trebuie să îi dea cât mai repede decorația șahului și să plece spre Ispahan, oaza mult visată.

Ispahanul merită osteneala. După un drum îngrozitor, nu trandafirii le vor tăia răsuflarea, ci magnificele câmpuri de maci albi, sursă de inspirație pentru Martha, care scrie niște versuri frumoase. Vor rămâne aici o săptămână, găzduiți la consulatul imperial al Rusiei. Ei îi place palatul celor Opt

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Emanuel Bibescu, fără dată.

Raiuri, un nume potrivit, hoinărește prin grădinile de trandafiri și de irișii roșii, pe aleile de platani ale acestuia. Micul grup va petrece opt zile în care va umbla prin orașul mitic, prin piețele lui ordonate, cu fântânile și palatele abandonate din secolul al XIX-lea, cu moscheea sa albastră. O încântare. O invitație la visare. Claude Anet face sute de fotografii, iar Martha își umple carnețelele cu poezii, impresii și flori presate.

Emanuel a început să o evite. E și sarcastic, Persia îl dezamăgește. Nu va mai exista un alt sărut. Martha suferă, dar își ascunde chinul. Aventura se termină, urmată de tristețea despărțirii. Cuplul Bibescu călătorește cu vaporul. George e impasibil; și-a dat oare seama de ceva? Pe drumul de întoarcere, pe Marea Neagră, se opresc la Constantinopol, unde are de pus la punct câteva afaceri moștenite de la tatăl lui. Spre deosebire de Anna de Noailles, care l-a detestat atunci când, copil fiind, și-a vizitat aici bunicul matern, Martha e orbită de orașul strămoșilor săi, care îi inspiră poezii și descrieri lirice, îndepărtându-i gândurile negre. Pe malurile Bosforului găsește izvorul dătător de viață; va reveni aici în fiecare an.

A trăi pentru a scrie

Nostalgia aventurii și a peisajelor face și mai greu de suportat rutina de la Posada; tăcerea lui Emanuel o tulbură, iar cea care îi scrie niște scrisori pasionale e o femeie aflată în suferință: „Iată, sunt în picioare, aproape de tine acum și nu am nici teamă, nici regrete că te iubesc..."[1] Nu-i e frică să-și rostească disperarea, care îi inspiră următoarele cuvinte, de o gravitate extremă: „Niciodată n-am simțit mai mult nevoia de a mă sinucide"[2]. Să se fi gândit, într-adevăr, tânăra la așa ceva? Sau trebuie să vedem în cuvintele ei o amenințare, o poștură romantică, un mod de a impresiona sufletul-pereche? Cel în cauză pare surprinzător de distant, răspunsurile lui

[1]) Scrisoare nedatată, fond privat. [2]) *Ibid.*

întârzie și dezamăgesc, mereu scurte și mereu doar afectuoase. Martha se aprinde și, cu o mișcare ce pare a ultimei șanse, îl imploră să trăiască împreună o dragoste pură, o iubire platonică. Nu va primi nici un răspuns. Cuvintele sunt inutile. De acum încolo, o legătură unică și indestructibilă îi va uni pe cei doi amanți triști, care nu s-au sărutat decât o dată.

Martha își percepe situația cu luciditate. Soacra are o atitudine din ce în ce mai acră, fiica, Valentina, nu are nevoie de ea, iar George e acaparat de afacerile lui și de noua pasiune pentru motoarele zburătoare. Vizitele prietenelor și ale principesei Maria nu o mai amuză. Tânăra se vede acum în fața unei întrebări chinuitoare: sunt capabilă să scriu o carte, da sau nu?

Visează la asta de multă vreme. Primele ei poezii erau pentru Georges, fratele dispărut. Apoi a apărut Jeanne Viaud, care i-a dat încredere și a învățat-o să fie perseverentă. Însă cel căruia îi datorează vocația ei e Chateaubriand. Lectura *Memoriilor de dincolo de mormânt* a făcut-o să înțeleagă, de foarte tânără, puterea pe care o au cuvintele asupra timpului. Că a scrie înseamnă a-ți aminti, a aduna totul pentru a nu pierde nici o urmă, a birui asupra pieirii, asupra fatalului „niciodată".

Subiectul cărții i se impune de la sine. Va povesti propria epopee prin Persia și la Constantinopol, care se va intitula *Huit Paradis*.

Martha se pune pe lucru. Dis-de-dimineață, se închide în camera ei, apare la masa de prânz, de care abia se atinge, insensibilă la înțepăturile soacrei, se reașază la masa de lucru până la cină și mai lucrează două ore și înainte de a se culca. Își redeschide carnețelele în care făcuse însemnări „la cald", schițează planuri, se lansează în înfruntarea cu sine. Începuturile sunt dificile, vor urma seri de descurajare, insomnii, elan frânt, gânduri neliniștite, ideile care apar pe neașteptate și pe care trebuie să le prinzi, capriciile și încăpățânarea rescrierii. Și totuși, în această luptă cu sine, Martha se simte mai ușurată. Le descrie lui Emanuel și lui Antoine felul în

care avansează textul ei, bucuria pe care i-o produce munca, se înflăcărează în zilele bune petrecute cu Eliza. Acestor trei susținători de la începuturile vieții ei de scriitoare, Martha le datorează mult.

În sfârșit, la jumătatea lunii octombrie 1907, își finisează ultimele fraze: „Nu vă atașați de acest ținut atât de frumos, căci ziua va trece peste voi. Iar Timpul vă numără fiecare pulsație".

Și acum ce să facă cu manuscrisul? George și mama lui sunt favorabili publicării pe cont propriu, soluția rezonabilă pentru doamnele din înalta societate care se îndeletnicesc cu scrisul. Martha refuză, are curaj, vrea să obțină un contract. Claude Anet o va ajuta; cartea lui, *La Perse en automobile*, care îi este dedicată, tocmai a apărut și s-a bucurat de un mare succes.

Cu text și ilustrații, povestea spusă de el are marele merit de a face cunoscută incredibila lor epopee. Entuziasmat de lectura manuscrisului ei, Anet sună într-o seară la Posada. El crede în ea și îi sugerează să se îndrepte către Hachette, lăudându-i forța: cartea ei se va vinde în toate gările. Martha nu poate dormi în acea noapte. Viața la care visase se apropie. Nimic nu va mai fi ca înainte. Antoine se implică și el și o sfătuiește să-i trimită manuscrisul lui Maurice Barrès, prietenul Annei de Noailles, autorul *Dezrădăcinaților*, care tocmai fusese ales la Academia Franceză și căruia îi plăceau relatările de călătorie; scrisese el însuși despre Sparta și Veneția. Martha primește din partea proaspătului Nemuritor o scrisorică de încurajare care o umple de mândrie. Antoine și Emanuel îi cer altui prieten academician, Alfred Mézières, o recomandare pentru Hachette, iar propunerea de contract sosește în decembrie 1907. Tânăra e extrem de fericită ca va semna primul contract și va primi primul cec... Lui George nu-i vine să creadă. Apariția cărții e prevăzută pentru luna februarie 1908. Va trebui să fie la Paris, o previne editorul. Noua ei viață e pe punctul de a începe.

*

S-a născut o scriitoare.

Textul e scurt, ceea ce e prudent pentru o primă încercare: are opt capitole, fiecare corespunzând unui oraș care a reprezentat o etapă în călătoria grupului spre Persia. Ceea ce îl uimește din prima secundă pe cititorul de azi e modernitatea Marthei, care, pe parcursul paginilor, amestecă religiile și culturile, profanul și sacrul citând pasaje din Coran, poeme și cântece persane, dar și Cântarea Cântărilor și Psalmii.

Cu un simț tactic înnăscut, Martha își previne cititorii încă din prolog că ea este personajul central, că e vorba despre viziunea unei tinere de 22 de ani. E un mod de a se proteja de comparația cu Pierre Loti, ilustrul ei predecesor la Ispahan, și, mai mult, de a-și întreține imaginea dramatică, de exploratoare și deschizătoare de drumuri, de prințesă aventurieră. Martha își construiește personajul.

Scriitura e clasică, limpede, precisă. Autoarea posedă rarul talent al descrierilor și al senzațiilor. Martha știe să-și poarte cititorul prin grădinile de crini și irișI, pe câmpurile de lalele și narcise, să-i transmită miresmele de miere și vanilie, ciripitul rândunelelor sau murmurul apei din fântâni, savoarea șerbetului de trandafiri și a fumului de narghilea. Evocă cu pricepere și voluptățile unui harem de pașă, băile parfumate ale sultanelor la căderea serii, petrecerile nocturne oferite tinerilor prinți... Va fi mult lăudată pentru felul în care redă culorile schimbătoare ale mărilor de maci și ocrul țărânii în bătaia soarelui.

La umbra ducesei de Guermantes

Familia Bibescu descinde la hotelul Continental după trei zile de voiaj într-un vagon privat, roșu-acaju, al Orient Expressului. Mai mult decât succesul, Martha își dorește recunoașterea literară și trece printr-un vârtej de temeri și

exaltare. George o liniștește și o încurajează, niciodată nu s-a mai arătat atât de grijuliu.

Parisul monden, de fapt foarte restrâns, își deschide larg ușile pentru prințul și prințesa Bibescu, care au darul de a stârni imaginația. Se bârfește pe seama proprietăților nesfârșite din Balcanii care par atât de îndepărtați, despre strămoșii exotici, cu turbane și pumnale turcești, despre înrudirea lor cu toată lumea bună europeană, despre aventurile lor. El e un as al volanului care traversează continentul în Mercedes, ea, o frumusețe cu smaralde fabuloase, care povestește epopeea lor persană într-o carte cu un titlu puțin bizar...

Printre primele persoane care primesc tânărul cuplu se numără contesa Greffulhe, Élisabeth de Caraman-Chimay, verișoara primară a lui George. În 1908, Élisabeth domnește peste Paris, Martha o numește „verișoara noastră foarte *famous*"[1]. La 48 de ani, frumusețea ei rasată e triumfătoare. Îi va inspira personajul ducesei de Guermantes lui Marcel Proust, care spunea despre ea: „N-am mai văzut niciodată o femeie atât de frumoasă". Ținutele ei, care se doresc creații unice, sunt analizate și lăudate în paginile publicațiilor mondene; mătăsurile mov și orhideele prinse în părul lăsat în valuri pe spate, rochia din zibelină cu trena garnisită cu aur purtată la nunta fiicei sale, Élaine, au intrat în legendă. Soție nefericită și foarte bogată, Élisabeth și-a consacrat viața științei și artei. A susținut activ oameni de știință precum Marie Curie și Louis Pasteur. Pasionată de operă, l-a lansat pe Wagner la Paris și și-a ajutat prietenul rus, Serghei Diaghilev, să pună în scenă Baletele Ruse. Râzându-și de spiritele înguste din mediul ei social, a luat poziție în favoarea lui Dreyfus, a apărat Republica și a primit în salonul ei miniștri și ambasadori cunoscuți.

---

[1]) Expresia Marthei în corespondența cu regina Maria a României, Arhivele Naționale ale României, fond Casa Regală-Personale-Maria-Corespondență Diverși, dosar V/3794/F.D., fila 1.

Elisabeth impune respect. Să pătrunzi în salonul de pe strada Astorg nr. 8 presupune că trebuie să treci mai întâi un examen. Stăpâna locului poate deveni glacială, și atunci nu mai există o a doua șansă. Martha o știe, și iat-o pășind în această lume magică despre care soacra ei îi povestise în lungile seri de iarnă, la gura sobei de la Posada; când Elisabeth îi vorbește, ea le vede pe văduva Tallien și pe Emilie Pellapra dincolo de flăcările aurii din ochii acesteia. Tonul e amabil, aproape călduros. Elisabeth vrea să se ridice deasupra incidentelor de familie, iar tinerii ei veri veniți din Carpați par promițători și talentați. E interesată de călătoria lor cu automobilul în Persia, pune întrebări precise, îi mulțumește Marthei pentru cartea ei, primită în acea dimineață, și pentru fermecătoarea dedicație. Se apropie, zâmbitoare, Helene de Caraman-Chimay, care se îndreaptă către George: sunt de două ori verișori primari[1]. Își amintește de vremurile când venea la Amphion cu mașinăriile lui ciudate cu motor, despre regatele de pe lacul Leman. Helene e sora Annei de Noailles și a lui Constantin Brâncoveanu și e căsătorită cu fratele lui Elisabeth, Alexandre de Caraman-Chimay. Știți că și ea scrie romane? Se schimbă felicitări, familia e talentată, lumea e mică, Robert de Montesquiou îi salută și el, stăpâna casei îi sugerează cu grație să semneze un articol amabil în *Le Figaro* despre cartea Marthei, ar fi minunat.

La această serată, Bibeștii îi sunt prezentați fiicei lui Elisabeth, blânda și discreta Elaine, care scrie poezii încă din copilărie; soțul ei, seducătorul Armand de Gramont, e un om de știință care, în 1908, își dorește să devină pictor. Cele două cupluri au aceeași vârstă, conversația curge cu ușurință, îi leagă multe lucruri și multe prietenii, sunt evocați Emanuel și Antoine, Marcel, Constantin Brâncoveanu și revista lui literară, *La Renaissance latine*, își promit că se vor revedea.

[1]) Elena (Helene) Basarab Brâncoveanu era verișoara primară dinspre tată a lui George și se căsătorise cu Alexandre de Caraman-Chimay, vărul lui primar dinspre partea mamei.

Câteva zile mai târziu, Élisabeth Greffulhe îi va întoarce vizita verișoarei ei, peste o oră la ceai, între patru ochi, la hotel. Suprema onoare. Verișoarele își spun pe numele mic. Curând va sosi și prima scrisoare de la Armand. Și, ceea ce o umple de fericire, articolul ditirambic publicat de Robert de Montesquiou în *Le Figaro* lansează *Les Huit Paradis*.

Elogiile se vor înmulți, în presă și mai ales trimise prin poștă.[1] Unele îi fac plăcere, ca acela al lui Remy de Gourmont, critic literar exigent la *Journal des débats*, care îi scrie: „*Cele opt raiuri*, doamnă, îi vor ferici pe multi", sau al lui Jean Moreas: „Aveți exigenta arhitectură a trandafirului". În ochii ei, cel mai important e, fără îndoială, articolul pe care i-l consacră, în *Le Temps*, Gaston Deschamps, în rubrica lui despre viața literară, care o prezintă ca pe o scriitoare adevărată, recunoscută pentru munca și talentul ei. Alte complimente, în spiritul celui trimis de Anatole France – „Posedați toate comorile spiritului și, ceea ce este mai divin pe lume, frumusețea" –, din care citește adeseori, o jenează. De ce i se amintește de statutul ei de femeie, cu aluzii la nurii ei? De ce nu vorbesc exclusiv despre scriitoare? Și dacă, în ultimă instanță, nu e decât un simpatic fenomen la modă? Pentru moment, își alungă îndoielile, va avea timp să reflecteze, la Posada.

Muza grădinilor

Anna de Noailles e cealaltă regină a Parisului, cealaltă verișoară primară „*famous*" a lui George. În „Casa fericirii", cea cu plafoanele pline de trandafiri și de nori pictați de Alexandre Renoir, de la La Tour-Maubourg, împrumutată părinților ei de unchiul patern, Georges Bibescu, se născuse, în 1876, „muza grădinilor". La moartea lui Grigore, Georges fusese un protector atent și afectuos pentru orfanii fratelui său, iar vizitele între

[1] BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco.

Amphion și vila La Rochefoucauld pe care familia Bibescu o închiria vara erau dese și plăcute, verii aveau aceeași vârstă.

Anna este muza generației sale, adulată încă de la primul volum de poezii, *Le Cœur innombrable*, apărut în 1901. Are un suflet melancolic, indiferent la succese și la pasiunile pe care le dezlănțuie. Admiratorii îi dau târcoale, o presează, îi aduc elogii, Marcel Proust o venerează, Élisabeth Greffulhe o adoră, Emanuel și Antoine o admiră... Muza incomparabilă pe care stăpânele saloanelor și-o smulg una alteia, care se agață de un cuvânt banal în cursul unei conversații, se lansează în monologuri scânteietoare, în stare să vorbească ore în șir, ca o preoteasă în transă, ascultată într-o tăcere religioasă, și care se retrage apoi, epuizată, lăsând în urma ei niște invitați obosiți și înfometați. Nu știm cu ce ocazie s-au întâlnit, în acea iarnă a lui 1908, familiile Bibescu și Noailles. După toate aparențele, Anna i-a primit în salonul ei din bulevardul Henri-Martin, o siluetă subțiratică cu ochii mari și negri, lungită pe un șezlong și îmbrăcată într-un chimonou verde, nespus de tristă din cauza despărțirii sale de Maurice Barrès. Cum să ne explicăm că Martha nu pomenește nimic în acest sens în scrisorile sale și nici în jurnal? Să o fi ținut poetesa la distanță, deranjată de comentariul răspândit pe seama *Celor opt raiuri*: „E Anna de Noailles în proză"? Neînțelegerea devine și mai mare atunci când Martha află că Anna se amuză povestind în saloane că ea descinde dintr-un bucătar. E evident, cele două verișoare primare nu vor fi aliate.

Martha, temperamentală și novice, formată în spiritul critic al familiei Lahovary și dotată cu o inteligență incisivă, îndrăznește să o atace pe diva momentului. E o mare imprudență. Într-o scrisoare către Emanuel Bibescu, din 1908, ea se amuză: „Simt la familia G. [cuplul Gramont–Guiche] că moda din anul ăsta e să spui despre Anna: «Are geniu» ca să nu mai fie nevoie să-i găsești vreun talent"[1]. Formula lovește și are meritul de a fi clară; Emanuel se

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Emanuel Bibescu, fără dată.

poartă cu reţineri, iar riscul e măsurat. În schimb, uimitor e faptul că ea îi vorbeşte despre asta şi abatelui Mugnier, un apropiat al Annei, care abia făcuse cunoştinţă cu Martha; acesta are grijă să-şi noteze în jurnal: „După masă, am vorbit cu prinţesa Bibescu despre doamna de Noailles, care îi este rudă: «Este o hipertrofie a egoului. E o dezlănţuire. Ar fi trebuit să trăiască în epoca alexandrină, bizantină. E sfârşitul unei rase. Ar vrea să fie iubită de toţi bărbaţii care iubesc alte femei decât pe ea»"[1]. Această tiradă a Marthei îi trădează orgoliul şi dorinţa nestăpânită de a urca şi ea pe firmament... Pe scurt, propria-i „hipertrofie a egoului".

*

Şi totuşi, viaţa îi surâde în această iarnă pariziană. George e dintr-odată mândru de soţia lui, pe care ar putea foarte bine să o piardă. Cuplul se reapropie. Martha vrea din nou să creadă în el. Chiar dacă primeşte unele apeluri telefonice misterioase de la Bucureşti, face pe soţul îndatoritor şi o însoţeşte la toate ocaziile. Şi sunt multe.

Sunt absorbiţi într-un vârtej de matineuri, dejunuri, ceaiuri, serate şi baluri. Doamna Arman de Caillavet îi cheamă la masă, trebuie să i-o prezinte pe Martha lui Anatole France; doamna Lucien Mühlfeld şi contesa Murat şi-i dispută. Vor fi dineuri la Ritz, la Larue şi seri la Operă. Vor merge la concertele prinţesei Edmond de Polignac, pe bulevardul Henri-Martin. Cuplul Bibescu va face cunoştinţă cu Elisabeth de Clermont-Tonnerre, sora vitregă a lui Armand de Gramont, cu Henry Bernstein, dramaturg de succes, cu Pavel Demidov, un îndrăgostit de Africa neagră, cu caricaturistul Jean-Louis Forain. Acestea sunt „zilele invidiate"[2].

Emanuel Bibescu, „frumosul indiferent", cum îl numeşte Martha, nu e niciodată prea departe şi o prezintă prietenilor săi din lumea literară şi artistică, pe care îi primeşte în

[1]) Abatele Mugnier, *Journal*, Mercure de France, Paris, 1985, p. 174. [2]) Formula îi aparţine abatelui Mugnier.

apartamentul lui din strada Commandant-Marchand, în care tablourile pictorilor preferați, Gauguin, Odilon Redon, Bonnard, stau alături de panourile decorative pictate de Vuillard, de sculpturile lui Maillol și se amestecă cu covoarele din Caucaz, paravanele japoneze, obiectele chinezești lăcuite, măștile africane, busturile sumeriene, porțelanurile de China, miile de fotografii cu imagini din călătorii și cu catedrale gotice...

În onoarea ei, Emanuel organizează un dejun cu Marcel Proust și seducătorul Bertrand de Fénelon. La drept vorbind, nu se întâmplă mare lucru, se rostesc vorbe amabile și de conivență. Proust o evocă pe cealaltă prințesă Bibescu, Elena, mama lui Emanuel și a lui Antoine, pe care el o iubise mult și care murise în 1902, și își exprimă admirația pentru geniul Annei de Noailles. De data asta, Martha nu-și exprimă iritarea de a fi „verișoara verilor ei“[1], iar a doua zi Proust îi cere adresa de la prietenul lui: „Să-i spun prințesei că-i frumoasă / Și că de geniu-i plină [sic!] / Dorința, un răgaz nu-mi lasă / Unde să-i scriu? Asta-i un hic!“[2] Scrisoarea se va lăsa așteptată.

Emanuel, căruia îi place să „creeze legături“ – ceea ce înseamnă, în limbaj proustian, să prezinte una alteia două persoane care merită să se cunoască –, își invită frumoasa și talentata verișoară și la „ceaiurile Marchand“ și, împreună cu avocatul și omul de litere René Blum, fratele lui Léon, Jacques Copeau, celebrul critic de artă, și André Gide, aflat în plină glorie, vorbesc despre lansarea revistei literare *NRF*[3]. La aceste ceaiuri îi va întâlni Martha pe Tristan Bernard, Jacques-Émile Blanche și Édouard Vuillard.

În jurnalul ei, tânăra judecă aspru aceste figuri intelectuale ca fiind „vanitoși“, „plicticoși“, „întorși spre ei înșiși“[4].

---

[1]) Formulă a Marthei Bibescu, pe care o folosește în repetate rânduri în jurnalul său și în notele disparate. [2]) Princesse Bibesco, *Au bal avec Marcel Proust* (Gallimard, coll. „L'Imaginaire“, Paris, 1928, p. 38). [Preluat din Martha Bibescu, *La bal cu Marcel Proust*, tr., pref., note și indice de nume de Tudor Ionescu, Dacia, Cluj, 1976, p. 66 – n. tr.] [3]) *La Nouvelle Revue française*. [4]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Emanuel Bibescu, fără dată.

Ar trebui să ghicim în aceste rezerve un oarecare complex al novicelui? O nesiguranță? O îndoială cu privire la propria-i legitimitate? Au vorbit oare acești domni prea mult de verișoara ei Anna și prea puțin de *Cele opt raiuri*? Câteva săptămâni mai târziu, de la Posada, îi va scrie lui Emanuel, pe un ton care se voia glumeț, despre temerea ei că Jacques Copeau n-ar fi considerat-o suficient de inteligentă pentru a-i trimite numărul din *NRF* pe care i-l promisese.

Un bilanț amestecat

Ceea ce îl uimește pe observatorul de azi este profesionalismul, voința de a-și țese pânza, de a-și construi o rețea: are grijă cum dă dedicații, mereu elegante și personalizate, își pastrează cu atenție agendele cu adrese, cere la Hachette să-i fie trimisă cartea către un număr impresionant de cunoștințe. Martha dă dovadă de un extraordinar simț al comunicării, știind cum să-și modeleze imaginea, cum să-și afirme unicitatea de prințesă din Carpați, cu palatul ei din mima pădurii înconjurat de lupi, dar amintind și că franceza e limba ei maternă și că prin vinele ei curge sânge provensal. Știe să cucerească și profită de asta, cu riscul de a-și trece opera în plan secund. Această dilemă o va urmări mult timp.

În plin succes parizian, Martha anunță că se retrage pe moșia din România, pentru a se odihni și a-și regăsi echilibrul, după spusele ei, pentru a citi și a reflecta. E adevărat, tânăra, care poate da impresia că e o mondenă mereu în mișcare, simte o profundă nevoie de singurătate și de liniște. Ambivalența aceasta între frivolitate și profunzime, superficialitate și interioritate e o caracteristică a personalității sale.

*

Viața nu e încă întru totul fericită. Abia reîntors în România, George se îndepărtează din nou de ea și se afișează la București cu o roșcată impetuoasă, pe care o potopește cu cadouri.

Servitorii șușotesc. Rudele nu scot o vorbă. Prietenii bârfesc. Durere și umilință pentru îndrăgostita care crezuse că îl recucerise la Paris și o îngrozitoare singurătate în fața temutei întrebări: „Ce are ea și eu nu am?“ Nimeni nu-i sare în ajutor. Valentine, soacra ei, închide ochii ca de obicei. Regula nescrisă a vremii, în acest mediu social, e să te porți ca și când nimic nu s-ar fi întâmplat. Trebuie să-ți știi rangul. Se mai întâmplă și din astea.

Tânăra suferă și învață să tacă. Dar este evident: infidelității compulsive a „soțului-prima dragoste“ i se datorează orgoliul rănit și dezamăgirea profundă care-i vor marca întreaga viață.

„New Posada“

Pentru a o binedispune, Valentine îi trece ștafeta nurorii. Ora „New Posada“ a sosit.[1]

Noua stăpână a casei se întrece în decorațiuni, vopsește lemnăria în alb, tapetează camerele cu pânză de Jouy, comandă la Paris mobilă Art Nouveau și vaze Gallé; *Călăuza împăratului*, cu dolman roșu și bonetă de blană, pictat de Renoir tronează acum în salonul mare. Mâinile harnice primesc ordine și contraordine; covoarele persane se amestecă cu cașmirurile indiene, cu birourile și comodele de secol XVIII aduse de la Menars, cu pieile de urs și cu vasele Renaissance... Ferestrele cu geamuri înguste sunt înlocuite cu altele mari, pentru a lăsa să pătrundă lumina, iar perdelele de brocart cedează locul mătăsurilor ușoare. În exterior, Martha mărește grădina, modifică tufișurile și pune să se planteze copaci. George nu e întotdeauna de acord. Valentine e stoică. Martha se impune. Vor avea un cedru albastru de Liban și câmpuri de narcise.

Ea e cea care primește acum, fericită să „creeze legăturile“, după cum ziceau frații Bibescu, între invitați, să decoreze

[1]) Numită astfel de Martha în scrisorile ei din epocă.

masa cu o puzderie de flori. Îi scrie lui Emanuel despre fericirea de a „fi responsabilă cu ordinea, cu frumusețea și cu eleganța meselor“[1]. Seratele ei costumate sunt un succes, Bucureștiul monden aflat în vilegiatură vine pentru ele de la Sinaia. Până și George intră în joc și acceptă să se deghizeze.

Principesa Maria a României e o obișnuită a casei, iar fiul ei Carol, în vârstă de 15 ani, va sta aici în primăvară pentru a-și îngriji o gripă rebelă. De câteva luni, Maria e oarecum din familie: chipeșul Barbu Știrbey, soțul Nadejei Bibescu și cumnatul Marthei, e amantul său. E foarte bogat, fără îndoială mai bogat decât viitorul rege, e considerat foarte seducător și i se spune Prințul Negru. E și fratele mai mare al Elizei, prietena ambiguă.

Martha primește primii oaspeți parizieni, pe Herminie de La Brousse de Verteillac, ducesă de Rohan, și pe fiica ei, Marie, prințesă Lucien Murat, amândouă femei de litere, tocmai revenite dintr-o lungă călătorie în Rusia ce îi va inspira ducesei cartea *Les Dévoilées du Caucase: Notes de voyage*. În numărul din 19 septembrie 1909, *Le Figaro* relatează: „Sosind din Caucaz, ducesa de Rohan și prințesa Lucien Murat sunt oaspeții prințului și prințesei George Bibescu la castelul de la Posada. Ele au fost primite în audiență de regele și regina României, care le-au invitat la un matineu muzical la reședința lor de la Sinaia“. Înseamnă consacrarea pentru Martha. „Noua“ ei Posada e recunoscută la Paris, iar femeia înșelată își ridică fruntea.

Diminețile sunt dedicate corespondenței: Martha are grijă să-și întrețină relațiile pariziene. Cu Armand de Gramont, ginerele lui Elisabeth Greffulhe și prietenul lui Proust, leagă o prietenie epistolară. Ea i se adresează cu „dragă vere“ și vorbește de „marea simpatie reciprocă“[2] și de „rudenia surprinzător de apropiată“[3]. Lui Robert de Montesquiou îi trimite ceștile

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Emanuel Bibescu, fără dată. [2]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Armand de Gramont, nedatată (1908–1910). [3]) *Ibid.*

persane pe care i le promisese, însoțite de câteva cuvinte amabile. Își încheie scrisorile cu anunțul că va sosi în curând la Paris, invitându-și totodată corespondenții la castelul ei din Carpați.

Tânăra călărește prin pădure, îi citește pe Montaigne și pe japonistul Hearn, la sfatul lui Emanuel. Se gândește la viitoarea sa carte, adună documentație despre Alexandru cel Mare. „Lucrez puțin, ceea ce contribuie la fericirea mea imediată"[1], scrie ea.

Albumul

Portretele Marthei din această epocă sunt numeroase și de o incredibilă varietate. Cumnata ei, Nadeja, dar și Emanuel, fotografi bucureșteni, prietenii care o vizitează o pozează în postura de regină a Posadei. Nu există platitudine în atitudinea ei și în felul ei de a fixa obiectivul, dimpotrivă. Totul exprimă un amestec de orgoliu, de ardoare și de farmec. Ca și când tânăra și-ar fi proclamat frumusețea, ar fi revendicat-o, ar fi celebrat-o, ar fi imortalizat-o. E o sfidare a timpului care trece și a soțului ei care nu vrea să știe de ea. Perfecționistă, are grijă la detaliile decorului și costumelor, își pune în valoare atuurile, își evidențiază tipul de frumusețe, variază expresiile, se joacă cu obiectivul și cu lumina. Martha apare, rând pe rând, voluptuoasă, în rolul reginei din Saba, înconjurată de suita sa care îi face vânt cu evantaiul, misterioasă în rolul de prințesă bizantină cu ochii pe jumătate închiși, ținând în mână o lumânare, sofisticată și elegantă, împodobită cu smaralde, cu o blană de zibelină aruncată peste umerii goi, regală în rolul Mariei-Antoaneta, cu perucă și aluniță în colțul gurii, provocatoare în rol de țigancă cu șal și tamburină. La 23 de ani, Martha e la apogeul frumuseții sale. Are ochi imenși, gura senzuală, fața ovală, talia subțire, perfectă. Și micuța Valentina pozează, copila cu bucle blonde în vârstă de

[1]) *Ibid.*

șase ani: gătită cu aripi de înger sau cu funde mari de mătase prinse în păr, pare mult mai puțin dezinvoltă în fața obiectivului decât era mama ei la aceeași vârstă.

În această fază a afirmării de sine, urmând sfaturile lui Emanuel, Martha începe să țină un jurnal. Va scrie în el până în ultima zi a lungii sale vieți. Pentru a lăsa o urmă, pentru a încerca să înțeleagă, pentru a poza, în egală măsură, în fața istoriei.

Vremuri nesigure

În scrisorile ei, descrie sărăcia care domnește la sat. Tatăl ei îi împărtășește adeseori neliniștile lui, țara e instabilă, iar inegalitățile sunt prea mari. De când s-a recăsătorit cu Ionel Brătianu, șeful guvernului liberal, un reformist favorabil redistribuirii pământurilor, Eliza, în rol de naționalistă înflăcărată, denunță neîncetat falimentul elitelor românești, care, acuză ea, se ghiftuiesc și pleacă din țară. Fratele ei, Barbu Știrbey, Prințul Negru care are o moșie imensă la Buftea, dă un exemplu de exploatare modernă introducând cultura orezului și bumbacului și instruindu-și mâna de lucru pentru a cunoaște noile metode; el, amantul-mentor, este cel care o face pe principesa Maria să-și iubească viitorul regat, România, pe care îl străbat călare în cursul escapadelor amoroase, și cel care o convinge să adopte costumul național și să vorbească românește.

Revoltele din 1907 sunt încă prezente în amintirea tuturor.

Ele au izbucnit pe când principesa Maria petrecea câteva zile la Posada. Vestea le-a fost dată în puterea nopții. Cete mari de țărani înarmați cu furci se îndreaptă din toate colțurile țării către București. Acțiunea seamănă cu o revoluție. Telefonul sună neîncetat, deciziile întârzie, iar George și Emanuel se hotărăsc să plece spre capitală în două mașini, pentru a pregăti sosirea în siguranță a Marthei și a principesei Maria, care vor veni cu trenul. La gară, George

și Emanuel le așteaptă, li s-a întins covorul roșu, o gardă militară le prezintă onorul și reprezentanții autorităților îi oferă principesei buchete de flori. Ca și când nimic nu s-ar fi întâmplat. Totul e calm. Generalul Averescu, numit în aceeași zi ministru de război, restabilește ordinea prin represiune. Sunt 500 de morți, împușcați sumar, și aproape 2.000 de arestați. Corcova, proprietatea fraților Bibescu, a fost jefuită și incendiată. O vor reconstrui și o vor reboteza „The Ashes" („Cenușa"), iar Antoine o va numi de acum înainte „patria amară".

Problema redistribuirii pământurilor sfâșie partidele politice și familiile marilor proprietari. Pentru George, care are energie antreprenorială, viitorul îl reprezintă industrializarea, drept care accelerează modernizarea fabricii de ciment, construiește noi clădiri, importă din Germania linii de asamblare și cuptoare rotative, își instruiește muncitorii după principiile fordismului american și introduce optimizarea livrărilor. Fabrica de la Comarnic va asigura familiei Bibescu, până la război, venituri confortabile.

O scrisoare a lui Marcel Proust

Plicul ajunge într-o dimineață la Posada, purtând data de 29 martie 1908. În primele rânduri își exprimă opinia flatantă despre *Cele opt raiuri*: „Sunteți un scriitor desăvârșit, prințesă, și asta nu-i puțin când, precum o faceți, prin scriitor înțelegem atâția artiști reuniți, un scriitor, un parfumier, un decorator, un muzician, un sculptor, un poet", dar tonul se schimbă foarte repede și devine profesoral atunci când își expune cele trei critici: o repetiție, „trup de femeie", pe care el o consideră vulgară, o frază în stilul lui Barrès care aduce a pastișă – și ce e mai rău abia urmează. Proust detestă recursul la figura de stil a apostrofei și, fără prea multă delicatețe față de autoare, explică: „În sfârșit și mai ales, i-am scris-o și doamnei de Noailles, căci, după părerea mea, ea a înlăturat, pentru cel puțin cincizeci de ani de acum

înainte, posibilitatea ca vreun artist să se adreseze direct unor orașe", iar apoi implântă cuiul: „Tot ce se va face în acest gen și sub orice formă... totul va avea aerul de imitat după ea"[1]. Lecția e brutală. Ofensatoare. În tăcerea și în singurătatea odăii sale din întunecații munți Carpați, Martha e împresurată de îndoieli. Își are oare locul în acest Paris literar care îi pare dintr-odată îndepărtat, ostil? Un lucru e cert: criticile lui Proust, cel pe care verii Bibescu îl laudă ca pe un zeu, au rănit-o profund și n-au făcut decât să-i sporească ranchiuna față de Anna.

La un bal elegant, Martha nici nu-l va lua în seamă pe Proust, care stătea postat, „palid și bărbos, cu gulerul paltonului ridicat peste cravata albă", în pragul ușii, fixând-o cu privirea când dansa cu Fenelon. „Ai fi zis că voia să mă acapareze, să mă sechestreze."[2] Mica răzbunare a unei scriitoare rănite.

Divina surpriză

Nimic nu-i prinde mai bine unui scriitor sfâșiat de nesiguranță decât un premiu literar. Martha află că i s-a decernat Premiul Marcelin-Guerain* pe anul 1909, însoțit de un cec de 500 de franci. Dintre cei șapte autori din acel an, e singura femeie, și se poate lăuda că a primit un premiu la 23 de ani, mai puțin decât Anna de Noailles la primirea unui premiu similar din partea Academiei Franceze, în 1902, pentru *Le Cœur innombrable*. E o revanșă delicioasă.

Dincolo de satisfacerea amorului propriu, de plăcerea de a primi telegrame de felicitare, poate de a-și epata tatăl și de a străluci în ochii lui George, cel mai important pentru Martha este că breasla o recunoaște ca fiind o scriitoare

---

[1]) Princesse Bibesco, *Au bal avec Marcel Proust*, ed. cit., pp. 41–43. [Ed. rom. cit., pp. 70–71 – n. tr.] [2]) *Ibid.*, p. 8. [Ed. rom. cit., p. 34 – n. tr.]

*) Premiul Marcelin-Guerin a fost acordat anual de Academia Franceză din 1872 până în 1976 (n. tr.).

adevărată. În scrisorile și jurnalul ei, insistă asupra „meseriei" sale de scriitoare, asupra „muncii" ei. Nu e doar un hobby de mondenă. Martha trăiește pentru scris.

Parisul sărbătorește literatura și pe laureată. Martha și George sunt invitați peste tot în iarna 1909. Încep din nou turul ritmat al marilor nume pariziene, într-un vârtej de matineuri, dejunuri, ceaiuri și dineuri, concerte private. Își va aminti de balul Polignac, de balul Fitz-James și de balul Rothschild, unde a dansat tot timpul, de un dineu la Ritz dat în onoarea ei de Maurice de Gheest, de dineurile foarte frecventate de la doctorul Le Bon, pe strada Vignon. Sezonul e tumultuos. E felicitată fără încetare pentru premiul luat, iar cartea e așezată la loc vizibil în vitrinele tuturor librăriilor. Bărbații suspină, iar sultanul din Zanzibar îi trimite coșuri cu flori și bijuterii.

Îi scrie, încântată, lui Antoine Bibescu: „Nu știu ce au toți de sunt așa de amabili"[1].

E o fericire pe care Martha nu și-o datorează decât sieși.

În nori

George face o pasiune pentru aeronautică și cumpără de la frații Voisin primele sale biplanuri, pe care le încearcă la Posada luându-și zborul de pe marginea hăului. După mai multe încercări și o cădere liberă de opt metri din care scapă nevătămat, realizează primul său zbor, de câțiva kilometri. Martha e acolo, la sol, George cel îndrăzneț încă o seduce, iar ea îi împărtășește gustul pentru viteză și libertate. Președinte fondator al Aeroclubului Român, el îl invită în 1909 pe eroul epocii moderne, Louis Blériot, care tocmai realizase prima traversare peste Canalul Mânecii. Cei doi se cunosc bine, Bibescu a investit în societatea sa. Cuplul Blériot e primit cu mult fast la Posada, Martha organizează mai

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Antoine, nedatată (iarna lui 1909).

multe recepții în onoarea lor, e admirat avionul care sosise cu trenul, demontat și care trebuie remontat în întregime, pe un câmp, cu ajutorul mai multor mecanici. E un moment optimist, se ciocnesc pahare pentru viitor și pentru progres. Pe 30 octombrie, Blériot zboară și face acrobații pe deasupra hipodromului Băneasa, în fața membrilor Curții Regale și a unei tribune pline de oficiali scrobiți. În fotografiile care imortalizează momentul, regina Elisabeta, îmbrăcată în ținuta ei obișnuită de preoteasă druidă, se întreține cu Alice Blériot, purtând o blană albă și pălărie cu pene, și cu Martha, foarte zâmbitoare, în blană de vizon și cu o imensă pălărie neagră. E o zi mare și un succes pentru Bibești, care fac să sufle un vânt de modernitate peste România.

Atunci când George își însoțește soția la Paris, o face cu intenția de a-și obține brevetul de pilot. Martha e primul lui susținător, capabilă să se scoale la patru dimineața pentru a-l vedea realizând, în decembrie 1909, de pe Bourget, un zbor de 15 kilometri și reușind primele sale trei viraje. Examenul are loc la Pau, iar pe 23 ianuarie 1910, obține cea de-a zecea licență internațională de pilot. Pentru a sărbători evenimentul, își cumpără un Bleriot XI.

Martha nu uită niciodată, în corespondența și în conversațiile ei, să vorbească la superlativ despre cursele în automobil ale soțului ei, despre victoriile lui la volanul Mercedesului cu motor în șase cilindri, despre achizițiile lui de avioane, școala de pilotaj și participarea individuală la regate, despre zborul inițiatic deasupra Dunării. Recunoaște în scris și prin viu grai: cel mai mult admiră la specia umană și la George curajul fizic, îndrăzneala celui care privește moartea în ochi fără să tremure.

O frumusețe elogiată

Cu prilejul unui dineu la familia Gramont, Martha îl întâlnește pe pictorul Boldini, care o roagă neîntârziat să pozeze pentru el. E un privilegiu pentru ea, pășind astfel într-un

cerc închis. Boldini are atât de mult succes, încât refuză comenzile femeilor din înalta societate care nu sunt pe gustul său. Îi plac cele longiline, cu ochii mari, cu gene și sprâncene pronunțate, cu picioarele interminabile. Unele țin niște diete draconice înainte de a îndrăzni să se prezinte în fața maestrului. Pictorul are o slăbiciune pentru prințese și pentru soțiile de bogătași, pe care le glorifică în postura de zeițe ale frivolității și snobismului. Martha va petrece ore întregi pe faimoasa canapea Louis XVI din modestul atelier de pe bulevardul Berthier nr. 41, în Arondismentul XVII. Ca toate celelalte, și ea se supune „contorsionismului de poză", umorilor și ordinelor lui Boldini, care se agită, comentează și își mustruluiește modelul, într-un amestec de italiană și franceză. Are mâinile groase și degetele scurte, însă penelul lui trasează linii energice, nervoase, în culori strălucitoare. Portretul ei e unul dintre cele mai frumoase pictate de artist. Impactul asupra privitorului e copleșitor. Într-o rochie neagră cu argintiu, prințesa Bibescu pare a fi pe punctul de „a-și lua zborul"[1]; trupul încordat, nerăbdător să se înalțe contrastează cu profilul visător și părul vaporos peste care e așezată, aproape neglijent, o diademă. Marthei îi place foarte mult cum arată în acest tablou. Dar, spre deosebire de alți soți care nu-și exprimă rezervele și semnează cecurile exorbitante, George dă glas furiei sale. Soția lui e provocatoare. Decolteul adânc aduce cu al unei cocote. Nu vrea să plătească pentru tablou. Nu se lasă înduplecat nici de titlul *Aeroplanul* dat tabloului pictat în onoarea isprăvilor sale, nici de amenințările Marthei că își va vinde smaraldele pentru a-l cumpăra. Tabloul rămâne în atelier.

Vuillard, prietenul fraților Bibescu, îi va face și el un portret. Martha apare în el ca o frumusețe clasică și tabloul își va găsi un loc la Posada.[2]

---

[1]) Acestea sunt cuvintele Marthei Bibescu. [2]) Portretul se află azi la Muzeul de Artă din São Paulo.

O avertizase: „Spuneți-i Marthei că, dacă vrea să își facă o situație la Paris, trebuie să treacă pe la mine". Cea în cauză nu se prezentase.

Și totuși Elena Văcărescu nu e fitecine. Născută în 1864 la Paris, această descendentă a unei familii boierești fusese doamna de onoare a reginei Elisabeta a României, care prinsese drag de ea; moștenitorul tronului, Ferdinand de Hohenzollern-Sigmaringen, se îndrăgostise nebunește de ea, însă regele Carol respinsese categoric ideea unei căsătorii cu o tânără româncă. Regina se încăpățânase atât de tare să ia apărarea iubirii, încât regele o exilase din regat pentru câteva luni, până a revenit la o atitudine rațională, iar Ferdinand, somat să-și găsească o altă logodnică cu sânge regesc, s-a căsătorit cu Maria de Saxa-Coburg.

Părăsita își stabilise cartierul general la Paris și își consacrase viața literaturii, ca și când ar fi intrat într-o mănăstire. Opera ei abundentă – poezie, libreteo de operă, teatru – a fost distinsă cu premii prestigioase, precum Premiul Archon-Desperouses al Academiei Franceze, în 1889. Cărțile ei *Chants d'aurore* și *Nuit d'Orient* au avut un succes imens, iar Parisul monden politic și artistic se înghesuia în salonul ei. Cea pe care toți o numesc „ambasadoarea spiritului românesc în Franța" e o glorie națională în România, tinerele talente o venerează și e prima femeie aleasă în Academia Română.

Vânjoasă, cu sprâncenele negre apropiate, având încă din tinerețe bărbie dublă, cu nasul ei coroiat și părul creț, Elena Văcărescu este o răzvrătită cu accent și un umor caustic. În 1904, ea denunță nedreptatea Academiei Goncourt față de femei și creează, împreună cu Anna de Noailles, strămoșul Premiului Femina, acordat de un juriu feminin (numit multă vreme Premiul Elena Văcărescu).

De ce a ignorat-o Martha cu superbie? Elena nu-i va ierta niciodată femeii mai tinere cu douăzeci de ani decât ea faptul că nu i-a făcut vizita de omagii care se impunea.

Orgoliul tinereții poate fi un sfătuitor foarte prost.

O himeră prusacă

În primăvara lui 1909, Kaiser-ul și-a trimis fiul în România, într-o călătorie oficială; prințul moștenitor Wilhelm al Prusiei, zis Kronprinz-ul, trebuia să-i înmâneze unchiului Carol, regele României, bastonul de feldmareșal prusac cu ocazia împlinii a 70 de ani, în cadrul festivităților ce aveau loc în cinstea lui. George și-a pus la dispoziție Mercedesul și șoferul, deoarece Curtea Regală nu își cumpărase încă un automobil.

Frumosul tânăr cu mustață, în vârstă de 26 de ani, care posedă arta de a pocni din călcâie și de a-și fixa ochii albaștri ca oțelul în cei ai interlocutorului său, face colecție de idile. În timpul marelui bal cu torțe de la Buftea, pe care Nadeja Știrbey îl dă în onoarea oaspetelui imperial, acesta o curtează asiduu pe Martha. După câteva dansuri – el valsează divin – și complimente la adresa frumuseții și inteligenței sale, îi cere lui George permisiunea de a-i scrie minunatei lui soții și de a primi din partea ei un portret. Suficient ca să alimenteze cele mai extravagante zvonuri la Curtea României. Bibeștii vor fi invitați la Berlin în iunie. George va profita de ocazie pentru a intra în posesia unui nou Mercedes. De cum au ajuns la hotelul Bristol, Kronprinz-ul, foarte nerăbdător, se anunță la recepție, încălcând toate regulile de protocol și de securitate.

Martha se emoționează, George rămâne impasibil, iar Kronprinz-ul le face onorurile Berlinului: cuplul Bibescu va avea privilegiul de a trece pe sub Poarta Brandenburg (la acea vreme, doar familia imperială avea acest drept) pentru a lua ceaiul cu soția lui, prințesa Cecilia, care e însărcinată cu al treilea copil și are nevoie de distracție; se plictisesc de moarte la palatul de la Potsdam. Kronprinz-ul îi va duce la cursele de la Hamburg, unde îi sunt prezentați împăratului. Martha povestește cu exaltare și în detaliu, pentru Antoine și Emanuel, momentele sale berlineze. Ca o fetiță uimită. Ca o fetiță care vrea să uimească.

Turneul imperial continuă la Kiel, unde are loc regata anuală. Bibeștii iau loc în vasul lor de agrement, pe care Martha l-a botezat *Zoe*, în semn de omagiu pentru bunica Brâncoveanu-Bibescu, și care are echipaj francez. George și-a adus barca de curse și participă la concurs. Evenimentul e deopotrivă sportiv și monden, lumea bună prusacă și austriacă își primește oaspeții pe iahturi, iar Bibeștii înlănțuie dineurile și galele. Tânăra îi povestește vărului Antoine un episod important: „În această dimineață, împăratul ne-a invitat pe *Hohenzollern*. M-a plimbat peste tot, arătându-mi întregul vapor. Insistă să rămân până pe 27, fiindcă pe 26 seara va avea loc un mare bal dat de cei trei fii ai împăratului"[1]. Iar lui Emanuel îi descrie încântarea ei atunci când Kronprinz-ul i-a cântat la vioară, ca și când i-ar fi făcut o serenadă.

Există și o seară în care el se arată plin de inițiativă..., dar totul reintră repede în normal, abia dacă are câteva palpitații și îmbujorări, George nu e niciodată prea departe, iar garda personală nu-l părăsește pe prințul moștenitor.

Cum se explică avânturile lirice ale Marthei din jurnal și din corespondență? De ce acest succes facil a îmbătat-o atât de tare? De fapt, toată lumea cunoștea în epocă reputația moștenitorului imperial, care avea multe metrese, de toate categoriile sociale și de toate vârstele, și care întreținea de ani de zile o relație cu celebra cântăreață americană Geraldine Farrar. O curtase cu destulă asiduitate și pe Gladys Deacon, viitoarea ducesă de Marlborough, îi oferise o brățară pe care ea, în cele din urmă, i-a restituit-o, povestea făcuse înconjurul saloanelor.

Când, în ianuarie 1910, familia Bibescu îi însoțește pe principele Ferdinand și pe principesa Maria în vizita oficială la Berlin, prințesa Cecilia dă câteva semne de iritare, iar Kronprinz-ul pare mai puțin asiduu.

---

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Emanuel, nedatată.

Se leagă o relație epistolară.[1] Corespondența purtând însemnele imperiale este livrată la Posada în mâinile destinatarei de către un reprezentant diplomatic, iar conținutul variază prea puțin. Kronprinz-ul i se adresează cu „Draga mea mică prințesă", cere mereu noi fotografii pe care le etalează pe biroul lui, se confesează, vorbește mult despre stările sale de spirit, în engleză și în germană. Stilul și conținutul sunt inconsistente, însă Martha nu se plictisește, răspunde pe un ton voios, îi trimite câteva cărți, *Memorialul de la Sfânta Elena* și noile cărți ale lui Anatole France, pe care el nu le va citi.

Este evident că soția rănită îi transmite un mesaj lui George: tu cu femeile ușoare, eu cu împărații...

Iar în relația cu lumea exterioară, Martha crede că repară umilința suferită întreținând dubiile cu privire la natura relațiilor sale cu această cucerire de primă mână. Nici nu bănuiește cât de mult o va costa acest capriciu imperial.

Acolo unde cade fulgerul[2]

Un foarte proustian Paris monden se înghesuie la balul prințesei Eugene Murat în iarna lui 1909. Cei care nu sunt invitați se lamentează că nu au primit cartonașul mult așteptat. Violette, stăpâna casei, personalitate puternică, are toane, își triază invitații, îi detestă pe plicticoși. Martha își face o apariție remarcabilă, sublimă, într-o rochie de tul învolburat și muselină de mătase neagră brodată cu paiete aurii, cu o trenă ușoară pe care o trage după ea și împodobită cu celebra diademă de smaralde. În pofida complimentelor, laudelor și suspinelor, decide să plece acasă. Pe treptele din marmură albă și pe covorul purpuriu al reședinței, Martha,

[1]) Se află la BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco. [2]) Subtitlu inspirat din titlul operei postume a Marthei Bibescu, *Où tombe la foudre*, publicată în ediție limitată de Grasset.

escortată de Emanuel Bibescu și Constantin Brâncoveanu, cavalerii ei – George refuzase să vină, detesta balurile –, coboară cu grație, sporovăind vesel în vreme ce un tânăr elegant urcă treptele și, cu o familiaritate de neimaginat în acea epocă, o privește drept în față și îi barează drumul întinzând un braț. Martha e furioasă. Verii ei, perfect educați, fac prezentările așa cum se cuvine, de parcă nimic nu s-ar fi întâmplat. Ea întoarce spatele fără un cuvânt. Acest „prost crescut", cum îl va numi o vreme, e un celibatar de 30 de ani, Charles-Louis, prinț de Beauvau-Craon. Martha îl va descrie mult mai târziu în jurnalul ei: „O față în unghiuri ascuțite; ochii albaștri, foarte clari și limpezi și tenul de floare sau de mască de carnaval; un nas mare peste o bărbie lată [...]. Capul prea mic pentru talia sa mare și aerul de obiect șlefuit, lustruit, mângâiat, netezit, ca o operă de artă făcută să placă doar unora, de secole după secole de viață în aer liber"[1].

Prințul de Beauvau-Craon iese la atac. A doua zi, îi trimite un coș de trandafiri și un cuvânt de admirație, aranjează să fie invitat la recepțiile la care vine și ea, se prezintă în rol de adorator la ședințele de la Boldini, o însoțește în lungi plimbări prin grădinile de la Versailles și Luxembourg, îndrăznește chiar să li se alăture Bibeștilor la Pau pentru a asista la evenimentul aeronautic al acordării primelor brevete de pilotaj. La regata de la Kiel, unde concurează George, Charles-Louis e prezent, face pe cavalerul îndatoritor la recepțiile, dejunurile și dineurile de gală care au loc pe iahturi. Se invită la Posada, nerăbdător să descopere palatul reginei sale din Carpați. George nu se neliniștește, Marthei îi plac succesele, nu-l are ea la picioare și pe Kronprinz? E ocupată, deci el poate să-și vadă de viața lui.

Charles-Louis are farmecul și manierele aristocrației franceze, cele care o fac pe Martha să viseze, iar pasiunea lui o tulbură cu fiecare zi tot mai mult. Adulterul e ceva

[1]) Jurnalul Marthei Bibescu din 13 iulie 1970, fond privat.

obișnuit în epocă, așadar de ce nu și ea? Nu e o soție neglijată? Ar suferi George? În iulie, tânăra se află la o cură termală la Luxeuil, nu departe de Haroué[1], proprietatea familiei Beauvau, unde Charles-Louis se dusese singur. Se întâlnește cu el, devin amanți. E epoca marii iubiri și a promisiunilor. „Charley" e pasional și delicat; moștenitorul fără altă ocupație are tot timpul să o venereze. Să fie vorba despre dragoste? Sunt fericiți și nu o ascund, unii servitori sunt contrariați, bârfele circulă rapid, îl vizitează împreună pe vecinul lor, Maurice Barrès. Charles-Louis o va duce și la Saint-Assise[2], cealaltă proprietate a familiei, sunt primiți de personalul în livrea și cu aer înțepat, dar tinerii amanți absorbiți de iubirea lor nu remarcă nimic, se joacă de-a grădinarii, plantează tuberoze și glicină, citesc pe terasă *Une passion fatale* (*O pasiune fatală*) de Barthet, se plimbă călare, indiferenți la tot ce se află în afara lor. Orbiți de propria fericire, se reîntorc cu mașina la Paris, prin noaptea caldă și parfumată, cu pletele în vânt și cu buchete de flori în poală. A doua zi după escapada campestră, Martha primește coșuri de trandafiri de la Haroué și Saint-Assise, pregătite și expediate de grădinarul-șef din dispoziția prințului. Cei doi visează la un voiaj la Roma. Charley o adoră, vrea să o ia de soție, ea trebuie să divorțeze, religia ortodoxă îi permite. El va abjura dacă e nevoie, va renunța la tot pentru ea.

---

[1]) În Meurthe-et-Moselle. [2]) În Seine-et-Marne.

IV

Sentimente confuze
(1911–1916)

Iz de scandal

La Paris, iubirea ia chipul adulterului, cu complicitatea cameristei Marie Zufall. Iar în public, Charles-Louis e nedespărțit de Martha, care radiază. Amanții sunt tineri și frumoși, pasiunea lor sare în ochi, nu sunt întotdeauna prudenți, o lipsă de grijă față de regulile rigorii ce se impun în astfel de circumstanțe.

Prințesa de Beauvau-Craon e scandalizată. Și o spune cu voce tare. Faptul că fiul ei s-a afișat cu această femeie măritată în fața personalului de la Haroue și Saint-Assise, reședințele familiei, a șocat-o în mod deosebit. În ochii prințesei-mame, născută Gontaud-Biron, care are un caracter puternic și convingeri clare în privința numelui, rangului și religiei, fiul ei și-a încălcat toate îndatoririle. Charles-Louis e băiatul adorat, unicul, moștenitorul unei genealogii prestigioase; l-a convocat pentru o explicație directă. El i-a vorbit despre dragoste și fericire, ea o acuză pe acea femeie că l-a vrăjit, îi reproșează că se lasă în voia sentimentelor. Și se rostesc cuvintele definitive: ea nu va accepta niciodată o căsătorie cu o străină divorțată, nu va accepta niciodată ca fiul ei să renunțe la propria-i credință. Ar muri dacă s-ar întâmpla asta. E cazul să-și revină în simțiri și, iată, prințesa-mamă tocmai a găsit două fete drăguțe, de familie bună și foarte bogate. Nimic din toate astea nu s-ar fi întâmplat

dacă Charles-Louis s-ar fi hotărât să se însoare, are 30 de ani, oare e nevoie să-i amintească? Pentru viitor, prințesa le cere mai multă discreție fiului ei și femeii aceleia.

Către sfârșitul vieții, Martha avea să pună în ordine și să adnoteze scrisorile lor de iubiți, adunându-le în două dosare voluminoase. Își scriu aproape zilnic, căci, își promit, nimic nu-i poate despărți, iar aceste scrisori sunt „comuniunea lor de zi cu zi"[1]. Dar, după vremea elanurilor înflăcărate și a marii vâltori, vine și cea a primelor fisuri. Martha îl mustră pe iubitul ei, îl învinuiește pentru „spiritul de copil răsfățat"[2], îl îndeamnă să își întărească credința rugându-se, îi cere să studieze *Cugetările* lui Pascal. E o femeie lucidă. La Paris, divorțul e o condamnare la moartea socială. Și apare și îndoiala: Charles-Louis se pricepe la dragoste și la jurăminte, dar va reuși oare să-i țină piept mamei lui? Ce va obține? Iar după aceea, ce se va alege de ei? În primăvara lui 1911, femeia în vârstă de 25 de ani oscilează, se agață de această iubire, nu mai știe ce să creadă, consultă un ginecolog care îi spune că poate face copii și se grăbește să-i dea vestea lui Charles-Louis. Fără să știe prea bine de ce. Apare apoi sora lui mai mare, Henriette d'Harcourt, care vrea să o întâlnească pe amanta fratelui său ca să o asigure de bunele sale intenții, să o ajute să găsească o soluție, rolul ei în poveste e ambiguu și creează și mai multă confuzie... De acum, Martha îi dă întâlnire iubitului ei pe băncile de la biserica Saint-Augustin, cei doi se roagă la Dumnezeu înainte de a ceda ispitelor trupului. Pasiunea lor e carnală și, când Charles-Louis îi spune „Am fost creați unul pentru celălalt. Avem aceeași piele. Niciodată un alt corp nu va putea să mă facă mai fericit decât al tău"[3], Martha se abandonează.

George e șocat de poziția lui de soț înșelat, de lipsa de discreție a soției lui, de agitația mondenă. „Această primă

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, două dosare de corespondență „Beauvau-Craon". [2]) *Ibid.*, scrisoare nedatată. [3]) Declarație transcrisă în jurnalul ei, fond privat, 8 ianuarie 1912.

dată“ a soției lui îl destabilizează mult mai mult decât ar fi crezut. Amenință cu duelul. Verișoarele Elisabeth Greffulhe și Anna de Noailles se amestecă și îl sfătuiesc să vorbească cu confesorul lor, abatele Mugnier. Soțul îi mărturisește abatelui disperarea sa. N-a știut să o facă fericită, se va schimba, vorbește despre vina reciprocă, Martha are „un caracter infernal“, deși recunoaște „că e adorabilă“.[1] E gata să o ierte dacă se întoarce la el. El e cel care suferă. Ea este femeia lui, mai presus de toate celelalte care nu contează. Confesorul cunoaște foarte bine aceste necazuri de soț infidel care e înșelat și, foarte abil în rolul de interpus în situații delicate, găsește cuvintele liniștitoare. Personal, simte față de această afacere un fel de jubilație, pe care o descrie în jurnal: „Ce lucru uimitor să fiu amestecat astfel în colțuri de istorie literară și amoroasă care mi-au trezit atât de mult curiozitatea!“[2]

Martha și abatele s-au revăzut pe 1 mai 1911, la o cină, la verii Gramont. Reîntors acasă, confesorul saloanelor scria că a fost „fermecat de această tânără romăncă cu înfățișare foarte plăcută și a cărei conversație era, pentru mine, proaspătă și fierbinte, rouă și foc“[3], ea îi recomandă să îl citească pe Claudel și, provocatoare, spune cu voce tare la masă: „Cel care își pierde sufletul și-l salvează“[4]. Abatele și prințesa își scriu și își telefonează în fiecare zi, ea îl invită la prânz, la cină, se plimbă împreună la Versailles, vorbesc despre Chateaubriand, despre iubire și despre suferințele din iubire. El va așeza cu religiozitate pe biroul lui o fotografie cu ea copilă.

Saloanele devin tot mai interesate de întreaga situație. Martha știe, face impresie, acceptă invitațiile, se arată elegantă, foarte frumoasă, în pofida frământărilor interioare. Acum, George o însoțește la fiecare ieșire, ca în 1908. Gura lumii clevetește. Se știe că abatele Mugnier e la curent, se stă mult de vorbă cu el. Armand de Gramont, ginerele lui Elisabeth Greffulhe, care se arătase totuși foarte prietenos

[1]) Abatele Mugnier, *Journal*, ed. cit., p. 215. [2]) *Ibid.*, p. 210. [3]) *Ibid.*, p. 211. [4]) *Ibid.*

față de Martha până atunci, îi șoptește confesorului că „el nu crede în ea, că nu îi face bine soțului ei“[1]. Familia Clermont-Tonnerre, contesa Armand insistă pe lângă abate că Martha nu trebuie să divorțeze, fiindcă „această căsătorie ar ucide-o pe prințesa de Beauvau“[2] și, la sfârșitul dineurilor, toți acești oameni sunt de acord asupra unui aspect: „Mai bine să-i fie amant“[3]. Se înțelege de la sine că familiile Beauvau și Gontaut sunt înrudite cu toate familiile aristocratice pariziene, toți îi vor binele dragului lor Charley și se socotesc îndreptățiți să-și dea cu părerea: „Charles-Louis o iubește cu simțurile“[4], „Această căsătorie va fi o nenorocire pentru amândoi“[5], „Ar provoca o revoltă în societate“[6]. Tânăra știe toate astea, riscă să fie ostracizată de acest Paris monden pe care a luptat atât de mult să îl cucerească.

Martha își găsește alinarea în lecturile spirituale, citește, recitește și adnotează Cartea III, „Despre consolarea interioară“, din *Imitația lui Cristos*[7], dar și Regula Sfintei Tereza. În misive lungi și frumoase, îi mărturisește abatelui Mugnier elanurile sale mistice, dorința de a intra în viața religioasă.[8] O ardoare pe care abatele nu o încurajează, el o sfătuiește să se reapuce de scris. Valentine, soacra ei, are în vedere un *status quo* conjugal și se angajează să îl determine pe George să-și ducă viața cu și mai multă discreție. Emma nu e de nici un ajutor și, ca de obicei, nu știe să vorbească decât despre sine. Ion Lahovary, tatăl ei, îi va spune cuvintele care o vor tulbura: „George a fost și rămâne prima ta dragoste și deci singura ta dragoste“[9].

*

[1]) *Ibid.* [2]) *Ibid.*, p. 215. [3]) *Ibid.* [4]) *Ibid.* [5]) *Ibid.* [6]) *Ibid.* [7]) Operă religioasă atribuită lui Thomas a Kempis, pe care Martha o citește în traducerea lui Félicité-Robert de Lamennais (1825). [8]) V. Princesse Bibesco, *La Vie d'une amitie: Ma correspondance avec l'Abbé Mugnier, 1911—1944*, vol. 1 (1911–1921). [9]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate.

Povestea continuă totuși. Scrisorile lui Charles-Louis nu vorbesc de acum decât despre un singur subiect, viitoarea sa căsătorie și alegerea pe care trebuie să o facă între cele două fete pețite de mama lui. Cântărește avantajele domnișoarei A și ale domnișoarei B, sănătatea lor, averile, dorința pe care i-ar putea-o inspira... Suntem foarte departe de înflăcărarea și de îndrăzneala lui Joseph de Caraman-Chimay care își impusese în fața familiei indignate iubirea pentru frumoasa și controversata Theresa Tallien...

Urmează apoi, din nou, misivele arzătoare, întâlnirile sub supraveghere ca să își spună adio pentru totdeauna, în fine câteva zile din septembrie 1911 pe care le petrec împreună la Graz, în Styria. După bucuria regăsirii și contopirea trupurilor, sunt cuprinși de disperare și de melancolie. Amanții dezamăgiți se despart pe un peron cețos de gară. Urmează scrisori cotidiene, cu același refren, aceleași incoerențe, să plece departe, să renunțe la tot, să înceapă procedura de divorț, să aleagă o logodnică.

Fuga la Alger

Sfâșiată între visările sale livrești și luciditate, între beția simțurilor și aspirațiile mistice, între un soț pocăit și un amant veleitar, Martha decide să se retragă câteva săptămâni la mănăstirea carmelitelor din Alger, găzduită de stareța și fondatoarea acesteia, Jeanne Bibescu, verișoara primară a lui George, „Mere Bénie de Jésus", după numele său religios, „Bénie" pentru familie, care se declarase gata să o ajute spiritual pe drumul spre regăsirea păcii interioare. Au convenit că își va petrece zilele la mănăstire, însă va locui la hotel.

Pe 5 noiembrie 1911, Martha pleacă din București cu Orient Expressul, însoțită de fiica ei, de institutoarea englezoaică, Miss Chatfield, și de fidela sa cameristă, Marie Zufall. De la Lyon, unde se reîntâlnește cu Charles-Louis,

petrecând câteva ore fierbinți în brațele lui (amantul va primi, câteva zile mai târziu, la Paris, rochia de mătase roz din acea seară, ca amintire), pleacă spre Marsilia, unde, în camera de hotel, o așteaptă un magnific buchet de trandafiri roșii și o telegramă de la George, cu aceste cuvinte simple: „Mogoșoaia e a noastră", ceea ce are rezonanța unui nou început. Palatul la care visa de ani întregi o așteaptă.

Martha, care aspira la liniște și la frumusețe, ajunge la Alger în plină dramă. Pius X tocmai ordonase închiderea mănăstirii carmelitelor și o dezlegase pe stareță de jurământ. Toate surorile trimise în viața laică aleargă pe coridoare, înnebunite și plânse, târându-și bagajele spre necunoscut. Bénie, care își consacrase zestrea și viața construirii mănăstirii, e un spirit visător în vârstă de 50 de ani. În 1903, obținuse o audiență la președintele Consiliului, fostul seminarist și anticlericalistul Émile Combe, pe care îl făcuse să se răzgândească într-o jumătate de oră. Între secularist și carmelită s-a legat o prietenie tandră. Vor schimba între ei scrisori și fotografii, Combes va evoca „margaretele de cimitir care înfloresc în părul dumneavoastră", Bénie îi va lăuda „aleasa blândețe"[1], se vor vedea de mai multe ori la Paris. Acest lucru ajunge la urechile arhiepiscopului de Alger, căruia nu-i e deloc pe plac, deja șocat de prințesa-stareță care îndrăznise să se exprime împotriva celibatului preoților și de zvonurile nebunești care se răspândiseră cu privire la moravurile carmelitelor. Sosirea Marthei, verișoara româncă ortodoxă, cu reputație de mondenă adulterină, nu lăsase nici ea o impresie plăcută. Trebuiau luate măsuri tranșante. Indignată, stareța se revoltă, e la ea acasă în această mănăstire, nu va pleca.

Martha reușește să o calmeze. Nu e lucru ușor. Pe 25 noiembrie 1911, se îmbarcă cu destinația Franța și îl anunță pe George de întoarcerea ei precipitată, spunându-i că Bénie, care crescuse la Mogoșoaia, e fericită că a cumpărat-o el.

---

[1]) Christine Oddo, *La Princesse Jeanne Bibesco: Une femme, le carmel, la Republique*, Cerf, Paris, 2007, pp. 177 *sq*.

Fosta călugăriță își reia la Paris vechiul titlu de prințesă Jeanne Bibescu, își va recupera bunurile cu ajutorul lui Combe și va fi primită în toate saloanele, visând să se mărite și dând în cărți. Va fi deseori bârfită pe la spate. Cât despre Martha, aceasta nu va mai repeta experiența mistică; abatele Mugnier are în mod sigur dreptate când îi strecoară că aventura algeriană a fost un semn și că vocația ei pe pământ nu e să fie călugăriță...

*

De cum sosește la Paris, Martha află că sora ei, Ioana, murise de holeră. Avea 31 de ani și lăsa în urmă un băiețel de nouă ani, Jean. Tânăra divorțase și se recăsătorise în 1906 cu Radu Văcărescu, era în sfârșit fericită. E sfâșietor. Cele două surori crescuseră împreună, suferiseră împreună. Martha își amintește de visele ei de fată și de primele baluri, Jeanne, cum îi spunea, era mereu veselă și plină de viață. Sora mai mare își admira sora mai mică, fără nici o gelozie, venea des la Posada, îi plăceau seratele costumate, dar mai ales știa să asculte și să nu judece; Martha îi făcuse multe confesiuni în lunile din urmă.

Ion Lahovary, care și-a pierdut fiica, îi scrie Marthei aceste cuvinte emoționante: „Tu ești ultima, singura rămasă din trioul iubit al copiilor tinereții noastre, din anii în care încă nu știam ce înseamnă nefericirea“[1]. Printre amintirile celor două surori dinainte de căsătoriile lor, a regăsit versurile din Musset și Hugo pe care ele le copiau de mână, florile pe care le lipeau în albume, fotografiile lor patinând în parcul Tir aux Pigeons.

---

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoarea lui Ion Lahovary către Martha Bibescu, din 2 ianuarie 1912.

Acalmia

Charley a plecat să-și cunoască logodnica, însoțită de viitoarea soacră, într-o călătorie pe Coasta de Azur și în Corsica. După-amiezile Marthei sunt dedicate lucrului, adesea la Biblioteca Națională de pe strada Richelieu, Emanuel trece să o vadă după cină, ea îi citește pasaje din cartea ei, vorbesc despre Jeanne. În cursul acestei ierni, se împrietenește cu faimosul doctor Gustave Le Bon. Personajul cu barbă maiestuoasă și ochi pătrunzători va trece prin purgatoriul Istoriei din cauza tezelor sale rasiste și misogine, dar în acea epocă se bucura de un succes mondial cu *Psihologia mulțimilor*, cartea care a pus bazele psihologiei sociale, și era autorul francez cel mai citit în străinătate. Îi plac discuțiile cu tânăra prințesă, o introduce în cercul lui de inițiați, cei care au privilegiul de a fi invitați la cinele sale intime, niciodată cu mai mult de șase participanți, desfășurate după un ritual bizar, la lumina unor lămpi roșii, pe o față de masă roșie, în jurul unui fel de mâncare roșu, homar sau friptură de vită, lângă un schelet ale cărui orbite se aprind în roșu. Trebuie să te supui regulilor stabilite de amfitrion, care ciocănește în pahar și impune subiectul de conversație. La Le Bon, Martha întâlnește trei bărbați care vor însemna mult în lunile care urmează: Raymond Poincare, președintele Consiliului de Miniștri și ministru al afacerilor externe, Aristide Briand, ministrul justiției, și Aleksandr Izvolski, ambasadorul Rusiei, prieten cu tatăl ei, foarte apreciat la Paris.

Martha e primită adeseori la Ambasada României, unde ia parte la dejunuri intime sau la recepții oficiale, la unchiul ei, Alexandru Lahovary. Se laudă că a fost aleasă să prezideze masa de onoare cu ocazia unui mare dineu, în vreme ce Elena Văcărescu a trebuit să se mulțumească să stea într-un colț de masă, între două personalități de rang secund.

Se simte mai bine.

În relația cu George, tonul se îmblânzește, devine aproape tandru: „Poate că vom fi mai fericiți pe viitor sau, în orice caz, mai înțelepți. Sper că ești bine“[1].

Martha se declară încântată de noua ei reședință din strada Faubourg-Saint-Honoré nr. 71, la parter, cu ferestre mari care dau spre grădină, casă pe care o numește „acvariul meu“, cu mobilier de la marile firme pariziene. George plătește cu eleganță facturile. În ianuarie 1912, cei doi cinează între patru ochi, vorbesc despre Mogoșoaia, Martha promite că se va ocupa de amenajare, George, că va pune la dispoziție fondurile necesare. Discută și despre avioanele lui, pe care le numește „păsările“, despre înființarea Ligii Naționale Aeriene române, proiectul lui de suflet. Martha îl încurajează și îl susține cu toată sinceritatea: „Știi că îți iubesc și îți admir opera“[2].

Dar atunci când află că eroul aerului e supărat și se plânge de aventurile sale conjugale în fața verilor Noailles și Guiche, reacția ei nu se lasă așteptată: „Fii curajos. Arată-te stăpân pe tine. E singurul mod în care poți fi stăpân peste ceilalți“[3]. Martha se teme de bârfele pariziene, dar, mai presus de orice altceva, ea, care nu a jucat niciodată rolul soției îndurerate, așteaptă de la George ca și el să facă la fel.

Soțul își va obține iertarea mergând la Elena Văcărescu ca să recupereze o scrisoare ajunsă la aceasta din greșeală și citită abuziv – îi era destinată unei alte Văcărescu, Jeanne, sora Marthei. Scrisoarea era compromițătoare, se spuneau multe despre iubire și despre Charles-Louis.

Vârtejul acestor luni le-a arătat Marthei și lui George natura și forța relației lor, aceea a unui același regret, după tinerețea lor pierdută și după o fericire pe care au ratat-o.

---

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către George Bibescu, dec. 1910. [2]) *Ibid*, scrisoare către George Bibescu, febr. 1910. [3]) *Ibid.*, scrisoare către George Bibescu, apr. 1911.

Dovada o reprezintă corespondența lor, dialogul nu se întrerupe niciodată, își dau porecle tandre, folosesc expresii care sunt doar ale lor și, mai ales, își mărturisesc dezamăgirile și îndoielile, iar uneori și speranțele. Cu accente de sinceritate care îl emoționează pe cititorul indiscret.

A doua carte

În primăvara lui 1912 apare, la Hachette, într-o ediție legată în piele, o cărticică având un titlu lung: *Alexandre Asiatique ou l'histoire du plus grand bonheur possible* (*Alexandru Asiaticul sau povestea celei mai mari fericiri posibile*). E o poveste, avertizează Martha, nu e, în mod cert, o biografie istorică, în pofida cercetărilor făcute la Biblioteca Națională. A tăiat o pădure ca să facă o cutiuță – avea să spună.

Abatele Mugnier, care o încuraja în vocația ei de scriitoare, îi scrie: „Alexandru al dumneavoastră e, în fond, un Chateaubriand al sabiei"[1]. Emanuel, celălalt sprijinitor fidel din aceste luni, îl compara pe *Alexandru* cu *Imitația lui Hristos*. Una dintre cele mai frumoase scrisori de felicitare e semnată de Anna, care laudă „cărticica plină de forță"[2], „cartea frumoasă, strălucitoare și sobră"[3]. Nu zisese nimic despre *Cele opt raiuri*.

Scrisoarea[4] lui Marcel Proust a deschis-o cu degete tremurânde. N-a uitat-o pe prima, criticile aduse *Celor opt raiuri*, care au necăjit-o foarte tare. După laudele de circumstanță, despre „aceste cuvinte care sunt ca niște bijuterii", Proust atacă fondul cărții. Nu-i place litania despre succesul în război și la femei, deoarece, explică el, „nimic nu-mi este

---

[1]) Princesse Bibesco, *La Vie d'une amitie*, ed. cit., vol. 1, p. 261. [2]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, telegramă din partea Annei de Noailles, 27 aprilie 1912. [3]) *Ibid.*, scrisoare din 2 mai 1912. [4]) Vezi scrisoarea lui Marcel Proust către Martha Bibescu, *Au bal avec Marcel Proust*, ed. cit., pp. 83–86. [Ed. rom. cit., pp. 114–117 (n. tr.).]

mai străin decât să caut în senzația imediată, și mai mult –, în realizarea materială, prezența fericirii". El tocmai corectează primele 712 pagini dactilografiate din odiseea literară care încă nu poartă titlul *În căutarea timpului pierdut* și care explică motivele diferenței sale, filozofia operei ce va fi dezvăluită în curând lumii: „O senzație, oricât de dezinteresată ar fi, un parfum, o strălucire, dacă sunt prezente, se află prea mult sub stăpânirea mea pentru a mă putea face fericit. Atunci când ele îmi amintesc altceva, când le gust între prezent și trecut... mă fac fericit". Și conchide asigurând-o că se va strădui mai mult pe viitor să-i înțeleagă „pe Alexandru și pe prințesa Bibescu". Rândurile sunt frumoase și profunde, fără îndoială, dar Martha le percepe ca pe o jignire; nu le va spune nimic verilor ei Bibescu, care nu încetează să laude geniul lui Marcel. Antoine va apela, de altfel, la relațiile sale de la *NRF* pentru a facilita publicarea prietenului lui.

Convertirea

Martha susține că se gândea de mult să se convertească la catolicism. Abordarea ei e de factură intelectuală, marcată de cărțile citite, de unde copiază pasaje întregi pe care le învață pe dinafară. Două lecturi sunt esențiale pentru devenirea ei spirituală: *Geniul creștinismului*, de Chateaubriand, și opera lui Paul Claudel, care a început să o fascineze de câteva luni.

La vârsta de șapte ani, însoțindu-și mama la sihăstria din Anglet, s-a simțit catolică. Emma, care fusese crescută în Franța și mersese la slujbele de la biserica Saint-Germain-des-Près până la 18 ani, nu reușise niciodată să îmbrățișeze complet ortodoxia, se conformase acesteia din datorie. Valentine, soacra Marthei, născută catolică și devenită ortodoxă pentru a se putea căsători cu bărbatul pe care îl iubea, a fost un sprijin real pentru Martha, ea obținuse consimțământul de soț al lui George, obligatoriu în epocă. Spera, fără doar și

poate, că abatele Mugnier va readuce pacea și rațiunea în sufletul nurorii sale. George îi cere Marthei să participe în continuare la slujbele ortodoxe și să nu frecventeze bisericile catolice din România; dorește ca mariajul și descendența lor să nu fie recunoscute decât de Biserica Ortodoxă.

Pe 18 aprilie 1912, la ora 9 și jumătate, abatele Mugnier o primește în micuța capelă de pe strada Méchain. Martha abjură și se împărtășește în fața celor doi martori, stareța mănăstirii și camerista ei, Marie Zufall. Proaspăta convertită va lua apoi ceaiul la abatele Mugnier. Îi admiră grădina de micsandre și de flori de nu-mă-uita – au „religia florilor"[1] – și, când își ia rămas-bun (a doua zi pleacă la Florența), îi cere să binevoiască să o considere ca pe fiica lui; el o binecuvântează și o trimite în viața de proaspăt convertită.

Renașterea la Florența

În camera ei din Grand Hotel de la Florența o așteaptă buchetul de flori de la George, devenit un ritual. Martha a venit aici în recunoaștere, în căutare de idei pentru restaurarea Mogoșoaiei. Ea îi descrie vizitele de palate, dalele de culoare roșu-închis de la interior și enormele vaze de ceramică de prin grădini. Stabilește o întâlnire cu Mariano Fortuny, artistul decorator admirat de Proust și de mondenele elegante și care vine special de la Veneția. Înfățișarea de tenor de operă și creativitatea exuberantă a personajului o seduc imediat. El va merge la Mogoșoaia pentru a se inspira din aerul locului, pentru a cântări spațiul și jocul de lumini și a face fotografii.

La Gamberaia, pe colinele Florenței, la Jeanne Ghyka, mătușa ei, Martha are revelația a ceea ce vrea să facă la Mogoșoaia. Palatul de secol XV a fost complet restaurat, dar ceea ce o încântă sunt grădinile aflate mai sus de un câmp de

[1]) Potrivit formulei lor consacrate.

măslini și Domul din Florența. Bazinele de apă mărginite de lavandă și de iris, aleile străjuite de chiparoși, gardurile vii, portocalii, grădina de trandafiri albi, zidurile ocru împodobite cu statui, podul de piatră și pavajul cu pietriș multicolor... Totul provoacă emoția estetică. Jeanne și-a părăsit soțul, pe Eugen Ghyka-Comănești, un foarte bogat prinț român, pentru a trăi cu persoana iubită, pictorița Florence Blood. În țară se povestește că stăpâna locurilor, care arată ca o zeiță grecească, nu iese din casă decât dimineața, când se îmbăiază goală în bazine, și reapare noaptea învești mântată în robe lungi, că iubita ei îi pictează continuu grădinile, zile întregi, purtând pălării și voaluri extravagante, că Edith Wharton și Vita Sackville-West sunt niște obișnuite ale acestui paradis al voluptății. Martha are noroc, Jeanne, care nu e totuși mereu amabilă, e interesată de Mogoșoaia, pe care o califică de prim rang, și își sfătuiește nepoata să nu îi lase pe grădinari și pe arhitecți să-i impună nimic. În acest palat trebuie să-și zidească propria inimă. Martha n-avea să uite.

Părăsește Florența nerăbdătoare să-și împlinească opera.

Un palat familial

Aflat la porțile Bucureștiului, palatul în stil venețian de la începutul secolului al XVIII-lea[1], ale cărui arcade și ferestre gotice se reflectă într-un iaz cu nuferi, e atât de frumos, încât viitoarea regină Maria a României visase să-l cumpere. Dar fusese nevoită să renunțe. Regele prefera să construiască edificii noi întru gloria tinerei Românii decât să se încurce cu trecutul și cu simbolurile acestuia.

Zoe cea cu soartă tristă, prințesa adoptată și repudiată, i-a transmis Mogoșoaia celui de-al doilea său născut, Nicolae (Nicolas), unchiul patern al lui George. Absolvent de Politehnică, Nicolae cucerise Kabilia în 1855 și se căsătorise cu nepoata mareșalului Ney d'Elchingen. Strălucitorul cuplu

[1]) Construcția palatului Mogoșoaia s-a încheiat în anul 1704.

nu rata nici unul dintre balurile de luni de la împărăteasa Eugénie, iar la căderea imperiului, în 1870, au decis să se instaleze într-o țară pe care nu o cunoșteau și într-un palat abandonat, împreună cu cele cinci fiice ale lor, printre care se număra și Jeanne, viitoarea Mère Bénie de Jésus, pe atunci în vârstă de șase ani.

Nicolae e un om pasionat și visează să construiască pe moșia sa de la Chitila, care aparține de Mogoșoaia, un imperiu al zahărului, inspirat fiind de Delessert, pe care îl cunoscuse bine la Paris. El inițiază cultura sfeclei de zahăr, le comandă unor ingineri francezi construirea unei distilerii dotate cu echipamente dintre cele mai moderne. Pentru a reamenaja parcul palatului, abandonat încă din 1714, cheamă un grădinar francez care lucrase pentru grădinile de la Versailles. Nicolae are planuri mărețe: cu ajutorul unor excavatoare uriașe construiește un bulevard de un kilometru, mărginit de ulmi vechi de treizeci de ani, comandă niște sere încălzite pentru flori, portocali și palmieri, desenează alei labirintice de gard viu, reamenajează iazul, creează un parc englezesc importând esențe rare din lumea întreagă. Pentru reconstrucția palatului, Bibescu, sfătuit de un arhitect parizian la modă la București, decide să monteze ardezie pe acoperiș și să construiască o scară dublă pe fațadă. Pentru familia sa, mai construiește și o clădire în stil Directoire pe care o botează „vila Elchingen", ca omagiu față de ascendența napoleoniană a soției sale.

Lovitura vine pentru el în 1875, când un acord vamal cu privire la comerțul cu zahăr îi ruinează plantația. Unii spun că de vină e Curtea Regală, unde succesul prințului stârnește neliniște și gelozie. Familia e ruinată, nimeni nu-i mai primește, iar viitorul celor cinci fiice e compromis. Nicolae nu și-o va ierta; la 58 de ani, moare de supărare, iar Hélène, soția lui, îl urmează trei ani mai târziu.

Marie-Nicole, fiica cea mare, e moștenitoarea palatului. Nu are mijloacele să-l întrețină și, având un temperament

pragmatic la fel ca sora ei Bénie, decide fără ezitare să-l vândă. Viața ei sentimentală o interesează mai mult decât pietrele vechi, tocmai se căsătorise de-al doilea cu un bărbat chipeș, cu 15 ani mai tânăr decât ea, după ce divorțase de primul soț, fostul administrator de la Mogoșoaia.

*

Imediat ce se întoarce de la Florența, pe 9 mai 1912, Martha se instalează la Mogoșoaia cu Valentine, Miss Chatfield, Marie Zufall și câțiva servitori. Doar vila Elchingen e locuibilă, și își alege o cameră cu decorații desuete, cu porțelanuri reprezentând păstori și păstorițe îmbrățișați și cu milieuri de dantelă așezate pe mobile. Prima noapte, bizară, în orăcăitul broaștelor, în scârțâielile misterioase, cu șoarecii alergând pretutindeni și vântul unduind plopii. Prima dimineață în care contemplă „Afrodita dintre trestii" și scânteierile argintii pe iazul nemărginit. Primul moment de încredere în viitor după săptămâni întregi.

Totul trebuie refăcut. Acoperișurile se prăbușesc, coloanele de marmură sunt degradate, ciorile și bufnițele sunt ca acasă, copacii cresc în toate direcțiile. Ce să mai zici de șemineurile gotice și scara în stil franțuzesc, pe care Martha le detestă? Pentru a-i reda palatului spiritul venețian, pentru a regăsi splendoarea din vremea celui care l-a construit, Constantin Brâncoveanu, ea apelează la celebrul arhitect venețian Domenico Rupolo, care a restaurat cele mai ilustre palate din Veneția. În iulie, Fortuny și Rupolo petrec săptămâni întregi plimbându-se printre ruine și fac sute de fotografii. Sunt realizate primele machete, primele facturi ajung la George. În septembrie se ridică schelele, Rupolo a venit cu muncitorii italieni. Răzuiește tencuiala foarte uzată și decide că va lăsa cărămida la vedere, va fi palatul roz. Se dărâmă șemineurile, se refac arcadele prăbușite și sunt puse primele pietre ale scării exterioare ce va duce spre logie.

Seara, după ce toată lumea se retrage și micuța Valentina s-a culcat, Martha se plimbă singură și visează. Soarele

înroșește apa iazului plin de nuferi și de trestii, iar ei i se pare că vede iazul din Combourgul lui Chateaubriand. Dincolo de coloanele marii săli de marmură, i se pare că zărește silueta subțire și cețoasă a lui Zoe. Însă cel care bântuie locurile și care o obsedează e fondatorul palatului.

Martha va povesti fiecăruia dintre vizitatori povestea tristă a lui Constantin, principele domnitor al Valahiei, care a construit Mogoșoaia ca să-i fie reședință de vară. Valahia era vasală a Sublimei Porți, iar principele, care avea ambiții pentru țara sa și pentru el însuși, un întemeietor de biserici și de mănăstiri, a încercat să se elibereze de sub jugul otoman pe tot parcursul celor 26 de ani de domnie.[1] A căutat sprijin la vecinii săi, Austria și Rusia, și a sfârșit prin a pierde încrederea sultanului. Turcii au venit să-l ia sub pază împreună cu cei patru fii ai săi, au făcut o călătorie lungă și grea până la Constantinopol și, pe 15 august 1714, în fața sultanului și a sfetnicilor lui cu turbane, condamnații, doar în cămașă, cu funia de gât, cu încheieturile mâinilor și picioarelor legate, au fost urcați pe eșafod și decapitați cu securea unul câte unul. Călăul l-a lăsat pe Constantin ultimul al cărui cap să fie așezat pe butucul însângerat. Fiul lui cel mai mic, în vârstă de șapte ani, a fost salvat de la masacru; urmașul lui avea s-o adopte pe Zoe.

Pietrele Mogoșoaiei o vrăjesc pe Martha și o fac să se descopere pe sine ca pe o mărturie. Ea va reînnoda legătura cu trecutul glorios al dinastiei Basarab Brâncoveanu, martirii care și-au vărsat sângele pentru țară. Martha va readuce la viață palatul. La 26 de ani, își alege destinul, între Paris și moșiile din România, între scris și renașterea palatului său. Viața ei e acolo.

---

[1]) 1688–1714.

Moartea lui Valentine

În octombrie 1913, Valentine se îmbolnăvește. Martha vine imediat la căpătâiul ei și, în lungile săptămâni care urmează, se instalează în apartamentul de pe Șoseaua Kiseleff, nr. 13. Mai multe surori de la Saint-Vincent-de-Paul vin să aibă grijă de bătrână; ea însă o cere pe nora ei, căreia îi spune „iepurașul meu". Complicitatea din lungile ierni de la Posada renaște. Cele două vorbesc adesea de George, care trece meteoric să le vadă și pe care Valentine, dezamăgită, îl numește „imbecilul", întrebându-și întruna vizitatorii: „Unde mai e?" Își sfătuiește nora: „Nu-l părăsi niciodată!" De Crăciun, bătrâna se simte mai bine și Martha se întoarce la treburile ei.

În iulie, starea lui Valentine se agravează brusc. Ochii obosiți i se închid pe 25 august 1914, fără a mai apuca să vadă că izbucnește războiul în Europa.

Valentine îi va lăsa fiicei alese de ea hârtiile de familie, suvenirurile de la Napoleon, actele interminabilului său proces de divorț, scrisorile de dragoste, fotografiile, precum și mobilele și tablourile de la Menars, transformând-o pe Martha în vestala unei lumi dispărute.

Frumoasa vară a lui 1914

După câteva zile petrecute în Spania, în compania prietenei Berthe de Ganay, unde e primită la Curte de către rege și regină, la un mare dineu de gală, și se simte flatată de omagiile publice pe care i le prezintă Alfonso XIII, care se înclină în fața ei de pe cal în timpul unui turneu de polo, Martha vizitează Granada și Cordoba înainte de a pleca spre Veneția. Nomada de lux îi scrie des lui Emanuel, vărul care străbate lumea în lung și-n lat, că a călători e cea mai frumoasă dintre consolările pe care ți le oferă viața.

Pe 11 iulie 1914, cuplul Bibescu se reunește la Constanța, portul elegant și monden de la Marea Neagră, cu ocazia

serbărilor date de Curtea Regală a României în onoarea familiei imperiale ruse. Principesa Maria ar vrea să-l căsătorească pe fiul ei, Carol, viitorul rege, în vârstă de 18 ani, cu una dintre fiicele lui Nicolae II, Olga sau Tatiana, verișoarele sale care, se pare, sunt încântătoare. La Viena și Berlin, lumea se neliniștește că alianțele ar putea fi răsturnate. Nu cumva România face un joc dublu?

Festivitățile sunt grandioase. Ca supremă onoare, George și Martha sunt invitați să petreacă câteva zile pe vasul regal *Carolus Primus*, unde principesa Maria își primește apropiații, rudele și prietenii, precum și câțiva oficiali pe care îi stimează, cum este Ion Lahovary, tatăl Marthei. Atmosfera e veselă, România tocmai a obținut Cadrilaterul de la Bulgaria, la sfârșitul celui de-al Doilea Război Balcanic. În sfârșit, familia imperială se apropie. La intrarea în port a fost montată o estradă îmbrăcată în purpură de pe care regele și regina României asistă, înarmați cu binocluri, la sosirea maiestuoasă a iahturilor lăcuite cu negru și împodobite cu acvile de aur. Tunurile bubuie, George și escadrila lui îi întâmpină cu acrobații aeriene cu fum alb pe cerul de azur. Mulțimea și invitații imperiali aplaudă. Martha se simte mândră în această zi de țara ei și de prințul aerului. Vizita e un veritabil maraton de paisprezece ore în cursul căruia au loc slujbe după ritul ortodox, un banchet în clădirea Prefecturii, o trecere în revistă a trupelor sub soarele arzător, iar seara, un dineu de gală în vila împodobită cu flori a reginei Elisabeta, încheiat cu focuri de artificii trase de pe mare și cu intonarea imnurilor naționale.

Sunt ultimele sclipiri ale unei lumi aflate pe marginea prăpastiei.

Neutralitatea României

Clopotul sună și iar sună, lugubru, după asasinarea, pe 28 iunie, la Sarajevo, în Serbia, a moștenitorului Imperiului Austro-Ungar și a soției acestuia. S-a declanșat implacabilul

joc al alianțelor. Într-o lună, Austro-Ungaria, Serbia, Rusia, Germania, Franța și Regatul Unit au intrat în război. E o conflagrație generală.

O vară stranie pentru Martha, care citește în fiecare zi presa internațională și vâslește cu umbrela pe umăr printre nuferi, în barca pe care tocmai i-a oferit-o George, contemplând măreția regăsită a palatului său venetian.

Stăpâna locului primește mulți oaspeți. Printre obișnuiți, bătrânul rege Carol și regina Elisabeta vin să se odihnească la sfârșitul zilei în vechile bucătării amenajate ca salon de vară, cu pereți groși care păstrează răcoarea și cu apa curgând de pe o stâncă artificială în mijlocul florilor și al plantelor din ghivece. Martha observă pleoapele care cad și spatele încovoiat al regelui, așezat pe un fotoliu de ratan, gesturile lui lente și mâna care îi tremură. Acest bătrân originar din Germania o emoționează, un prinț „de plâns", nepotrivit cu soția lui dotată cu o imaginație nebună, tată a cărui fiică unică a murit, un om aflat în slujba unei țări care nu-l iubește. Un etern dezamăgit, un etern neînțeles. În august 1914 nu mai poate dormi de neliniște, hărțuit de vărul lui Wilhelm II care îl acuză de trădare, de telegramele germane care se înmulțesc pe biroul lui și de audiențele tot mai numeroase. Regele are dubii, cântărește, se consideră angajat față de Puterile Centrale și crede, în forul său interior, în victoria Germaniei. De cealaltă parte se află cei care fac presiuni pentru intrarea în război de partea Aliaților și trag sfori pe lângă principesa Maria, englezoaică și rusoaică prin naștere.

Ion Lahovary îi povestește Marthei despre Consiliul de Coroană excepțional din 3 august, la care participă în calitate de președinte al senatului, despre înfruntarea dintre tabere, despre tensiunea extremă și ezitările regelui, despre nervozitatea lui și decizia finală de a alege neutralitatea. De fapt, o non-decizie care nu mulțumește pe nimeni.

Regele moare

Principesei Maria îi place să se refugieze câte o zi, două la Mogoșoaia, exasperată de ezitările regelui Carol, pe care nu l-a iubit niciodată, obosită de intrigile de la Curte și îngrijorată pentru viitorul acestei țări fragile, a cărei regină avea să devină cândva. Pe 10 octombrie 1914, dis-de-dimineață, sună telefonul: e șambelanul Curții, care vrea să vorbească cu prințesa Bibescu personal. Regele Carol a murit peste noapte. Martha o trezește pe Maria; bate la ușă, se înclină în fața patului suveranei, apoi cele două femei, care se cunosc de multă vreme, se îmbrățișează emoționate. Barbu Știrbey, care e anunțat de îndată, vine în fugă de la Buftea. Mentor avizat de la începutul idilei lor, el își încurajează amanta: va fi o mare regină, mama României. Maria trebuie să se întoarcă la București, iar Martha o însoțește în Mercedes. Drumul se face în tăcere, Maria, de obicei teatrală și volubilă, tace, conștientă că se îndreaptă către destinul său. La Palatul Regal, acoperit cu pânză neagră, agitația e maximă în așteptarea trupului regelui, care vine de la Sinaia cu trenul, în convoi funebru.

România încremenește.

Misiunea diplomatică

Războiul între adepții neutralității, germanofili și „antantofili" se întețește în jurul regelui Ferdinand. Cu rezervele sale petrolifere, porturile de la Marea Neagră, la sud de Delta Dunării, țara e curtată de toate taberele; puterile beligerante se frământă și cresc prețul, unii promit Transilvania și o parte a Moldovei aflată în Austro-Ungaria, ceilalți, retrocedarea Basarabiei de către Rusia.

Martha e amestecată în negocieri.

Președintele de Consiliu al României, Ionel Brătianu, i-a însărcinat pe George, pe colonelul Vasile Rudeanu, directorul

Armamentului în Ministerul de Război, și pe Nicolae Filipescu, fost ministru de război, cu misiunea de a cumpăra materiale militare din Italia și din Franța. Ea îi însoțește.

După câteva zile petrecute la Roma și un împrumut luat în secret de la Banca Italiei, sosesc la Paris și se cazează la hotelul Le Meurice. Au loc multe negocieri diplomatice. Martha îi cunoaște pe francezii care trebuie și îi prezintă compatrioților săi. Sunt organizate mai multe întâlniri cu Raymond Poincare, președintele Republicii, Alexandre Millerand, ministrul de război, Philippe Berthelot, secretarul general de la Quai d'Orsay, și Aristide Briand, care părăsise președinția Consiliului pentru a deveni ministrul justiției. Claude Anet, prietenul din expediția persană, jurnalist la *Le Temps*, se întâlnește cu ea de mai multe ori pe zi la barul de la Le Meurice. În ochii tuturor, frumoasa prințesă Bibescu trece drept bine informată, este cunoscut rolul influent al tatălui ei la Curtea României și cel al unchiului ei, Alexandru Lahovary, ambasadorul României la Paris, care organizează pe 6 februarie 1915 un dineu diplomatic informal, având grijă să-și așeze nepoata la dreapta lui Aristide Briand. În acest balet al apropierilor, tactul tinerei potolește pasiunile francezilor, le dă asigurări asupra intențiilor României și îi permite să câștige timp.

Ion Lahovary îi încredințase fiicei sale misiunea de a-i alerta pe francezi, Bulgaria nu va rămâne neutră, e pe punctul de a semna un acord cu Germania și Austro-Ungaria, ceea ce distruge speranța că s-ar crea un front comun al Balcanilor de partea Antantei. Ea îi va comunica informația, între patru ochi, lui Henry de Breteuil, artizanul Triplei Antante, venit să o salute la hotel, și îl va ruga să i-o transmită ministrului de externe, Théophile Delcassé. În cursul acestor săptămâni, tânăra, consultată, ascultată, stimată, își măsoară avantajele și priceperea în fața situațiilor delicate. Martha gustă din adrenalina sentimentului că se află în centrul Istoriei, acest amplificator de viață care face orice clipă tot mai intensă, și nu va mai renunța niciodată la el. Chiar dacă asta înseamnă că trebuie să-și asume riscuri.

Misiunea românească în Franța e reflectată în presă, iar Charles-Louis, care află despre ea citind *Le Journal de Paris*, îi scrie: „Ai geniu, iar strălucirea ta îi luminează pe ceilalți... Poate că de tine depinde viitorul războiului însuși“[1]; lingușitorul știe că acest compliment îi va face plăcere, dar Martha e complet vindecată. În chip de cadou de adio, ea obține de la Aristide Briand ca „neconsolatul“[2] să poată părăsi regimentul în care lâncezea pentru un post de atașat la ambasada Franței de la Madrid. După război, se va căsători cu o tânără moștenitoare și va duce o viață liniștită de rentier.

Misiunea e un succes. În pofida incertitudinilor și a lipsei garanțiilor, România neutră semnează un acord cu Franța, care prevede cumpărarea a șaptesprezece avioane de bombardament, precum și echipament de transmisiuni de ultimă generație.

Vântul își schimbă direcția

Iarna 1914–1915 e surprinzător de mondenă la Paris. Trebuie spus și că pericolul se îndepărtase după ce Bătălia de pe Marna salvase capitala. Doliul pe care Martha trebuie să-l poarte vreme de șase luni după moartea soacrei sale îi scoate în evidență frumusețea și îi pune în valoare egreta cu diamante Brâncoveanu, pe care și-o înfige în turbanul de culoare neagră. Bibeștii iau parte la toate dejunurile, reuniunile de după-amiază și dineurile.

Martha e conștientă. „Scandalul Beauvau“ a unit împotriva ei o parte a înaltei societăți și, în aceste vremuri de patriotism exacerbat, bârfele se întețesc. În decembrie 1914, la un dineu ținut la Laure de Chevigné, unde se vorbește despre reînceperea bombardamentelor germane, mai mulți martori povestesc că prințesa Bibescu ar fi afirmat pe un ton foarte sigur că Parisul va fi cruțat... Toată lumea o privește

---

[1]) BnF, NAF, fonds Marthe Bibesco, scrisoare a lui Charles-Louis de Beauvau-Craon din 13 dec. 1914. [2]) Așa îl numește Martha Bibescu pe amantul ei în scrisorile către abatele Mugnier.

uimită și deduce că ea deține aceste informații de la Kronprinz. Corespondența ei cu fiul împăratului e cunoscută peste tot. Jean Cocteau, vecinul ei de masă, va publica un poem satiric în *Le Mot*[1], o revistă antigermană foarte la modă, în care îl ironizează pe Kronprinz, cel care cruță capitala și pe una dintre cuceririle sale. Scandalul ia amploare. Unii o acuză pe stăpâna casei că a primit la ea o spioană. În spatele zâmbetelor false, lovitura e lansată, va fi cu bătaie lungă. Abatele Mugnier îi consemnează cu mare grijă evoluția în fiecare seară, jurându-se că, dacă ar fi să rămână doar un singur apărător al Marthei la Paris, el va fi acela.

Seria de întâmplări e edificatoare: Marie Murat, atât de fericită altădată de sejururile sale la Posada și la Mogoșoaia, perorează: „La Paris, sunt sărbătoriți străinii care sunt în trecere, dar nu ne plac intrușii, străinii care rămân"[2], Dorothee de Castellane se laudă că i-a dat o lecție despre cum se cuvine să rămâi discret când vii dintr-o țară al cărei rege e un Hohenzollern, iar unul dintre admiratorii tăi e Kronprinz-ul. Helène de Chimay și Anna de Noailles, cele două verișoare primare ale lui George, o atacă pe Martha în mijlocul unui dineu pe tema României care ar trebui să intre în război (în epocă se spunea „ar trebui să meargă"), Renée de Brimont și alte doamne din înalta societate se dezlănțuie și profită de ocazie pentru a-i critica scrierile: „Anecdotele și povestioarele orientale sunt monotone"[3] și o acuză că e „insipidă"[4], „plicticoasă"[5], că „gafează"[6]. Martha își plătește scump și imprudențele, și succesele.

Elisabeth de Gramont, ducesă de Clermont-Tonnerre, este o inamică de mare calibru. Mama ei e o Beauvau-Craon, fratele ei vitreg e ducele de Guiche, ginerele lui Elisabeth Greffulhe, iar ea se situa de partea celor care o susțineau pe mama lui Charley, mătușa sa, împotriva Marthei. În 1914, amanta ei, Natalie Clifford Barney, e o poetă nonconformistă

[1]) Număr din ian. 1915. [2]) Abatele Mugnier, *Journal*, ed. cit., p. 265. [3]) *Ibid.*, p. 284. [4]) *Ibid.* [5]) *Ibid.* [6]) *Ibid.*

care ține un salon vinerea, pe strada Jacob, nr. 20, un loc din care nu e bine să lipsești. Nemulțumirile lui Élisabeth, care vorbește fără ocolișuri – se declară socialistă, republicană, dreyfusardă și feministă –, reflectă o anumită stare de spirit ce domnește în acel moment la Paris, la fel ca și în cazul Annei de Noailles, la care e de bonton să te arăți cu idei progresiste și să detești tronurile „mai mult sau mai puțin instabile". În amintirile ei din Primul Război Mondial, pe care le va publica în 1932, Élisabeth va scrie cu o pană acidă, care o vizează pe Martha și intenționează să-i dea o lecție: „Era normal ca intima Hohenzollernilor și a regatelor de la Kiel să nu înțeleagă că Franța democrată era pur și simplu în avangarda mișcării din Europa"[1].

Neutralitatea Marthei

La Mogoșoaia, vizitele curg una după alta. Oamenii vin pentru sfaturile avizate ale stăpânei casei, pentru frumusețea maiestuoasă a locurilor și pentru a fugi din București, un cuib de spioni. Într-o țară neutră și ca fiică de diplomat, Martha joacă în aceste vremuri cruciale rolul unei eminențe cenușii. Cu amabilitate și cu o anumită plăcere.

Otto von Czernin, ambasadorul Austro-Ungariei la București, adoră plimbările pe aleile de gard viu, înconjurat de păuni, și să stea de vorbă cu doamna casei. Aristocrat cultivat, cu maniere distinse, bărbat frumos cu ochi de oțel, are un ton amabil și prevenitor, dar își ascunde cu greu decepția și nerăbdarea față de noul rege Ferdinand, care, la fel ca defunctul său unchi, nu își îndeplinește datoria de prinț german. Când Martha îl conduce la mașină, după un dineu sau după un ceai, el o pune în gardă: Puterile Centrale vor fi învingătoare, iar România va plăti foarte scump. De la Martha, diplomatul austriac încearcă să obțină informații

[1]) Élisabeth de Gramont, *Claire de lune et taxis-autos*, Grasset, Paris, 1932, pp. 97–98.

despre influența și anturajul noii regine Maria și despre pozițiile oamenilor politici români.

Ambasadorul german la București, von dem Bussche, e agasat de scrisorile Kronprinz-ului și se teme de influența pe care o poate avea această femeie, bănuită de el că face joc dublu; în schimb, în primăvara lui 1915, Martha primește vizitele regulate ale altui diplomat german, Georg von Waldburg, care încearcă și el s-o convingă să-și folosească influența pentru a-l îndupleca pe regele Ferdinand să se alăture Puterilor Centrale.

Charles de Saint-Aulaire, ambasadorul Franței, apreciază dineurile la lumina candelabrelor de la Mogoșoaia, livrelele cu blazon purtate de servitori, perfecțiunea aleilor, conversația fermecătoarei prințese Bibescu, care știe să-și dozeze bine spiritul și manierele de aristocrată franceză.

Ziua de 20 mai 1915 ilustrează talentul echilibristic al Marthei, care îl primește la dejun, la Mogoșoaia, pe admiratorul ei britanic, colonelul Thomson, apoi la cafea pe tatăl ei conservator „antantofil", Ion Lahovary, iar la ceai, pe ambasadorul austriac Otto von Czernin, înaintea dineului protocolar dat de ambasadorul Poklevski, la ambasada Rusiei. Fără a-l uita nici pe Edouard Tavernier, corespondentul *Le Temps* atașat la Legația franceză din București, care vine aproape zilnic pentru a face schimb de informații.

O idilă compromițătoare

Scrisorile[1] Kronprinz-ului continuă să sosească, și toate seamănă între ele. Fiecare scrisoare, purtând sigiliul de ceară roșie cu blazon, începe cu „Ma chère petite princesse"

[1]) Citatele care urmează sunt extrase din corespondența Marthei Bibescu cu Wilhelm al Prusiei care se găsesc la BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco și la Biblioteca Națională a României, fondul Saint-Georges.

sau „Dear little Princess", conține portrete ale sale cu autograf, în care poartă cizme lustruite și cască lăcuită, cu un cățeluș în brațe, în automobilul care sclipește sau mergând călare la paradă în fața trupelor lui, ale căror căști lucitoare au vârful ascuțit.

Oare Martha, a cărei inteligență e atât de vie și de mușcătoare, nu găsește că postura Kronprinz-ului, de îndrăgostit exaltat și de apostol al păcii, frizează ridicolul? Că acele confidențe ale sale despre abdicarea Kaiser-ului sunt elucubrațiile unui fiu ce suferă fiindcă nu se bucură de recunoaștere? La fel ca visul lui de a face pace separată cu Franța, care, crede el, ar obține Belgia în schimbul unei Alsacii-Lorena germane. Sau ca propunerea lui de a se întâlni la Strasbourg, pe cât de absurdă, pe atât de imprudentă pentru tânără, inspirată atunci când îi răspunde pe un ton glumeț: *„I'm sorry. But war is war"*[1]. Martha cochetează și păstrează o anumită distanță, își măsoară cuvintele, are exprimări vagi când își dă cu părerea despre moralul francezilor sau își expune propria analiză despre jocul alianțelor.

Situația e periculoasă. Pe de-o parte, ar fi greu să-l respingi fără să-l vexezi pe cel care ar putea fi „moștenitorul victorios" al războiului. Pe de altă parte, e mare tentația de a se juca de-a muza păcii. Tânăra prințesă e rațională, atât în ce o privește pe ea, cât și în ce privește țara ei, la începuturile foarte nesigure ale conflictului. Iar jocul se dovedește a fi subtil. La Berlin, unii se tem, Martha trece drept „o româncă pariziană" și o bănuiesc de germanofobie; îl pun în gardă pe Kronprinz care, pe 15 iunie 1916, îi scrie îngrijorat, referindu-se la Franța: „Înțeleg foarte bine dacă aveți simpatii pentru o țară în care v-ați petrecut cea mai mare parte a vieții, pentru o țară care are, în mod incontestabil, multe puncte de atracție, însă știu că n-ați dori niciodată

[1]) „Îmi pare rău. Dar războiul e război." BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, corespondență cu Kronprinz-ul, scrisoare nedatată.

răul țării mele, nu-i așa?"[1] La fel ca România, și Martha e împărțită.

Interpretând rolul care se aștepta de la ea, de ființă alături de care războinicul se poate odihni, tânăra trimite fotografii cu ea îmbrăcată în prințesă orientală, printre flori, ca o promisiune a unor zile mai bune. Și, întotdeauna pragmatică, transmite cererile de informații ale prietenilor ei, Berthe de Ganay și Joseph Reinach, părinți îngrijorați care își caută fiii, adăugând și o scrisoare a unui aviator francez pentru mama unui locotenent german ucis în avion, prin care îi sunt lăudate curajul și vitejia. Cererile îi sunt imediat satisfăcute.

O dragoste englezească

Kronprinz-ul suspină de la distanță, dar cel care o seduce pe Martha e un englez chipeș.

În 1915, la Curtea României petrecerile sunt încă fastuoase, iar regina primește într-o seară de la jumătatea lui martie, în salonul aurit din Palatul Cotroceni, înalta societate românească și pe emisarii diplomatici din întreaga Europă, foarte nerăbdători să-l convingă pe rege să intre în război. Seara începe cu un concert, muzica din *Tristan și Isolda* de Richard Wagner, unii se întreabă dacă programul ar trebui cumva interpretat ca un semn în favoarea Prusiei. Martha apare cu câteva minute întârziere, ceea ce o irită pe regină, lumea se întoarce să o privească, e foarte frumoasă, într-o rochie lungă de catifea neagră a cărei trenă are marginile aurii și cu faimoasele smaralde care îi acoperă decolteul. Trecând pe lângă bufet, Eliza Brătianu îi șoptește că un anume colonel n-o scapă din ochi. E Thomson, atașatul militar abia numit la Ambasada britanică, în ținuta de gală, uniformă roșie cu epoleți aurii și sabie cu ciucuri. Franceza

[1]) *Ibid.*

lui e impecabilă și face pe cavalerul ei toată seara. A doua zi, pretinzând că s-a rătăcit pe când călărea, se prezintă la poarta mare de la Mogoșoaia. Frumosul colonel în vârstă de 39 de ani e de un calm impasibil și are o privire pătrunzătoare, dar ceea ce o seduce în mod special e pasiunea lui pentru istorie și geografie. Face parte din aceeași speță cu tatăl ei, inteligent, cu minte limpede și cumpănită. Opusul nerăbdării lui George, al indeciziei lui Charles-Louis și al himerelor Kronprinz-ului. Plimbările lor călare devin cotidiene, ea îl numește „cavalerul meu rătăcitor", „dragul meu Kit", conversația e gravă și se învârte în jurul războiului.

Martha îi deschide lui Thomson rețelele ei, îi prezintă oameni politici și miniștri români, militari precum generalul Constantin Prezan, pe care îl va întâlni de mai multe ori pentru a evalua starea armatei române. Mai surprinzător, la jumătatea lui aprilie, Otto von Czernin, ambasadorul și prietenul ei austriac, acceptă o lungă întâlnire între patru ochi, la umbra ulmilor, cu colonelul englez, în pregătirea unei alte întâlniri ce va avea loc, în cel mai mare secret, pe 19 aprilie 1915, cu sir George Barclay, ambasadorul englez la București. Inamicii se cântăresc, blufează, sondează eventualele limite de negociere. Iar timpul presează: după declarația de război a Italiei față de Austro-Ungaria, germanofilii din interior și diplomații Puterilor Centrale reiau presiunile asupra regelui. Dinspre partea Antantei, negocierile secrete avansează, Franța și Anglia promit României Transilvania aflată la maghiari, dar îi cer să renunțe la pretențiile asupra Basarabiei, aflată la ruși. Lumea se teme de spioni și de falșii prieteni, iar Thomson îi încredințează Marthei lăzile cu documente confidențiale britanice, care sunt depozitate într-o noapte în încăperile de la Posada.

Soarele Constanței, la sfârșitul lui iulie 1915, aruncă o lumină frumoasă, iar vara e la apogeu. Războiul pare departe. Jean Guillemin, delegatul francez la Comisia Europeană a Dunării, organizație ce reglementează și controlează navigația pe fluviu începând de la Războiul Crimeii din

1856, le-a invitat pe iahtul lui cu fanion tricolor pe Martha, pe sora ei, Margareta, și pe verișoara lor, Simky Lahovary, doamna de onoare a reginei Maria. Jean Guillemin e un prieten, cumnat cu Gustave de Montebello, ambasadorul care încheiase alianța franco-rusă. Thomson face parte din expediție, alături de un bătrân profesor de arheologie care conduce săpăturile de la fortificațiile romane ale lui Traian. Colonelul englez își venerează zeița, discuțiile se prelungesc sub cerul înstelat, el recită pasaje întregi din Flaubert și Anatole France, apoi vine momentul mâinilor care se strâng și al trupurilor care se contopesc.

Moartea tatălui

Pe 15 iunie 1915, Martha e trezită la răsăritul soarelui; în receptor, vocea albă și ceremonioasă a majordomului tatălui ei o anunță că „Domnul" a fost găsit inconștient în birou, în urma unui infarct. Martha vine în grabă, înaintea celorlalți, pentru o ultimă întrevedere între patru ochi cu acela pe care l-a iubit atât de mult, care a alinat-o în copilărie, mereu exigent, precis și atent la formarea ei intelectuală, care o înțelegea aproape fără cuvinte, îi spunea că e mândru de ea, îi arăta drumul și îi dădea încredere. El era bărbatul de neegalat. George ajunge și el, o strânge în brațe, e trist; stima autoritatea și felul direct de a fi al acestui socru, care îl primise ca pe un fiu și pe care știa bine că l-a dezamăgit fiindcă nu i-a făcut fericită copila iubită.

Martha își admira tatăl fiindcă avusese curajul să se declare, încă din august 1914, favorabil intrării României în tabăra Antantei. Aceasta devenise lupta lui de fiecare zi și o ținea la curent cu discuțiile politice din jurul regelui indecis. Reușise să determine căderea adversarului lui, germanofilul Alexandru Marghiloman, și să îi urmeze la conducerea Partidului Conservator. Ea îl ajutase, în iunie 1915, organizând pentru el un dejun discret – dar decisiv – la Mogoșoaia, cu

doi dintre oponenții săi din partid, Nicolae Filipescu și Take Ionescu. La momentul cafelelor servite în logie, se puseseră de acord asupra unui text comun: era declarația solemnă a Partidului Conservator în favoarea intrării în război de partea Angliei și a Franței, pe care Lahovary a prezentat-o în Parlament pe 14 iunie. În aceeași noapte, el a murit de epuizare. Mort pentru România.

Martha știe că tatăl ei era foarte supărat și chiar indignat. Avea știință că la Paris circula o scrisoare calomnioasă, dactilografiată, în care fiica lui era calificată drept străină, spioană, favorită a Kronprinz-ului. O pusese în gardă. Bănuia anumite persoane care își spuneau prietenele ei, anumiți membri ai familiei lui George.

Pe 30 iunie, au loc funeraliile naționale, cu defilare militară și discursuri ținute sub un soare strivitor. Pentru lumea politică și diplomatică de la București e o zi de armistițiu. În pofida rezervelor sale față de cel care tocmai ceruse solemn intrarea în război de partea Antantei, Otto von Czernin a ținut să asiste la slujba religioasă, pentru Martha. Lui Marcel Proust, care i-a trimis o frumoasă scrisoare de condoleanțe, Martha îi descrie suferința ei cu accente proustiene: „Și dumneavoastră ați iubit ființe care nu mai sunt. Știți ca și mine că moartea lor va dura până în ceasul morții noastre, că nu ai ce să faci altceva decât să aștepți și că vom vorbi la trecut de toate evenimentele, cu excepția acestuia: tatăl meu e mort“[1].

Posada arde

În noaptea de 24 spre 25 septembrie 1915, la Posada izbucnește un incendiu. E afectată casa principală. George e de negăsit, se află într-o companie veselă la București. Prevenită imediat, Martha își aruncă un mantou pe umeri și parcurge

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, ciornă de scrisoare fără dată.

75 de kilometri pe drumul întortocheat și accidentat, cerându-i șoferului să mărească viteza. Când vede de departe flăcările care se întind peste orizontul înroșit și aude zgomotul lugubru de toacă, simte cum o sufocă emoția. Conacul din munte, cel care îi adăpostise iubirea de tânără căsătorită, primele supărări, serile cu Valentine și care fusese leagănul fiicei ei, agonizează în flăcări. În curte sunt o mulțime de oameni, sătenii au venit în număr mare cu gălețile, vechilul organizează intervenția, dar focul a fost de o violență nemaivăzută și abia dacă mai pot fi salvate câteva mobile. Sprijinit de un gard, *Călăuza împăratului*, tabloul pictat de Auguste Renoir, pare singurul care sfidează destinul.

Toți privesc, nedumeriți și epuizați, ruinele fumegânde. Din casa principală n-a mai rămas nimic. Tablourile de familie, obiectele prețioase, trofeele de vânătoare, suvenirele din Persia, arhivele familiale pe care nu le dusese încă la Mogoșoaia au dispărut în flăcări, dar Martha se gândește, cu infinită tristețe, la Valentine: „Tot ce ținea de tine și de mine a dispărut în incendiu"[1].

Ce se întâmplase? Răzbunarea unui contabil care fusese concediat cu câteva săptămâni mai înainte? O revoltă a țăranilor din zonă? Servicii secrete progermane venite să distrugă documentele încredințate de Thomson? Nimeni nu știe. Iar Martha va prefera să creadă în ipoteza unui calorifer defect.

România prinsă ca-ntr-un clește

Neutralitatea nu poate fi menținută. România nu mai poate accepta transportul armelor germane în direcția Turciei, nici să vândă celor două tabere cantități enorme de grâu și de petrol. Țările neutre intră în război una câte una. Italia

[1]) Prințesa Bibescu, *Ou tombe la foudre*, Grasset, Paris, 1976, ediție limitată, p. 171.

se decide pentru Antantă, Bulgaria pentru Puterile Centrale și invadează Serbia. În România, tot mai izolată, taberele încă se mai sfâșie, Alexandru Marghiloman, membru al Partidului Conservator, fost adversar al lui Ion Lahovary, refuză să intre în guvernul liberalului Brătianu, care face apel la un front național. Manifestațiile în favoarea Aliaților se succedă la București. Tensiunea e maximă.

Regele păstrează tăcerea.

În octombrie 1915, Martha hotărăște să plece la Lausanne împreună cu sora Margareta, pentru a se întâlni cu mama lor, care se refugiase acolo după moartea tatălui lor. Călătoria se anunță complicată și Otto von Czernin e cel care le conduce la gară și le dă hârtiile pentru a trece frontiera fără probleme. După o oprire la Viena, ele o regăsesc pe Emma la Lausanne, la hotelul Beau Rivage, reputat pentru calmul lui și pentru saloanele aurite cu ferestre înalte care dau spre grădini și spre lacul Leman. În acest acvariu de lux, servirea e impecabilă, cu tacâmuri de argint și șervețele de damasc, dar trebuie să te temi de urechile care pândesc, te intersectezi cu profitori de război și cu soțiile lor fardate și auzi declarații patriotice de toate naționalitățile în fața farfuriilor ticsite. În mijlocul acestei haznale, Emma nu vorbește decât despre apropiata ei plecare la Roma, unde se va converti la catolicism. Indiferentă la lume.

Înapoi la Mogoșoaia, Martha e atentă la ce scrie în jurnal și în scrisori și devine prudentă la telefon. Pe 2 martie 1916, bătrâna regină Elisabeta moare în indiferența generală. Noua regină Maria e adulată de popor, aclamată la fiecare apariție, în costum popular, dă mâna cu toată lumea, are un zâmbet larg și un cuvânt în română pentru fiecare, prezidează nenumărate opere de caritate. E în contact cu rudele ei care domnesc în Europa pentru a obține garanții avantajoase și a face presiuni asupra soțului său, Ferdinand, ca să intre în război de partea Antantei.

Martha, mereu activă, reușește să plece din nou cu trenul spre Elveția, de astă dată având documente franțuzești,

trecând prin Rusia și prin Paris, unde le încredințează pe Valentina și pe guvernanta ei, Miss Chatfield, mamei sale. Emma, care s-a întors catolică de la Roma, vrea să se retragă la carmelitele din San Remo. Martha o sfătuiește să aștepte. Întoarsă la Paris la începutul lui august, ea trage la Ritz, unde o vizitează Emanuel Bibescu, foarte trist, abatele Mugnier și Joseph Reinach. La Gustave Le Bon, ea discută îndelung cu Aristide Briand, venit în mod special pentru a vorbi despre soarta României, și cu ambasadorul rus în Franța, Aleksandr Izvolski, care își face griji pentru aprovizionarea frontului de est, și o previne despre acuzațiile de spionaj care i se aduc în saloanele pariziene.

Alexandru Lahovary, unchiul ei ambasador, o anunță că România a declarat război Austro-Ungariei pe 27 august 1916. Copleșit, regele Ferdinand a sfârșit prin a ceda în fața reginei Maria, susținută de Barbu Știrbey și de liberalul Ion Brătianu[1], președintele Consiliului. Trebuia să se întoarcă în România cât mai repede.

Replica nu se lasă așteptată. Germania, Turcia și apoi Bulgaria declară război României, care se vede încercuită de dușmani, cu o armată prost echipată și prost constituită.

Curtea își concediază nenumărații servitori germani. Mogoșoaia se desparte de un număr important de servitori. Credincioasa și discreta Maria Zufall pleacă, luând cu ea și secretele stăpânei. Virginie, o franțuzoaică, e avansată și îi preia postul.

Înainte de a pleca spre Viena, Otto von Czernin ține să-i facă o ultimă vizită castelanei de la Mogoșoaia, ca să îi mulțumească pentru primirile și pentru lungile conversații de pe malul iazului, atât de frumos la apus. Până în ultima zi încercase să ralieze România la tabăra sa. Eșuase. Pe chipul crispat i se citea tristețea. I-a sărutat mâna grav și apăsat.

---

[1]) Ion I.C. Brătianu se căsătorise cu Eliza Știrbey și era deci cumnatul lui Barbu Știrbey. Cei doi bărbați aveau o mare influență asupra reginei Maria.

V

Anii haotici
(1916–1922)

Spitalul 118, prima fază

În vreme de război, doamnele din înalta societate se metamorfozează în infirmiere voluntare ale Crucii Roșii. Martha nu face excepție de la regulă, dar se desfășoară în felul ei, la scară mare: vrea să înființeze un spital ultramodern care să se ocupe de cazurile cele mai grave. La Paris, apoi la Londra, unde se duce în august 1916, reușește să cumpere din fonduri proprii lăzi întregi de instrumente chirurgicale și de medicamente, pe care le aduce sub pază în România. Înfruntă toate riscurile, pe vapor în Marea Nordului, care e străbătută de submarine inamice, până în Rusia aliată, înainte de a le urca în trenul ce trece prin Kiev și Odessa. Martha și încărcătura ei sanitară sosesc la București cu șaisprezece ore întârziere, sub bombardamentul Zeppelinurilor și al avioanelor Taubes care traversează țara de câteva zile. Thomson o așteaptă pe peron. Îngrijorat pentru Martha. Îngrijorat pentru România.

E un moment patriotic. În vreme ce regina Maria dă un exemplu publicând *Țara mea*, o cărticică ale cărei fonduri obținute din vânzări sunt destinate răniților de război, Martha își instalează spitalul în clădirea Automobil Clubului pe care George, președinte fondator, i l-a pus la dispoziție. Situat în piața elegantă a Bucureștiului, în fața Palatului

Regal, e înregistrat la Crucea Roșie sub numele de Spitalul Temporar nr. 118.

Cu ajutorul celor trei călugărițe, infirmiere cu bonete albe de la Saint-Vincent-de-Paul, și al personalului de la Mogoșoaia, sălile cu coloane de marmură, cu mulaje și oglinzi înalte ale clubului se transformă. Parchetul e acoperit cu linoleum verde, pereții sunt găuriți pentru a se instala chiuvete, se aduc paturi de fier, perfect aliniate. Martha e o directoare mândră care își duce vizitatorii să admire sălile de radiologie, sterilizatoarele și blocul operator, cele mai noi realizări ale modernității. Reușește să-l convingă să i se alăture pe unul dintre cei mai celebri chirurgi din București, care va fi secondat de doi doctori și de alte trei infirmiere profesioniste. Le vin întăriri, doamne, prietene și verișoare, în uniformă de voluntare, în special Zoe Cămărășescu, care își va lăsa în scris amintirile, și verișoara sa, Ecaterina Ghika. Regina Maria, care își înființează propriul spital la câteva străzi distanță și ar fi vrut să adune toți voluntarii sub autoritatea sa, e enervată de această disidență și își exprimă iritarea.

Înfrângerea de la Turtucaia aduce primii răniți grav în septembrie. Vor sosi apoi, pe măsură ce luptele se apropie și se intensifică, aviatorii francezi căzuți în apropierea Bucureștiului, dar și germani care, imediat ce au fost operați, sunt transferați în lagărele de prizonieri. Martha supraveghează organizarea generală a spitalului, aprovizionarea, disciplina și, în blocul operator, administrează cloroformul. E o experiență înspăimântătoare să audă zgomotul oaselor tăiate la amputații, ciocanul care lovește pentru a prinde la loc bazinele rupte, trepanul care pătrunde în cutia craniană. E un spectacol cumplit, al corpurilor mutilate, al ochilor înspăimântați, al mâinilor care se agață, al membrelor însângerate. Martha va fi cea pe care o privesc în ochi pentru ultima dată și care ține moartea în brațe. Un balet macabru care o va tulbura până în ultima clipă a vieții sale.

Seara, pe la ora 19, o așteaptă mașina pentru a o duce înapoi la Mogoșoaia. Acolo e lume și trebuie să își revină. Cinele sunt frugale, servirea minimă și fețele sumbre. Toți fug de bombardamentele care lovesc Bucureștiul noaptea. Ion Duca, ministrul instrucțiunii, se instalează aici în luna octombrie împreună cu soția. Charles de Saint-Aulaire, ambasadorul Franței, nu refuză niciodată invitațiile. Către ora 10 seara ajung veștile, foarte așteptate, de la Cartierul General instalat la Buftea, la fel ca și familia regală (regina Maria locuiește cu soțul și copiii la Barbu și Nadeja Știrbey, ceea ce se știe și șochează). Proprietățile sunt învecinate, iar regele Ferdinand trece adeseori pentru a i se confesa Marthei despre dezamăgirile și grijile lui și ale țării. Asta o mânie pe infidela sa soție regală. Frumosul colonel englez devine confidentul și sprijinul de fiecare clipă la Mogoșoaia, tot timpul grijuliu și discret. Iar când George își face apariția, între două misiuni aeriene, soțul și amantul interacționează foarte civilizat.

Bombardamentele se intensifică. Pe 21 noiembrie 1916, douăsprezece bombe cad în parc, peste grădina de trandafiri și în iaz. Printr-o minune, nimeni nu moare, iar casa e cruțată.

Intrarea germanilor în București e o chestiune de zile. Guvernul, foarte prost inspirat, evacuează în Rusia bunuri prețioase, obiecte de artă din muzee, arhive și aurul din Banca Centrală (tezaurul național va fi rechiziționat de guvernul bolșevic în câteva luni). Întregul guvern, Curtea Regală, diplomații Antantei se retrag la Iași, capitala Moldovei. Pentru a continua lupta cu ajutorul armatei franceze.

În cea mai mare confuzie, ordinele se anulează unul pe altul, trupele sunt în derută, familii întregi, invalizi, cai se înghesuie în trenuri și îngreunează replierea armatei pe frontul moldovenesc.

Atunci când va fi nevoită să se apere, Martha va spune că datoria îi cerea să rămână alături de marii săi răniți, care trebuiau operați și îngrijiți, dar și protejați în fața invaziei inamice. A decis cu inima și cu conștiința, nu va pleca

și va locui în spital. Virginie, noua sa cameristă franțuzoaică, îi aduce de la Mogoșoaia covoare, paravane și câteva bibelouri pentru a-și instala camera pe culoarul surorilor călugărițe.

Charles de Saint-Aulaire, ambasadorul Franței, dar și regina Maria și regele Ferdinand vin să o salute înainte de a părăsi Bucureștiul. Martha le va reaminti acest episod la momentul reglării conturilor. Deocamdată e lăudată pentru curajul ei. Regina îi cere să ducă flori la mormântul lui Mircea, ultimul ei născut, care tocmai murise la Buftea de febră tifoidă, la vârsta de patru ani, și care fusese îngropat în capela Palatului Cotroceni, la câțiva metri depărtare. Eliza Brătianu, soția președintelui Consiliului, îi încredințează opera ei de binefacere pentru femeile sărace.

Spitalul 118 primește răniții grav din spitalele care se închid. Mai ales de la cele ale reginei, care își mută la Iași infirmierele și medicii, cu intenția de a deschide acolo noi facilități. Emmanuel d'Harcourt, șeful misiunii Crucii Roșii franceze la București, îi încredințează 21 de francezi netransportabili.

Nu sunt locuri. Cele 300 de paturi se ocupă rapid și trebuie așezate brancarde și saltele peste tot pe culoar. Echipa medicală muncește încontinuu; Martha, la fel ca și ceilalți, nu doarme decât în schimburi de trei ore, pentru a asigura continuitatea în blocul operator și la căpătâiul bolnavilor.

Spitalul 118, a doua fază

Pe 3 decembrie 1916, Bucureștiul cade. O treime din țară e ocupată.

Pe 4 decembrie, conform statutelor Crucii Roșii, Spitalul 118 trece sub autoritate germană; răniții sunt considerați prizonieri de război și câte o santinelă înarmată e postată la fiecare ieșire.

Pe 5 decembrie, chipeșul Thomson pleacă în misiune, el trebuie să reunească Legația britanică la Iași. Despărțirea e sfâșietoare. Cei doi amanți nu știu că se vor mai întâlni abia în 1919 la Paris. George e deja alături de escadrila sa de vânătoare, pe frontul din Moldova.

Pe 6 decembrie, Bucureștiul e ocupat de germani, iar străzile răsună de zgomotul bocancilor lor. Germanii se instalează la Palatul Regal, în fața Spitalului 118. Marthei îi sunt aduși 18 răniți germani.

Virginie o alertează, germanii au jefuit Mogoșoaia. Cu maica Julie pe post de însoțitoare, Martha decide să meargă acolo cu o mașină. Drumul e dezolant: un cortegiu sinistru de cai eviscerați, de case distruse, de săteni în stare de șoc. În curtea de la intrare le întâmpină un munte de cizme ale prizonierilor români care fuseseră obligați să meargă desculți prin zăpadă. În interior, mobilele sunt răsturnate, vesela e spartă, tablourile tăiate, perdelele smulse, băile murdare. Sub copacii seculari, capela a fost transformată în grajd. Ofițerul german care ocupă locul împreună cu soldații săi se plânge, pretinde că el nu are nici o vină, spune că îi e rușine și o invită pe prințesa Bibescu la cină, invitație pe care ea o refuză. Mai târziu, Martha va afla că și dragul ei Balotești a fost devastat și jefuit. Și că la Posada, și ea victimă, *Călăuza împăratului* de Renoir, care scăpase din incendiu, a fost atârnat de gard și găurit de gloanțe.

În jurnalul ei[1], Martha relatează vizita – tot cu maica Julie alături – pe care i-o face, pe 15 ianuarie 1917, șeful de stat-major Stolzenher, venit să o asigure din partea Kronprinz-ului că nu i se va întâmpla nimic rău. Răul a fost făcut la Mogoșoaia, dar se va pune capăt asalturilor repetate ale

[1]) Jurnal, 15 noiembrie 1916–17 martie 1917, publicat în versiunea franceză originală ca anexă a foarte interesantului studiu al istoricului român Constantin Iordan, *Martha Bibescu în timpul ocupației germane la București*, Anima, București, 2005, pp. 101–427. Acest jurnal se găsește la Biblioteca Națională a României, fondul Saint-Georges. O altă versiune se găsește și în fondul privat.

autorităților germane, care vor să transforme Spitalul 118 în cerc al ofițerilor. În umbră, doi oameni puternici se tem de ea și își ascut armele: feldmareșalul de la București, August von Mackensen, e convins că Martha face spionaj în preajma prințului, iar doctorul Wolf, directorul Crucii Roșii germane, e cu fiecare zi tot mai enervat de independența și de revendicările directoarei Spitalului 118. Protecția imperială nu doar că e compromițătoare, dar nu e deloc infailibilă.

Cu un anumit aplomb, Martha decide să meargă în lagărele de prizonieri germani, duminica, ziua în care nu se fac operații. Comandatura îi acordă drept de vizită și, însoțită de două călugărițe în uniformă, duce lenjerie curată. Indignată de condițiile de viață deplorabile, de râia și tifosul care fac ravagii, dă alarma și cere reguli de igienă elementare. Prințul Reuss, inspectorul german al lagărelor, îi ascultă în tăcere doleanțele, fermecat de frumoasa prințesă pe care o zărise la Kiel, și îi promite ajutorul. Martha obține ceva de necrezut: evacuarea câtorva zeci de prizonieri bolnavi de tifos, pe care îi adună într-un salon pentru contagioși. Unii dintre ei, vindecați, vor reuși mai târziu să evadeze în mod discret pentru a se alătura armatei române. Întreaga ambiguitate a personajului e ilustrată de acest episod: ea își folosește armele, seducția, îndrăzneala și autoritatea naturală pentru a atinge scopurile pe care singură și le-a fixat, potrivit propriilor valori, definiției pe care ea o dă datoriei. Martha e o nonconformistă. Detractorii ei o acuză că găsește mereu mijloacele de a se înțelege cu toată lumea. Aceasta e forța ei.

Presiunea ocupantului crește. La București, germanii rechiziționează pături, blănuri, mașini și cai. De acum, duminicile dimineața, prințesa Bibescu face chetă în stradă și prin magazine pentru a aduna alimente și bunuri de primă necesitate, de care spitalul are mare nevoie.

Februarie 1917 e o lună geroasă, cu minime de –20 de grade. Tifosul face ravagii și a fost nevoie să se amenajeze o cameră specială pentru a izola cadavrele. În cele din urmă, livrarea dozelor de Salvarsan pe care Martha le cere de

săptămâni întregi pune capăt epidemiei. N-a cedat nici un moment, nu și-a arătat niciodată nici frica, nici disperarea. Când se retrage în odaia ei, masca îi cade și Martha se confesează jurnalului, pe 17 februarie: „Sunt năucită de oboseală, extenuată, fără voce fiindcă am vorbit cu o mie de oameni... Chiar și plăcerea mecanică de a oferi cedează în fața oboselii... Seara, tremur de febră în pat".

Pe 6 martie, o scrisoare a poliției germane îi cere să comunice data la care va pleca în Elveția, unde se va alătura familiei sale. Stabilește ziua de 15 aprilie, considerând că până atunci își va fi îndeplinit obligațiile.

Pe 15 martie 1917, la ora 7.30 dimineața, prințul Reuss o vizitează pentru a o anunța că urmează să fie arestată peste două zile. Din acest moment și până când pleacă în Elveția va trebui să își aleagă un loc în care să stea cu domiciliu forțat. Ordin de la Berlin. Martha protestează, nu au dreptul să aresteze directoarea unui spital al Crucii Roșii, va reclama la Geneva. Amenințarea nu funcționează, iar Martha se resemnează să își ia rămas-bun de la fiecare rănit, pe rând. Cu emoție. Îi încredințează succesiunea Ecaterinei Ghika, adjuncta și verișoara ei.

În dimineața plecării, Martha, care poartă uniforma de infirmieră, traversează pentru ultima dată saloanele într-o tăcere deplină. Soția chirurgului îi întinde un buchețel de violete. În automobilul militar parcat în fața spitalului o așteaptă Virginie, camerista. Martha va scrie în jurnal că era atât de frig, încât ofițerul german i-a așezat mantoul lui pe genunchi. La Curtea aflată în Iași se va spune că, încărcată de magnifice buchete de flori, a fost condusă într-o limuzină luxoasă.

O plecare echivocă

Cele două femei sunt conduse la gara din București în plină forfotă militară. Pleacă spre Mogoșoaia, care se dovedește a fi nelocuibilă, cu țevăria explodată, fără apă și fără încălzire.

Prințul Reuss o va conduce el însuși la Buftea, unde va rămâne șase săptămâni în domiciliu forțat – o carantină sanitară, nu o pedeapsă, i se precizează. Când își ia rămas-bun, el îi cere o fotografie, dar ea nu are. În „cabana elvețiană bolnavă de gigantism“[1] a familiei Știrbey, ea locuiește în camera cumnatei sale, Nadeja, soția înșelată. Totul e trist în jur. Se încuie în cameră pentru a limita pe cât posibil contactele cu comandanții germani care se ocupă de palat, masa îi e adusă de Virginie, dar, când prințul Reuss se anunță la prânz, coboară, pragmatică, păstrând distanța în vreme ce se interesează de demersurile legate de plecarea în Elveția și pomenind relațiile pe care le are în Austria. Reuss va avea eleganța să intervină pe lângă Otto von Czernin, devenit ministru al afacerilor externe la Viena, pentru a accelera procedurile administrative.

Poziția sa la Buftea e delicată, iar ea e conștientă de acest lucru, după cum scrie în jurnal pe 6 aprilie 1917: „Arăt tristă? Implor mila învingătorului. Arăt veselă? Râd de temnicerii mei și găsesc că nedreptatea e plăcută. Arăt naturală? Nu mai sunt decât o femeie care face onorurile casei cumnatului său pentru niște străini care au intrat aici prin forța armelor. În plus, am sentimentul odios că sunt o atracție“. Da, prințesa Bibescu e o atracție, victima propriei legende, frumusețea din Carpați cu smaralde fabuloase, cea care frângea inimi la Paris, cea care l-a vrăjit pe Kronprinz, femeia de spirit și de litere. Dar și femeia de caracter, incontrolabilă, o ființă de neîmblânzit, de care autoritățile germane se tem.

Autorizația de a părăsi România din partea lui Otto von Czernin nu se lasă așteptată. Cererea pe care a formulat-o cu insistență a fost ascultată: cele trei maici de la Saint-Vincent-de-Paul o vor însoți, iar călătoria va fi trecută în documentele administrative drept transport sanitar. Martha nu

[1]) Formulă ironică folosită de Martha Bibescu pentru castelul de la Buftea al cumnaților ei, Barbu și Nadeja Știrbey.

vrea să fie considerată o fugară. Le va reaminti tuturor când va trebui să se apere: a fost arestată.

Kronprinz-ul află într-o zi că prințesa lui a trebuit să părăsească Bucureștiul, se înfurie, cere explicații. Feldmareșalul August von Mackensen nu se va grăbi cu răspunsul, foarte vag, și nu vor exista urmări. Corespondența între prințul moștenitor și Martha se rărește.

Pe 28 aprilie 1917, tot într-o companie bună – Czernin l-a trimis drept emisar pe prințul Auersperg –, Martha părăsește Buftea împreună cu cele trei măicuțe, în direcția Austria. Demersurile de la frontieră îi sunt facilitate.

La Viena, Czernin o așteaptă în biroul său de ministru al afacerilor externe. Martha povestește întrevederea în jurnalul său din 3 mai 1917. Omul e sumbru, îi spune cât de supărat e pe România, care a trădat Puterile Centrale, și îi prezice că țara va fi pierdută, bolșevicii care au preluat puterea în Rusia o vor abandona, vor ieși din război, e o chestiune de săptămâni. Ea îl întreabă despre începutul domniei tânărului Carol I, el răspunde evaziv. Czernin nu-i spune, dar a fost lăsat deoparte în negocierile secrete începute la Neuchâtel, dintre câțiva reprezentanți ai Antantei și cumnații de Bourbon-Parma ai noului împărat, care discută în numele lui. Se despart exprimând speranța de pace, pe care și-o doresc cu ardoare toți oamenii de bună-credință, el îi pomenește din nou despre năzuința lui de a vedea România atașată Coroanei de Habsburg... Vor trebui să se revadă.

Cele trei săptămâni de carantină, din nou pentru motive sanitare, și le va petrece la prințul și prințesa de Thurn und Taxis, în Boemia, la castelul Lautschin. Marie, stăpâna casei, e bună prietenă cu Rainer Maria Rilke; vor avea lungi conversații la gura sobei și în plimbările prin pădurea de brazi. Martha se odihnește în acest decor de lux cu natură sălbatică, lucru de care Curtea Regală a României află cu uluire.

Auersperg o însoțește cu trenul, la sfârșitul lunii mai 1917, alături de cele trei măicuțe (își găsiseră adăpost într-o mănăstire austriacă), pentru a le facilita demersurile de trecere a frontierei elvețiene. De la Geneva, Martha îi scrie imediat reginei Maria, președinta Crucii Roșii române, că dorește să meargă pe front și că îi așteaptă instrucțiunile. Îi trimite mai multe scrisori[1] regelui Ferdinand implorând o întrevedere secretă: vrea să se pună în serviciul țării și al regelui său.

Regina nu-i va răspunde. Regele nu o invită să se întoarcă și se mulțumește să-i trimită o scrisoare consolatoare care nu îi parvine decât în martie 1918: „Acum sunt liniștit știindu-vă într-o țară neutră și la adăpost de umilințe și de privațiuni"[2]. Aceste cuvinte care o emoționează păstrează totuși distanța.

Zvonurile de la Curte ating cote astronomice. Martha află că principala acuzație vine din partea Elenei Văcărescu, care, de la începutul războiului, s-a apropiat de regina Maria și care a știut să se facă utilă pe lângă ambasadorul Franței, Charles de Saint-Aulaire, și pe lângă Robert de Flers, emisarul francez la Iași. Mai sunt apoi și trădările: Simona Lahovary, Simky, vara ei primară, doamnă de onoare a reginei și expertă în bârfe, o trădează fără să stea prea mult pe gânduri. Tăcerea sarcastică a Elizei Brătianu, prietena ambiguă, întreține cele mai nebunești zvonuri și cele mai grave acuzații. Antoine Bibescu o informează că la Iași e numită „turnătoarea nemților" și „aventuriera", că i se reproșează fie eroismul inutil, fie că a rămas la București sub protecția Kronprinz-ului, că i-a furat inima prințului Reuss

[1]) Aceste scrisori ale Marthei Bibescu către regina Maria și regele Ferdinand se găsesc la Arhivele Naționale ale României, în fondul Casa Regală. [2]) Biblioteca Națională a României, fond Saint-Georges, scrisoare datată de regele Ferdinand pe 20 martie 1918. Copii ale acestei scrisori se găsesc la BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, în dosarul de apărare din 1932.

și i-a acceptat cadourile, că a fost primită somptuos de familia Thurn'und Taxis și că s-a refugiat în Elveția cu ajutorul inamicului. Mai rău chiar (și o pură elucubrație), e bănuită că a făcut manevre pe lângă Otto von Czernin pentru a-i determina pe austrieci să răstoarne dinastia germană în favoarea Bibeștilor. Acuzațiile fatale – „trădare" și „spionaj" – vor păta de acum încolo legenda de aur a Marthei, care se va apăra neobosită, demontând punct cu punct fiecare acuzație.

Retrasă în munți, epuizată nervos de săptămânile petrecute la conducerea Spitalului 118, copleșită de atacuri, Martha citește în fiecare zi presa care îi parvine din România și care îi aduce laude reginei Maria ca mamă a națiunii și ca regină-soldat inspectându-și trupele de pe cal și stând la căpătâiul răniților. Adorată, Maria își mobilizează poporul, îi alimentează spiritul combativ, îi promite zile victorioase. Cele două femei, fostele prietene și confidente de la Posada, nu fuseseră niciodată mai departe una de cealaltă. Aflată la apogeul gloriei sale, Maria nu binevoiește să răspundă scrisorilor Marthei.

George nu ajută cu nimic situația delicată a soției lui. În scrisorile expediate de el[1], se laudă cu „rapoartele fulminante"[2] pe care i le trimite generalului Prezan, șeful de stat-major, în care denunță „lipsa totală de pregătire militară"[3] a armatei române, haosul din aprovizionare, nevoia urgentă de muniție... Îi vorbește soției sale despre intrigile de la Curte, îi califică pe oamenii politici români drept „imbecili" și „egoiști ordinari"[4], pe ofițerii armatei române „lași"[5], vorbește despre incompetența miniștrilor incapabili de a prevedea măsuri pentru reconstrucția viitoare a țării. E furios în permanență. E supărat că a fost trimis în misiuni de in-

---

[1]) Aceste scrisori adresate de George Bibescu soției sale în 1917–1918 se găsesc în fondul Saint-Georges de la Biblioteca Națională a României. [2]) *Ibid.*, 16 nov. 1917. [3]) *Ibid.*, 4 sept. 1917. [4]) *Ibid.*, 8 nov. 1917. [5]) *Ibid.*, 4 sept. 1917.

spectare, el, eroul aviator care a dat foc câmpurilor petrolifere de la Ploiești împreună cu englezii, pentru a-i împiedica pe germani să le cucerească. E supărat că nu îi sunt ascultate ideile despre cum se poartă războiul modern, deși, subliniază, „nu-i datorează oare România primul automobil, prima mitralieră, primul balon și întreaga aviație?“[1]. Indignările lui George, în răspăr cu elanurile patriotice ale momentului, îl izolează. Vremurile în care Bibeștii simbolizau viitorul României și serveau Regalitatea au trecut. Cuplul e în dizgrație.

Martha se simte hărțuită. Anumite persoane o evită în hotelul Beau-Rivage din Lausanne. Se vorbește pe la spatele ei. Emma crede ceea ce aude și îi face scene, își acuză fiica de a fi rămas la București pentru a se face remarcată, ca de obicei. Mama din ea nu se indignează niciodată de bârfe, nu încearcă niciodată să înțeleagă, dimpotrivă: mai exaltată ca oricând, Emma îi solicită să-și ceară iertare în genunchi. Martha se conformează, fetița neiubită și învinovățită n-a dispărut. Iar când îl roagă pe Antoine Bibescu, vărul iubit, diplomatul bine văzut care e la post la Londra, să-i pledeze cauza la Curtea din Iași, răspunsul e glacial: el îi cere răbdare și discreție și îi scrie că nu vrea să se compromită. Pentru Martha, înseamnă trădare.

Proscrisa se pune pe citit și se apropie de fiica ei, Valentina, care tocmai a împlinit 14 ani, și de sora Margareta, „Marguerite“, care s-a îndrăgostit de un englez. Magdalena, „Madeleine“, sora lor mai mică, marchiză italiană, li s-a alăturat în Elveția și nu-și ascunde mulțumirea de a-și vedea sora mai mare, pe care o invidiază, într-o postură atât de proastă. Relațiile dintre cele două surori au fost mereu furtunoase și devin și mai rele fiindcă se văd des la Beau-Rivage. Pentru a se destinde, îl vizitează la Amphion pe Constantin Brâncoveanu, „fratele Muzei“[2], însă grădinile minunate nu o calmează. Tânăra e într-o stare de profundă neliniște.

---

[1]) *Ibid.*, 4 nov. 1917. [2]) Expresie a Marthei, Muza fiind Anna de Noailles.

Reia corespondența cu abatele Mugnier. Se vorbește puțin despre spiritualitate, dar mult despre Chateaubriand, despre Juliette Récamier, despre castelul Coppet pe care Martha îl vizitează cu religiozitate. Pe de-o parte sunt cei care, ca Joseph Reinach și Emmanuel d'Harcourt, o sfătuiesc să meargă la Paris pentru a se apăra și, pe de altă parte, abatele, care o sfătuiește să privească în perspectivă. Martha ezită.

Cel căruia i se confesează e Joseph Reinach. Îl întâlnise pe apărătorul lui Dreyfus la Gustave Le Bon. Cu barbișonul lui și mustața groasă, cu privirea gravă și vocea răgușită de tribun, deputatul și cofondatorul Ligii pentru Drepturile Omului, care are vreo 50 de ani, îi amintește de tatăl ei, îi inspiră încredere și siguranță. Martha îl revăzuse la hotelul Le Meurice în decembrie 1914 și, în epocă, el își folosea relațiile de la Sofia pentru ca Bulgaria să nu intre în război de partea Puterilor Centrale, îndemnând-o pe prințesa Bibescu să-și folosească influența astfel încât România să iasă din neutralitate. Martha nu rata niciodată cronica lui cotidiană despre război, semnată cu pseudonimul Polybe, în *Le Figaro*, care îi era trimisă la Mogoșoaia de Ambasada Franței.

Reinach o pusese în gardă cu privire la calomniile care circulau despre ea la Paris. Fusese specific: principala inamică era Elena Văcărescu, atât la Curtea României, unde se apropiase de regina Maria, cât și la Paris; ea lansase zvonul despre inelul cu cap de mort din diamante pe care i l-ar fi oferit Kronprinz-ul, ea o poreclise prin saloane, încântată de găselnița ei, „Martha Hari". Chiar și Anna de Noailles a zâmbit la această vorbă. În vara lui 1917, corespondența cu Reinach se intensifică și devine săptămânală.[1]

Cu un scris mic, înghesuit, nervos, Martha își justifică permanent acțiunile de la conducerea Spitalului 118. Față

[1]) Extrasele care urmează sunt alese din corespondența care se află la BnF, în fondul Joseph Reinach, vol. XIX, „Scrisori de la femei", și în fondul Marthe Bibesco, NAF 28220.

de avocatul Reinach, își pune la punct apărarea, foarte hotărâtă să se reabiliteze: „Aștept aici momentul tuturor revanșelor“[1], „Nu mă consider învinsă“[2]. Ceea ce reiese din aceste scrisori este că tânăra pare și mai afectată de calomniile pariziene decât de dizgrația din România. Ea vrea să recucerească Parisul.

„Dragul Polybe“ e un susținător fidel care știe să îi facă servicii prețioase, o ajută să-și recupereze o valiză diplomatică plină cu bijuterii și cu suveniruri de la Napoleon, blocată la Copenhaga, să deblocheze o sumă de bani dintr-un cont elvețian.

Accentele sunt uneori romantice, Reinach, bărbat căruia îi plac femeile, devine câteodată tandru: „Sunteți floarea unică din Karpați [*sic!*]“[3], „Draga și divina mea prințesă“[4] și când și când: „Dacă v-aș putea iubi“[5]. Martha îi domolește elanurile: „Am convingerea că sunteți un prieten sincer“[6] și subliniază lupta lor împotriva „umbrelor fugare“[7]. În cursul acestor luni mohorâte, Polybe găsește cuvintele care să o liniștească, să-i dea speranță și îi garantează susținerea din partea prietenilor adevărați care o așteaptă la Paris, Maurice Paléologue, Berthe de Ganay și abatele Mugnier, în primul rând.

Apoi urmează dramele.

Vocile tăcerii

Printr-o telegramă de la Antoine Bibescu, Martha află că Emanuel s-a sinucis la Londra, pe 22 august 1917. A fost găsit spânzurat în camera de hotel. La 47 de ani, hotărâse să-și pună capăt zilelor.

---

[1]) BnF, fonds Joseph Reinach, vol. XIX, scrisoare nedatată. [2]) *Ibid*, scrisoare datată 26 febr. 1918. [3]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoarea lui Joseph Reinach datată 7 iul. 1917. [4]) BnF, fonds Joseph Reinach, vol. XIX. Adresare a lui Joseph Reinach către Martha Bibescu în scrisorile lui. [5]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoarea lui Joseph Reinach datată 8 dec. 1917. [6]) *Ibid.*, scrisoare datată 29 apr. 1918. [7]) *Ibid.*

Din 1914, „marele mistic al prieteniei", cum îl numea Martha, se simțea rău. Moartea lui Bertrand de Fénelon, căzut pe front în decembrie 1914, îl bulversase; se simțea abătut de ravagiile războiului și de propria-i inutilitate, disperat de bombardamentele asupra catedralei din Reims. Prietenii îl păziseră cum putuseră mai bine după o primă tentativă de a-și pune capăt zilelor, în 1915.

Un rău bizar îl măcina de când se întorsese dintr-o călătorie în Japonia, în 1914. Diagnosticul medicilor celebri a fost ferm: paralizia facială care începuse să-i deformeze fața avea să se extindă iremediabil și la corp. El refuza să vorbească despre asta și își ascundea chipul cu o eșarfă.

Proust n-a uitat când Emanuel, într-o seară din aprilie 1917, și-a așteptat prietenii pe bancheta din spate a unei trăsuri, ca să nu fie văzut. Grijuliu, Antoine se așezase alături de fratele lui, care a strigat în glumă: „Vizitiu, mergi cu spatele pentru ca Marcel Proust și Paul Morand să fie în față"[1]. A fost ultima lor întâlnire. Proust i-o povestește lui Antoine în două minunate scrisori de doliu, din care reies sentimentele sale profunde pentru Emanuel, pentru timpurile fericite și pierdute ale lui Ocsebib, Nolenef și Lecram. Și Martha primește o frumoasă scrisoare de condoleanțe de la Proust, care o numește „nefericit supraviețuitor al misteriosului dispărut"[2] și insistă să se vadă la Paris pentru a-și împărtăși amintirile despre Emanuel.

Războiul nu îi despărțise. Scrisorile lor, până la ultima, au fost încrezătoare și tandre. Însoțite adesea de violete în amintirea tristului lor sărut pe drumul prin Persia. Vărul-prieten-confident de neînlocuit plecase luându-și cu sine secretele și tăcerile. Martha e sfâșiată.

*

[1]) V. Jean-Yves Tadié, *Marcel Proust*, vol. 2, Gallimard, colecția „Folio", Paris, 1996, p. 301. [2]) Princesse Bibesco, *Au bal avec Marcel Proust*, ed. cit., p. 100. [Ed. rom. cit., p. 132 – n. tr.]

Câteva luni mai târziu, în mai 1918, Margareta Lahovary își trage un glonț în cap în camera sa de hotel, pe când ai ei o așteptau jos la masă. Starea de rău îi era profundă. Tânăra ignorată de mamă, încredințată bonelor, trimisă în internate elegante din Belgia și Anglia, își purta cu sine tristețea de ani de zile. Moartea lui Jeanne și cea a tatălui lor o zguduiseră.

În casa de pe strada Faubourg-Saint-Honoré, unde se refugia în timpul vacanțelor școlare, se îndrăgostise nebunește de unul dintre obișnuiții casei, Bertrand de Fénelon, prietenul lui Emanuel și al lui Antoine, seducătorul diplomat care îl tulbura pe Proust. Margareta avea 18 ani, el, dublul vârstei ei și o viață amoroasă agitată, ca adept, după expresia proustiană, al „bimetalismului"[1]. Fénelon a ezitat să o ceară pe fată în căsătorie, s-a confesat lui Emanuel care l-a sfătuit să aștepte, era atât de tânără. Bertrand de Fénelon nu și-a declarat intențiile. Pe 17 decembrie 1914, el a murit pe front, lăsându-i pe Proust și pe frații Bibescu inconsolabili. Și pe Margareta, care încă spera, rănită pe viață.

Relațiile cu sora mai mare erau complicate. În scrisorile ei, tânăra îi reproșa Marthei că era cea mai frumoasă și cea mai inteligentă, refuzase să o ia drept „mâna dreaptă" și să i se alăture la București în 1916 pentru a o ajuta să pună pe picioare spitalul. La Londra, unde se înrolase ca infirmieră în serviciul Crucii Roșii, sora mai mică semăna discordie între frații Bibescu și Martha.

Cu ochii mari și albaștri, cu trăsăturile delicate, Margareta era frumoasă. Îi plăcea să se știe plăcută și flirta mult. Spunea cui voia s-o asculte că se va căsători din dragoste, că va cunoaște fericirea, că ar fi capabilă să se mărite și cu un barman de hotel. Martha îi dădea lecții: „Să îți spui tot timpul «Vreau să mă distrez» e cea mai bună cale de a muri de plictiseală", „Muncește, fata mea, muncește".[2] În Elveția, unde i se alăturase mamei sale, se îndrăgostise nebunește de

[1]) Bisexualitate. [2]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Margareta din 20 oct. 1916.

un ofițer britanic aflat în convalescență. Acesta o ceruse, ea se și vedea măritată. Magdalena, cealaltă soră, i-a spus fără nici ocolișuri că englezul ei chipeș era deja logodit și că o mințise. În aceeași zi, Margareta și-a pus capăt zilelor.

Martha nu era acolo. Se va duce după înmormântare la mormântul surorii mai mici, în cimitirul din Clarence, aproape de Montreux. Singură. Strivită de vinovăția surorii mai mari. Tentată să-și pună și ea capăt zilelor. Abatele Mugnier presimte și se îngrijorează: „Vă implor să rămâneți în această lume pentru a-i idealiza disperările"[1].

*

Pe 16 aprilie 1920, Emma Lahovary, mama ei, e găsită spânzurată în toaleta gării din Lausanne. Trista ei rătăcire dintr-un hotel în altul luase sfârșit. Exilata din propria-i viață se dusese. Reproșurile nesfârșite adresate fiicei încetaseră. Pentru Martha, au rămas regretele unei întâlniri mereu ratate. Și iertarea greu de acordat unei mame care nu știuse să o iubească.

La 34 de ani, Martha trăiește cu morții.

Și cu îndoiala care o chinuie: ce ar fi trebuit să fac?

Întoarcerea

Martha făcuse câteva drumuri dus-întors la București, în martie și iunie 1918. Fusese implicată în negocierile incipiente în jurul tratatului de pace dintre România și Austro-Ungaria. Se știe că, în martie, i-a primit la Mogoșoaia, în cele câteva camere locuibile din vila Elchingen, pentru lungi conciliabule, pe Otto von Czernin și pe Richard von Kühlmann, secretarul de stat german pentru afaceri externe, și că i-a reînnoit regelui Ferdinand propunerea de a-i servi drept intermediară între București și Iași. Regele nu

[1]) Princesse Bibesco, *La Vie d'une amitie*, ed. cit., vol. I, p. 367.

i-a dat curs. A dorit oare, din afecțiune, să o protejeze de ceea ce ar fi putut să pară într-o zi drept o imprudență? Sau i-a ascultat pe aceia care, la Curte, o acuzau pe prințesa Bibescu că le era prea favorabilă Puterilor Centrale?

Tratatul de la Buftea din 7 mai 1918, semnat de prim-ministrul germanofil Alexandru Marghiloman, o indignase; el condamna România la statutul de colonie a Puterilor Centrale și o lipsea de orice suveranitate.

Apelurile ei repetate către Ferdinand îi vădesc angoasa de a fi fost respinsă și frustrarea că nu își putea sluji țara. Nu numai că aceste apeluri nu au efect, dar constituie și o greșeală față de regină, care sfârșește prin a accepta să-i scrie o epistolă glacială, însoțită de o listă de întrebări demne de o comisie de epurare. Martha e profund umilită. Și frustrată.

*

La câteva zile după armistițiul din 11 noiembrie, Martha părăsește definitiv Elveția și revine în România. La Mogoșoaia și Posada, totul trebuie reconstruit; la Comarnic, fabrica e distrusă. Stricăciunile considerate drept pagube de război sunt estimate la suma astronomică de 11 milioane de lei[1]; indemnizația statului român nu va fi niciodată achitată. George face un împrumut mare la o bancă englezească.

De la Curte, generalul Berthelot, șeful Misiunii Militare Franceze, care a devenit erou și confident al reginei Maria, le interzice ofițerilor săi să viziteze Mogoșoaia. Prințesa Bibescu e persona non grata. Acuzată că a pactizat cu inamicul.

Scandalizați, Édouard Tavernier, membru al aceleiași misiuni, refuză să se supună ordinului, iar Hubert de Belloy, șeful Misiunii Navale Franceze și văr primar prin alianță – era căsătorit cu fiica lui Nicolae Bibescu și a lui Hélène Ney d'Elchingen –, s-a instalat în mod ostentativ în palatul roz.

[1]) Potrivit estimărilor Institutului Național pentru Statistică și Studii Economice (INSEE), 11 milioane de lei din 1919 echivalează cu 626 de milioane de euro în 2022.

Dezaprobând și ei această excludere, și pentru a-și marca dezaprobarea, ambasadorii Marii Britanii, Statelor Unite și Belgiei merg în limuzinele cu steag să ia ceaiul și să facă conversație la prințesa Bibescu.

Furios, George îl provoacă la duel pe generalul Berthelot și îi trimite martori. Martha încearcă să-l calmeze. Sainte-Aulaire, ambasadorul Franței, și el un mare admirator al reginei, vrea să înăbușe scandalul, fiindcă mai sunt doar câteva zile până la deschiderea Conferinței de pace de la Versailles. El oferă familiei Bibescu locuri în primul tren militar care părăsește Bucureștiul cu destinația Paris, în aprilie 1919, împreună cu pașapoartele și permisele de trecere a frontierei.

A doua zi după ce ajunge la Paris, Martha ia prânzul cu Aristide Briand, Joseph Reinach și lordul Balfour. Maurice Paleologue, care tocmai fusese numit director politic al Quai d'Orsay, o avertizează că un raport care o privește, scris de generalul Berthelot, a fost transmis către Biroul 2. El l-a văzut și e în măsură să o liniștească, cele câteva foi de hârtie sunt pe cât de plicticoase, pe atât de vagi. Nu se poate reține nimic împotriva ei. Nimeni nu a primit autorizația să îl consulte doar fiindcă e plin de bârfe și de minciuni. De altfel, a aflat că Berthelot nu se lăuda cu el și mărturisea, în cerc restrâns, că regreta că l-a redactat.

În plin tumult, Martha nu pomenește despre orgoliul ei rănit, nici despre sentimentul că e nedreptățită, hotărâtă să-și ia revanșa.

O căsătorie princiară

Legăturile cu Antoine Bibescu s-au mai relaxat. Martha îi reproșează că, deși era bine văzut la Curtea de la Iași, nu îi luase apărarea și nici nu o ajutase să se întoarcă în România. Mai rău, i se povestise că o vorbise la regină într-un mod menit să o rănească. Îi scrie despre dezamăgirea ei, îl

acuză că „nu înțelege nimic-nimic" și îi cere să-i spună „mă iubești, sau nu mă iubești?"[1]. Sinuciderea lui Emanuel nu îi reapropie.

Și totuși, Martha e cea căreia Antoine îi cere să-i fie martoră la căsătorie.

Diplomatul-seducător, ale cărui cuceriri îl epatau pe prietenul Paul Morand, cu toate că și acesta era expert în materie, se căsătorește la Londra, în biserica Saint Margaret, pe 2 mai 1919. Este evenimentul monden al sezonului, despre care scrie întreaga presă engleză. Toată înalta societate britanică e prezentă, sub blițurile aparatelor de fotografiat, și în mod special regina Alexandra, văduva lui Eduard VII.

La 44 de ani, Bibescu, dornic să își croiască o viață stabilă și un mariaj bun, a pus ochii pe una dintre cele mai bune partide din regat, fiica fostului prim-ministru liberal Herbert Henry Asquith, Elizabeth, care își etalează frumusețea celor 21 de ani. Și-a petrecut timpul între reședința din Downing Street nr. 10, un pension foarte elegant din Fontainebleau și castelele victoriene cu peluze de un verde blând. Dar nu e cazul să te iei după aparențe, Elizabeth nu e nici pe departe o tânără inocentă, are originalitatea și libertatea de exprimare ale mamei sale, faimoasa Margot Tennant, cunoscută pentru romanele ei, pentru opiniile socialiste și ironia mușcătoare. Elizabeth visează să fie poetă.

Această alianță șic și internațională e pe placul Marthei, care scrie: „Toți Bibeștii cumulează patriile: ei sunt cetățenii Europei viitoare"[2]. Antoine intră în rețeaua anglo-americană și va fi numit în curând ambasador al României la Washington.

Foarte amorezat, își prezintă logodnica lui Marcel Proust, care se declară fermecat de ea, găsește că are un aer de madonă și un stil minunat de aristocratic. Vor avea loc cine

---

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Antoine Bibescu din 19 iun. 1917. [2]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate.

în trei la Ritz și lungi conversații despre Shakespeare; citind câteva versuri scrise de ea, Proust îi prezice tinerei un viitor strălucit.

În ziua căsătoriei, Martha e foarte frumoasă, cu cerceii săi de smaralde și părul tuns *à la garçonne*; privirea i-a căpătat profunzime, iar rochia e de o eleganță ireproșabilă. Dar, alături de mireasa strălucitoare, se simte bătrână. Nu are decât 35 de ani, și totuși judecata ei din fața oglinzii e necruțătoare; scrie în jurnal: i se pare că arată groaznic, cu tenul alterat, ochii stinși și obrajii lăsați, își detestă primele riduri... În fața blițurilor și a posterității, Martha, care are mare grijă de imaginea ei, nu lasă să se vadă nimic din aceste frământări interioare.

Citind presa după câteva zile, prințesele Bibescu vor fi iritate de comentariile care le confundă. Plasate încă de la începutul poveștii lor într-o relație de rivalitate, pe care nu o doresc. Chiar și azi, legendele de sub portretele lor sunt adeseori greșite.

Scene din viața conjugală

La Paris, Thomson și Martha se reîntâlnesc. „Kit" e în sferele înalte, membru al Conferinței de pace de la Versailles. Orbirea învingătorilor îl face să fie pesimist. Dar iubirea lui pentru Martha a rămas intactă. Vor petrece luna august 1919 în Bretania, la vila Kergitane, cu Valentina, domnișoara Viaud și Miss Chatfield. Și abatele Mugnier li se alătură pentru câteva zile. Vara e studioasă, el termină de scris *Old Europe's Suicide*, Martha reîncepe să lucreze diminețile. E un bărbat plăcut, fin, cultivat, atent, însă iubirea din timpul războiului devine tandrețe la malul oceanului. Martha se lasă de acum încolo adorată fără a dărui nimic în schimb.

La sosirea în România o așteaptă o criză conjugală. George, care fusese atât de tandru în scrisorile trimise de pe front, care îi apărase cu atâta ardoare onoarea în 1918,

îi cere divorțul. Pentru a se căsători cu noua sa cucerire, întâlnită în garnizoană. Martha refuză și contraatacă. Argumentele pe care le folosește sunt cele ale generației și ale mediului ei social, cele care o răniseră totuși pe vremea idilei sale cu Beauvau-Craon. Dacă adulterul e tolerat, căsătoria e intangibilă. În interesul tuturor și al patrimoniului. Pentru a evita procesele și scandalurile. În numele promisiunii făcute lui Valentine, soacra ei, de a nu-l părăsi. În numele fiicei lor, Valentina, căreia trebuie să-i asigure ocrotirea și un mariaj bun. Martha îi scrie lui George și despre disperarea ei de a nu pierde Mogoșoaia, pe care o consideră opera sa.

Din aventurile ei conjugale, o „tragicomedie", le mărturisește mici bucăți, pe un ton pe jumătate sarcastic, abatelui Mugnier și lui Joseph Reinach, care vor interveni pe lângă George pentru a-i reaminti îndatoririle sale. Martha va obține câștig de cauză, soțul va reveni în căminul conjugal, metresa se va consola cu generoasele cadouri de rochii și bijuterii.

Bibeștii se refugiază, împreună cu fiica lor, pe strada Faubourg-Saint-Honoré. Familia e în sfârșit reunită. Totul pare să reintre în ordine, iar Martha mărturisește că e și tristă, și veselă. Pe frontul calomniilor e acalmie, iar regele Ferdinand i-a luat oficial apărarea decernându-i Crucea de Război. Vestea despre o frumoasă moștenire din partea unei mătuși răposate la Vevey vine la momentul potrivit și, combinată cu succesiunea Emmei, face posibile toate proiectele. Vorbesc despre acestea ore întregi, nu sunt întotdeauna de acord, dar își vor reconstrui fabricile și palatele. Febra construirii îi unește.

La sfârșitul verii 1920, cuplul revine la București cu automobilul, traversând o Europă de umbre și lumini. Asemenea lor.

Încoronarea reginei

Opunându-se viguros ratificării Tratatului de la Buftea de către guvern, regina Maria salvase onoarea țării sale. Iar la deschiderea Conferinței de pace, delegația românească nu se mulțumește doar să le reamintească Aliaților promisiunile din 1916 cu privire la Transilvania, ci își prezintă noile revendicări referitoare la Basarabia și Bucovina. Negocierile încep prost. Ion Brătianu, prim-ministrul român, și Georges Clemenceau, prim-ministrul francez, nu se înțeleg. Discuțiile se blochează.

Ambasadorul Franței, Charles de Saint-Aulaire, despre care se spune că e fermecat de regina Maria, îi sugerează acesteia să meargă ea însăși la Paris pentru a apăra interesele regatului. Ea sosește pe 6 martie 1919, întâmpinată ca o vedetă, parțial grație lui Colette, care a reușit să urce în Orient Express și să publice un interviu-eveniment în *Le Matin*, transformându-i șederea la Paris într-un eveniment. Jurnaliștii stau de pază în fața hotelului de Brienne, unde e cazată regina. Maria, care nu stă prea mult pe gânduri, are inițiative care îi stânjenesc uneori pe diplomații români și, adresându-se presei, amintește sacrificiile poporului său, iar francezii, cărora le plac reginele, o consideră o eroină... Discuția ei între patru ochi cu „tigrul" Clemenceau răstoarnă situația, obține România Mare reunificată, iar întoarcerea în țară e un triumf. Regele și regina sunt aclamați la București, mulțimea e dezlănțuită, fanfarele și dansurile umplu străzile. Regatul și-a dublat suprafața și și-a mărit populația până la 10 milioane de locuitori. România a devenit prima putere din Balcani.

*

Pe 15 octombrie 1922, românii au parte de o încoronare hollywoodiană în Transilvania, la Alba Iulia. Maria și-a desenat ea însăși coroana, inspirată de aceea a Despinei, soția unui domnitor valah din secolul al XVI-lea. Sunt de față verii ei regali care s-au deplasat până acolo, o tribună de diplomați

și de oameni politici în redingote, dar și o importantă delegație franceză din care fac parte mareșalul Foch și generalii Weygand și Berthelot, care conduseseră Misiunea Militară Franceză din România. Maria, îmbrăcată într-o rochie aurită de regină bizantină, îngenunchează în fața lui Ferdinand pentru a fi încoronată (va fi, precizează ea, singura dată în viață). În zgomotul loviturilor de tun și sub o ploaie fină, cuplul regal își face apariția, încărcat de brocarturi și pompoane, aclamat de o sută de mii de români. Maria, care are simțul punerilor în scenă, a organizat un banchet pentru douăzeci de mii de țărani și un marș triumfal spre București, călare și în ținută militară.

Martha, care numește ceremonia o „farsă"[1], s-a mulțumit să împrumute o rochie și o capă de la Worth fiicei Mariei, regina Elisabeta a Greciei, dar nu a asistat la încoronare.

Acalmii

La Paris, zvonurile despre prietenia cu inamicul se potolesc. Marie Murat e prima care vine la Martha pentru a-i cere iertare. Celelalte o vor primi, ceea ce înseamnă că au lăsat în urmă trecutul.

Reapropierea de Anna de Noailles va fi mai dificilă; la o recepție la pictorul Jacques-Emile Blanche, toată lumea a remarcat că verișoarele nu se salută. Abatele Mugnier pledează pentru reconciliere și organizează o întâlnire la care participă și el. Anna acceptă să vină, pe 19 februarie 1921, la Martha; poeta vorbește mult despre sine, dar evită subiectul supărător. La rândul ei, Martha, tot însoțită de abate, se duce în strada Scheffer, unde Anna, suferindă, îi primește lungită în pat, foarte palidă și cu ochii strălucitori, în capot de mătase, în camera ei cu pereții acoperiți cu plută pentru

[1]) Biblioteca Națională a României, fond Saint-Georges, document dactilografiat datat 27 apr. 1942.

a o feri de zgomotele orașului (sistem de izolare pe care i l-a recomandat și prietenului Proust). Nu vor avea loc prea multe explicații, nici iertări; orgoliul ambelor e salvat și, timid, legătura se reînnoadă.

În România, grație cumnatului ei, Barbu Știrbey, și cumnatei, Nadeja Știrbey, Martha se împacă oficial, în 1919, cu Eliza Brătianu. În mod ironic, Martha scrie: „Mi-am regăsit o prietenă", „Slavă lui Allah, care poate schimba inimile"[1]. Cu regina Maria, relațiile sunt complicate. Martha nu a onorat invitația regală la slujba ținută pentru victoria Aliaților din 11 noiembrie 1918. Nu va fi decorată cu Crucea Reginei Maria. Barbu Știrbey joacă rolul conciliatorului între cele două și organizează o întâlnire în februarie 1919. Într-o scrisoare către Joseph Reinach, din 28 octombrie 1920, Martha povestește că regina Maria s-a autoinvitat la Posada „cu tot puietul ei"; la fel de ironic, notează că „nu poți să faci politică tot timpul" și descrie jocurile de-a baba-oarba, mimă, leapșa, de-a v-ați ascunselea cu aceste cuvinte care-i redau întreaga ranchiună față de regina Maria: „Nu uitați niciodată că trebuie distrați"[2].

Regele Ferdinand vine des la Mogoșoaia, unde petrece o săptămână în iulie 1921. Are nevoie să se odihnească, să reflecteze și să vorbească, neliniștit de viitor și conștient de necesitatea de a începe împărțirea pământurilor pe care o promisese în timpul războiului pentru a-și motiva trupele. Va fi în stare Brătianu să le impună această reformă proprietarilor de moșii? Toți așteaptă cu nerăbdare, lumea trebuie să se schimbe. Și Maria i se confesează Marthei în lungile după-amiezi, tristă din cauza fiului Carol, care refuză să o asculte și îi reproșează anii de adulter cu Barbu Știrbey. Vizitele regale nu pot fi refuzate, dar fără doar și poate Martha păstrează distanța față de Curtea României și nu mai merge la ceremoniile oficiale.

---

[1]) BnF, fonds Joseph Reinach, vol. XIX, „Scrisori de la femei", scrisoare către Joseph Reinach, datată 10 sept. 1919. [2]) *Ibid.*, extras din scrisoarea către Joseph Reinach, datată 28 oct. 1920.

În septembrie 1922, Martha scrie, concentrată, inspirată, supraveghind în același timp lucrările de restaurare care au reînceput la Posada și Mogoșoaia. În tăcerea pădurii, se gândește la Kronprinz și la tatăl lui, Wilhelm II, ultimul împărat al Germaniei, exilați în Olanda. La Otto von Czernin, ruinat, care și-a pierdut toate terenurile din Boemia, acum parte a noii Cehoslovacii, și care s-a retras din viața publică. La țarul asasinat împreună cu familia lui. La acea bătrână Europă înghițită. La curgerea implacabilă a timpului. La tatăl ei, care îi spunea că „istoria nu e un curs de morală"[1].

În seara de Crăciun din 1922, la Mogoșoaia, în palatul pe care îl iubește și care renaște, Martha se apropie de 36 de ani și e aproape împăcată.

[1]) Citat în scrisoarea către Joseph Reinach din 29 nov. 1920, BnF, fonds Reinach, vol. XIX.

VI

Mereu mai sus...
(1923–1930)

În căutarea dragostei

Martha a avut o serie de aventuri.

Dacă e să dăm crezare jurnalului ei, n-a rezistat invitației galante a lui Alfonso XIII, regele detronat al Spaniei, înalt și cu urechile mari, care îi spune Georgette în intimitate. Fără îndoială, sângele lui Carol Quintul și al lui Ludovic XIV care curge prin augustele lui vine e cel ce o emoționează pe îndrăgostita de Istorie. Nu se știe dacă rolul de favorită din aceste nopți madrilene a satisfăcut-o.

La Paris, însoțitor îi este un tânăr de familie bună, abia ieșit din coconul familial. Alfred Fabre-Luce e moștenitorul băncii Credit Lyonnais, are mâini albe și fine și poartă papion. La 22 de ani, tânărul, care se pregătește pentru o carieră diplomatică, dar visează și la gloria literară, a publicat deja la Grasset un eseu remarcabil și pregătește o biografie a lui Talleyrand. Martha joacă rolul inițiatoarei, rolul e delicios, se lasă adorată, dominatoare și imperioasă.[1] Grijuliu și plin de nerăbdare, el își escortează cu religiozitate zeița la Biarritz și la Veneția; în august 1921, își anunță prezența la Mogoșoaia. Idila va dura puțin și se vor despărți fără dramă. Alfred are o inimă tandră și recunoscătoare, care va avea eleganța de a

[1]) Paul Morand va povesti că Martha Bibescu i s-ar fi confesat că, în planul voluptății, a apreciat această aventură ca fiind „oarecare".

cumpăra, în 1939, de la văduva lui Boldini, portretul refuzat de George, pentru a evita, a explicat el, ca Martha să cadă în mâna vreunui necunoscut.

Toată această poveste pare foarte fadă în comparație cu tulburarea ce a pus stăpânire pe ea într-o zi de februarie din 1923, într-un restaurant de pe bulevardul Duquesne. Guillaume de Kerguezec, vărul ei prin alianță – era căsătorit cu o Lahovary –, a organizat un dejun cu Henry de Jouvenel, prietenul lui senator și radical-socialist. Se mai întâlniseră și înainte, dar de astă dată se produce magia. Ca o seducătoare pricepută, Martha disimulează, însă se simte febrilă, emoționată, Jouvenel îi place. Trebuie să recunoască, omul e un seducător perfect, cu pielea mată, cu ochii catifelați, cu buzele senzuale, cu naturalețea marii burghezii, cu farmecul celor înzestrați pentru viață. În realitate însă el se preface, e în plin marasm, soția lui, celebra Colette, îi aplică suprema umilință înșelându-l cu fiul lui în vârstă de 18 ani, Bertrand. Și nu e tot, căci soția, cu reputația ei controversată, cu pisicile și câinii ei, cu manierele ei de birjar, a devenit stânjenitoare pentru senatorul care are ambiții politice. De luni de zile, Henry vrea să divorțeze, dar Colette refuză.

Bărbatul vorbește puțin, o observă pe Martha ca un cunoscător, și tot ce vede îl încântă, ochii verzui-cenușii, buzele de carmin, vocea ca mierea, brățările zăngănitoare, etola de muselină, eleganța pariziană și farmecul levantin. Această madonă din Orient Express îi aprinde imaginația senatorului cu averea ei, despre care se spune că e imensă, cu moșiile nesfârșite din Carpații înzăpeziți, cu agenda ei de prințesă nomadă, cu succesele ei literare. Henry se lansează cu ardoare în noua aventură, și știe cum să o facă. În fiecare dimineață, pe la ora 11, un valet aduce în casa de pe Faubourg-Saint-Honoré, nr. 71 imense buchete de trandafiri roșii, însoțiți de o carte de vizită cu cuvinte alese. Va veni apoi vremea invitațiilor la premierele teatrale, a cinelor la Kerguezec, care face pe paznicul, și, în fine, a supeurilor între patru ochi. Curtea devine intensă, și Martha îi cedează

la începutul lui martie 1923. Niciodată până atunci tânăra nu mai cunoscuse o asemenea pasiune, o astfel de simfonie a trupurilor. Henry e un virtuoz al amorului, ea laudă în jurnal triumful „marilor orgi“[1].

Jouvenel e un amant minunat, dar e și, lucru cel puțin la fel de important pentru Martha, un fel de bărbat ideal, care cumulează ambiția cu energia. La 46 de ani, senatorul de Corrèze e în plină afirmare, printre cei aflați pe o traiectorie ascendentă în Partidul Radical-Socialist. Apropiat al lui Aristide Briand, conduce la Geneva delegația franceză la Comisia pentru Dezarmare a Societății Națiunilor, unde știe să se impună și să țină prima pagină a presei internaționale. Și are farmecul șoimului tipic francez, atașat de pământurile lui din Corrèze și la comunitatea sa. Moșia, lumea politică, scena diplomatică o seduc acum pe Martha mult mai mult decât marile nume aristocratice.

Răsturnarea

După câteva zile febrile petrecute la Nîmes la sfârșitul lui aprilie și un rămas-bun sfâșietor pe peronul Orient-Expressului, vine momentul reîntoarcerii în România. Sunt pronunțate cuvintele „divorț“ și „promisiune eternă“. La Posada, Martha pândește cu înfrigurare micul vehicul galben tras de un cal cu care vine poștașul, nerăbdătoare să primească scrisoarea iubitului ei, „pâinea sa de toate zilele“. Din discreție, prințesa își trimite scrisorile la vărul Kerguezec, care le transmite personal prietenului său. În aceste scrisori își mărturisește pasiunea.

Niciodată Martha nu s-a mai arătat atât de supusă: „Mi-e rușine cu mine, că mă simt atât de inferioară față de ceea ce ești tu“[2], de adoratoare: „Inima mea își vorbește cât e ziua

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, dosar Jouvenel, scrisoare nedatată. [2]) *Ibid.*, scrisoare nedatată.

de lungă"[1], de obsedată: „În fiecare zi meditez îndelung pentru a alege una dintre calitățile tale, pe care o prefer pentru multă vreme"[2]. Henry îi răspunde într-un ritm mai lent „prințesei sale îndepărtate" pe care o adoră.

Într-o după-amiază de vară, sub pretextul unei misiuni de zece zile în România, Henry apare la intrarea în formă de potcoavă de la Posada, în costum deschis la culoare și cu pălărie de soare. Amanții fac plimbări lungi prin munții răcoroși, își dau săruturi arzătoare și își fac confidențe, își mărturisesc visele de mărire și de destin împărtășit, el își dorește pacea Europei, iar ea, gloria literară. Henry îi adoră mersul cu pași mari, e uimit și încântat de ardoarea ei erotică. Marthe e fericită să îi arate peisajele pe care le iubește, să-i citească din Vergiliu la căderea nopții, pe terasa caldă, înainte de baletul discret de pe coridor, cu complicitatea cameristei, preludiu la sărbătoarea carnală. La 37 de ani, Martha se dăruiește cu totul, ca trezită la viață. Castelana de la Mogoșoaia vrea să îi facă onorurile palatului ei roz... E deja sfârșitul sejurului, el vâslește ore întregi printre nuferi și trestii, se întind la umbra sălciilor și cinează în logie pentru a admira clarul de lună. Despărțirea e dureroasă, și totuși vântul pasiunii și-a schimbat deja direcția.

Scrisorile Marthei devin exaltate: „Pentru că te-am găsit singur, purtând în inimă o singură iubire, care se dorește împărtășită fără jenă, iubirea de Franța, iubirea mea!"[3], moralizatoare: „Cel care îi depășește pe alții nu se poate mulțumi să-i depășească doar pe ei, trebuie să se depășească și pe sine, constant, asta se așteaptă de la tine"[4], autoritară: „Te vreau temut..."[5], „Fii, cu fiecare zi tot mai mult, stăpânul vieții tale"[6], „Surprinde-mă"[7]. Jouvenel nu apreciază și se plânge, nu o recunoaște, e „insuportabilă".

---

[1]) *Ibid.*, scrisoare datată luni, 4 iun. 1923. [2]) *Ibid.*, scrisoare datată 6 mai 1923. [3]) *Ibid.* [4]) *Ibid.*, scrisoare din 16 mai 1923. [5]) *Ibid.*, scrisoare din 7 iun. 1923. [6]) *Ibid.*, scrisoare din 18 nov. 1923. [7]) *Ibid.*, scrisoare din 21 nov. 1923.

Martha îi cere iertare. El revine: „Iubirea mea, ești bucuria și disperarea mea“[1]. Fac planuri să se vadă la Geneva, la Belgrad, și nimic nu se întâmplă. Se vor încrucișa la Cairo, dar fără a avea nici un minut de intimitate.

Prințesa e mândră de noua cucerire, evocă des în scrisorile către prieteni succesele strălucitului Jouvenel, fericită că joacă rolul de muză, ea e cea care i-l prezintă pe Winston Churchill la Londra; ea îi pregătește revista presei, decupează în fiecare dimineață toate articolele care îl privesc sau ar putea să-l intereseze și se lansează în redactarea de lungi rapoarte geopolitice care i-ar putea folosi în viitoarele negocieri diplomatice. El îi scrie: „aceste scrisori politice“[2] îi displac. Își dorește o Martha iubitoare și plină de viață, nu o intelectuală rece. Fără îndoială că bărbatul ambițios, misogin potrivit modelului epocii, sigur pe talentele lui nu apreciază amestecul în treburile sale. Nu asta așteaptă el de la o femeie.

Seducătorul ia distanță. Îl răcește și scena din ultima seară de la Posada, când George, în rolul de soț supărat, se impusese pe neașteptate, dar și tonul anumitor scrisori care frizează șantajul sentimental: „Aș putea să mă frâng din prima clipă în care nu vei mai fi acolo ca să mă aperi de vid“[3], problemele financiare evidente și nesfârșitele servicii pe care i le cere Martha, să-i vândă vechiul automobil, să-l convingă pe parfumierul Coty să deschidă o fabrică la Chitila, să transmită furnizorilor cecurile ei întârziate. Imaginația suferă o lovitură.

Pentru a se consola, a reluat legătura cu Germaine Patat, o creatoare de modă a cărei firmă cunoaște un succes nebun în Statele Unite și în America de Sud. În ochii lui Henry, metresa lui are bunul-gust de a călători mult și de a ști să iubească fără să ceară prea mult. O binevenită pauză, după Colette și Martha.

---

[1]) Scrisoare a lui Henry de Jouvenel, fond privat, datată 25 mart. 1923. [2]) *Ibid.*, scrisoare din 3 dec. 1923. [3]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, dosar Jouvenel, scrisoare nedatată, 1923.

Jouvenel obține funcția pe care și-o dorise atât de mult, iată-l ministru al instrucțiunii publice în cabinetul Poincare, iar Martha, revenită la Paris – nu se mai văzuseră de opt luni –, scrie în jurnalul ei, pe 2 aprilie 1924: „În portofoliul ministerial al lui H. de J. am pus cu mâna mea primul său dosar! Un volum de Ronsard adnotat de mine". Intenția e poetică, dar nu e sigur că Jouvenel a apreciat-o. Câteva zile mai târziu, prințesa Bibescu îi însoțește pe regele și regina României într-o vizită oficială la Versailles, apoi la Malmaison și scrie seara în jurnalul său: „Ziua triumfală". În plan amoros e un fiasco. Henry fuge tot mai des și nu e foarte curajos, are oroare de drame, își atribuie rolul pozitiv, el e cel care suferă de „nenorocirea dragostei"[1], evocă viitorul unei „tandre prietenii"[2]. În septembrie nu-i mai scrie nici un rând, iar pe 8 octombrie 1924, Martha se confesează cu tristețe jurnalului: „M-a ajutat să trăiesc vreme de doi ani, fie-i numele binecuvântat". Formula îndrăzneață i-ar fi displăcut, fără îndoială, abatelui Mugnier, confesorul care, de altfel, e ținut departe de pasiunea pentru Jouvenel.

Mamita, mama lui Henry, se amestecă, ar fi încântată de căsătoria cu o prințesă; ajunge să țină la Martha, care vine să ia prânzul pe strada Chardon-Lagache cu speranța de a-l recuceri pe nestatornic. Strategia de încercuire afectivă continuă, începând din 1927, cu apropierea de cel de-al doilea fiu, Renaud de Jouvenel, în vârstă de 18 ani, pe care ea îl încurajează și ale cărui încercări poetice le laudă; își scriu mult, dar complicitatea lor nu va merge la fel de departe ca aceea a lui Colette cu Bernard... Martha va avea tentative stângace de apropiere, cerându-i unui prieten comun să intervină. Va exista o reaprindere timidă a pasiunii, Henry pare să revină la ea, pocăit: „Păstrează-mă ca pe un om slab, ca pe un laș în secret, care se adăpostește în tine"[3]. Trupurile și inimile nu se vor regăsi însă.

---

[1]) Scrisoare a lui Henry de Jouvenel, fond privat, nedatată, 1924.
[2]) *Ibid.* [3]) *Ibid.*, fără dată.

Când Martha își anunță sosirea la Paris în mai 1929, Jouvenel îi spune la telefon: „Pe mine cu siguranță nu mă vei vedea. S-a terminat. Ai cauzat și așa destule drame"[1]. Un an mai târziu, se va căsători cu văduva lui Charles Louis-Dreyfus, Germaine, frumoasă, blândă și miliardară.

Martha și iubirea

Cum se explică aceste dezamăgiri sentimentale repetate? Ce caută Martha în iubire? De ce aceia pe care i-a iubit cel mai mult, George, Jouvenel, sunt niște infideli înveterați? De ce se satură atât de repede de aceia care o venerează, cum a fost cazul cu Beauvau, cu Thomson, cu Fabre-Luce și cu alte aventuri trecătoare?

Pare să fugă de iubire la fel de mult pe cât o caută. Ca și când s-ar teme să nu se piardă în ea, să nu dezamăgească și să nu fie dezamăgită. Martha e sora Arianei din *Belle du Seigneur* de Albert Cohen, o perfecționistă și o absolutistă, care visează la o iubire eterică, ceremonială, înălțătoare a trupurilor într-un balet perfect, departe, foarte departe de iubirile în carne și oase ale condiției umane, pentru care își mărturisește oroarea. Dar, spre deosebire de Ariane care dorește să-și servească Domnul, Martha, după primele vâltori carnale, își recapătă foarte repede controlul și se refugiază în România. Distanța o protejează, poate, în sfârșit, să viseze după bunul-plac la iubirea ei, să îi dea formă, să fantasmeze: protagonistul e mărit, aureolat, himeric, imaginar. Ea iubește cu cea mai mare intensitate doar de departe și în spirit. Cu riscul de a-l obosi pe celălalt și de a-l pierde în alte brațe, mai tandre și mai vii.

Martha e o îndrăgostită exigentă, orgolioasă, nerăbdătoare, perfecționistă, greu de înțeles. Ea vrea totul: îngemănarea trupurilor și complicitatea intelectuală, iubirea ascunsă

[1]) Jurnal, 23 mai 1929, fond privat.

și artificiile gloriei, să domine și să fie dominată, să rămână stăpână de sine și să guste beția simțurilor, să se joace și să trăiască sinceritatea absolută, să epateze și să fie iubită, să îl admire pe celălalt și să-i fie muză. Așa cum va scrie, e „o nesatulă" și, fără îndoială, e copila care nu se va vindeca niciodată de lipsa iubirii din partea mamei sale, golul pe care nici un bărbat nu va reuși să îl umple.

Martha suferă, de asemenea, de unul dintre defectele obișnuite printre scriitori: ar vrea ca viața să-i fie și operă și, la fel ca în cărțile ei, să decidă pentru ceilalți, să îi atribuie fiecăruia un rol, de erou sau de figurant; îi modelează după voia ei, îi închide în anumite cadre, ordonează ritmul, alege sfârșitul poveștii. Dar bărbații pe care îi iubește nu sunt personaje în căutarea unui autor. Și îi pierde pe toți.

Iubirea a fost deziluzia vieții ei.

Cât despre Jouvenel, acesta moare pe 5 octombrie 1935, la vârsta de 59 de ani, și, cu timpul, Martha va nutri o ranchiună împotriva lui, reproșându-i lipsa de delicatețe și spiritul grosolan. A fost totuși o iubire pe cât de intensă, pe atât de repede stinsă.

Apogeul literar

În perioada în care Jouvenel se însträinează, Martha notează în jurnal: „De ce nu mă simt consolată decât când scriu?"[1]

S-ar spune că a fost foarte nefericită de vreme ce a scris atât de mult, nu mai puțin de nouă cărți, dintre care cele mai bune datează din perioada 1923–1930.

Și totuși, reîntoarcerea pe scena de după război nu a fost glorioasă. *O fiică necunoscută a lui Napoleon*[2], în care scrie povestea lui Émilie Pellapra, nu s-a bucurat de succesul așteptat. Cartea e prost primită de familia Caraman-Chimay,

[1]) Jurnal, 18 mai 1925, fond privat. [2]) Marthe Bibesco, *Une fille inconnue de Napoleon*, Sirene, Paris, 1921.

care îi cere să aducă dovezi. Lui Élisabeth Greffulhe nu i-a plăcut această cronică a familiei „din flori", o lipsă de delicatețe, și o spune cu voce tare prin saloane. Prefața lui Frédéric Masson, eminent specialist în Napoleon și secretar perpetuu al Academiei Franceze, nu a convins. De fapt, prin această cărțulie care, ce-i drept, nu e o capodoperă, Martha îi aduce un omagiu soacrei ei, Valentine.

În februarie 1923, îi apare o lucrare magistrală în două volume, *Izvor, țara sălciilor*[1], inspirată din viața satului românesc. Povestea îi iese minunat. Scriitura e poetică, personajele emoționante, scenele prind. În plus, e o carte curajoasă, care denunță mizeria și obscurantismul lumii rurale românești, întreținute de Biserica Ortodoxă omniprezentă. La Paris, *Izvor* e elogiat de cei mai importanți scriitori și critici literari pentru frumusețea, lirismul și realismul său. La București, primirea e glacială. Autoarea e acuzată că și-a descris țara ca fiind înapoiată, că a scris în franceză, iar Nicolae Iorga, istoric respectat în România, o critică într-un editorial că ar fi trebuit să scrie *Izvor* „nu cu mintea, ci cu inima, doamnă!"[2]. Martha e o neînțeleasă în țara ei.

Un an mai târziu, Grasset anunță, cu multă publicitate făcută în presă, apariția primului roman al prințesei Bibescu, *Papagalul verde*.[3] Este un succes de librărie imediat. Această carte cu ecouri stranii și onirice, scrisă în tușe poetice, care vorbește despre mama castratoare, incest, nebunie și dorința feminină, îl surprinde și îl vrăjește pe cititor atât de tare, încât, în scrisoarea prin care își exprima admirația, Francis Jammes, poetul solitar, îi vorbește despre fascinația lui pentru „monstruozitatea"[4] pe care o ghicește printre rânduri. Scriitura nervoasă, intimistă, caleidoscopică sparge codurile și se alătură modernității celeilalte vedete din pepiniera

[1]) Idem, *Isvor, le pays des saules*, Plon, Paris, 1923. [2]) Citat de prințesa Bibescu în *La Vie d'une amitie*, ed. cit., vol. 2, p. 89. [3]) În 1924. [4]) Scrisoarea lui Francis Jammes din 17 iunie 1924, reprodusă în *La Vie d'une amitie*, ed. cit., vol. 2, p. 130.

Grasset, Paul Morand. Ca o formă de consacrare rară în epocă, drepturile pentru *Papagalul verde* sunt cumpărate de un producător de cinema.

Martha se amuză în acest carusel, celebritatea nu o sperie, iar asta e foarte bine fiindcă, în 1927, când apare *Catherine-Paris*, cartea înregistrează un succes fenomenal. Grasset se felicită pentru recordul de vânzări, douăzeci de mii de exemplare în mai puțin de o lună, și trage tiraj după tiraj. Autoarea e lăudată de presă, publicului îi plac povestea tinerei prințese „străine" crescută la Paris și declarația de dragoste făcută literaturii care te consolează de tot. Cu brio, cu delicatețe și poezie, Martha nu se mulțumește doar să fie o povestitoare de talent, iar paginile ei despre noaptea nunții și despre soțul „asasin lipsit de delicatețe" care „a tăiat scurt muzica simțurilor sale" o dovedesc. Frumusețea textului nu trebuie să ne înșele: fără a fi vreo clipă moralizator, romanul denunță condiția, în acel început de secol, a tinerelor deflorate de visurile lor, supuse conivențelor și soților lor. El va fi tradus și vândut în toate limbile. În Statele Unite a fost tipărit în șaizeci de mii de exemplare, iar Paul Morand îi scrie: „Sunteți franțuzoaica cea mai cunoscută în Statele Unite anul acesta"[1], ceea ce e adevărat, *Vogue* și *Saturday Evening Post* îi cer articole despre modă, care sunt foarte citite și foarte bine plătite. Grasset vinde drepturile *Catherine-Paris* pentru un film care va fi difuzat în țările anglo-saxone în 1932.

Cap de afiș

A urmat *La bal cu Marcel Proust* în 1928[2], care îi va agasa mult pe Morand și pe alți câțiva apropiați ai lui Proust; ei au considerat că prințesa s-a folosit de legenda postumă a prietenului genial pentru a-și servi propria imagine... Cărțulia

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate.
[2]) Princesse Bibesco, *Au bal avec Marcel Proust*, Gallimard, Paris, 1928.

merită să treacă proba timpului, e plină de farmec și amintește legăturile de afecțiune care i-au unit pe Proust și pe frații Bibescu, Emanuel și Antoine.

Lucrările publicate se înlănțuie în ritm de câte una pe an, așteptate de fiecare dată de către un public fidel. Urmează *Noblesse de robe* în 1928[1], o compilație din articolele sale publicate în revista *Vogue*, în care sunt lăudate eleganța și industria modei pariziene și care au marele merit de a întreține legenda prințesei *glamour*; aceasta e urmată la scurtă vreme de *La Turqoise*[2], o frumoasă proză scurtă, apoi, în 1929, de *Quatre Portraits*[3], în onoarea tatălui său, a regelui Ferdinand, a lui Anatole France și a lui Herbert Henry Asquith, carte ce va fi foarte apreciată în Statele Unite; în fine, în același an, apare *Jour d'Egypte*[4], o culegere de impresii de călătorie la Cairo. Acestor publicații literare li se adaugă conferințe, articole publicate în *La Revue des deux mondes*, *La Revue de Paris*, *Femina*, *Vogue*, *L'Illustration* și *Les Arts à Paris*. Prințesa Bibescu e o personalitate căutată, se bucură de reputația că, la târgurile și saloanele de carte, bate recordul de vânzări. Cozile de cititori în așteptarea unui autograf sunt interminabile.

În interviuri și în public, ea își afirmă independența spunând, cu un anume curaj în contextul epocii: „Cel mai mare coșmar este să depinzi de cineva", „Prima dintre libertăți este libertatea economică, fără de care totul n-ar fi decât sclavagism". E modul ei de a le deschide calea femeilor din clasele avute care, la acea epocă, nu lucrau. Feminismul ei se conjugă la persoana întâi. Martha e o individualistă și o rebelă care nu cheamă nici la revoltă, nici la lupta colectivă. Fiecare să-și traseze drumul său.

Nu spune întru totul adevărul. Desigur, este unul dintre autorii de succes ai anilor 1920, una dintre puținele scriitoare

---

[1]) Princesse Bibesco, *Noblesse de robe*, Grasset, Paris, 1928. [2]) Princesse Bibesco, *La Turquoise*, A l'Enseigne de la porte etroite, Paris, 1928. [3]) Princesse Bibesco, *Quatre Portraits*, Grasset, Paris, 1929. [4]) Princesse Bibesco, *Jour d'Egypte*, Flammarion, Paris, 1929.

ale generației sale care semnează contracte, dar banii câștigați sunt departe de a-i ajunge pentru stilul de viață pe care îl duce, cel al unei femei foarte luxoase, care nu poate renunța la arhitecții și decoratorii personali, la grădinari și la miile de bulbi de flori cumpărate anual, la multele sale rochii și pălării, la coafeze și maseuze, la călătorii, mașini și șoferi, la recepții și la armatele de servitori... Constatând stoic că Martha nu cunoaște diferența între 100 și 100.000 de franci, George plătește facturile și varsă anual în contul soției o sumă frumușică.

*

Succesele îi fac foarte bine. Îi oferă gustul revanșei asupra eșecurilor în dragoste și a îndoielilor din intimitate. Odată cu ele, nostalgia trecutului și regretele unei vieți ajunse la jumătate se îndepărtează și ele.

Dar euforia e de scurtă durată. Marta are o dublă față și, atunci când, în fața oglinzii și în tăcerea singurătății, tristețea și neliniștea îi dau târcoale, ea se remontează, „își încorsetează sufletul“[1] și se ține de cuvânt: să meargă mereu înainte, cu capul sus.

Valentina cea discretă

La 17 ani abia împliniți, Martha a trăit angoasa unei sarcini solitare și a unei nașteri traumatizante, care aproape a omorât-o.

Dezamăgită că a adus pe lume o fiică, Martha e o mamă absentă, aflată adesea în voiaj sau la Paris și mereu acaparată de succesele ei, de ieșiri, invitați, muncă, administrarea caselor... În viața ei și în fotografii, Valentina are un rol de figurație, cu un surâs cam timid și gesturi cam stângace. O soartă tristă, pe care o împarte cu Elaine Greffulhe, fiica lui Elisabeth, regina Parisului monden, sau cu Gazou, fiica

[1]) „A-și încorseta sufletul“ este o expresie a abatelui Mugnier.

lui Colette, căreia i se reproșa că nu avea nimic ieșit din comun. Toate trei sunt fiice unice, care nu hrănesc orgoliile mamelor lor aflate în culmea gloriei și care sunt conștiente de acest lucru. Când e de față, tatăl ei, George, e cel care îi oferă tandrețe. Scrisorile lui de pe front, din Primul Război Mondial, arată cât de profund îi este atașamentul. În fotografii, vedem cum o fetiță în rochie albă și cu canotieră se cuibărește fericită în brațele lui. Fericiți de complicitatea lor, nu sunt niște intelectuali, amândoi râd de lucruri simple, de giumbușlucurile unui câine, de ploaia care îi face ciuciulete, de pofta de mâncare sănătoasă...

Valentina își datorează echilibrul mai ales guvernantei sale englezoaice cu replici directe, Miss Chatfield.

Iar povara nu e întotdeauna ușoară. Adolescenta suferă din cauza părinților ei care se ceartă, află, pe când se afla în același hotel, de sinuciderea mătușii Margareta, care îi era ca o soră mai mare, cu șase ani mai în vârstă decât ea, și, la puțin după, de aceea a bunicii materne, care își târa de ani de zile incurabila dificultate de a trăi.

Alături de mama ei, pe care o admiră, Valentina va auzi complimente ce nu-i vor fi niciodată adresate. În 1924, ea are 21 de ani, nasul și ochii rotunzi, părul creț, e neîngrijită și nu-i plac mondenitățile. Dar Valentina are calități sufletești, nu e geloasă, nu-și critică niciodată mama. Dimpotrivă, îi spune că o iubește. Iar asta o emoționează pe Martha, care o iubește și ea, în felul ei. Cu fiecare zi tot mai mult.

O căsătorie reușită

Căsătoria unei fete de familie bună este marea afacere a mamei ei. Martha e exigentă, considerând că Valentina, care are și pedigri, și avere, este una dintre cele mai bune partide din România. Pretendenții aflați la înălțime sunt puțini. Se adeverește că ginerele ideal e un văr, prințul Dimitrie Ghyka, din ramura moldovenească. În arborele său genealogic sunt amestecați Brâncoveni, Știrbey, Bibești și Lahovary.

Născut în 1904, așadar puțin mai tânăr decât Valentina, Dede, cum îi spun apropiații, este fiul cel mare, ceea ce e un amănunt important, deoarece el va prelua patrimoniul familial. Tinerii se cunosc din copilărie. La Comănești, familia Ghyka i-a cerut arhitectului Albert Galeron să construiască, în 1890, un impozant castel de vacanță. Dotat cu confort modern în parcul de 60 de hectare traversat de un râu, cu cascade, fântâni arteziene, insule de distracție și portocali. Scara monumentală de lemn e celebră pentru magnificele trofee de vânătoare aduse din Africa. Tatăl lui Dimitrie, Nicolae, s-a sinucis în 1921, după falimentul băncii sale. Mama lui e o extravagantă care petrece zile întregi culegând și compunând cântece folclorice românești. Din averea familiei au mai rămas unele rămășițe interesante, mai ales niște mine de cărbuni, puțuri de petrol și câteva clădiri la București și la Paris.

Cele două familii văd această uniune cu ochi buni, iar când Dimitrie își formulează cererea, în vara lui 1925, Martha e foarte satisfăcută. Logodnicii au în comun timiditatea, o anumită stângăcie și tristețile copilăriei. El e slab și înalt de un metru nouăzeci și cinci, iar Valentina e mică de statură. Ea e blândă și răbdătoare, el e absent, trăiește printre visurile lui de ornitolog și astronom, publică articole în *Bulletin de la Societe astronomique de France* și nu e fericit decât în laborator, printre microscoape, telescoape, pensete și specimene.

*

Martha vrea să facă din nunta fiicei ei o zi de glorie. O revanșă asupra anilor negri și a limbilor veninoase românești. Alege data, 24 octombrie, ziua căsătoriei socrilor ei și ziua logodnei sale, și orchestrează fiecare secundă a ceremoniei, care va avea loc la miezul nopții, potrivit ritului ancestral ortodox, într-o bisericuță din munți, înaintea recepției de la Posada.

Fotografia oficială, făcută în salon înainte de plecarea la biserică, e sugestivă. Valentina pare încovoiată de cunună

și, deși mama și fiica pozează la unison, cu trenele încolăcite pe jos, doar Martha se remarcă, în rochia bizantină de catifea grena și mantoul de brocart aurit, cu diamantele care sclipesc spectaculos. Ea e regina, cea care atrage toate privirile. Nu există nici o ranchiună sau gelozie din partea Valentinei, care va avea chiar delicatețea să îi strecoare, în mașina ce le duce la biserică, vorbe de afecțiune și de recunoștință. Martha e emoționată.

Scenariul se dorește feeric și folcloric. Pe tot drumul ce șerpuiește în sus pe munte până la mica biserică, țăranii din cele șaptesprezece sate de pe moșia familiei, îmbrăcați în portul național, poartă torțe în mâini. Potrivit tradiției, Martha e cea care își conduce fiica la altar. Asistența e dintre cele mai selecte: regina Maria a României, regina Sofia a Greciei și regina Maria a Iugoslaviei sunt înconjurate de personalitățile de seamă ale Bucureștiului, nume mari, politicieni, oameni de afaceri, diplomați, care se salută ca între cunoscuți, mulțumiți că se află acolo împreună cu soțiile lor cu diademe și mantouri de zibelină. Patriarhul României oficiază în mijlocul preoților și călugărilor, în fumul de tămâie și al sutelor de lumânări. Lumea își va aminti multă vreme de convoiul de întoarcere, de cele treizeci de limuzine ce șerpuiau pe muntele unde se aprinseseră focuri de sărbătoare, traversând satele luminate de focuri de artificii până la Posada, unde le aștepta baletul servitorilor în livrea, gata să conducă fiecare invitat la locul său de la masa decorată cu garoafe albe și cu candelabre de argint. Când începe balul și tinerii căsătoriți pleacă la Mogoșoaia, oare Martha e îngrijorată pentru fiica ei? Ce i-o fi spus?

Pe 27 iulie 1928, Valentina pune capăt lanțului matriarhal și aduce pe lume un fiu, Ioan-Nicolae. La 42 de ani, Martha descoperă încântarea de a ține în brațe un bebeluș și mândria sporită de faptul că are o descendență masculină. Ea e cea care se ocupă de tot, veghează la odihna tinerei lăuze, alege o doică pentru copil, căreia îi dă dispoziții. Valentina a fost o fiică ștearsă și va fi o mamă ștearsă. Dede,

care și-a făcut datoria conjugală, s-a întors deja la observarea păsărilor. Martha e cea care devine mamă la nașterea nepotului ei.

George sau o anumită fidelitate

Într-o zi din iunie 1924, Martha se internează la Clinica Bizet, pentru o intervenție chirurgicală ginecologică. Are un presentiment. George e alături de ea, nu o părăsește nici o clipă. La două zile după operație, Martha se simte foarte rău. George își dă seama ce se-ntâmplă, e la căpătâiul ei și dă alarma. Diagnosticul e stabilit repede: embolie pulmonară. Ca un soț grijuliu, o ține dreaptă în brațele lui, sprijinită de perne, șapte ore fără a se mișca, pentru a împiedica cheagul de sânge să ajungă la creier. O silește să mănânce, îi curăță piersicile, trage jaluzelele, are grijă de tot, cere să se schimbe florile, refuză vizitele, filtrează apelurile telefonice. Când, în sfârșit, ea se simte mai bine, el e cel care primește defilarea de prieteni, pe jumătate iritat, pe jumătate amuzat. La sfârșitul lui august, George o însoțește în ambulanță la Bagnoles de l'Orne, unde va rămâne până la jumătatea lui octombrie ca s-o reînvețe să meargă; în fiecare zi îi dă brațul, o încurajează. Când se întoarce în România, rupe legătura cu ultima sa metresă și îi scrie în fiecare zi soției convalescente, pe care o numește tandru „Femeia-inteligentă-care-nu-spune-decât-prostii"[1]. Ca un logodnic.

Martha nu va admite prin viu grai, dar suferă din cauza acestei operații care îi ucide orice speranță de a purta o sarcină: „Din cauza mea, istoria se oprește; numele se va stinge"[2]. Riscă să îl piardă pe George.

Și totuși, el îi face cel mai frumos cadou, pe 24 mai 1925, dându-i deplina proprietate asupra Mogoșoaiei, dependințelor

---

[1]) Formulă preferată de George Bibescu în corespondența cu soția lui. [2]) Princesse Bibesco, *La Vie d'une amitie*, ed. cit., vol. 2, p. 173.

acesteia și parcului. Martha devine singura proprietară, singura responsabilă. Cuvintele alese pentru actul de donație o emoționează, sunt cuvintele de recunoștință pe care le aștepta: „Voind să dau o dovadă de afecțiune soției mele, prințesa Martha Bibescu, născută Lahovary, și cunoscând interesul, fervoarea și inteligența cu care ea a început lucrările de reconstrucție a Palatului Mogoșoaia, și convins că va ști să le ducă la bun sfârșit, subsemnatul declar că îi donez, fără nici o rezervă, sus-zisul palat..."[1] E imposibil totuși să nu-ți pui întrebarea: această donație e un cadou făcut din iubire sau în chip de consolare? Asigurarea că, dacă vor divorța, ea nu va pierde Mogoșoaia? În plină criză conjugală, în 1919, Martha îi scrisese lui George într-o scrisoare că nu va divorța, iar cele două motive principale erau fiica lor, Valentina, și Mogoșoaia, „rațiunea mea de a fi", „opera mea și doar a mea"[2], care n-ar putea să aparțină alteia.

*

Soția devotată dă fuga la patul de suferință al soțului ei în februarie 1928. Povestea e de vodevil. Încă o dată. George – nu se știe dacă a încercat să se sinucidă sau a fost victima unui alt bărbat, gelos pe una dintre numeroasele lui amante – e grav rănit. Glonțul i-a trecut prin torace fără a atinge nici un organ vital. Pentru a evita ridicolul, versiunea oficială este un accident produs pe când își curăța arma de vânătoare. Martha e întâmpinată cu flori trimise de George atunci când coboară din Simplon în gara din București. El o așteaptă pocăit în apartamentul său din strada Robert de Flers, pe unde au trecut toate metresele lui și pe care ea îl detestă. George nu se simte bine, se lamentează, cere iertare, plânge după amantă, își plânge de milă, e neliniștit. Martha își trece sub tăcere amorul propriu, joacă rolul de infirmieră devotată și de soție flegmatică. Vor încerca să se regăsească și să uite

[1]) Citat în *La Vie d'une amitie*, ed. cit., vol. 2, p.200. [2]) Bnf; NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către George Bibescu din nov. 1919.

plecând în sudul Franței, apoi la Madrid, unde Antoine Bibescu tocmai fusese numit ambasador al României. La două săptămâni după ce se întorc, George își va reveni plecând să vâneze în Africa.

Să fie soțul Marthei nu era, fără îndoială, lucru ușor. George o spune, soția lui știe să fie la fel de bine și adorabilă, și insuportabilă, e mult mai inteligentă decât el, iar el se simte dat deoparte, mai puțin important decât munca și succesele. Pedepsit pe vecie pentru infidelitățile lui, poarta i-a fost închisă de multă vreme, iar jocul „vacanțelor conjugale", pe care abatele Mugnier îi sfătuiește să îl practice din când în când, e periculos, aventurile fiecăruia dintre ei îi fac să sufere și îi îndepărtează. George, fiul unic, moștenitorul dinastiei, e un etern copil răsfățat care nu rezistă nici unei tentații. Iar acestea sunt numeroase într-un București cu moravuri ușoare; jurnalele memorialiștilor români din epocă sunt edificatoare, prietenii ies des împreună, femeile frumoase, inclusiv cele din înalta societate, nu fac nazuri, amantele trec de la unul la altul... Și George le colecționează, le acoperă de cadouri și le promite adeseori căsătoria...

Încă din timpul logodnei, Martha se miră de umorile schimbătoare ale soțului ei, care alternează energia cu melancolia, tandrețea cu răceala, dar și de atracția irezistibilă pe care o simte față de riscuri și provocări, ca și când ar avea nevoie să treacă pe lângă moarte ca să se simtă viu. Îi admiră curajul fizic, dar se neliniștește de excesele lui subite la volanul bolizilor. Le vorbește prietenilor despre asta, și însăși Anna de Noailles o sfătuiește să se poarte blând și grijuliu cu vărul său. Umbra lui Zoe plutește, amenințătoare.

Ridicarea Mogoșoaiei

Martha revine la Mogoșoaia în iunie 1925, nerăbdătoare și hotărâtă să locuiască în palatul abandonat de aproape două secole. Ea îl va trezi din lungul său somn. Nu se mai mulțumește să locuiască în vila Elchingen.

Îi încredințează supravegherea șantierului nepotului ei, George Matei Cantacuzino, arhitectul venețian Rupolo neputând să facă deplasarea decât de două ori pe an. Cantacuzino e fiul cumnatei ei, Marcela, invizibila familiei Bibescu, cea care purta o pată originară, potrivit canoanelor oficiale ale epocii: era născută în afara căsătoriei, pe când mama ei, Valentine de Caraman-Chimay, era în proces de divorț și în exil. Copilul născut din adulter nu apare nici în scrisorile părinților, nici în fotografii, nici măcar în marea majoritate a genealogiilor oficiale. Situația ei a fost totuși rezolvată cu discreție cu ocazia căsătoriei părinților, iar Marcela, frumoasă și bine înzestrată, a avut un mariaj reușit cu un Cantacuzino, tânăr diplomat care făcea turul capitalelor occidentale.

Când Martha apelează la nepotul ei, acesta are abia 21 de ani, încă nu și-a luat diploma de la Facultatea de Arte Frumoase din Paris, dar e pasionat de arhitectură, desenează și pictează minunat și străbate lumea în lungi călătorii de care nu se mai satură. Martha a prins drag de el, convinsă că a descoperit un talent, și i l-a impus lui Rupolo. E o alegere îndrăzneață și un pariu câștigat. Mogoșoaia, așa cum o putem admira încă și astăzi, îi datorează mult tânărului înzestrat, care, printre alte talente, îl are și pe acela că vorbește românește și că știe să-și țină în mână oamenii.

Sub conducerea lui, o armată de muncitori și de pietrari au refăcut arcadele, au umplut fisurile, au retencuit zidurile de șapte metri înălțime, au remontat coloanele în torsadă, s-au ocupat de podele. La exterior, Cantacuzino a desenat și a construit scara dinspre curte, care duce la balconul de onoare, a pus țigle de culoare ocru pe acoperiș, a dat o înfățișare venețiană șemineurilor. Martha se urcă pe schele, nu-i scapă nimic, dă instrucțiuni precise, discută ore întregi cu nepotul ei, imaginează noi configurații, având mereu o dublă obsesie: jocurile de lumini și perspectivele. La Mogoșoaia, Martha dă frâu liber puterii ei creative, și fiecare centimetru pătrat e văzut ca fiind capodopera ei.

Împreună cu Fortuny, genialul artist, ea reface toate decorațiunile interioare ale palatului. Planul și machetele, depozitate în cutii în timpul războiului, sunt în întregime modificate. Cu un imperativ: să îmbine confortul modern cu respectul față de loc. Martha face alegeri originale, îndrăznește să apeleze la contraste, imaginând ambienturi și stiluri diferite și amestecând peste tot exuberanța barocă cu minimalismul avangardist. S-a hotărât că pardoselile vor fi din marmură de un soi rar sau din mozaic de Murano, că pereții vor fi zugrăviți cu var, sunt redesenate alcovurile și înălțimea plafoanelor, e pus la punct planul electric pentru scenografia iluminației, sunt primite de la atelierele venețiene mii de eșantioane de catifea și de mătase.

Stăpâna locului vrea ca Mogoșoaia să fie după chipul și asemănarea ei: unică.

*

În sfârșit, Martha părăsește vila Elchingen și traversează curtea pentru a se instala în palatul său roz. Suntem în ziua de 1 august 1927. E bolnavă, are febră, se înfofolește într-o haină de blană și e purtată pe brațe fiindcă a refuzat să asculte sfatul medicilor, neliniștiți de bronho-pneumonia care întârzie să se vindece. E urcată la primul etaj, în camera sa tapetată cu mătase galbenă și cu pardoseala de marmură verde, e instalată în patul cu baldachin din lemn venețian și acoperământ de catifea verde cu auriu, în fața șemineului care funcționează pentru prima dată din 1714. E plăcut, boabele de ienupăr și conurile de pin înmiresmează aerul și, sprijinită de pernele brodate, cu o blană așezată peste picioare, visează și contemplă, prin cele trei ferestre înalte, iazul scânteietor înconjurat de sălcii și plopi. Soțul ei și arhitectul Rupolo sunt de față, lângă patul ei, o masă pliantă a fost desfăcută pentru a așeza cina, și toți trei ridică paharele să închine. E o seară importantă în care își împărtășesc victoria. Martha, obosită, dar fericită, gustă din deliciosul sentiment al împlinirii.

Când prințesa Bibescu face onorurile palatului ei e un spectacol. Un ceremonial. Trebuie să ne-o închipuim, asemenea unei dive, urmată de procesiunea invitaților, îmbrăcată în robe lungi, punându-se în valoare cu ajutorul eșarfelor și brățărilor, folosindu-și farmecul inimitabil atunci când vrea să seducă, plimbându-se pe propria-i scenă, în propriu-i decor baroc. Exclamațiile răsună de-a lungul sălilor cu arcade și oamenii abia îndrăznesc să pășească pe mozaicurile aurite și pe marmura prețioasă, printre vaze așezate pe pardoseală, rotunde și plate, în care plutesc flori din grădină. Totul uimește. Spațiile deschise și ușile cu feronerie bizantină, pereții văruiți în alb și acoperiți de stofe cu fir și de brocarturi, ferestrele înalte, cu ogive și ochiuri mici de geam, steagurile cu blazonul familiei atârnate deasupra scărilor și, peste tot, vulturul bicefal, blazonul Sfântului Imperiu și al Brâncovenilor.

Vizitatorii uimiți descoperă că Mogoșoaia celebrează familiile Brâncoveanu, Bibescu și Caraman-Chimay. Palatul roz e un sanctuar al relicvelor și al poveștilor de familie, cărora Martha le e marea preoteasă.

În camera dedicată Brâncovenilor, în mijlocul icoanelor, al narghilelelor și al săbiilor, poate fi admirat portretul lui Constantin Brâncoveanu, fondatorul palatului, martirul de la Constantinopol. În sala de alături, oaspeții sunt invitați să se reculeagă în fața tapiseriei executate de o tânără artistă româncă, reproducând fresca votivă a lui Constantin și a familiei sale de la mănăstirea Hurezi, capodopera stilului brâncovenesc în România.

Urmează apoi salonul Empire, în care sunt expuse portretele lui Émilie Pellapra și al Theresei Tallien, în picioare, alături de bustul său în marmură, dar și suvenirurile de la Napoleon aflate în vitrine, printre fotoliile și comodele de la castelul Ménars. Ceva mai departe, lângă sala de mese, într-un alcov, sub un baldachin cu tapiserii cafenii, poate fi

admirat tronul căptușit cu catifea purpurie, cu modele aurite și coroane, al lui Gheorghe Dimitrie Bibescu, principele domnitor al Valahiei, alături de sceptrul acestuia, de sabia lui și de cele două soții, Zoe și Mariția.

Norocoșii au ocazia să viziteze grădinile, vizită ritmată de opririle pe care le hotărăște gazda, pentru a contempla apariția unui păun sau a unei raze de soare, terasele și arabescurile de gard viu care coboară spre lac, serele imense, grădina de trandafiri, parcul englezesc, grădina de zarzavat, straturile de flori care sunt reînnoite în fiecare anotimp. Își ascunde iritarea cu o ușoară ridicare din sprâncene, însă nimic nu-i scapă, o buruiană, o creangă rebelă, un arbust prost tăiat, iar grădinarul-șef e imediat chemat la ordine. Vizitatorii, care n-au remarcat nimic, sunt apoi invitați să vâslească pe lac, Martha îi îndeamnă să admire reflexia palatului în apă. Punctul ei de observație preferat.

Ceremonialul continuă în salonul oriental, cu perne groase, acoperite cu blănuri și mătase, în jurul unei mese joase de mari dimensiuni, luminată de lămpi așezate în colțuri spre a da o lumină difuză și, din nou, cu flori și petale împrăștiate pe podele. Unii o aseamănă cu o Juliette Recamier bizantină atunci când, pe jumătate alungită pe canapea, începe conversația dinainte pregătită, în funcție de profilul vizitatorilor. Cu o artă pe care o stăpânește la perfecție, cu vorbe meșteșugite, cu inflexiuni măgulitoare în voce, stăpâna casei are grijă ca fiecare invitat să poată străluci (și îi creează ocazia de a străluci). Martha, care își dozează vorbele de spirit și gravitatea pentru a povesti secretele micii și marii istorii, își captivează auditoriul. În serile de vară, se aduc șezlonguri pe terasa dinspre lac, pentru a admira apusul soarelui și a citi poezii.

*

Doar privilegiaților acestei lumi din anii '20 li se deschid porțile palatului. Semnează în cartea de aur: George și Blanche Lloyd, Sixte de Bourbon-Parma, Jerôme Tharaud, pianistul Rubinstein, Violet Trefusis, Louise Weiss, Misia

Sert, Sonia Cahen d'Anvers, Antoine de Saint-Exupery, soții Chambrun, soții Ormesson, soții Londonderry, soții Morand, soții Lebaudy, Paul-Louis Weiller[1], Paul Reynaud, Gilone de Chimay, Lucien Fabre. Diplomații aflați la post la București, precum și jurnaliștii și artiștii, sunt mereu bineveniți. Toată Europa defilează la Mogoșoaia. Dar Martha nu se mulțumește cu rolul de castelană, ci se transformă, neobosită, în ghid turistic, organizează pentru oaspeții săi promenade-circuit în automobilele Packard, cu șoferi în uniformă, descoperindu-le ținutul Izvorului, satele și sărbătorile lui folclorice, monumentele lui Brâncoveanu...

În culise

De parcă ar fi presimțit că timpul i se împuținа, Martha deschide tot mai multe șantiere. Vila Elchingen e demolată și înlocuită cu o construcție cu arcade și colonade, menită să se asorteze arhitectural cu palatul și care va dispune de vreo patruzeci de camere cu săli de baie, pentru invitați, și de un al doilea etaj destinat cazării personalului. Martha a hotărât să restaureze și turnul de la intrare, vechile bucătării și interiorul capelei, cu pereții complet acoperiți de icoane. Tone de moloz și nori de praf invadează curtea principală.

Martha e cuprinsă de un fel de insatisfacție, de o revoltă surdă, îi lipsește liniștea interioară necesară pentru a scrie. Dacă stăpâna casei apare abia la ora prânzului, de altfel aproape întotdeauna cu întârziere, așteptată deja de ceva vreme de oaspeți, e fiindcă a uitat de timp stând aplecată asupra unui manuscris.

Martha poate conta pe oamenii săi credincioși, care o ocrotesc și o venerează. Blanche Caniot, născută în ținutul

[1]) Paul-Louis Weiller, care s-a căsătorit, în 1922, cu o prințesă românсă, Alexandra Ghika, a investit, începând cu 1925, în Compania franco-română de Navigație Aeriană (FRA).

Berry, cu un temperament și o siluetă ferme, e camerista ei; Miss Chatfield, fosta guvernantă a Valentinei, rămasă în serviciul prințesei, căreia îi cunoaște toate secretele, nu ezită niciodată să-și dea cu părerea asupra admiratorilor; blânda Valentina, la rândul ei, veghează discret la bunul mers al casei. Și e și un bărbat care îi e indispensabil, a cărui fidelitate are deja o vechime de 15 ani, Ioan Apolzan, un transilvănean mândru, în vârstă de 70 de ani, care poartă ochelari rotunzi cu rame de aur și îndeplinește funcția de majordom. Vorbește o franceză de modă veche, ceremonioasă. E interlocutorul stăpânei, cel care transmite ordinele către armata de servitori și administrează activitățile cotidiene din casă. Răspunde la telefon, îi așteaptă pe oaspeți la capătul scării în curtea de onoare, închis până la gât în redingota cu nasturi cu blazon și purtând mănuși albe. Anunță în franceză: „Prințesa e servită" și supraveghează desfășurarea protocolară a serviciului. Stinge în fiecare seară lămpile din saloane și trage draperiile grele la ușa masivă de la intrare, după care o încuie cu cheia de două ori. Nimeni și nimic nu-l impresionează; el știe tot.

*

Există însă și oameni pe care palatul roz îi scoate din sărite. Într-o țară tânără și prea puțin atașată de clădirile vechi, șantierul de renovare, complet inedit, e denigrat, rolul său de pionier în domeniul patrimoniului e de neînțeles. Spiritele răutăcioase vorbesc despre mania grandorii, despre sumele considerabile pe care le înghite, își râd de pretențiile istorice, considerate „europeniste", ale stăpânei casei, îi critică intenția de a reabilita dinastia Brâncovenilor. La Curte, castelana de la Mogoșoaia e acuzată că vrea să rivalizeze cu regina și – încă și mai grav – că vrea să insinueze, comemorându-i între zidurile vechi, că strămoșii ei valahi ar fi mai legitimi în fruntea regatului decât ramura de Hohenzollern, instalată în 1866.

Sfârșitul unei prietenii

În pofida reconcilierii din 1922, regina Maria și Martha nu și-au mai refăcut niciodată relația de prietenie de dinainte de război.

Corespondența lor, în franceză și engleză, se găsește la Arhivele Naționale ale României și face lumină asupra complexității relației lor.

Până în 1927, tonul reginei se dorește neutru, dar cel al Marthei e vesel, lejer ca o rubrică de noutăți mondene, atunci când îi descrie viața ei trepidantă, dintr-un bal mascat în altul, de la Paris la Veneția, străbătând aerul și mările în nave private, celebrându-și succesele literare, prietenă cu cele mai strălucite minți ale lumii. În scrisorile ei, Martha vrea și să o distreze pe regină, și să strălucească. Împărțită între dorința de a plăcea și aceea de a-și afirma independența, ba chiar superioritatea. Jocul e subtil, iar prințesa are grijă să-i transmită reginei scrisori de la admiratorii ei francezi, să-i facă un serviciu comandând la Vilmorin plantele ei preferate sau alegându-i lenjeria fină de la Londra, fără a uita nici o clipă să o flateze cu câte un „Ce bine domniți"[1].

E un compliment pe care Martha nu-l crede. Judecata ei e severă. Consideră că regina are gusturi proaste la decorarea palatelor sale sau în felul în care se îmbracă, îi critică lipsa de cultură, veselia zgomotoasă și, mai ales, îi reproșează caracterul influențabil și lipsa de curaj în a o apăra în fața bârfitorilor. Aceștia sunt multi, dacă e să-i dăm dreptate unuia dintre memorialiștii Curții, Constantin Argetoianu: „Martha Bibescu a fost femeia cea mai împroșcată cu veninul invidiei"[2]. E acuzată mai ales că e o ambițioasă și că își renegă rădăcinile românești. Un lucru este clar: Martha n-a

[1]) Arhivele Naționale ale României, fond Casa Regală-Personale-Maria. Complimentul e reluat în toate scrisorile Marthei Bibescu către regina României, 1910–1937. [2]) Constantin Argetoianu, *Memorii: 1932–1934*, vol. 10, Machiavelli, București, 1997, p. 198.

știut să-și apropie înalta societate românească, pe care o numea ironic „lumea bună“ sau „cloaca“ și care, simțindu-se detestată, n-a pierdut nici o ocazie ca să i-o plătească.

O monarhie în dificultate

Curtea României trăiește scene de comedie bulevardieră. Prințul moștenitor Carol fugise din România în timpul războiului, dezertând din armată, pentru a se căsători în 1918, la Odessa, împotriva voinței tatălui său, cu amanta lui, Zizi Lambrino, o româncă. Presa reflectă pe larg evenimentul și monarhia e ridiculizată. Căsătoria nu este recunoscută în România, iar Mircea, fiul născut din această uniune, va purta numele de familie al mamei sale. Totul pare să reintre în normal; spre marea bucurie a părinților, Carol hotărăște să se căsătorească cu prințesa Elena a Greciei, care dă rapid naștere moștenitorului mult așteptat, de sânge regal, botezat Mihai. Dar, foarte repede, Carol se afișează cu o nouă cucerire, voluptuoasa roșcată Magda Lupescu, o burgheză divorțată de origine evreiască. E un scandal oficial, iar regele Ferdinand îi cere fiului său, în decembrie 1925, să renunțe la tron în favoarea fiului său, Mihai, și să se exileze. Sub numele de Caraiman, Carol va călători în condiții de lux în Elveția și apoi la Nisa, însoțit de amanta sa (și de numeroși acoliți) și va pierde sume astronomice la cazinoul din Monaco.

Epuizat, regele Ferdinand află că e bolnav. Cancer de colon în stadiu avansat. De supărare, în mod sigur, se murmură în anturajul său. Vine tot mai des la Mogoșoaia, iar Martha e cea care îl consolează în ultimele lui săptămâni de viață.

Aflată într-un turneu triumfal în Statele Unite, regina Maria e chemată de urgență la căpătâiul regelui, a cărui stare de sănătate se deteriorează brusc. Poate că așa s-a evitat în ultimul moment ce era mai rău, crede Martha, fiindcă Maria,

vrăjită de primirea americanilor, n-a ascultat nici un sfat și pozează pentru mărci de cosmetice, îi trece prin cap să facă un film la Hollywood și se afișează cu dansatoarea lesbiană Loïe Fuller.

Regele moare pe 20 iulie 1927, în brațele reginei, dar Martha i-a fost confidentă până în ultimul minut, și cheamă un preot catolic pentru ultima împărtășanie, respectând promisiunea pe care i-o făcuse că își va da sufletul în religia copilăriei sale. Trupul va fi apoi lăsat în seama protocolului de stat și a ritului ortodox pentru funeraliile oficiale.

O stângăcie?

La sfârșitul lui august 1927, Martha semnează „O victimă regală", text care apare simultan în *L'Illustration*, în Franța, și în *Saturday Evening Post*, în Statele Unite. Regele Ferdinand e prezentat ca un miel cristic sacrificat pe altarul României, sfâșiat între credința sa catolică și religia de stat, între cele două patrii; a fost un om neiubit și neînțeles. Într-un elan de compasiune nemaipomenit, americanii apreciază foarte mult textul, iar în Franța, exigentul critic literar Paul Souday e atât de emoționat, încât îl numește pe Ferdinand, în articolul său din *Le Temps*, „un personaj din Corneille". Articolul e tradus în toate limbile și lumea întreagă îi plânge soarta regelui tragic.

Regina Maria e furioasă. Indignată de acest portret al unui om slab și abandonat. Indignată că ei nu i se aduce nici un omagiu, în calitate de regină și de soție. Indignată că Martha se evidențiază de parcă ea l-ar fi cunoscut cel mai bine pe rege. Maria mai era supărată și fiindcă găsise o scrisoare a lui Ferdinand către Martha în care, lucru rar, o tutuia. Simona Lahovary, doamna de onoare a reginei, o verișoară invidioasă, povestește în memoriile sale ce emoții a stârnit la Curte articolul. Elena Văcărescu iese iar la război, îi scrie o lungă scrisoare reginei, împotriva

„infamiei", o numește pe Martha „mahalagioaică internațională"[1]. Regina Maria e sfătuită să-i închidă definitiv ușa prințesei Bibescu.

*

Antoine Bibescu îi reproșează Marthei lipsa de tact. Ionel Brătianu, prim-ministru de ani de zile și soțul Elizei, denunță fronda și impertinența Marthei. George, mereu gata să apere onoarea soției sale și să se încaiere, detestând „clica de curtezani și de politicieni"[2], o sfătuiește să-și alcătuiască un dosar de apărare cu toate telegramele, scrisorile și articolele de felicitare pe care le-a primit din lumea întreagă pentru „Victima regală" și să-l trimită la Curte.

Iar când *Universul*, un cotidian bucureștean, o acuză pe prințesa Bibescu de crimă de lezmajestate și readuce în atenție acuzațiile de germanofilie, George anunță că îl va provoca la duel pe directorul ziarului.

Incidentul a luat o turnură politică.

Martha se apără. Îi scrie reginei, o asigură de buna-credință a intențiilor sale și de părerile ei de rău: „Mă acuz din toată inima fiindcă v-am produs suferință"[3] și, referindu-se la articolul din *Universul* în care era atacată, îi declară cu curaj: „Doar adevărul rănește. Eu nu sunt rănită, Doamnă!"[4] Într-o altă scrisoare, Martha o pune în gardă pe regină împotriva „acestui monstru numit Vaca"[5], „o scorpie triumfătoare"[6], și îi cere, în numele prieteniei dintre ele, să o apere împotriva calomniilor și a proceselor rău-intenționate.[7] Maria o va considera arogantă. Legătura dintre ele se rupe definitiv.

---

[1]) Extrase din scrisoarea Elenei Văcărescu citată de Simona Lahovary în memoriile ei, *Pagini de jurnal*, vol. 1, Corint, București, 2021, p. 225, 28 aug. 1927. [2]) În scrisorile lui George Bibescu către Martha Bibescu, Biblioteca Națională a României, fond Saint-Georges. [3]) Arhivele Naționale ale României, Fond Casa Regală-Personale-Maria-Corespondență diverși, dosar V/3787/1927, scrisoare în franceză a Marthei către regina Maria, din 5 sept. 1927. [4]) *Ibid.*, scrisoare din 22 nov. 1927. [5]) *Ibid.*, scrisoare din 5 apr. 1926. [6]) *Ibid.* [7]) *Ibid.*, dosar V/3788/1927, scrisoare din 22 nov. 1927.

Domnia Mariei se încheie în mod trist. Dintr-odată, e criticată în presă, i se reproșează că nu a vrut să facă parte din consiliul de regență al nepotului ei, Mihai, devenit rege la 5 ani, nora ei, Elena, o acuză de joc dublu. Ca în teatrul bulevardier, răsturnările de situație se înlănțuie: din exilul său luxos, având nevoie de bani, Carol s-a răzgândit și vrea să revină pe tron. După mai multe peripeții, ajunge la București cu avionul pe 6 iunie 1930. Obține cu ușurință divorțul de Elena, invitată să părăsească țara, precum și abrogarea actului de renunțare la tron. Carol II se autoproclamă rege și îl desemnează pe fiul lui, Mihai, drept prinț moștenitor. Amanta i se va alătura în scurtă vreme. Regele reinstalat e răzbunător, îl obligă pe Barbu Știrbey, amantul regal, să se exileze și îi cere mamei sale să se retragă definitiv din viața publică a țării, în castelul ei de la Bran.

Pentru Bibești, urcarea pe tron a lui Carol II e începutul unei ere fastuoase.

VII

Anii glorioși
(1930–1936)

La apogeu

Carol II are 37 de ani și ambiții de modernitate. Pasionat de aviație, înființează Ordinul Virtutea Aeronautică, cu care îl decorează pe George, în grad de comandor – cel mai înalt grad – „pentru remarcabila sa contribuție la aeronautica românească"[1]. 4 decembrie 1930 e o zi mare pentru prințul aviator, care poartă uniforma nouă-nouță, albă cu epoleți și eșarfă în două culori, auriu și albastru-azur, concepută de însuși regele, mare amator de uniforme, în fața unei tribune de noi oficialități și a tuturor piloților români. Recepția de la Palatul Regal e frumoasă și, în discursul său, regele îi promite un fond financiar pentru dezvoltarea aeronauticii românești. George e fericit, meritele sale sunt în sfârșit recunoscute în România. N-are decât un regret și îl exprimă atunci când toastează: soția lui se află la Paris.

Câteva săptămâni mai târziu are loc la Paris alegerea președintelui Federației Aeronautice Internaționale (FAI), cel care îi va succeda lui Henri de La Vaulx, mort la cârma avionului său. Creată în 1905 de niște pasionați ai cerului, FAI devine rapid o organizație puternică, numără acum aproximativ treizeci de aerocluburi din toată lumea și acționează

[1]) G.P. Sandachi și D. Hadîrcă, *Prințul George Valentin Bibescu*, Vivaldi, București, 2005, p. 166.

pentru dezvoltarea aeronauticii. Să îi fii președinte înseamnă să ocupi un post prestigios ca reprezentare și influență, iar George, care visa la asta de multă vreme, își depune candidatura avându-l drept contracandidat pe Paul Tissandier, celebrul aviator francez, la început favorit. Grație câtorva telefoane date de Martha prietenilor ei britanici Thomson și Sassoon, care au intrare la Ministerul Aerului, și grație jocului de rivalități dintre Marile Puteri, cel care e ales la sfârșitul lui decembrie 1930 e un român. Martha este bucuroasă și mândră. La 55 de ani, iată că George intră în clubul foarte restrâns al personalităților de seamă de pe scena internațională, iar ea e foarte hotărâtă să îl sprijine. Speră, desigur, și că noile lui responsabilități îl vor face să uite de tentațiile feminine.

*

Această aventură din fruntea FAI o vor trăi împreună. Martha e cea care concepe și desenează drapelul Federației, un curcubeu pe fond albastru-azur care unește culorile drapelelor tuturor națiunilor. Ea va pune în cuvinte, în discursurile scrise pentru el, ambițiile lui George: să deschidă noi căi de navigație aeriană, să dezvolte aviația civilă pentru pasageri, să reglementeze aviația comercială și, în sfârșit, să publice primul ghid mondial al rutelor aeriene. Împreună pun la punct mesajul de pace care va puncta fiecare intervenție a noului președinte: cucerirea cerului, care unește oamenii și continentele, deschide o nouă eră a armoniei și a prosperității. Iar când George decide că următoarea conferință internațională a FAI va avea loc în România, Marthei îi revine organizarea festivităților și a recepției inaugurale la Mogoșoaia.

Martha îi este alături la aeroportul Le Bourget, în aprilie 1931, într-o dimineață friguroasă, când pleacă în prima lui călătorie oficială, și e îngrijorată. Ca să o liniștească, George îi trimite în fiecare zi câte o telegramă, dar într-o noapte vine și telefonul de care se temea. O voce de departe o anunță că,

urmare a coliziunii cu un vultur, avionul președintelui s-a prăbușit și a luat foc, nu departe de Benares, în India. Pilotul secund, Radu Beller, a murit în urma rănilor, iar George e la spital în stare gravă, cu arsuri la ambele picioare. Câteva săptămâni mai târziu, în iunie 1931, „pasărea rănită"[1] se reîntoarce la Paris, incapabil să meargă, cu cicatrice purulente, suferind ca un martir, însă cuplul Bibescu nu are timp decât să se urce în Simplon; sunt așteptați la București pentru deschiderea conferinței internaționale a FAI.

La gară, George e celebrat ca un erou. În uniforma de gală a aviatorilor, e condus cu urale până la Aerodromul Băneasa, unde e instalat într-un fotoliu, cu picioarele întinse, în fața unui microfon. Martha, elegantă, îmbrăcată în alb, e alături de el, membrii guvernului și reprezentanții FAI îl ascultă aducându-i un vibrant omagiu lui Beller, căruia îi laudă curajul și îndrăzneala. Apoi, regele Carol II declară deschiderea solemnă a congresului FAI. Chiar dacă Martha apare în fotografii la câțiva pași în spatele soțului ei, reușita acestor zile i se datorează în mare parte. Ea primește fiecare invitat la intrarea în logie, găsește câte un cuvânt potrivit pentru fiecare, vorbește în toate limbile. Ea a organizat dineul de trei sute de persoane, ea a gândit scenografia, focul de artificii, muzica militară, grupurile de țigani și dansurile folclorice. O vedem pozând alături de George pe treptele dinspre malul lacului, alături de o pleiadă de miniștri ai aerului, apoi împreună cu cei treizeci și doi de delegați. Martha îl însoțește pe soțul ei președinte pe tot parcursul celor opt zile ale congresului care se ține la Sinaia, îi scrie cele șapte discursuri și asistă alături de el la interminabilele banchete și la demonstrațiile aeriene.

La finalul congresului, cuplul Bibescu se felicită. Dincolo de fastul acestor zile, negocierile au dat roade. Nu doar că

---

[1]) Așa îl numește Martha pe George după accident, mai ales în scrisorile către abatele Mugnier din aprilie–iulie 1931, *La Vie d'une amitié*, vol. 3, Plon, Paris, 1956.

George a obținut crearea unui consiliu permanent al FAI pe lângă Societatea Națiunilor, dar a reușit să-i convingă pe miniștrii aerului, Jacques-Louis Dumesnil (Franța), lordul Amulree (Anglia) și Italo Balbo (Italia), să se întrunească la Mogoșoaia între 9 și 15 octombrie 1931 pentru a lua în discuție proiectul său preferat, constituirea unei forțe aeriene internaționale de menținere a păcii. Martha joacă cu tact rolul de eminență cenușie a soțului ei, președintele. Epopeea FAI îi apropie și le permite să-și unească talentele.

Ea îi scrie de mai multe ori pe săptămână când el pleacă în călătoriile sale aeriene și nu încetează să-i spună că-l iubește pentru curajul lui, pentru forța voinței sale, pentru inteligența cu care trasează viitorul. Sunt ani în care pasiunea se întoarce, pe cât de sinceră, pe atât de efemeră.

George și onorurile

Din 1924, prințul Bibescu e mare maestru al Marii Loje Naționale a României. Și această funcție e influentă și prestigioasă, mai ales de când Marea Lojă Unită a Angliei a recunoscut-o pe sora ei mai mică românească, în 1930. Ramificațiile și multiplele conexiuni ale francmasoneriei facilitează incontestabil implantarea și acțiunea FAI în lume. Carol II, încurajat, fără îndoială, de amanta lui, Magda Lupescu, care aparține Lojei Feminine a României, și apreciind că Loja lui George Bibescu contribuie la afirmarea internațională a României, se declară într-o primă fază protectorul acesteia. Funcția de mare maestru e departe de a prezenta doar avantaje. George pierde mult timp cu medierea conflictelor interne și a schismelor, ajungând chiar să amenințe de mai multe ori cu demisia. Iar marele maestru devine ținta extremei drepte românești, care e tot mai puternică pe parcursul anilor '30.

Carol II, care dorește să se apropie diplomatic de Italia, își trimite emisarii la Roma pentru a se întâlni cu Mussolini

și cu papa Pius XI. La Sfântul Scaun, regele ortodox, căruia îi plac onorurile și decorațiile, anunță că ar fi încântat să primească titlul de cavaler al Ordinului de Malta. Vaticanul acceptă, adăugând alte trei personalități românești, cu condiția ca acestea să susțină financiar niște spitale. Carol II îl propune pe prințul Bibescu, care va fi astfel decorat cu Marea Cruce de Onoare a Ordinului de Malta. Distincția e foarte populară în epocă în rândul aristocrației internaționale, iar lui George îi face plăcere să se lase portretizat în mare ținută.

Martha nu doar că împărtășește ambițiile soțului ei, dar îl le și încurajează. Are un vis nou, să-l vadă numit ministru al aerului în România.

Un cuplu pe calea aerului

În 1932, George își cumpără, pentru călătoriile în calitate de președinte al FAI, un monoplan solid de fabricație germană, un Junker capabil să zboare cu 260 de kilometri pe oră și să efectueze cursa București–Paris fără escală în nouă ore. Revista americană *Flying Magazine* din aprilie 1933 face o descriere a acestui „iaht al aerului", care poate găzdui 15 persoane, cu interiorul din acaju și cu mochete deschise la culoare, cu cușete suspendate, salon cu fotolii de piele, baie, birou pentru operatorul radio și o infirmerie.

Cuplul Bibescu simbolizează cosmopolitismul anilor '30. Văzându-i zâmbitori la intrarea în avioanele lor, „păsările fabuloase", ea îmbrăcată în taior Chanel, el cu cascheta de aviator, poți ghici jubilația trăirilor intense, a îndrăznelii de a merge mereu tot mai departe, mai sus, mai repede și euforia de a descoperi cel dintâi peisaje și de a gusta senzații inedite. Lumea e a lor.

Niciodată Martha nu va mai călători atât de mult. Insațiabilă, infatigabilă, curajoasă, în pofida accidentelor încă numeroase, și mereu nerăbdătoare să zboare. Ocaziile sunt

numeroase, congresele FAI, înmânarea Cupei Bibescu unui pilot merituos, o recepție sau un sejur la niște prieteni ambasadori, cercetările istorice pentru următoarea sa carte. În 1932, călătorește la Veneția, Paris, Londra, Geneva, Istanbul, Praga și Viena. În 1933, merge la Londra, Barcelona, Veneția, Paris, apoi, în 1934, o regăsim la Cairo, Roma, Londra, Paris, Palermo, Tunis, New York și Washington. Turneul continuă și în 1935, când zboară de la Paris la Veneția, de la Ragusa la Londra, de la Istanbul la Roma, de la Atena la Varșovia. Abatelui Mugnier, cu care se vede mai rar, fiindcă stă mai puțin la Paris, îi scrie despre extazul ei: „Trebuie să te dublezi, să te triplezi, ba chiar să te multiplici de cinci ori“[1].

Cucerirea Americii

Surpriza o încântă.

Ca un star, cu blițuri și cu buchete de flori, e întâmpinată prințesa Bibescu la New York, la coborârea de pe pachebotul *L'Île-de-France*, în noiembrie 1934. Nu face totuși decât să îi însoțească pe eroul timpurilor moderne, Louis Blériot, și pe soțul ei cu ocazia congresului anual al FAI. Cea care trezește entuziasmul e autoarea romanului *Catherine-Paris* și a articolului despre regele Ferdinand. În plină conferință de presă a FAI, Martha, care servește drept traducătoare, e interpelată de un jurnalist: „E foarte rău pentru dumneavoastră că sosiți în America în calitate de soție a soțului dumneavoastră... Ar trebui să divorțați imediat!“ Răspunsul vine prompt, preluat instantaneu de toată presa: „Mă scuzați, dar asta durează de mai bine de douăzeci de ani. Soțul meu și cu mine ne-am căsătorit de foarte tineri și iată că ne-am obișnuit unul cu celălalt“. Ar fi putut adăuga că face cu George o echipă câștigătoare, așa cum nu mai fuseseră niciodată până atunci.

[1]) Scrisoare din 4 sept. 1936, citată în Princesse Bibesco, *La Vie d'une amitie*, ed. cit., vol. 3, p. 291.

După recepția la primăria New Yorkului, în compania elitei din afaceri și finanțe, delegația pleacă cu avionul la Washington. În fața Congresului, George pronunță un foarte aplaudat discurs despre pace și prosperitate. Cuplul Bibescu e primit apoi la Casa Albă, la un ceai cu soții Roosevelt. Franklin și Eleanor sunt încântați să îi cunoască pe verii lui Antoine Bibescu, care fusese ambasador la Washington între 1920 și 1926 și cu care deveniseră prieteni, la fel ca și cu soția lui, Elizabeth Asquith. Martha și George sunt așteptați apoi la Lowell Cabot, la familia Jacques Balsan, la Ogden Mills. Și, la fiecare apariție, jurnaliștii o așteaptă, îi întind microfoanele încercând să o intervieveze; i se propune chiar să facă un turneu de conferințe plătite.

Chiar înainte de a urca înapoi pe pachebot, cei doi iau prânzul la Charles și Anne Lindbergh; cuplul, foarte marcat de arestarea recentă a ucigașului fiului lor[1], îi va inspira Marthei pagini emoționante în *Images d'Epinal.*

Cum să stârnești imaginația

Cu un profesionalism avangardist, prințesa Bibescu știe să-și regizeze viața într-un articol publicat pe două pagini în mai multe numere din *Vogue*. Îmbrăcată într-o tunică albă, ea deschide porțile Mogoșoaiei pentru a lăuda întâlnirea dintre Orient și Occident, pentru a-și afirma iubirea

[1]) Charles Lindberg, născut în 1902, poreclit „Vulturul solitar", a intrat în legendă ca primul pilot care a zburat fără escală de la New York la Paris. În 1932, fiul lui Charles, în vârstă de un an și opt luni, a fost răpit din pătuț, fiind apoi găsit asasinat. A fost una dintre crimele cele mai mediatizate ale secolului XX. Presupusul criminal a fost arestat pe 18 sept. 1934, cu câteva săptămâni înainte de călătoria cuplului Bibescu în Statele Unite. Bruno Hauptmann și-a susținut nevinovăția, dar a fost declarat vinovat în 1935, după un proces răsunător, numit „procesul secolului", și a fost executat tot în 1935. Cuplul Lindberg se va refugia o vreme în Anglia.

față de România și pentru a se proclama cetățeană a lumii, cu cărți traduse în mai multe limbi, cuceritoare a aerului, mereu între două zboruri cu avionul, prietenă intimă cu cei mai importanți oameni ai planetei.

Primește sute de scrisori de la admiratoare de pe întregul glob, toate văzând în ea un exemplu, o femeie stăpână pe destinul ei, care își afirmă libertatea și creativitatea. Prințesa Bibescu are grijă să le răspundă admiratoarelor sale, care îi vor fi cititoarele de mâine.

*

Martha disimulează bine, dar e obosită. După operația complicată din 1924, a mai avut un accident de mașină, în octombrie 1926, pe drumul de la Mogoșoaia la Posada, în Packardul nou-nouț; șoferul a murit pe loc, iar Martha, în stare de șoc, a trebuit să stea în pat săptămâni întregi. La puțină vreme după aceea, o căzătură pe marmura din camera ei a obligat-o din nou să stea în pat. E deseori bolnavă, suferă rând pe rând de flebită, de gripă, de bronșită care se tot repetă, de probleme cu ochii, de reumatism... E uneori văzută sprijinindu-se într-un baston. Trebuie să meargă în fiecare vară la cure termale la Bagnoles de l'Orne. De-acum se duce o luptă între voința sa de fier și corpul care o trădează mult prea des.

Farmecul celor 50 de ani

În *Râsul naiadei*, carte apărută în 1935, prințesa Bibescu, care citează această frază din Misia Sert: „De la 40 de ani, ești responsabilă de fața ta", își proclamă admirația pentru „tinerețea nepieritoare"[1] de tipul Elisabeth Greffulhe sau lady d'Abernon, care au știut, crede ea, toată viața „să-și perfecționeze tinerețea" și să „păstreze ceva din comoara

[1]) Princesse Bibesco, *Le Rire de la Naïade*, Grasset, Paris, 1935, p. 112.

care nu le aparține ființelor obișnuite decât pentru o clipă"[1]. Martha depune multă energie și cheltuiește mulți bani ca să se lupte cu timpul.

O obișnuită a cartierului Saint-Honoré, prințesa Bibescu, primită cu cele mai alese atenții de celebritățile momentului, nu ratează nici un spectacol de modă, ocupă întotdeauna un loc bun și dă dovadă de o uimitoare răbdare în cabina de probă, unde e înțepată cu ace de siguranță în timpul unor ședințe de probă interminabile și decisive. Martha are un cult pentru modernitatea lui Chanel, care eliberează femeia, „brațe, picioare libere, independența, asta obții când cumperi un taior"[2] de pe strada Cambon. Pentru seară, îi plac rochiile de la Madeleine Vionnet și de la Jeanne Lanvin, tăiate fără cusur și care avantajează silueta, adoră feminitatea pălăriilor, mănușilor și eșarfelor de la Jeanne Reboux, blănurile voluptuoase de la Jacques Heim. Să notăm că Martha e una dintre primele femei elegante care poartă la recepții rochii, pantofi și blănuri împrumutate de marile case de modă, încântate de acest tip de publicitate foarte bine țintită.

Fotografiile o dovedesc: stilul ei evoluează, devine mai sofisticat, eșarfele argintii îi acoperă decolteul, bluzele de lamé sau cu mâneci liliac captează lumina, liniile sobre îi alungesc silueta, pălăriile cu voaletă îi dau un aer misterios. Machiajul devine mai accentuat, buzele sunt rujate în „roșu-sărut", tenul e pudrat suplimentar, ochii sunt mai bine marcați cu negru. La 50 de ani, Martha a îmbătrânit, frumusețea îi e inegală, are zile bune, în care face față și știe să impresioneze, și zile rele, în care pare greoaie, parcă neglijată. E perfect lucidă și nemiloasă în jurnal cu ofilirile vârstei, și totuși alege să „nu-și ridice fața", cum se spunea atunci despre primele liftinguri; din lipsă de timp, fără îndoială, pe-atunci era nevoie de lungi săptămâni de cicatrizare, în care stăteai cu fața bandajată ca o mumie, dar și de teama unui eșec, care ar fi fost de nesters.

Viața ei, pe care o trăiește în trombă, e cea mai bună apărare împotriva timpului.

---

[1]) *Ibid.*, p. 113. [2]) *Ibid.*, p 189.

Se văzuseră în iulie la Londra, la un ceai pe terasa Camerei Lorzilor, pe malul Tamisei, aerul era blând, conversația, lipsită de griji; Thomson, ministrul aerului în guvernul laburist al lui Ramsay MacDonald, înnobilat lord Thomson of Cardington, i-a vorbit despre zvonurile care îl dădeau drept viceguvernator al Indiei. Această traiectorie strălucită o depunea la picioarele prințesei. Împreună cu adorația și fidelitatea lui. Fără să ceară nimic în schimb.

Thomson are o pasiune pentru dirijabile. Când R 101 iese din uzinele britanice și devine mândria națională, ministrul aerului decide că zborul lui inaugural îl va duce la New Delhi, la o conferință imperială. În pofida avertismentelor inginerilor, dezamăgiți de primele probe tehnice, și a previziunilor meteo foarte proaste, Thomson orchestrează o decolare cu mare pompă de la Londra, sub blițurile jurnaliștilor. În timp ce-și făcea bagajele, pe 4 octombrie 1930, îi scrie Marthei o telegramă entuziastă: „În sfârșit, pe drum spre India. Stop. Gândurile mele, ca întotdeauna, cu dumneavoastră. Stop. Și talismanul nostru își ia zborul. Stop. Afecțiune și Dumnezeu să vă binecuvânteze. Kit." Talismanul era un covor persan pe care ea i-l dăruise ca să îi poarte noroc.

La ora 2 dimineața, deasupra aeroportului Beauvais, după o primă explozie în aer, dirijabilul se prăbușește peste pădurea Allonne și ia foc într-un incendiu gigantic, în care ard de vii pasagerii și membrii echipajului. Din cauza ploii torențiale și a rafalelor, pompierii au nevoie de ore întregi pentru a stinge incendiul. Presa din lumea întreagă relatează despre catastrofă și își trimite reporterii la fața locului. R 101 e deja numit Titanicul Aerului.

Martha e împreună cu câțiva prieteni la Posada când sună telefonul. E George, care nu vrea ca ea să afle din ziare. Deși, de ceva vreme, pusese o oarecare distanță între ea și fostul amant, e stupefiată. Nu mai doarme, îl plânge pe dispărutul cel drag, își reamintește de vremea complicităților din 1915,

îi recitește scrisorile, pe care le găsește mai frumoase ca oricând, se căiește: „De câte ori l-am făcut să aștepte și ce rușine îmi e acum“[1]; scrie pagini întregi în jurnal, într-un elan de romantism: „E adevăratul tată al fiului pe care nu l-am avut niciodată“[2]. Cuvintele „jale“, „holocaust“, „martir“, rug“ revin în buclă, ca într-un rozariu.

În ciuda consemnului dat de George, Martha citește în fiecare zi detaliile macabre dezvăluite de presă, va fi șocată să afle că victimele au fost găsite cu mâinile încleștate pe mânerele scaunelor, fuseseră, fără îndoială, lucide până în ultima clipă. Oare ultimele gânduri ale lui Kit fuseseră la ea? Oare imaginea ei i-a putut îndulci martiriul? Martha rămâne ore întregi cu privirea lipită de fotografiile reportajelor despre repatrierea trupurilor, alinierea sicrielor pe tarmacul de la Heathrow, omagiul național britanic de la Westminster. Vede în poze resturile fumegânde ale carlingii, întinse pe cuverturi, vagabonzii care caută obiecte și bijuterii ale victimelor. Află că se vând bucăți din cauciucul dirijabilului...

Pe 3 decembrie, Martha se duce acolo să se reculeagă, împreună cu abatele Mugnier. Șoferul îi conduce în pădurea Allonne, drumul e inaccesibil, barat și, în ploaie, în mijlocul agitației și al zgomotului sinistru de ciocane care desfac carcasa, cei doi se roagă. Martha depune un buchet de cincisprezece trandafiri roșii, numărul anilor lor de prietenie tandră. Îi mărturisește confesorului său preferat vreo remușcare? Nimeni nu știe. Dar se va simți mai bine după acest pelerinaj și nu se va mai gândi decât să scrie *Destinul lordului Thomson of Cardington*, care va apărea în 1932 în Franța și în Anglia, cu o prefață semnată de prim-ministrul britanic Ramsay MacDonald și urmat în a doua parte de *Smaranda*[3], romanul scris de Kit, în care ea era eroina. O durere foarte sinceră și foarte publică.

---

[1]) Jurnal, fond privat, 22 oct. 1930. [2]) *Ibid.*, 23 oct. 1930. [3]) Smaranda era prenumele mamei Marthei Bibescu, înainte de a și-l franțuzi în Emma.

PRIETENA MINUNATĂ

Când Martha îi devine prietenă, Sonia Cahen d'Anvers are 60 de ani și e văduva bogatului conte Robert Cahen d'Anvers. Originile sunt evreiești, numele recent, imperiul financiar impunător, iar familia e perfect integrată în rândurile aristocrației franceze. Bunică împlinită, mamă atentă, Sonia administrează cu abnegație castelul de la Champs-sur-Marne, un mic imperiu cu șaizeci de grădinari și vreo treizeci de servitori, care fusese restaurat, cu mulți bani, în stilul secolului al XVIII-lea de soacra ei, faimoasa Louise, cunoscută pentru gustul ei pentru petreceri, nume mari și talente și care fusese multă vreme metresa lui Alfonso XIII al Spaniei. Sonia are o fire discretă, iar ambianța de la Champs s-a schimbat mult după ce a preluat ea stindardul.

Cultivată, muziciană și poliglotă, o admiră pe scriitoare și i-a citit și recitit toate cărțile. Corespondența[1] lor susținută începe în 1930, alternând engleza cu franceza. Martha dă tonul, scrie elegant despre „emoția de a vă revedea", strecoară în plicuri flori de sângele-voinicului, „care sunt acum între dumneavoastră și mine". Sonia îi laudă „strălucita inteligență". Prietenele dejunează între patru ochi, se întâlnesc la băi, la hotelul din Bagnoles, își spun „draga mea". Martha cea radioasă îi oferă rezervatei Sonia o viață intensă prin procură. În schimb, Sonia o asigură de un devotament neclintit. Foarte atentă la formă, desigur, „ați fi un înger...", dar de o manieră foarte precisă, ba chiar imperativă, prințesa Bibescu nu ezită să-și formuleze dorințele. Iar contesa Cahen d'Anvers, obișnuită cu luxul suprem, servită de o armată în livrea, se transformă în secretară; nu

[1]) Voluminoasa corespondență dintre Martha Bibescu și Sonia Cahen d'Anvers se găsește la BnF, în fondul Marthe Bibesco, NAF 28220. Citatele sunt extrase din aceste scrisori.

doar că își petrece după-amiezile în biblioteci, cercetând și luând notițe din cărți, dar lucrează și la traducerea manuscriselor prietenei ei, le corectează, le dactilografiază în triplu exemplar ca să le ducă, potrivit instrucțiunilor, „cât mai repede" editorului.

E vorba de farmecul învăluitor al Marthei, de aplombul ei imperial, sau de talentul său de a-i face pe alții să lucreze pentru ea? Oricât de surprinzător ar putea părea, Sonia se achită de serviciile cele mai neașteptate, prezentate de fiecare dată ca niște misiuni de mare încredere: să aleagă din garderoba ei o rochie și pantofi albi pe care să le expedieze cât mai repede la Londra pentru o recepție, să meargă după un ceas la Cartier, să recupereze un pachet uitat la hotelul Elysee Park sau un cec pierdut, să recruteze un grădinar englez. Martha știe cum să mulțumească cu efuziune.

Sonia va merge de mai multe ori la Mogoșoaia și Posada, unde va petrece lungi sejururi. România îi va aminti de copilăria sa rusească.

Cu timpul va deveni mult mai mult decât o prietenă. Ei i se va confesa Martha, cu toată sinceritatea, în cele mai grele momente din viața sa.

ABATELE CREDINCIOS

Ceea ce îi unește pe abatele monden și pe prințesa românca e pasiunea lor pentru Chateaubriand. În asemenea măsură, încât relația lor în trei e numită „trinitatea unică"[1] – o formulă îndrăzneață pentru un preot. Totul în corespondența lor e o aluzie la François-René, la copilăria lui, la opera, iubirile, călătoriile lui... Împreună vor face pelerinaje la Combourg, la Vallee aux Loups, la castelele Montgraham și de Vore. În septembrie 1927, la Londra, vor rătăci ore întregi prin ploaie pe urmele eroului lor. Iar când îi descrie abatelui călătoriile cu avionul, Martha se entuziasmează: „Vă mărturisesc că mi-am întărit inima cu grația de a trăi

[1]) Princesse Bibesco, *La Vie d'une amitie*, ed. cit., vol. 1, p. 284.

lucrul la care René visase; căci călătoresc într-adevăr așa cum el visa să călătorească, pe calea aerului..."[1]

În 1933, abatele Mugnier și-a pierdut vederea. Are 80 de ani și viața lui se îngustează, în vreme ce a Marthei se amplifică. Întâlnirile se răresc, însă scrisorile devin săptămânale, însoțite întotdeauna de o floare. Iar prietenia câștigă în profunzime; el devine „bunul meu unchi", iar ea, „nepoata de-a doua" (prima este Rosita de Castries, plină de atenții față de abate, pe care îl găzduiește luni întregi la Calaoutça, vila ei de la Biarritz). Pe „fiica lui Icarus", abatele o întreabă mereu: „Dragă prințesă, unde sunteți? Pe pământ, pe mare, în aer, în Occident, în Orient?"[2], uneori regretă că ea e „mereu plecată"[3] și se îngrijorează la primul ei zbor București–Paris.[4] Ea își povestește voiajele „pe spatele himerei"[5], „cu aripi, cu condeiul"[6], în hidroavion, în micul monomotor al lui George; îi scrie pe genunchi „în zbor"[7] [*sic*!], îi descrie ceea ce o fascinează: „Nu vă puteți imagina frumusețea primului nor, de un alb ca zăpada, trecând între mare și avion, ca eșarfa unei zeițe, ca aripa umflată de vânt a unei berze care pleacă solitară"[8]. Prin intermediul ei, abatele Mugnier ajunge în ceruri înainte de vreme.

Iar când ea se află la Paris, merg împreună la reuniunile mondene, un cuplu neobișnuit care își dă brațul, el în sutana sa pătată, ea mereu impecabilă, în zibelină și cu voalete negre. Le place și să se întâlnească pe strada Méchain, în fața unei supe simple, „pâinea lor"[9] sau în cerc restrâns la ea acasă. Când abatele o flatează povestindu-i mondenitățile sale pariziene: „Am vorbit despre dumneavoastră, din nou, întotdeauna"[10], „ați fost canonizată"[11]; o face pentru a o încuraja ca scriitoare. De la începutul prieteniei lor, o susține

---

[1]) *Ibid.*, vol. 3, p. 63. [2]) *Ibid.*, p. 156. [3]) *Ibid.*, p. 75. [4]) E vorba despre un zbor inaugural, pe 15 iun. 1933. [5]) *Ibid.*, p. 165. [6]) *Ibid.*, p. 291. [7]) *Ibid.* [8]) Princesse Bibesco, *La Vie d'une amitié*, ed. cit., vol. 3, p. 64. [9]) Așa numesc între ei masa frugală în cerc restrâns. [10]) Formulă des folosită la sfârșitul scrisorilor abatelui Mugnier către Martha Bibescu. [11]) *Ibid.*

cu ardoare și consecvență, o asigură fără încetare: scrisul e vocația ei pe pământ.

Abatele e cel care îi anunță, pe 1 mai 1933, moartea Annei de Noailles. El îi dăduse, cu o seară înainte, ultima împărtășanie în camera tapisată cu plută în care bolnava, tot mai slăbită de la o zi la alta, murmura „a muri de la sine“[1]. Pentru Martha, e sfârșitul unei lungi întâlniri ratate, și îi mărturisește abatelui: „Am suferit pentru îndoielile pe care le încerca periodic în ce privea sentimentele mele față de ea“[2].

Lumea mondenă și critica literară nu încetaseră să le compare, să le opună, să colporteze bârfe acide și despre una, și despre cealaltă. La debutul ei parizian, Martha n-a fost întotdeauna prudentă, iar Anna știuse să fie feroce. Între cele două prințese-verișoare romance cu temperamente de foc și sensibilități exacerbate, cel care încercase să mențină o legătură permanentă fusese abatele Mugnier. Un adevărat sacerdot.

E imposibil să trecem sub tăcere ce scrie abatele despre Martha în jurnalul lui: „Îi lipsesc într-adevăr ironia fină și discreția“[3], „Există lumină, spirit, farmec la Martha, însă lipsește euforia“[4]. Cei ce te iubesc te critică cel mai aspru? Abatele reflectă opinia celor enervați de personajul pe care îl interpretează prințesa Bibescu, de originalitatea și extravaganțele ei care par uneori studiate, subliniate... Să fi fost prea mult în raport cu canoanele stilului parizian? În schimb, nici o rezervă nu e exprimată în scrierile „nepoatei de-a doua“ față de „dragul unchi“. Doar regretul că nu l-a convins niciodată să descopere Mogoșoaia, „împărăția broaștelor“ pe care i-o descrie adesea în scrisori. Trebuie să-i recunoaștem Marthei o calitate esențială: niciodată, nici în corespondență,

---

[1]) Frederic Martinez, *Anna de Noailles*, Gallimard, colecția „Folio Biographies“, Paris, 2018, p. 322. [2]) Princesse Bibesco, *La Vie d'une amitie*, ed. cit., vol. 3, p. 117. [3]) *Journal de l'abbe Mugnier*, ed. cit., p. 444. [4]) *Ibid.*, p. 507.

nici în jurnal, nu-și vorbește de rău prietenii. Când nutrește prietenie și acordă încrederea ei, e necondiționată.

Iar abatele e unul dintre bărbații care au contat cel mai mult în viața ei.

PATIMILE DUPĂ CLAUDEL

Au fost prezentați unul altuia la o cină la Philippe Berthelot.[1] La 56 de ani, omul de geniu, solid și cu mustăcioară, cu ochii pătrunzători în spatele ochelarilor cu rame de aur, e impozant, în stare să îi răspundă fără milă unei vecine de masă care, de emoție, bâlbâie complimente stângace despre opera lui: „Dacă binevoiți, la acest dineu nu vom vorbi despre asta"[2]. Cu Martha, întâlnirea e fericită. Paul o invită să stea de vorbă separat, într-un colț al salonului, i-a plăcut *Izvor*, o întreabă despre vampirismul din zona rurală românească, e încântat de convertirea ei la catolicism. Între ei e o distanță de douăzeci de ani, iar Claudel nu e insensibil la farmecele prințesei, care știe atât de bine să-și exprime pasiunea pentru *Îngerul a vestit pe Maria*, al cărei text îl știe pe dinafară. E evident că vorbesc aceeași limbă.

Vor avea o corespondență regulată, Claudel e la acel moment ambasador la Washington[3], va fi numit curând la Bruxelles[4] și, când se regăsesc la Paris, e o prietenie care se leagă de-a lungul promenadelor prin Île Saint-Louis, Tuileries, la Bagatelle și la Luvru, pentru a admira *Dantelăreasa* lui Vermeer, cea care îi place lui cel mai mult. Marthei, Claudel îi mărturisește visurile lui de a se călugări, pasiunea pentru Rimbaud și pentru poezia japoneză. Amintirile din carieră și impresiile despre lume, pasiunea la prima vedere pentru castelul de Brangues. Dar și decepțiile, cronicile negative la *Pantoful de satin*, eșecul la Academia Franceză.

---

[1]) Philippe Berthelot era secretar general al Quai d'Orsay. [2]) Princesse Bibesco, *Echanges avec Paul Claudel: Correspondance inedite*, Mercure de France, Paris, 1972, p. 12. [3]) 1928–1933. [4]) 1933–1936.

La apariția fiecăreia dintre cărțile Marthei, el îi trimite scrisori lungi, adesea laudative, dar nu și pentru marele ei succes – *Catherine-Paris*, „mi-a plăcut mai puțin decât celelalte, e mai puțin din spiritul dumneavoastră“[1] –, ceea ce nu-l va împiedica, în calitate de ambasador la Washington, să o difuzeze cu o recomandare către bibliotecile americane și către Alliance Française. Tonul e adesea jucăuș: „Vă veți întoarce la Moncochon[2]?“, alteori laudativ: „Lumea nu știe niciodată cu exactitate unde vă aflați, și asta face parte din farmecul dumneavoastră“[3].

Îi place acea Martha misterioasă...

Și Paul Claudel joacă, așa cum făcuse Joseph Reinach, dispărut în 1921, rolul tatălui. El îi scrie că îi citește scrisorile cu tandrețe și încântare, o învață că poți fi fericit îmbătrânind și intervine pe lângă ministrul afacerilor externe pentru a-i fi decernată Legiunea de Onoare.

Afecțiunea care îl leagă pe marele bărbat de prințesă acționează ca un elixir al tinereții, un stimulent intelectual, o glorificare reciprocă. Le face bine. Scrisorile vorbesc despre jubilația intimității dintre ei. Sunt puține cele care au îndrăznit să-i scrie lui cu această impertinență: „Paul Claudel se iubește Imens pe sine, Detestându-se în același timp, Așa cum trebuie să facă un bun creștin“[4]. Puține sunt cele care au primit de la Paul Claudel o astfel de declarație: „Din prima zi în care v-am întâlnit am simțit că vă iubeam și că poate și dumneavoastră aveați acest sentiment de a nu fi doar privită, ci și respirată“[5].

---

[1]) Princesse Bibesco, *Echanges avec Paul Claudel*, ed. cit., p. 117. [2]) *Ibid.*, p. 55. [*Moncochon*, „porcul meu“, denumire glumeață pentru Mogoșoaia – n. red.] [3]) *Ibid.*, p. 75. [4]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, Marthe Bibesco, „A mon ami, Paul Claudel, Impromptu impertinent“ (1929). [5]) Princesse Bibesco, *Echanges avec Paul Claudel*, ed. cit., p. 117.

Martha își dorește acest lucru și a declarat și public: asemenea celorlalte două celebrități române de la Paris, Anna de Noailles și Elena Văcărescu, vrea și ea să fie decorată cu Legiunea de Onoare. O scrisoare semnată de vreo douăzeci de scriitori și artiști, prieteni de-ai ei, de la Jules Cambon la Édouard Vuillard, trecând prin frații Tharaud, André Therive, Daniel Halevy, îi ceruseră ministrului instrucțiunii publice „Crucea de Cavaler al Legiunii de Onoare pentru prințesa Bibescu, a cărei operă literară contribuie la iradierea culturală a Franței"[1].

Nimic nu se va întâmpla însă conform previziunilor. În același moment în care începe să circule zvonul că prințesa Bibescu va fi curând decorată, săptămânalul *Le Carrefour*[2] o acuză de germanofilie, că a primit ofițeri francezi la Mogoșoaia și că a găsit refugiu în Austria în timpul războiului. Drept dovadă, e publicată o fotografie în care se afirmă că e vorba despre Martha pozând la Mogoșoaia în compania mareșalului von Mackensen în 1917. Ziarele românești, printre care și acela cu cel mai mare tiraj, *Dimineața*, preiau acuzațiile și fotografia.

Fiecare dintre membrii Consiliului Legiunii de Onoare va primi un exemplar al fotografiei defăimătoare, un fals pe care cea în cauză îl denunță cu vehemență.

E o lovitură grea, dată – așa cum Martha află repede – de Elena Văcărescu, care îl amenință pe Marele Cancelar că își va înapoia medalia dacă prințesa Bibescu e decorată și care răspândește peste tot acuzațiile despre trecutul acesteia. Pentru ca deranjul să fie și mai mare, Élisabeth de Gramont, ducesa roșie, tocmai și-a publicat amintirile din război, din care câteva pagini, cele care o incriminează pe Martha, sunt foarte citite în saloane.

---

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, dosar de apărare 1931–1932. [2]) *Le Carrefour*, 24 oct. 1931.

Martha la vârsta de șapte ani. Dincolo de aparența de fetiță cuminte, se ghicește temperamentul aprig al unui copil precoce și răzvrătit, marcat de moartea fratelui mai mic și de indiferența mamei. © *Colecție particulară (dreapta)*

Martha Lahovary la 16 ani, în veșmânt de mireasă bizantină, purtând faimoasele bijuterii cu smaralde ale soacrei sale. Peste câteva ore va deveni prințesa Bibescu. © *Colecție particulară (stânga jos)*

George Bibescu este tânăr, chipeș, bogat și are farmecul celor ambițioși. Cei doi se căsătoresc din dragoste. © *Colecție particulară (dreapta jos)*

Seratele costumate ale prințesei Bibescu. Petrecerile de la Posada sunt apreciate de lumea bună. Tânăra e o gazdă grijulie și pricepută. În fotografie, joacă rolul Mariei Antoaneta, alături de George, pe post de admirator languros. © *Arhivele Naționale ale României*

Martha în anul 1910, în castelul de la Posada. Pozează întinsă pe blănuri, într-o atitudine îndrăzneață, ca o sfidare sau un avertisment la adresa soțului indiscret.
© *Arhivele Naționale ale României*

Perioada complicităților cu principesa Maria, viitoarea regină a României. Tinerele citesc versuri, se preocupă de aranjamentele florale, își râd de caraghioșii de la curte, se destăinuie una alteia și își făgăduiesc prietenie veșnică. Dar va fi de scurtă durată... © *Arhivele Naționale ale României*

Martha la Posada, fotografiată de cumnata ei, Nadeja Știrbey. Poartă costum de Șeherazadă, alături de slujnicele cu turban și de fiica sa, Valentina. Martha se poza în diverse scene studiate din dorința de a se amuza, dar și ca o formă de afirmare de sine. © *Arhivele Naționale ale României*

La 17 ani abia împliniți, Martha o naște pe fiica ei, Valentina. E o mamă absentă, mereu plecată și absorbită de propriul succes, dar copila, dulce și discretă, o admiră și nu-i va purta pică. Legăturile de profundă afecțiune se vor crea în timp, pe măsură ce trec prin încercări împreună. © *Arhivele Naționale ale României*

Martha în tunică albă, pozând în logia palatului Mogoșoaia, pe care l-a dorit unic și pe care l-a restaurat cu pasiune vreme de douăzeci și cinci de ani; aici a primit întreaga Europă în cadrul unor serbări somptuoase. © *Arhivele Naționale ale României*

Valentina Bibescu se căsătorește cu Dimitrie Ghyka la 24 octombrie 1925. Ceremonia grandioasă este pusă la punct cu minuțiozitate de către Martha, care devine regina zilei. Valentina nu-i poartă pică nicidecum mamei sale, chiar dimpotrivă, îi mărturisește neîncetat dragostea. © *Arhiva familiei Ghika*

În decembrie 1941, Martha, văduvă de două luni, se fotografiază alături de nepotul George, cel de-al doilea fiu al Valentinei, adoptat de către bunicul Bibescu. Martha adoră copilul, prințul care să-i moștenească numele și domeniul de la Mogoșoaia. Destinul va hotărî însă altfel.
© *Arhiva familiei Ghika*

*

Ceea ce atrage atenția în această poveste este îndârjirea cu care se apără acuzata. Ea adaugă piese suplimentare la dosarul de apărare pe care și-l constituise în 1919 împreună cu Joseph Reinach și obține ajutorul fratelui acestuia, Salomon Reinach, președinte al Academiei de Arte Frumoase. Strategia ei constă în a răspunde fiecărei acuzații folosindu-se de mărturiile favorabile ale unor ofițeri îngrijiți în Spitalul 118, a chirurgului Nasta sau a măicuțelor din ordinul Saint-Vincent-de-Paul, și sprijinindu-se pe fapte precise și pe documente administrative. Acest dosar, care poate fi consultat la Biblioteca Națională a Franței, e trimis de Martha redactorilor-șefi ai ziarelor care au calomniat-o, ministrului instrucțiunii publice și oficialilor Legiunii de Onoare.

Antoine Bibescu, care, până atunci, se ținuse deoparte, pune de această dată mâna pe stilou și îi scrie prietenului Léon Blum, președintele Partidului Socialist, exprimându-și indignarea față de „cabala condusă de ani de zile de Elena Văcărescu"[1] împotriva verișoarei sale. Antoine reamintește că Crucea Roșie îi apreciase conduita ca fiind perfectă și pledează pentru o viguroasă intervenție a lui Blum pe lângă Joseph Paul-Boncour, nou-alesul prim-ministru socialist. Panglica roșie i-ar spăla onoarea verișoarei lui, prințesa Bibescu.

*

Trebuie să recunoaștem că Elena Văcărescu e o adversară cu greutate. Delegată permanentă a României la Societatea Națiunilor de la Geneva, ea a creat organizația precursoare a UNESCO, un organism menit să apere arta și tradițiile popoarelor. A devenit foarte apropiată de anumiți politicieni de prim-plan precum Édouard Herriot, Raymond Poincaré și Aristide Briand; acesta din urmă, ministru al afacerilor

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare a lui Antoine Bibescu către Leon Blum, datată 29 dec. 1932.

externe, i-a conferit titlul de Cavaler al artelor și literelor și a decorat-o cu Legiunea de Onoare.

Dacă am limita această ură la o rivalitate între femei, ne-am înșela. „Truitonne“*, cum o numea răzbunătoarea Martha, e o naționalistă înverșunată, în vreme ce Martha însăși se definește ca „o transeuropeană“. Temperamentele și convingerile lor sunt diametral opuse.

*

Martha mai are o altă rivală, grecoaică de origine și bogată moștenitoare româncă, prințesă potrivit titlului primit la prima sa căsătorie: e vorba de Elena Suțu, soția lui Paul Morand, care, în ianuarie 1933, semnează un articol în *Candide*, atacându-l de această dată pe „prințul Bibescu care a făcut războiul ca automobilist“ și afirmând că fratele ei a fost eroul care a dat foc câmpurilor petrolifere de la Ploiești în decembrie 1916. Era vorba de o pură elucubrație, demontată cu ușurință de George, cu dovezi, arătând ordinul său de misiune militară, mărturiile camarazilor care luaseră parte la operațiune și decorațiile militare englezești și românești primite pentru curaj și pentru că salvase un ofițer britanic din incendiu. Elena, care n-are reputația unei femei cu inima mare, o detestă pe Martha și nu va renunța la versiunea sa. Aversiunea dintre cuplul Bibescu și cuplul Morand va persista, lumea mondenă va evita de acum încolo să îi invite împreună.

*

În cele din urmă, *Le Carrefour* publică apărarea prințesei Bibescu și laudă *Cruciadă pentru anemonă*[1], care tocmai apăruse, „o foarte frumoasă carte și pe alocuri foarte emoționantă, care, alături de *Catherine-Paris* și de *Papagalul verde*, reprezintă pentru marea doamnă româncă pașaportul

*) Personaj feminin din basmul franțuzesc *Pasărea albastră*, prințesa urâtă căreia Prințul Fermecat i-o preferă pe frumoasa Florine (n. tr.).

[1]) Publicată la Plon, în 1931.

de naturalizare în Republica literelor franceze".[1] În chip de scuze sincere...

Martha se apărase bine, dar va mai aștepta ani întregi înainte de a primi decorația cu panglică roșie.

O baladă englezească cu Ramsay MacDonald

Abia numit ministru al aerului, Thomson era cel care le făcuse prezentările. Întrevederea fusese scurtă. Lucru rar, prințesa Bibescu fusese aproape intimidată, impresionată de prim-ministrul laburist, om din popor care se revoltase împotriva destinului său, care venise la Londra, electrizase mulțimile cerând impozitarea marilor averi, cucerise guvernarea. Ceea ce i-a apropiat a fost moartea tragică a lui Kit. Ramsay e sensibil la proiectul de biografie pe care Martha vrea să i-o consacre prietenului martir și vrea s-o ajute, schimbă multe scrisori între ei, o invită cu regularitate pe Downing Street nr. 10, o însoțește pe jos la Ritz, o invită în weekenduri la Chequers, discută ore întregi în fața focului și în timpul lungilor plimbări pe câmp. Despre Thomson, bineînțeles, dar și despre mersul lumii, care îi neliniștește, despre criza economică ce face ravagii, despre războiul ce pare iminent. Prim-ministrul laburist e văduv, iar cea care administrează gospodăria e fiica sa, Ishbel. Familia MacDonald nu înoată în bani, mesele sunt frugale, nu se încălzește niciodată prea mult în casă, iar serile se petrec lângă șemineu, la lumina lumânărilor, cu Ramsay în papuci, cu Ishbel și Martha tricotând. O viață austeră.

În jurnalul ei, Martha descrie aceste întâlniri cu MacDonald ca pe o adevărată idilă, atribuindu-și rolul de ultimă și secretă iubire a marelui bărbat britanic. Povestește despre un sărut cast, despre confidențe amoroase. Ce a sedus-o atât de mult? Întâlnirea a priori imposibilă a unui

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, ian. 1932.

bărbat din popor cu o prințesă, irezistibila tentație de a juca rolul muzei politice și, desigur, fascinația ei tot mai puternică pentru Marea Britanie. Pasiunea e cerebrală.

Leul tribunelor e obosit. Izolat în sânul Partidului Laburist, părăsește puterea în 1935, la 69 de ani, și moare doi ani mai târziu, când i se face rău într-o croazieră. Antoine Bibescu e cel care îi aduce vestea Marthei, când vine să ia prânzul la Mogoșoaia. Pe masa din cabina lui se va găsi o scrisoare pe care i-o scria, pe care ea o va păstra ca pe un bun prețios și o va boteza „scrisoarea mea întreruptă". Ziarele nu vorbesc decât despre neașteptata dispariție, iar ea scrie: „În fiecare dimineață, trăgând perdelele, Blanche îmi aduce moartea lui MacDonald". L-a „iubit-admirat" pentru inteligența și pentru parcursul lui excepțional. În panteonul ei amoros, are un loc special.

Prietenul Philip Sassoon

În 1930, Editura Grasset publică traducerea franceză a *Celei de-a treia căi* a lui Philip Sassoon, care spune povestea căii aeriene dintre Anglia și India. Autorul a rugat-o pe Martha să-i scrie o prefață, pe care ea o aduce simpatic din condei sub forma unei scrisori-compliment unde laudă „acest amestec de basm, de latitudine și de longitudine în stilul lui Jules Verne". Pentru a-i mulțumi, Sassoon îi oferă o diademă de smaralde, cadou de la Napoleon pentru Maria Walewska.

Sassoon e un personaj al înaltei societăți britanice interbelice. Mama lui e o Rothschild din ramura franceză, tatăl a făcut avere din comerțul în Indii și a fost înnobilat cu titlul de baron de către prietenul lui, prințul de Wales. Philip, care trecuse pe la Eton și Oxford, devine la 22 de ani deputat conservator. Estet, original și pasionat de arhitectură, construiește în 1912, în Kent, castelul Lympne. Totul e extravagant la acest castel. Saloanele cu paravane inspirate din Baletele Ruse, pereții tapisați cu lapislazuli, bogăția de

verde și auriu, aripile sculptate în lemnul mobilelor, frizele cu tineri efebi goi, fântânile interioare și scările monumentale. Machiat și epilat, elegant și mlădios, își întâmpină prietenii din lumea întreagă în acest decor de operetă, întotdeauna generos și primitor, punându-le la dispoziție avionul său privat pentru a face naveta de la Londra. Când se retrage în apartamentele lui, se bârfește că e așteptat acolo de tineri aviatori.

Pasiunea lui Philip Sassoon e aviația. Își cumpără primul avion în 1919 și e subsecretar de stat la Ministerul Aerului în anii 1924–1929 și 1931–1937, post din care accelerează dezvoltarea transportului aerian civil. Cuplul Bibescu sunt de-ai casei la Lympne; pe aleile parcului, George, în calitate de președinte al FAI, își avertizează gazda că aviația germană e pe punctul de a deveni cea mai mare putere aeriană a lumii și că Marea Britanie ar trebui să-și întărească apărarea aeriană de coastă.

În cursul acestor faimoase weekenduri la Lympne, reputate pentru calitatea invitaților, pentru excentricitatea serbărilor și a grădinilor castelului, cuplul Bibescu face cunoștință cu lumea bună britanică, un amestec de politicieni, oameni de afaceri și aristocrați, într-un cerc închis tipic englezesc. Printre miliardari, lorzi și ducese, îi întâlnesc pe prințul de Wales și pe Wallis Simpson, cuplul pe care Sassoon îl susține în momentul abdicării din 1936, dar și pe Winston Churchill, pe care Martha îl îmblânzește în cursul unor lungi promenade pe faleză. Se mai află acolo Antoine și Elizabeth Bibescu, dar și francezi, industriași bogați și pasionați de aviație precum Paul-Louis Weiller, Michel Wibault, Jean Prouvost sau sportivi ca Jean Borotra. O societate cosmopolită care se dorește modernă, liberă și neîngrădită.

Philip Sassoon moare în 1939, lăsându-și prietenii orfani. Cu el dispare o întreagă pagină de extravaganță, de nerăbdare și dezabuzare, atât de caracteristică anilor '30.

Între două insule

În 1935, Martha se mută într-o reședință privată pe care Antoine Bibescu o cumpără și o amenajează în Île Saint-Louis, pe Quai de Bourbon, nr. 45. Ea se îndrăgostește imediat de acest apartament aflat la etajul al doilea și de salonul lui cu ferestre înalte, care dau către Notre-Dame și către Sena, ale cărei reflexe argintii dansează pe tavane. Îl va numi „Felinarul" ei.

Îi este imposibil să rămână pe loc multă vreme și, în anii '30, Martha își anunță des prietenii: „Schimb insula", ceea ce înseamnă că pleacă din Île Saint-Louis în Anglia, făcând neîncetate drumuri dus-întors cu avionul.

Anglia, „cealaltă mare civilizație" pe lângă Franța, a intrat în viața ei. Istoria, arhitectura și literatura acesteia îi plac la nebunie; monarhia constituțională și Imperiul Britanic o fascinează. După plecarea lui Ramsay MacDonald, ea rămâne o obișnuită pe Downing Street nr. 10 și la Chequers, ca invitată a noului prim-ministru, Neville Chamberlain, căruia îi place să stea de vorbă cu ea; pentru a-și anunța sosirea, îi scrie mici bilețele simpatice Annei Chamberlain, care e sora prietenei sale Mary Palairet, soția ambasadorului britanic care a funcționat vreme de mulți ani la București. „Lumea e mică", iar la Londra, lumea e un club.

Când nu se cazează la Ritz, poate conta pe ospitalitatea lui Philip Sassoon, care îi pune la dispoziție o cameră în reședința lui particulară; casa dă către Park Lane și e un veritabil muzeu, mobilat exclusiv în cel mai pur stil al secolului al XVIII-lea francez. Agenda ei e încărcată: ia masa cu Winston Churchill, Anthony Eden, David Lloyd George și lordul Lloyd, asistă la ședințele Camerei Comunelor, ia cina la masa foarte snobului cuplu Londonderry, ia un ceai foarte ceremonios la ducele de Connaught, penultimul fiu al reginei Victoria și mare maestru al Marii Loje Unite a Angliei. Prințesa Bibescu participă la toate petrecerile, mai ales la cele două mecena și rivale, lady Colefax și lady Cunard,

leagă o prietenie sinceră cu sora lui Philip Sassoon, lady Cholmondeley, câștigă încrederea lui lady Randolf Churchill, mama lui Winston, e o obișnuită a salonului exuberantei lady Desborough, Ettie pentru apropiați. Nu uită niciodată să viziteze familia Asquith, toate generațiile, în rolul de verișoară prin alianță. Lordul d'Abernon îi devine un prieten credincios, amândoi iubesc Grecia și se regăsesc la British Museum în fața frizei Partenonului. Martha se poate mândri că a fost invitată la Buckingham să ia ceaiul cu regele și regina, precum și la faimoasa garden-party de la sfârșitul lui iulie.

Ține mult la prietenii ei britanici fiindcă o primesc împreună cu Ben, pisica ei de angora albastră care stă permanent pe genunchii stăpânei, mirându-se de frumusețea ei rasată, fiindcă îl au drept oaspete în pensiune în Anglia pe nepotul ei, Ioan-Nicolae (mai apoi John-Nicholas), în timpul vacanțelor școlare, și pentru că vin în număr mare la Posada și Mogoșoaia, unde, consideră ea, înțeleg mai bine decât francezii frumusețea insolită a palatului ei roz și farmecul „Daciei felix". Fără îndoială, ei apreciază mai mult și originalitatea și fanteziile personajului Martha. Mai e și un alt aspect care nu trebuie ignorat, anume că britanicii ignoră sau se prefac că ignoră calomniile care o urmăresc la București și la Paris...

Există lucruri mai importante. Îngrijorată de pericolele care cresc în Europa și de vulnerabilitatea țării ei, Martha își folosește influența pentru a atrage atenția asupra pericolelor imperialismului nazist asupra Balcanilor. Obiectivul călătoriilor sale este acela de a face cunoscută România, atuurile geografice ale acesteia, resursele naturale, modernizarea accelerată, pentru a o lega de Regatul Unit.

Scriitoarea își declară în felul său iubirea față de Anglia. Consacrându-le câte un capitol laudativ lui Herbert Henry Asquith în *Patru portrete* și, câțiva ani mai târziu, lui George V și lui Charlie Chaplin în *Images d'Epinal*. Și, mai ales, aducând un omagiu milionului de tineri englezi morți în noroiul tranșeelor franțuzești cu arma în mână; Martha

scrie introducerea și publică un număr de scrisori emoționante, cele din urmă, pe care le-au trimis de pe front familiilor înainte de a cădea la datorie. Pe acești tineri britanici, ea îi numește „pământenii Europei“[1]. Gestul e deosebit de apreciat dincolo de Canalul Mânecii.

[1]) Princesse Bibesco, *Images d'Epinal*, Plon, Paris, 1937, „Scrisori ale combatanților englezi“, pp. 231–271.

VIII

Dinamism pe toate planurile (1936–1942)

Succes după succes pentru Lucile Decaux

Criza economică și devalorizările în cascadă din lumea occidentală au dus la prăbușirea leului românesc și au afectat transferurile de bani ale Bibeștilor pe conturile lor de la Lloyd's din Marea Britanie, Franța și Elveția. Martha scrie în jurnal că își amanetează diademele la casa de amanet sau la marii bijutieri din Place Vendôme.

Aceste dificultăți financiare sunt, fără îndoială, cele care o fac să accepte cu promptitudine o provocare lansată în timpul unui dineu: să scrie romane de consum, care i-ar putea aduce mari câștiguri. Dotată cu gustul paradoxurilor, ea își alege un pseudonim „chateaubriandesc": Lucile Decaux, inspirat din numele surorii lui François-Rene, Lucile de Caud.

În câteva săptămâni, ca și când n-ar fi fost decât o joacă, povestitoarea își scrie romanele istorice. Scriitura afectată și titlurile atrăgătoare plac: *Tandra iubire a lui Napoleon, Maria Walewska*[1]; *Charlotte și Maximilien, amanții himerici*[2]; *Katia, demonul albastru al țarului Alexandru*[3]; *Louison, frumoasa*

[1]) Lucile Decaux, *Le Tandre amour de Napoleon, Marie Walewska*, Grasset, Paris, 1936. [2]) Idem, *Charlotte et Maximilien, les amants chimeriques*, Gallimard, Paris, 1937. [3]) Idem, *Katia, le démon bleu du tsar Alexandre*, Gallimard, Paris, 1938.

iubire a ultimului rege al Franței[1]; *Loulou, prinț imperial*[2]. Succesul e imediat. Vânzările explodează. Gallimard se felicită, semnează contracte de traducere în lumea întreagă. Martha își asumă foarte repede pseudonimul, prințesa Bibescu este Lucile Decaux și e încântată să declare că un scriitor bun știe să scrie de toate și pentru toată lumea. E, incontestabil, un act de curaj. Și riscant. Să joci la două capete și să recunoști înseamnă să-ți asumi riscul de a-ți strica imaginea.

Pentru moment, Martha are de furcă cu *Katia*, care e unul dintre primele romane adaptate pentru cinematografia vorbită. Afișul e frumos, cu John Loder și Danielle Darrieux în rolurile principale. Să ne reamintim: Katia a fost amanta, apoi soția morganatică a țarului Alexandru II, unul dintre subiectele preferate ale lui Lucile Decaux.

Filmul nu a ieșit încă, dar beneficiază de o vastă campanie publicitară, cu un reportaj pe platoul de filmare realizat de *Paris Soir*, unul dintre cotidienele de mare tiraj: „Katia în studiouri: Lucruri văzute și auzite", semnat de Lucile Decaux. Scena îndrăgostirii de la bal e descrisă în termeni siropoși – „Katia se desprinde din mulțime, frumoasă ca prima floare de primăvară"[3]. Aflăm însă din articol că Martha a cerut schimbarea ținutelor de bal, care i se păreau ridicole, și că i-a învățat să danseze pe figuranții pe care nu-i considera la înălțimea curții imperiale.

Premiera este evenimentul cinematografic și monden al toamnei lui 1938. Pe covorul roșu de la Londra, în mijlocul unei asistențe în smochinguri și rochii de gală, își face apariția Martha, îmbrăcată într-o blană neagră, surâzătoare, victorioasă; soții Windsor o așteaptă în loja lor, suprema onoare. Succesul e uriaș, interviurile se țin lanț, prințesa Bibescu apare pentru prima dată la televiziunea britanică (în epocă, nu existau decât șase mii de abonați, însă prestația e văzută de câțiva prieteni uluiți). În Franța, se înregistrează un record

[1]) Idem, *Louison, le bel amour du dernier roi de France*, Gallimard, Paris, 1938. [2]) Idem, *Loulou, prince imperial*, Gallimard, Paris, 1938. [3]) *Paris Soir*, 21 iul. 1938.

de bilete vândute în câteva săptămâni, criticii o laudă pe divina Darrieux, iar oamenii fac coadă în fața sălilor de cinema.

Într-o epocă în care sunt încă rari agenții și avocații care să-i apere pe artiști și autori, prințesa Bibescu își discută contractele și își supraveghează drepturile de autor ca o femeie de afaceri. Și totuși, deși îi scria lui George, atunci când filmul a fost cumpărat în Anglia, Suedia, Germania, Polonia și Statele Unite, că „asta ne-ar putea face bogați"[1], va fi dezamăgită să afle că doar producătorul a câștigat câteva milioane. Dacă filmul e vândut în versiune franceză subtitrată, ea nu primește nici un ban. Nu-i rămâne decât gloria. Dar aceasta contează mult pentru Martha.

*

Martha Bibescu se definește drept o „oglindă a epocii". În fiecare seară, își notează la cald întâlnirile, confidențele ce i s-au făcut, impresiile și reflecțiile proprii; se dorește o observatoare perspicace a Istoriei și a celor care o scriu. În trei dintre cărțile sale, *Patru portrete*, *Imagini de album* (*Images d'Epinal*) și *File de calendar*[2], își introduce cititorii în intimitatea personalităților de seamă, regi, regine, scriitori, filozofi, prim-miniștri... Pe scurt, se afișează în bună companie și trebuie să recunoaștem că memorialista posedă arta portretului, știe să dozeze umorul și reflecțiile, să adune confidențele, să capteze emoția. Elogiile și succesul comercial o însoțesc. Dar unii critici consideră că prințesa Bibescu are mai ales talentul de a se scoate pe sine în evidență... Nu e întru totul fals, și e ceea ce-și doresc și cititorii ei atunci când o citesc: să regăsească în pagini personajul de legendă pe care și l-a creat.

Fără doar și poate, Martha joacă la două capete. Îi pasă în primul rând de „marea operă", proiectul de istorie a Europei trecând prin strămoșii ei și ai lui George. A ales deja titlul, *Nimfa Europa*, și intenționează să scrie cinci volume. Sunt memoriile ei de dincolo de mormânt.

---

[1]) Biblioteca Națională a României, Fond Saint-Georges, scrisoare către George Bibescu, 16 oct. 1938. [2]) Princesse Bibesco, *Feuilles de calendrier*, Plon, Paris, 1939.

Moștenitorul

După trei zile de chin la Clinica Boileau, Valentina i-l întinde, cu un surâs obosit, mamei sale pe cel de-al doilea fiu al ei, micul George Dimitrie, ca pe o ofrandă. Martha se îndrăgostește instantaneu de el, îl recunoaște din instinct, ca o evidență, e al ei, cel ce va duce stindardul mai departe, prințul la care sperase.

Niciodată n-a mai simțit Martha atâta împlinire, atâta tandrețe ca atunci când l-a luat în brațe, nu se mai satură să-l privească și îl alintă „șobolanul magnific", „George IV"[1]; îi scrie soțului că îl iubește la nebunie, îl iubește mai presus de orice. Acest fiu e al ei chiar înainte de a fi fost conceput: Valentina și Dimitrie i-au promis că, dacă vor avea un al doilea fiu, acesta va fi adoptat de bunicul său Bibescu, care îi va transmite numele și titlul, o practică răspândită în marile familii românești lipsite de descendenți masculini. Iar de la primul lui strigăt, Martha se consideră a-i fi mamă, îi alege doica, pe Miss Leggett, îl îmbracă de la cele mai mari case din Londra și Paris, cu gulere de dantelă și catifele. Camera lui va fi plină de jucării de la Nain Bleu. Nimic nu e prea bun pentru prințul moștenitor.

După o scurtă vizită la căpătâiul fiicei lui, George se grăbește să se întoarcă la București, alături de o nouă și acaparantă frumusețe. Martha îi scrie o lungă scrisoare pentru a-i aminti de datoria sa față de familie și „a-l implora să nu aștepte prea mult pentru a întocmi actul de recunoaștere necesar" adopției, amintindu-i de ilustrul lui presupus strămoș: „Fă ceva categoric, dictatorial, corsican și imediat"[2]. Formula e menită să-i gâdile orgoliul, firește, dar ea joacă și în registrul umorului complice.

---

[1]) Aceste scrisori ale Marthei către George Bibescu (1935–1939) se găsesc în fondul Saint-Georges de la Biblioteca Națională a României. [2]) *Ibid.*, scrisoare datată 19 ian. 1937. Aluzie la filiația imperială revendicată de Valentine.

Viața e veselă la Mogoșoaia și la Posada, unde cuplul Bibescu se înconjoară de oameni tineri și loiali.

George și Martha o îndrăgesc pe Marina Știrbey, o nepoată, a cărei soră, Sanda, s-a căsătorit cu George Cantacuzino. Moștenitoare bogată și pasionată de aviație, Marina își obține brevetul de pilot la 23 de ani, își cumpără un biplan, exersează manevrele acrobatice pe deasupra aerodromului pe care l-a amenajat pe un câmp în apropiere de castelul familiei. Mereu elegantă, cu taioarele ei mulate și pantofii fără tocuri, Marina e o neînfricată care zboară singură la bordul micului ei avion, cu capul în nori, purtând casca de aviator și o haină din piele de focă; participă la concursuri aeriene, bate recorduri de viteză, traversează Baltica și apare pe prima pagină a ziarelor după o aterizare forțată în Suedia, în apropiere de un sat, printre vaci, pe o ploaie torențială, plecând apoi mai departe în uralele localnicilor. Marina e pasionată de cai, de mașini, de viteză și îl admiră nemărginit pe George, care o numește „a doua mea fiică". Alți doi tineri aviatori sunt foarte apreciați de cuplul Bibescu: frații Mihai și George Brâncoveanu, care trăiesc la Mogoșoaia, în vila Elchingen, alături de tatăl lor, Constantin, fratele Annei de Noailles, care, după ce și-a pierdut averea, a trebuit să renunțe la faimosul castel de la Amphion și la imensul domeniu de la București. Cei doi frați urmează o carieră de ofițeri de aviație.

George Matei Cantacuzino, nepotul arhitect al cărui mariaj – încurajat de Martha – nu e fericit, are și el camera lui în vila Elchingen. Între două șantiere de biserici și de imobile – se bucură de succes în România –, el supraveghează proprietatea în absența cuplului Bibescu. Veneratia îi rămâne neștirbită, i-o declară în scrisori, nu există formule de politețe sau cuvântul „mătușă" între ei, o numește Martha, o asigură că e „marea constantă" a vieții lui, „prietenia

lui cea mai fervență".[1] Afecțiunea e reciprocă, menționează ea în jurnal, evocând în repetate rânduri „o prietenie profundă și sinceră". George Matei e un cumnat afectuos față de Marina și un văr primar atent în relația cu Valentina, căreia nu încetează să-i laude bunătatea.

Valentina, care detestă Comăneștiul, proprietatea socrilor ei, trăiește în majoritatea timpului la Posada și la Mogoșoaia. Îi scrie mamei de două-trei ori pe săptămână scurte scrisori pe care le încheie mereu cu aceeași formulă: „Te îmbrățișez din toată inima, așa cum te și iubesc". E un semn de tandrețe simplă și sinceră care o emoționează pe Martha. Valentina e o sursă de neliniște, are o stare de sănătate fragilă și, începând din 1935, Martha e alarmată de ciudățeniile ginerelui ei, Dede, în asemenea măsură, încât mai angajează o cameristă, a cărei misiune e să nu lase niciodată cuplul singur. George e cel care plătește; când trebuie să-și protejeze fiica, cei doi Bibescu sunt întotdeauna de acord.

Dacă Marina e „a doua fiică" a lui George, Valentine de Kerguezec este a Marthei, care o numește Choute. Tatăl ei e senatorul radical-socialist care i-o prezentase lui Henry de Jouvenel, iar mama ei, o verișoară din familia Lahovary, moartă de tânără. Martha o ia pe tânără sub aripa ei, o răsfață, îi face cadou rochii de la marii creatori de modă, organizează dineuri pentru tineri, o găzduiește în lungi sejururi la Mogoșoaia și Posada, îi ascultă confidențele, îi protejează iubirile care îi displac tatălui ei, o susține atunci când se îndrăgostește de un bărbat mai în vârstă, divorțat, Jacques de Casembroot, realizator de cinema și scenarist. Martha va obține consimțământul tatălui și va organiza, ca o mamă, căsătoria civilă la Paris, la primăria arondismentului XVI, în cerc restrâns. Choute e o tânără de caracter, amuzantă, independentă, care, în 1940, va intra în Rezistență. Antoine Bibescu îi va închiria unul dintre apartamentele sale de la

[1]) Scrisori ale lui George Cantacuzino către Martha Bibescu, fond privat, nedatat (anul 1920).

Quai Bourbon, iar mătușa și nepoata rămân legate printr-o afecțiune și o complicitate bazate pe tandrețe și pe umor. Se văd și își telefonează în fiecare zi.

De prea multă strălucire...

Petrecerile de la Mogoșoaia, despre care vorbesc atât presa locală, cât și *Times* sau *Le Figaro*, alimentează toate fantasmele. Se vorbește despre banchetul din septembrie 1936, dat în onoarea lui Antoine de Saint-Exupery, la lumina lumânărilor și cu caviar românesc servit cu polonicul, urmat de focuri de artificii și de acrobații aeriene pe deasupra parcului. O lună mai târziu, ziarele scriu despre recepția dată cu ocazia primirii foarte elegantului și aristocraticului cuplu Londonderry. Aceștia sunt veri cu Winston Churchill, el e un fost ministru britanic al aerului, cu simpatii naziste la acea vreme, ceea ce nu o împiedică pe foarte mondena lui soție să fie prietena prim-ministrului laburist Ramsay MacDonald. Martha tronează zâmbitoare în reportajele fotografice, cu o pălăriuță neagră cu voaletă, cu o pană prinsă cu diamante, avându-l în locul din dreapta pe lordul Londonderry, iar la stânga, pe ambasadorul Franței la București, André d'Ormesson. Pe sub arcadele pivniței decorate din belșug cu flori, cu ramuri de copaci iluminate, defilează amestecul monden de membri ai guvernului, de ambasadori și personalități românești. În onoarea fiicei celor doi Londonderry se organizează un bal la care se dansează până în zori. Zilele următoare sunt dedicate unei vânători în mlaștină și, ca de obicei sub conducerea Marthei, unei vizite la dispensarul ei din Mogoșoaia și la școala primară, urmată de spectacole de dansuri folclorice și un circuit pe la mănăstirile românești...

Toate aceste lucruri produc enervare în România. Bibeștii sunt taxați drept aroganți și cosmopoliți. Martha e numită „francmasoana de la Mogoșoaia".

Ei știu aceste lucruri și, de la o vreme, se feresc, au grijă ce vorbesc în prezența servitorilor. Martha îl sfătuiește pe

George să fie foarte prudent în public: „Avem, și unul, și celălalt, prea mult succes în străinătate, iar asta e o crimă de neiertat în ochii doamnelor de la București și ai aspiranților lor“[1]. Martha îi are în vedere pe membrii înaltei societăți care, în număr tot mai mare, simpatizează cu Garda de Fier și ai căror fii se înrolează la legionari.

Mutări îndrăznețe

Regele e atacat din toate părțile, acuzat de corupție și de favoritism spre beneficiul unei camarile restrânse, formată din oameni de afaceri. Amanta lui, „Lupeasca“, e detestată de români, care o consideră o vrăjitoare libertină, în vreme ce extrema dreaptă o condamnă ca „evreică“ și francmasoană. Cuplul se închide în Palatul Regal, unde nu mai există viață de curte, nici doamne de onoare, baluri sau recepții. Regelui îi e frică. Se teme în fiecare moment pentru viața lui, își imaginează scenarii, îi e frică de atentate, de otrăvire.

Martha a înțeles prea bine: Carol II e foarte atașat de amanta lui și poartă pică familiei sale, înaltei societăți și poporului fiindcă nu au acceptat-o. Pentru a-i câștiga încrederea, ea se apropie de Magda Lupescu și o primește la reședințele sale. Manevra e abilă și dă roade încă de la prima încercare. În 1933, vremurile sunt tulburi, iar Martha îl promovează pe Ion Duca, președintele Partidului Liberal, un prieten cultivat și moderat, favorabil Franței și Marii Britanii, în care Carol II nu are încredere. Castelana de la Mogoșoaia organizează o întâlnire la vremea ceaiului, în logie, între favoritul ei și favorită... Câteva zile mai târziu, Duca e numit prim-ministru. Curajos, el interzice Garda de Fier, fiind mai apoi asasinat de legionari, într-o seară geroasă din decembrie 1933, în gara Sinaia. Martha e consternată.

---

[1]) Biblioteca Națională a României, fond Saint-Georges, scrisoare către George Bibescu din 17 apr. 1937.

Carol II e tot mai încordat în palatul lui. Pentru a menține legătura și a încuraja apropierea de Paris și Londra, castelana de la Mogoșoaia o invită din nou pe Magda la un ceai, în logie, într-o după-amiază din februarie 1934, de această dată în compania ambasadorului Franței la București, André d'Ormesson, și a soției lui, Marie; aceasta va povesti mai târziu că amanta regelui i s-a părut frumoasă, dar mută, și că Martha a fost cea care a animat conversația, declarându-și iubirea pentru Franța.

*

Deși nu menționează în jurnal, Martha s-a întâlnit regulat cu favorita, lucru confirmat de numeroși martori din epocă. E acuzată că o lingușește, că ar numi-o în intimitate „suverana mea". Se mai spune și că Magda, francmasoană declarată, ar fi fost sora de lojă a Marthei, ceea ce ar explica buna înțelegere dintre ele. Nu avem dovezi în această privință, dar ni se pare perfect plauzibil ca Martha să fi făcut parte din Marea Lojă Feminină a României.

De Magda se apropie și dintr-o oarecare curiozitate. Romancierei îi plac destinele favoritelor și soțiilor morganatice, iar „Lupeasca" seamănă puțin cu Katia, cu doamna de Montespan sau cu Jeanne du Barry. Se șoptește, de altfel, că ar fi existat o căsătorie morganatică în Belgia, în 1929. Martha nu rezistă plăcerii de a sfida înalta societate bucureșteană primind-o pe „infamă", pe „evreică". Jocul e periculos.

Într-o după-amiază din toamna lui 1937, Carol II se anunță la Posada, unde Martha e singură. Plimbarea prin parc se prelungește, regele are nevoie să se confeseze, se plânge de ingratitudinea poporului român, de lipsa de susținere din partea elitelor în lupta cu extremele. Dincolo de frazele amabile, nu se face nici o conexiune. Regele se teme de Bibești. Nu l-a numit pe George, care visa să devină ministru al aerului, nici pe Antoine Bibescu, la Afaceri Străine. Își dă seama, cu siguranță, că Martha, care l-a cunoscut de când era copil, fiu stângaci și amăgit de mama lui, se îndoiește de capacitățile lui de a guverna o țară aflată pe marginea prăpastiei.

Și totuși, atunci când Carol II dizolvă parlamentul, suprimă libertățile publice și instituie un partid unic pentru a anihila Garda de Fier, Martha îl susține și i-o arată înscriindu-se în Frontul Renașterii Naționale. George, soțul ei, devine senator, iar celălalt George, nepotul arhitect, deputat; amândoi vor purta costumele de operetă concepute de rege pentru membrii noului parlament.

România e într-o paranteză în care se ascut cuțitele.

În numeroasele lor călătorii, Bibeștii vor să-i asigure pe Aliați: trebuie să i se acorde încredere și să fie susținută dictatura regală, singurul mijloc de a reduce la tăcere extrema dreaptă pronazistă. Democrațiile occidentale nu trebuie să lase terenul liber pentru Germania care, de câțiva ani, investește masiv în România, pe care o ia în considerare ca bază strategică în caz de conflict, căreia vrea să-i controleze câmpurile petrolifere (țara era, la acea vreme, al patrulea producător mondial) și accesul pe Dunăre și pe Marea Neagră. Amenințarea e aproape, însă Parisul și Londra ezită; Carol II nu convinge ca rege, curentele germanofile sunt puternice în țară, iar statul român trece drept corupt.

Ultima partidă cu regina Maria

La publicarea *Memoriilor* reginei Maria, sfidând corul lăudătorilor, Martha semnează în *Le Journal*, un cotidian românesc, pe 27 mai 1937, articolul „Orele și nefericirile unei regine". Articolul e ironic, mușcător, îndrăznește. El știrbește legenda de aur a reginei-soldat mai ales prin afirmația că, în timpul războiului, „soțul ei timid a devenit adevăratul învingător". Maria, furioasă, a depus plângere și a cerut interzicerea articolului. În micul regat se declanșează un cor de proteste. Martha îi scrie Mariei câteva scrisori de scuze neconvingătoare. Fără urmă de remușcare sau regret.

Regina decăzută, respinsă de fiul ei, rătăcește prin Europa, prin sanatorii și clinici, bolnavă, epuizată, singură. Când nu mai are decât puțin de trăit, îi cere regelui autorizația de a

intra în țară. După o călătorie interminabilă și discretă cu trenul, Maria moare pe 25 iulie 1938, în castelul Pelișor.

La aflarea veștii, Martha scrie în jurnal: „Nu era decât o femeie care se juca de-a regina". Nu o va ierta niciodată că se aliase cu bârfitoarele și că, prin tăcerea sa, validase calomniile din 1917.

În primele rânduri

La Palatul Farnese, unde are tabieturile și camera ei, găzduită de familia Chambrun, deveniți foarte buni prieteni – Charles e ambasador la Roma și un descendent al lui La Fayette, Marie, născută Murat, e scriitoare –, Martha primește din partea lui Mussolini o invitație la ceai, la Palazzo Venezia, pe 15 mai 1936. Curioasă să întâlnească personajul care fascina pe atunci Europa, ea acceptă și, în aceeași seară, îl descrie ironic pe Duce în jurnalul său: un fizic de mormoloc, un aer de magician îmbrăcat „în costumul de fascist", mâna mică și caldă și mersul de „aerostat"; povestește și ce a rugat-o în pragul ușii, înainte de a se despărți: „Spuneți că m-ați găsit calm, nu supărat, logic și doritor de pace". Vanitatea de a fi fost considerată drept eminența cenușie a unuia dintre oamenii cei mai importanți ai momentului o face, fără îndoială, să încheie portretul cu aceste cuvinte: „Mi-a plăcut, indiscutabil"[1]. Mai târziu avea să-nțeleagă lucrurile mai just.

La începutul lui martie 1938, înainte de Anschluss, Martha se află la Viena, invitată să stea la Ambasada britanică, la familia Palairet: Michael e ambasador, iar de Mary o leagă o prietenie temeinică. Au fost multă vreme în post la Ambasada din București.[2] Atmosfera e sinistră. Sub lustrele

---

[1]) Scena îi este povestită abatelui Mugnier, în *La Vie d'une amitie*, ed. cit., vol. 3, p. 281 și în Jurnal, 15 mai 1936, fond privat. [2]) Michael Palairet a fost ambasador la București din 1929 până în 1935. La Viena se afla din dec. 1937.

de cristal și dincolo de protocolul diplomatic, în spatele ușilor aurite, cinele se iau de o vreme în cerc restrâns, neliniștea e palpabilă, războiul pare iminent. Palairet își petrece zilele închis în biroul lui, cu obloanele trase, îl detestă pe Hitler, pe care îl consideră nebun, și o previne pe Martha: e doar o chestiune de zile, trupele germane sunt masate la granița cu Austria și nu vor întâmpina nici o rezistență, svastica fluturâ deja pe străzi, naziștii austrieci comit tot mai multe abuzuri împotriva opozanților politici și împotriva evreilor. Toată Europa Centrală are motive să tremure. Întrebarea este, de acum, care va fi următoarea victimă. Martha se gândește la Thomson, pe care ea îl considera uneori prea pesimist: avusese dreptate.

Când se întoarce la Palatul Farnese, în mai 1938, Roma se pregătește să-l primească pe Hitler, steagurile cu svastică fluturâ peste tot, străzile sunt blocate, din difuzoare răsună muzici militare și imnurile naționale. Martha asistă de la balcon, într-un cerc restrâns de persoane, la sosirea Führerului, primit cu urale: „L-am văzut pe omuleț, pe Adolf, serios, atât de serios cu mutra artificială pe care și-a fabricat-o, cu mustața care i se vedea ca un fluture negru"; în jurnal precizează că nu a aplaudat atunci când el a trecut pe lângă ei și adaugă că, a doua zi, la parada militară, i se pare că seamănă cu o sticlă de muștar cu etichetă. Umorul e apărarea ei, însă un lucru e cert: acum, Martha e pe cât de lucidă, pe atât de îngrijorată.

*

O lună mai târziu, cuplul Bibescu se află la Berlin pentru Congresul FAI. N-au mai vizitat orașul din 1910. Discursurile și cocteilurile se țin lanț sub drapelele cu svastică. George, care a venit să-și susțină proiectul de creare a unei flote aeriene a păcii, își pronunță discursul de deschidere în franceză în fața unei asistențe glaciale; când rămân singuri, el răbufnește, furios pe naziștii care le proiectează invitaților interminabile filme de propagandă despre fabricile lor de război.

Președintele FAI și soția lui sunt invitați la prânz la Hermann Goring, ministrul aerului, la conacul lui din Carinhall, unde „tablourile sunt lustruite ca cizmele". Martha e așezată la dreapta lui. Avea să noteze, referindu-se la masiva sa gazdă, că „acest maestru în a nu gândi deloc" este „un personaj care nu se teme de ridicol", parfumat „în stilul săruri de baie", conchizând: „Tot spiritul îi va învinge, și de data asta".[1] Precizia judecății ei merită salutată.

Pe 30 septembrie 1938, la Conferința de la München, Franța și Anglia abandonează Cehoslovacia. În România, susținătorii Aliaților, inclusiv cei doi Bibești, sunt șocați: care va fi următoarea țintă a lui Hitler? Polonia? România?

*

Martha scrie pe această temă în carnetele și jurnalele ei, în scrisorile către prieteni, pe tot parcursul anului 1939: cea care își spune fiica Europei, care n-a uitat lecțiile bunicului ei Mavrocordat, care lucrează în fiecare zi la „marea sa operă", *Nimfa Europa*, deplânge, oscilând între furie, angoasă și ironie, faptul că Istoria „dă rateuri"[2] într-un mod atât de tragic.

În mijlocul furtunii

În septembrie 1939, după ce trupele germane au invadat Polonia, după ce Franța și Anglia au declarat război Germaniei, Martha hotărăște să petreacă câteva zile la Atena, primită din nou de prietenii săi britanici, familia Palairet. Abia sosită, află despre asasinarea prim-ministrului român de către legionari: Armand Călinescu cinase cu câteva zile mai înainte la Mogoșoaia, împreună cu câțiva diplomați și jurnaliști, iar întâmplarea vine ca un trăsnet. Țara e în pragul

[1]) Jurnal, 25 iun. 1938, fond privat. [2]) Martha Bibescu folosește această expresie în mai multe scrisori din epocă.

războiului civil, în plin război mondial. Pragmatică ca întotdeauna, Martha lasă în păstrarea familiei Palairet câteva bijuterii, diadema de smaralde și egreta Brâncovenilor, pe care le va recupera după război. Apoi îl conduce la avion pe nepotul Ioan-Nicolae, care trebuie să plece la Londra, la internat. Copilul de 11 ani e îngrijorat, plânge, se teme că nu-și va mai revedea niciodată părinții. Martha îi șterge lacrimile pe aeroport și își reia repede cursul vieții, o întâlnire cu regele George al Greciei, un pelerinaj la Chios, insula strămoșilor, apoi plecarea spre Istanbul.

Când coboară din avion la București, la sfârșitul lui septembrie 1939, e așteptată cu o invitație la prânz din partea lui Carol II, la Palatul Regal. Scena pe care o descrie în jurnal e suprarealistă: regele pare îngrijorat, se teme pentru viața lui mai mult ca oricând, fiul lui, Mihai, nu zice nimic, Magda Lupescu se ocupă doar de turma ei de pechinezi, conversația e de o platitudine extremă. Când ajunge la momentul trabucului, Carol II o invită pe Martha în biroul său, iar întrebările lui o uluiesc: ce se spune la Londra? La Paris? N-ar trebui, în pofida a tot, să ne aliem cu Germania împotriva Sovietelor? Cât de puțin era ținut la curent, cum nu știa ce să creadă. Regele e mulțumit într-o privință: executarea a 250 de legionari, ale căror cadavre au fost expuse în stradă mai multe zile, să stea drept exemplu, ca răspuns la asasinarea prim-ministrului Călinescu. În Packardul negru care o duce la Mogoșoaia, indiferentă la peisajul cunoscut care îi trece prin fața ochilor, Martha se simte încorsetată, consternată de acest rege izolat.

Carol II rezistă totuși bine. România e neutră, dar rămâne fidelă alianței franco-britanice și își deschide frontierele pentru guvernul polonez și pentru miile de polonezi care fug din țara lor după invazia germano-sovietică. Drumurile sunt blocate de mașini, de convoaie sanitare, de camioane militare. Guvernul român organizează transferul a 85.000 de militari polonezi în Egipt, pentru ca aceștia să se poată alătura trupelor britanice.

Bibeștii sunt în prima linie. George, președintele FAI, e responsabil de ajutorul logistic pentru cele 350 de avioane poloneze care, cu piloții lor, sunt aliniate pe terenurile din jurul Bucureștiului în așteptarea plecării. Martha organizează vizite în lagărele de refugiați polonezi pentru a inventaria nevoile și a organiza ajutorul. Ea primește la Mogoșoaia niște prieteni polonezi care sosesc la volanul unei mașini găurite de gloanțe. E o defilare permanentă de chipuri rătăcite, epuizate, angoasate. Au pierdut totul și, încă și mai rău, n-au nici o veste despre rudele lor. Prințesa Bibescu îi îmbărbătează, adună informații, le găsește cazare la mănăstiri, donează bani. La scurtă vreme, Louise de Vilmorin și al ei conte Palffy, care fugiseră de pe moșia lor maghiară, se instalează pentru câteva zile la Mogoșoaia; în chip de mulțumire, „Loulou" recită poezii scrise de ea și îi cântă melodii maghiare în salonul ale cărui ferestre dau spre lacul înghețat.

*

George Bibescu se luptă să înființeze Oficiul pentru aviatorii prizonieri de război. La Geneva, își oferă serviciile președintelui Crucii Roșii, iar la Paris, prezidează reuniunile la sediul FAI de pe strada Galilee; e nevoie în primul rând să se ia o decizie cu privire la sediul internațional al FAI și se are în vedere transferarea acestuia la Roma, dacă neutralitatea Italiei e garantată. În acest timp, Martha, care l-a însoțit în turneul lui european, ia masa cu Paul Reynaud, președintele Consiliului și ministru al afacerilor externe, căruia îi amintește despre interesele comune ale României și ale Aliaților, înainte de a lua o masă frugală pe strada Mechain cu abatele Mugnier, care îi pare foarte slăbit. Despărțirea e tristă.

În noaptea înstelată de 10 mai 1940, Martha stă în balconul de la Ritz și scrie în jurnal: „nebunia a început", „tunurile tușesc și scuipă", se aud sirenele și „zgomotul motoarelor în aer", și totuși „nu se aruncă nici o bombă deocamdată". A doua zi de dimineață, George îi cere să se întoarcă acasă,

trecând prin Italia. Seara, o mașină de la Ambasada română vine să o ia, o conduce până la vagonul de dormit, și se va trezi abia la Roma, în plină primăvară. Departe de război. Abia ajunsă la Grand Hôtel, îl întâlnește pe Alfonso XIII, care își poartă plictiseala de rege decăzut și care, la ceai, îi mărturisește că încă speră să-și recâștige tronul... Sărutarea apăsată de mână din momentul despărțirii va fi ultima, dar ei nu știu asta.

Pe aleile însorite ale Palatului Farnese, totul e parfumat, dar discuția de după prânz cu André François-Poncet, ambasadorul francez, e gravă. Știrile sunt proaste. Germanii avansează rapid, trupele franceze sunt incapabile să răspundă. Omul e amărât și i se confesează prințesei române: își avertizase fără încetare guvernul, pe când se afla în post la Berlin, cu privire la intențiile și la superioritatea militară germană. Nu fusese ascultat, nu fusese crezut. Toată lumea de la Paris era convinsă că Linia Maginot era infailibilă, că Hitler n-ar îndrăzni să atace Franța. Martha e conștientă că înfrângerea Franței ar fi o catastrofă pentru România, lipsită de aliații săi și rămasă fără apărare în fața Germaniei și a Uniunii Sovietice. A doua zi, îmbrăcată în negru, cu o eșarfă de dantelă pe cap, e primită în audiență privată de papa Pius XII, care o așteaptă în bibliotecă și o invită să îngenuncheze și să se roage împreună pentru pace. În camera de hotel o așteaptă o telegramă: nepotul ei, fiul orfan al lui Jeanne, a murit la Sedan, ca locotenent în armata franceză. Durerea e la fel de mare ca în 1911. E a doua moarte a surorii mult-iubite.

Mogoșoaia în așteptare

Pe 22 iunie 1940, Franța semnează armistițiul de la Compiègne și Anglia își pierde aliatul. România, neutră, dar lipsită de susținere militară și diplomatică, devine o țintă pentru Germania nazistă și pentru Uniunea Sovietică.

Carol II dezminte zvonurile despre abdicare și îl trimite la închisoare pe adversarul lui înverșunat, generalul Antonescu, marele favorit al legionarilor.

La Mogoșoaia, multă lume se încrucișează fără a se întâlni.

Soția ambasadorului german la București, Martha Fabricius, îi scrie prințesei Bibescu niște frumoase scrisori în franceză și își anunță vizita de mai multe ori în această vară a anului 1940. Nu se mai satură de frumusețile Mogoșoaiei și transmite mesajele soțului ei despre bunele intenții ale Germaniei cu privire la România și despre nerăbdarea lui de a-l convinge pe regele Carol II să-l elibereze pe generalul Antonescu și să-l numească prim-ministru. Martha rămâne prudentă și, cu amabilitate, îi sugerează ambasadorului Germaniei să se adreseze direct regelui. Pragmatică, mulțumește pentru cutiile cu medicamente care aveau să fie foarte utile la dispensarul ei.

A doua zi după un dineu elegant la Mogoșoaia în onoarea ambasadorului Italiei și a soției acestuia, în aceeași zi în care Italia intră în război de partea Germaniei, Martha îl primește la dejun pe ambasadorul gaullist Adrien Thierry, care o presează să îi organizeze o întrevedere cu prim-ministrul român Gheorghe Tătărescu, surd la solicitările francezilor. Baletul continuă în această vară tulbure, iar Martha, cu obișnuita ei artă a echilibrului, ia masa într-o seară la Ambasada Germaniei, unde i se pare că Fabricius e cam nervos; ia prânzul la Ambasada americană, unde subiectul de conversație este poziția României față de beligeranți; apoi fuge la Posada, unde îl primește pe ambasadorul englez Sir Reginald Hoare la o lungă partidă de crochet pe gazon și un pahar pe canapeaua din salon, ascultând BBC.

Fără umbră de îndoială însă, inima și privirile Marthei sunt îndreptate către Regatul Unit, „Națiunea supremă". Așteptând zilnic știrile, urmărește Bătălia pentru Anglia, nu ratează nici un discurs al lui Churchill, e într-atât de entuziasmată, încât scrie de mai multe ori în jurnalul ei: „Asta înseamnă să ai aplomb". Foarte departe de atitudinea

distantă și de ironia care o caracterizează. În aceste zile în care România cade pradă haosului, ea se agață de cuvintele lui Ion Lahovary, tatăl ei pe care îl admira: „O coaliție la care participă Anglia va sfârși întotdeauna ca biruitoare“[1].

România, un vasal al Axei

Germania îi cere României să cedeze teritoriile primite la Versailles în 1920. Carol II e constrâns să cedeze Basarabia Uniunii Sovietice, Dobrogea Bulgariei și nordul Transilvaniei Ungariei. În câteva săptămâni, fără război și fără tratate internaționale, țara abandonează 40% din teritoriul său. Umilința e națională, iar Carol II e hulit. Manifestațiile se țin lanț în București și regele nu mai are altă soluție decât să-l cheme, în 5 septembrie 1940, pe Antonescu, care se autoproclamă Conducător. Legionarii au ieșit victorioși.

Un jurnalist român o sună pe Martha la o jumătate de oră după miezul nopții, pe 6 septembrie, pentru a o anunța că regele a abdicat în favoarea fiului său, Mihai. Plecarea nu e glorioasă, trenul, plin cu argintărie și opere de artă, e atacat de legionari înarmați cu pistoale automate care pătrund în vagonul Magdei Lupescu. Întăririle sosesc la timp pentru a-i îndepărta pe atacatori, iar trenul își poate continua drumul către destinația de exil, Elveția.

De dimineață, Martha decide să verifice singură la fața locului. Bucureștiul e străbătut de coloane de legionari, titlurile de pe prima pagină a ziarelor îl numesc pe Carol II degenerat și relatează despre plecarea lui rușinoasă. Martha e consternată să-l vadă pe tânărul Mihai făcând salutul fascist, cu brațul drept ridicat, din balconul Palatului Regal, în uralele mulțimii. O marionetă de 19 ani în mâinile Statului Național-Legionar proclamat de Conducătorul Antonescu, care numește guvernul sub tutela noului ambasador

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate.

german, Manfred von Killinger. Un văr pe care Martha îl detestă, Mihail Sturdza, legionar cu bocanci și centiron, e numit ministru al afacerilor străine.

O lună mai târziu, pe 8 octombrie, trupele Wehrmachtului intră în România ca „putere prietenă", iar Conducătorul se mândrește că e un „Petain român".

Poliția specială și poliția oficială au mână liberă pentru o campanie expeditivă fără precedent. E o descărcare de ură care durează câteva săptămâni, susținută în cea mai mare parte de populație. Sunt vizați demnitarii regimului carlist, arestați sumar din casele lor, târâți în stradă în mijlocul huiduielilor, dar și evreii, care sunt linșați în piețele publice, iar bunurile le sunt confiscate. La sfârșitul lui noiembrie 1940, aproximativ o sută de deținuți politici, foști miniștri și generali, sunt asasinați în celulele lor. Istoricul Nicolae Iorga, care fusese și un prim-ministru ostil legionarilor, e ridicat de acasă și asasinat de un comando.

George e furibund și vrea să demisioneze de la FAI. Martha și Marina îl sfătuiesc să fie prudent. Dacă pleacă, se va considera că e o provocare. Și cine îl va înlocui? Mulți dușmani personali ar fi foarte bucuroși să-i ia locul și să servească zeloși guvernul colaboraționist. E dilema pe care o trăiesc toți oficialii din țările ocupate. Și care adeseori, la fel ca George, decid să rămână în posturi, cu acest argument de netăgăduit: nu dezertezi în plină furtună.

Prost văzuți de legionari

Martha și Marina aveau dreptate: Conducătorul Antonescu consideră că Bibeștii sunt ostili regimului și le cere serviciilor secrete să-i spioneze. Arhivele Securității stau mărturie.

Pe 23 noiembrie 1940, pe când Martha lucra în biroul ei, un valet a venit să-i bată la ușă, speriat: „Alteță, are loc o percheziție în casă". Bărbații în cămăși verzi și cu armele în bandulieră au ocupat în câteva minute toate camerele palatului. Sparg pereții în căutarea unor ascunzători, golesc

sertarele comodelor, scotocesc prin dulapuri, ridică pernele, smulg tapiseriile. Valetul lui George vine în fugă să anunțe că se face o percheziție și în strada Robert de Flers.

Către prânz, Alexandru Ghyka, un alt văr, promovat șef al poliției legionare, sosește îmbrăcat în uniformă, cu bocancii lustruiți, cu părul pomădat, și se preface că se înclină respectuos în fața Marthei, care îl întreabă revoltată: „Ce căutați?" Bărbații în cămăși verzi îndeasă în cutii toate hârtiile pe care le găsesc, manuscrisul *Nimfei Europa*, jurnalele ei intime, corespondența, facturile și arhivele de familie. Sunt ridicate până și cărțile de onoare în care semnează invitații de la Mogoșoaia. Martha nu-și arată furia în fața camioanelor care pleacă cu o parte din ființa ei. Nu e un furt, e un viol.

În aceeași după-amiază, la ora de vizită, Martha se anunță la verișoara ei, Maria Lahovary, știind că o va găsi acolo pe Zoe Sturdza, născută Mavrocordat, soția ministrului legionar al afacerilor străine. Martha își exprimă indignarea, cere să i se restituie hârtiile. Cea pe care membrii familiei o numesc Zozo spune că, după părerea ei, noul guvern ar trebui să meargă mult mai departe cu represaliile, promițând totuși că îi va transmite un mesaj puternicului ei soț. Martha nu rămâne prea mult acolo, dezgustată să-și vadă verișoara „îmbătându-se la gândul asasinatelor în perspectivă pe care le-a organizat încă de ieri, la o ceașcă de ceai"[1]. E revanșa frustraților și a celor pe care i-a disprețuit întotdeauna.

Martha se îngrijorează pentru nepotul ei, George Cantacuzino, aruncat în închisoare după cutremurul care a dărâmat un sfert din clădirile Bucureștiului în noaptea de 9 spre 10 noiembrie 1940. Mogoșoaia a tremurat, dar a rezistat bine. Blocul Carlton, construit de George, s-a dărâmat făcând numeroase victime. Martha obține dreptul de a-l vizita, își caută un avocat, se teme de un proces inechitabil. Legionarii îl detestă pe fostul deputat al partidului carlist, arhitect al Centrului Cultural Britanic.

---

[1]) Jurnal, 25 noiembrie 1940, fond privat.

Dragoste fără ieșire

Din 1936, cuplul Bibescu traversează o gravă criză conjugală. George s-a amorezat de o femeie măritată, Elena Leonte, însoțită adeseori de soțul ei, iar acest *menage à trois* se afișează la București, fiind câteodată chiar primit în saloane. Din nou, Martha e o femeie rănită, umilită; o detestă pe noua metresă roșcată, pe care o numește „Toboso"*. Nu e cruțată de nimic. Scrisori anonime o avertizează că George face pe gazda la Mogoșoaia pentru cuplul Leonte în absența ei, că îi oferă amantei în dar obiecte de artă costisitoare, mașini și bijuterii. S-a îndepărtat de ea mai mult ca oricând. Lipsește de la recepțiile importante de la Mogoșoaia, nu se mai ocupă nici măcar de fabricile lui, a uitat de vânătoare, dispare săptămâni întregi împreună cu cealaltă femeie. Martha îi scrie cu regularitate, unele scrisori au douăzeci de pagini, alternând reproșurile – „Ai dat acest spectacol lamentabil de bărbat aservit"[1] –, rugămințile – „Revino-ți în fire"[2] –, făcând apel la amintirea soacrei ei, Valentine, care, în timpul primelor lor crize conjugale, le spunea: „Dacă nu există iubire, purtați-vă decent"[3].

Dacă George se limitează la câte o telegramă episodică, Martha vrea să mențină legătura dintre ei, îi dă vești despre ceea ce îi unește: fiica lor, Valentina, palatele și grădinile lor, micul George. Și în fiecare scrisoare strecoară vorbe de alint, numindu-l „Mison drag", semnând „Misette" și „Motanul Can" și terminând invariabil cu „te îmbrățișez vulturește". Pentru a-i aminti de iubirea dintre ei. Mesajul e limpede: Martha asigură continuitatea, ține rangul, veghează asupra căminului, gata să-l ierte: „Când va veni vindecarea, vom fi divin de fericiți"[4].

---

*) „Stricata" (sp.) (n. red.).

[1]) Biblioteca Națională a României, fond Saint-Georges, scrisoare către George Bibescu, dată ilizibilă (1935–1937). [2]) *Ibid.* [3]) *Ibid.* [4]) *Ibid.*, 21 aug. 1937.

Boala lui George

Când se întâlnesc, tăcerile vorbesc despre tristețea celor care își provoacă suferință, dar în noiembrie 1940, la prânzul de la Mogoșoaia, e mult mai rău, iar Martha intră în panică: „O fantomă! Sunt îngrozită; se târăște literalmente, se sprijină de mobile. Îmi face rău să mă uit la el"[1]. La sfârșitul lui 1937 fuseseră câteva motive de îngrijorare și își făcuse niște analize. Se bănuia o maladie tropicală sau tuberculoză. Nu s-a confirmat nimic, și totul revenise la normal.

A doua zi după acel prânz, ea a decis să intervină și s-a dus la George, pe strada Robert de Flers. L-a găsit în pat, scuipând sânge, cu metresa la căpătâi, în vreme ce fratele acesteia, medic de meserie, îi administra poțiuni și injecții. Martha cere ca soțul ei să fie dus la Spitalul Elias. Acolo, le interzice membrilor familiei Leonte să intre în salonul bolnavului.

După o serie de examinări vine și diagnosticul: cancer pulmonar în stadiu avansat. Nu se pune problema unei intervenții chirurgicale.

Valentina și Martha se instalează în anticameră și nu-l mai părăsesc pe bolnav, veghind cu rândul la căpătâiul lui, zi și noapte.

Martha a ținut jurnalul calvarului lui George. Cele patru sute de pagini dactilografiate pe care le putem citi la Biblioteca Națională a Franței[2] descriu etapele progresiei implacabile și sublimează aceste luni lungi ale noii lor logodne.

*

În intimitatea salonului nr. 16, cu pereții verzi fisurați de cutremurul recent, se duce o luptă inegală cu boala. Bolnavul trece prin faze de inconștiență și de delir urmate de acalmie, dar respirația zgomotoasă și neregulată persistă și neliniștește, iar inexorabila pată albă se vede la radiografie.

---

[1]) Jurnal, 9 nov. 1940. [2]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, Jurnal 1941.

Speranța unui transfer în Elveția, la o clinică oncologică reputată, e mereu amânată.

Cei doi au și un moment de regăsire. George îi sărută mâna și o vrea lângă el, doar pentru el, tot timpul. I se așază pe perete harta Mediteranei, căreia îi spune „grădina mea albastră", și, când nu e prea obosit, călătoresc împreună prin văzduh, își amintesc păsările traversând printre nori, uimirea lor în fața peisajelor inedite; se reîntorc la Atena, Alexandria, Ostia, Siracuza, Tripoli, Tunis, Palermo, Napoli, Roma... El îi repetă: „Am fost un soț nepriceput", ea îi răspunde ca într-o litanie: „Sărmanul meu iubit, singura mea iubire".

Martha și Valentina filtrează vizitele. Doar cei apropiați sunt admiși. Se organizează o gardă restrânsă. Marina vine de două-trei ori pe zi, mereu fină și discretă, știe să-l binedispună pe George, îi povestește despre înființarea Escadrilei Albe, pe care tocmai o obținuse de la guvernul român, despre ambulanțele aeriene pilotate exclusiv de femei, destinate să recupereze răniții de pe front. Un vizitator vine în fiecare seară, recunoscut pe culoare după silueta înaltă, sutana neagră și barba albă, lungă: e Vladimir Ghyka, care bate încetișor la ușă. Născut ortodox și devenit preot catolic, acest precursor al ecumenismului are autorizația specială a papei de a celebra slujba în cele două rituri. El îl va asista pe George până la capăt.

Ecourile vieții de afară răsună pe coridoarele clinicii. În ianuarie 1941, după o tentativă de lovitură de stat, legionarii sunt arestați și executați. Se aud împușcături și lupte în stradă timp de câteva zile, apoi Conducătorul anunță la radio instalarea dictaturii militare, susținută de germani.

Eliminarea legionarilor îi permite Marthei să-și recupereze hârtiile și lui George Cantacuzino să iasă din închisoare. Într-o dimineață, în curtea clinicii trag două camioane, și prințesa Bibescu e chemată să verifice personal conținutul fiecărei lăzi înainte să fie expediate la Mogoșoaia. Martha se va arăta de acum încolo foarte prudentă în jurnalele sale intime, va trimite scrisori în străinătate exclusiv prin valizele

diplomatice franceză și elvețiană. Valentina și Dimitrie, precum și secretara ei românca vor avea drept misiune să-i recopieze, câteva ore pe zi, vechile jurnale, corespondența și arhivele de familie, în două sau trei exemplare pe care le va încredința prietenilor ei ambasadori.

Știrile triste se succedă în aceste săptămâni. Ca și când ar da paginile unei epoci care se stinge. Moartea lordului Lloyd o afectează pe Martha, căreia îi plăcuse foarte mult minunatul sejur la Rezidența din Cairo și vizitele regulate ale acestui oaspete delicat la Mogoșoaia. Moartea lui Berthe de Ganay, castelana de la Courances, care îi fusese prietenă credincioasă, va fi urmată de aceea a lui Neville Chamberlain, fostul prim-ministru britanic care o găzduise adeseori la Downing Street nr. 10. Apoi îi vine rândul lui Alfonso XIII să dispară.

Și mai sunt și altfel de plecări. Sir Reginald Hoare și soția lui vin la căpătâiul bolnavului pentru o vizită de rămas-bun la începutul lui februarie 1941; el era ambasador la București din 1935, cuplul participase la toate evenimentele, la toate petrecerile de la Mogoșoaia. Plecarea lor e semn că Anglia abandonează România în mâinile ambasadorului german, Manfred von Killinger, și se anunță că vor începe bombardamentele Aliaților asupra Bucureștiului.

*

În martie, George dă semne de ameliorare, reușește să facă vreo câțiva pași sprijinit în cârje. Martha obține transferarea lui la Mogoșoaia.

Prințul Bibescu traversează curtea palatului roz pe targă, purtat de țărani până în camera sa, în care s-a instalat o butelie de oxigen. Un medic și o infirmieră sunt permanent acolo. Martha se instalează la parter, în camera chinezească de alături. De mai multe ori pe noapte, se trezește doar ca să-i asculte respirația.

Scenariul de recidive și ameliorări se reia într-un ritm tot mai accelerat și mai tragic. Valentina e de față, Martha

la fel. Marina îl numește afectuos „Președintele", cei trei fii Brâncoveanu îl vizitează pe bolnav în fiecare zi.

Se izolează camera. George nu mai suportă soarele. În fiecare seară, germanii staționați la Chitila vin în logie, vâslesc pe lac, înoată dezbrăcați, se aude cum râd, se stropesc, iar asta îl enervează pe bolnav. Trebuie să fie închise ferestrele și obloanele, sunt trase perdelele.

Martha rezistă, se preface optimistă, veghează la moralul trupelor și își spune necazul doar abatelui Mugnier: „E tristă această pasăre culcată, acest călător fără drum" și „El mă învață nemișcarea; el mă învață tăcerea; el îmi dă în pază viața lui atunci când doarme"[1]. Medici germani din Luftwaffe vin să-l consulte. Ei interzic transferul încă sperat în Elveția.

Într-o dimineață, George îi ia mâna și îi încredințează ultimele lui dorințe. Vrea să fie îngropat în uniforma de aviator, cu Virtutea Aeronautică la gât, cu mantia de Cavaler de Malta pusă peste sicriu. Nu vrea să fie dus în cavoul familial din parc, vrea să se odihnească în capela Sfântul Gheorghe din vecinătatea palatului și îi cere cu blândețe: „Dacă nu îți displace să fii într-o biserică ortodoxă, aș vrea ca tu să fii lângă mine". Pentru Martha, aceasta este promisiunea nunții eterne.

Pe 2 iulie 1941, totul se termină. Marta scrie: „Văduvă? Imposibil. Văduva lui? Asta aproape că mă face să zâmbesc. Abia dacă am apucat să-i fiu logodnică. Sfârșitul meu e începutul lui, iar ieri e mâine".

*

Prințesa Bibescu vrea funeralii princiare. Corpul e așezat în sicriul deschis la parter, sub blazonul familiei. Ea alege florile, mormane de trandafiri și de crini din parc, aranjează candelabrele, ca o mare preoteasă care are grijă de „frumusețea morții lui". Și, pe o perniță de catifea, a înfipt una câte

[1]) Princesse Bibesco, *La vie d'une amitie*, ed. cit., vol. 3, p. 290.

una, trecând în revistă amintirile unei vieți, toate decorațiile, Ordinul de Malta, Distinguished Service Order, Marele Cordon al Leului și al Soarelui, diamantele persane. Astfel gătit pentru marea trecere, George e vegheat de cele trei femei care l-au însoțit în fiecare minut al calvarului lui, Martha, Valentina și Marina.

Înmormântarea are loc la căderea nopții, cu torțe și lumânări. Martha a vrut să fie astfel. Cortegiul funebru traversează câmpul de irișI până la capelă, înconjurată de țărani de pe moșie, care se înclină, cu capetele descoperite, cu brasarde negre pe mâneci. Sunt prezenți și aviatori în uniformă, ofițeri germani, președintele Aeroclubului Germaniei. Martha, purtând lungi văluri negre, se așază între Valentina și Marina. Toate trei contemplă sicriul și mâinile înmănușate care așază peste el pelerina Ordinului de Malta și drapelul în culorile curcubeului al FAI, cascheta lui albă de aviator și pernița cu decorațiile. Totul încremenește.

Vladimir Ghyka oficiază slujba și anunță marea făgăduință.

Când toată lumea a plecat și se lasă liniștea, Martha scrie în jurnal: „Frumoasa paradă a morții s-a încheiat". E timpul plânsului și reculegerii; în fiecare seară, în capelă, ea îngenunchează lângă mormânt, în sfârșit singură cu el.

Văduvă

Începe doliul, cu tristele lui etape.

Sunt sertare care trebuie deschise. Descoperă că George păstrase toate scrisorile ei din perioada logodnei. Emoția e rapid tulburată de apariția unui carnețel în care e vorba, pe fiecare pagină, de „cea iubită", iar Martha se îndoiește, asta o face să sufere. El îi vorbea despre iubirile lui, îi spunea cum se numesc, deci „cum să cred că iubita sunt eu?"[1]

Testamentul o neliniștește. Oare George a recunoscut copii rezultați din adulter? Va trebui să facă față unor procese de

[1]) BnF, NAF, fonds Marthe Bibesco, note disparate.

paternitate din partea fostelor amante? Și-a schimbat oare testamentul în favoarea „impardonabilei Toboso"? Notarul o liniștește, George a vrut ca fiica lui să fie proprietara, iar Martha să beneficieze de uzufructul tuturor bunurilor. Așadar, ea va lua în continuare deciziile și va administra bugetul familiei; rămâne stăpâna casei și devine capul familiei.

Stoice, Martha și Valentina sunt obligate apoi să asculte litania metreselor, cu nume și adrese; fiecăreia dintre ele, prințul Bibescu îi lasă bani sau un obiect. Ca amintire. În semn de recunoștință. E un tur al lumii, a avut iubite la Londra, Paris, București, Roma, New York... Amorezul le-a trecut pe toate în testament, iar văduva îi e recunoscătoare notarului pentru tonul expeditiv și pentru că nu trebuie decât să semneze.

De acum, de parcă ar fi fost eliberată, Martha se transformă în vestală a iubirii lor. Întreține cu religiozitate amintirea celor 39 de ani ai căsniciei lor, a tinereții lor, a căutării lor reciproce și a suferinței lor. Fidelă pentru totdeauna „maladiei George, care nu se mai termină"[1]. În fiecare zi din viața care i-a mai rămas ea înfrumusețează povestea, se înduioșează amintindu-și, iartă pentru a uita mai bine; triază și aruncă la gunoi ceea ce, în ochii ei, e nedemn.

De acum, George îi aparține.

Cu viața înainte

Două proiecte o ancorează pe Martha în viitor. Adopția completă a nepotului ei, George, care îi reușește grație relațiilor pe care le are la Ministerul Justiției și demersurilor începute în timpul vieții soțului. În chip de felicitare de Crăciunul lui 1941, prietenii și cunoștințele ei primesc portretul său, frumoasă, învești mântată în negru, gânditoare, pozând alături de micul George îmbrăcat cu pantaloni de mătase și guler

[1]) Formulă întâlnită deseori în scrierile Marthei.

de dantelă. Mesajul e clar. El e prințul moștenitor Bibescu, cel care simbolizează continuitatea, viitorul, biruința asupra morții... el va prelua într-o bună zi Mogoșoaia. Martha îl adoră și îl răsfață pe copil, se extaziază în fața vorbelor lui de spirit și e uneori uimită de extrema lui sensibilitate.

E hotărâtă de asemenea să contribuie la fericirea Marinei. La aproape 30 de ani, tânăra nu mai e chiar așa de tânără pentru o căsătorie după canoanele epocii. Jocurilor de salon, ea le preferă zborul la manșa aeroplanului său. Martha a pus ochii pe blândul Costi Brâncoveanu, în vârstă de numai 22 de ani (care încă locuiește cu tatăl lui, Constantin, la vila Elchingen și se pregătește pentru o carieră de diplomat). Jucând rolul de pețitoare, ea le creează condiții ca să rămână între patru ochi, îi invită la cină în cerc restrâns, îi lasă singuri pe canapea, le sugerează să facă lungi plimbări prin parc. Sunt timizi, povestea se lungește. În sfârșit, pe 29 decembrie 1941, Costi își declară intențiile în salonul verde de la Mogoșoaia, iar Martha, emoționată, îi duce în fața portretului lui Zoe-Născătoarea, ai cărei descendenți sunt (Costi prin tatăl și mama lui, Marina pe linie paternă), și le ia mâinile: logodnicii nu trebuie să uite, totul i se datorează lui Zoe și, grație uniunii lor, stirpea Brâncoveanu se perpetuează, rezistă împotriva a tot și a toate.

*

Ceremonia se va ține la Mogoșoaia, pe 15 februarie 1942, la miezul nopții, potrivit tradiției ortodoxe, așa cum se căsătoriseră și Valentina cu Dimitrie. Invitații sunt uluiți atunci când își ocupă locurile în pivnița cu arcade a palatului, unde în câteva minute începe slujba. Pereții au fost acoperiți cu draperii argintii, coloanele cu torsade sunt pline de ghirlande de trandafiri; s-au așezat oleandri și brazi iluminați pe aleea care duce la altarul amenajat pe o tribună, unde opt preoți îmbrăcați în veșminte aurii se pregătesc să oficieze slujba, în mijlocul unei păduri de lumânări și de icoane.

Asistența amuțește deodată, fascinată de intrarea regală a Marthei, îmbrăcată într-o rochie de mătase roșie, cu decolteu și pene de struț, la brațul lui George Cantacuzino, care se ține drept în uniforma de ofițer; cei doi traversează solemn sala și se așază în rândul întâi, pe banchetele stacojii destinate familiei. Ei sunt martorii mirilor (naș și nașă, în tradiția ortodoxă). La sfârșitul ceremoniei, în mireasma de tămâie, mirii ies sub o arcadă de onoare făcută din săbiile de paradă ale aviatorilor și aviatoarelor. Cei trei sute de invitați descoperă sălile decorate cu auriu și imensul bufet, într-o regie de lumini și de zambile albe în care explodează deodată muzica orchestrei de țigani a lui Fănică Luca, starul mondial. Festivitățile continuă în sala de bal de la vila Elchingen și cu tradiționalul foc de artificii.

Evenimentul e relatat de jurnalul monden *Je sais tout*, care publică două pagini în franceză, însoțite de un impozant reportaj fotografic. Articolul se extaziază în privința invitaților, „elita înaltei societăți românești", laudă „magnifica nuntă" care face posibilă „alianța a trei dintre cele mai nobile familii vechi din România". În fotografii se văd și nașii, Martha și George Cantacuzino, fotografiați împreună cu mirii sub faimoasa tapiserie reprezentându-i pe martirii Brâncoveni, micul George îmbrăcat în paj, care o ține de mână pe mireasă, nașa lui, dar și frumusețile în rochii lungi și cu etole de blană care zâmbesc alături de soții lor, îmbrăcați în costume negre cu plastroane albe.

*

O recepție stranie într-o lume aflată în război, la care se intersectează marile familii autohtone ai căror fii vor muri în zăpada înghețată de la Stalingrad, câțiva miniștri considerați frecventabili și diplomați. E un balet discret, oamenii se caută, se salută, se eschivează discret. Unii, precum Barbu Știrbey, au anunțat că refuză să stea la masă cu germani sau cu italieni. Toți reprezentanții diplomatici de la București sunt prezenți, ca pentru o căsătorie regală: Eduard Palin,

ambasadorul Finlandei[1], Fernando de Oliveira de Bastos, ambasadorul Portugaliei[2], Carlos de Ouro Preto, ambasadorul Braziliei[3], Manuel de Casa Rojas, ambasadorul Spaniei[4], Renato Bova Scoppa, ambasadorul Italiei[5], Jacques Truelle, ambasadorul Franței[6], Jean Mouton, directorul Institutului Francez[7], câțiva gaulliști de la Ambasada Franței, un consilier de la Ambasada Germaniei, secretarul Legației elvețiene... Nu au fost nici englezi, nici americani, care își închiseseră ambasada după aderarea României la Axă, în iunie 1941.

*

În zilele următoare, românii, invitații sătui în egală măsură ca aceia supărați fiindcă nu fuseseră invitați, bârfesc fără reținere: câtă lipsă de gust, ce provocare din partea castelanei de la Mogoșoaia să petreacă și să-și etaleze luxul în vreme ce soldații mor pe front! N-ar fi fost mai bine să li se ofere toată acea mâncare răniților? Reproșurile nu sunt complet nefondate, ce-i drept. Martha le va îndepărta cu un singur gest orgolios din mână: îi place dintotdeauna să-i nemulțumească pe invidioșii, pe meschinii și pe moraliștii de la București.

Ceea ce nimeni nu bănuiește, nici Martha, nici detractorii ei, este că această nuntă princiară întru gloria dinastiei Brâncovenilor va fi ultima mare recepție dată la Mogoșoaia. Și că toate femeile și toți bărbații eleganți care apar în fotografii vor fi luați curând de nemilosul vârtej al Istoriei.

---

[1]) Ambasadorul Finlandei la București între 1941 și 1945. [2]) Ambasadorul Portugaliei la București între 1937 și 1943. [3]) Ambasadorul Braziliei la București între 1939 și 1942. [4]) Ambasadorul Spaniei la București între 1940 și 1943. [5]) Ambasadorul Italiei la București între 1941 și 1945. [6]) Ambasadorul Franței la București între 1940 și 1943. [7]) Din 1938 până în 1946.

IX

Prințesa-mediator
(1941–1945)

Curajoșii

Intrarea României în război alături de Germania nazistă, în iunie 1941, și moartea lui George au îndepărtat-o pe Martha de lume. Porțile palatului se întredeschid acum doar pentru câțiva oameni de-ai casei, îndrăgostiți de literatură și libertate.

De câteva ori pe săptămână, limuzina cu fanion a lui Jacques Truelle, noul ambasador al Franței, își face apariția în curte. Martha îl întâlnise la Roma, unde era consilier de ambasadă. Cu piciorul stâng amputat de pe frontul din 1914, acest tânăr pasionat de literatură îl emoționase pe Marcel Proust, care îi trimitea scrisori frumoase și îi lăuda „sufletul admirabil". Antoine Bibescu și Paul Morand îi fuseseră mentori în saloanele pariziene și în cariera diplomatică.

În timpul lungii perioade în care George a fost bolnav, Truelle venea în fiecare zi să se intereseze de noutăți, era singurul admis, în afara cercului restrâns al familiei; Martha accepta uneori să ia prânzul la Ambasada Franței, situată chiar lângă clinică. Îl apreciază pe bărbatul fin și cultivat care îi stă alături de tristul Crăciun al anului 1941, tovarăș în lungi plimbări cu sania prin zăpadă și primul care o face din nou să râdă. La nunta Marinei și a lui Costi, îl așază în primul rând, alături de familie.

Martha știe deja, Ambasada Franței a intrat în rezistență. Thierry, predecesorul lui Truelle, venea des să i se confeseze înainte să plece la Londra. La București, noul ambasador, care i-a jurat credință mareșalului Pétain, aderă rapid la gaullism: nu doar că acoperă rețeaua balcanică pe care primul său secretar, Henry Spitzmuller, a creat-o împreună cu ambasadele din Budapesta și din Sofia, pentru a transmite informații către antenele gaulliste, dar își asumă riscuri suplimentare hotărând să lărgească filiera evadărilor din lagărele de prizonieri de război francezi către Turcia. Marthei îi mărturisește durerea lui pentru Franța, faptul că îl urăște pe Laval.

Pogromurile de la Iași și Odessa din 1941 îl indignează, și informează imediat cel mai înalt nivel al guvernului de la Vichy. Anchetează, trimite depeșe și rapoarte în care denunță deportările și exterminarea de către armata română a sute de mii de evrei. Semnalele lui de alarmă nu șochează pe nimeni și rămân fără răspuns. Curajos, Truelle refuză să aplice Directiva Darlan din 1941 cu privire la eliberarea certificatelor de arianism pentru francezii neevrei de la București și, împreună cu Jean Mouton, directorul Institutului Francez, un anti-vichyst de la bun început, facilitează înscrierea la Liceul Francez a numeroși elevi evrei. Mouton, care devine confidentul lui Truelle, face și el parte dintre obișnuiții de la Mogoșoaia. Martha îl stimează ca om de cultură, cunoscător al operei lui Proust, pentru dinamismul lui la conducerea Institutului Francez cel mai bine dotat din Europa, cu un fond de 50.000 de cărți și conferințe literare care îi atrăseseră la București, înainte de război, pe cei mai mari scriitori francezi.

*

Un alt obișnuit la Mogoșoaia e Rene de Weck, ambasadorul elvețian la București[1], care ocupă un loc mai special, fiindcă el

[1]) Rene de Weck e ambasador al Elveției la București între 1933 și 1945.

reprezintă și interesele britanice și americane după intrarea României în război de partea Germaniei. De Weck și Truelle sunt prieteni. Împărtășesc aceleași indignări și au la fel de mult curaj. Elvețianul își alertează tot timpul superiorii de la Berna și Comitetul Internațional al Crucii Roșii (CICR) despre exterminarea evreilor din Europa de Est. Cu neobosită energie, însoțit de nunțiul apostolic și de marele rabin al României, insistă pe lângă guvernul român să oprească deportările de evrei; le cere tânărului rege Mihai și mamei lui, regina Elena, să protesteze pe lângă mareșalul Antonescu. Cei 400.000 de evrei români supraviețuitori îi datorează mult.

Cenaclul de la Mogoşoaia

Jacques Truelle, Rene de Weck și Jean Mouton se întâlnesc duminica în jurul Marthei. Uniți de literatură. Între ei, numesc Mogoșoaia „regatul fără frontiere" și vin uneori însoțiți de câțiva colegi francezi sau elvețieni. Reuniunile se țin în saloane sau în logia cu vedere spre lac. Jacques Truelle le citește pagini din *Istoria girondinilor*, Michel Dard recită versuri din Saint-John Perse sau pasaje din opera prietenului său, Bernanos, Henry Spitzmuller alege extrase din poezia creștină a Evului Mediu, Martha citește Claudel, iar Rene de Weck face revista săptămânală a presei, cu evenimentele politice și militare anunțate în presa engleză și americană, la care are acces. Cenaclul comentează viu discursul lui Churchill în fața Congresului de la Washington, pe 26 decembrie 1941, și intrarea în război a Statelor Unite.

Se despart de fiecare dată emoționați și încrezători în victoria libertății, o salută pe stăpâna casei și pleacă înapoi, în Bucureștiul aflat sub bocancul naziștilor.

Martha, gazda acestei comunități de idei și de speranțe, a venit în ajutorul evreilor din România. Afirmațiile că ar fi fost antisemită, preluate de Ghislain de Diesbach, primul ei biograf, par întru totul injuste și expeditive. Faptele stau mărturie, așa cum sunt relevate de Alexandru Safran, marele rabin al României în timpul celui de-al Doilea Război Mondial; într-un interviu televizat din 1997, pe un canal public românesc[1], el povestește că, în cursul acestor ani negri, prințesa Bibescu a intervenit financiar pentru ajutorarea orfanilor evrei din România. Acest angajament e confirmat de istoricul român Dumitru Hîncu, de origine evreiască, care avea 18 ani în 1940 și ale cărui lucrări sunt publicate la editura Hasefer, editura Institutului Elie Wiesel; Hîncu afirmă că Martha a donat importante sume de bani pentru a-i salva pe copiii evrei din trenurile morții, mituind santinelele și organizând transportarea lor la București, unde erau preluați și ascunși.

Un alt scriitor român de origine evreiască, Cris-Cristian, îi aduce un omagiu Marthei în memoriile sale, povestind că ea îi venise în ajutor văduvei lui Carol Drimer, un scriitor român evreu mort în timpul deportării, și că reușise să o salveze pe fiica acestuia, deținută împreună cu alți copii evrei în ghetoul din Cernăuți, plătind importanta sumă de bani pe care statul român o cerea pentru eliberarea anumitor prizonieri. Se întâmpla în 1942. Fiica lui Drimer și copiii ei au fost salvați.

Rapoartele Siguranței, serviciul de supraveghere și contraspionaj, relatează că Martha distribuia regulat sume de bani și medicamente evreilor condamnați de guvernul român la muncă forțată, care, în condiții abominabile, construiau drumuri în preajma Bucureștiului.

---

[1]) Interviu cu Alexandru Safran realizat la Geneva, difuzat de TVR 1 pe 30 ian. 1997.

Mulțumită lui Rene de Weck și ambasadorului Italiei, Renato Bova Scoppa, care au reușit să îi obțină o viză de ieșire și de întoarcere, Martha reușește să plece din România în 1942, hotărâtă să ia legătura cu Aliații pentru a vedea dacă o răsturnare a alianțelor României putea fi avută în vedere și în ce condiții.

Pretextul călătoriei în Elveția e de ordin medical. Pentru tratamentul ei, trebuie să se aprovizioneze cu fiole injectabile de calciu și cu alte medicamente care nu se găsesc la București. După o escală la familia Dampierre, la Ambasada din Budapesta – el e gaullist și va demisiona în curând din postul de ambasador –, Martha ajunge la Veneția și apoi la Roma, unde își regăsește un admirator fidel, Francesco Lequio, care tocmai fusese numit ambasador la Madrid și îi transmite informații asupra situației militare și a negocierilor dintre beligeranți. La Lausanne, are o lungă întrevedere în camera ei de hotel cu ambasadorul Statelor Unite în Elveția, Leyland Harrison, pe care l-a cunoscut când se afla la post în București. Harrison a venit cu un mesaj clar: Aliații formează un front unit în războiul împotriva Germaniei, iar România va trebui să-și retragă trupele din Rusia dacă vrea să beneficieze, la viitoarea conferință de pace, de protecția Statelor Unite.

La București, Rene de Weck o așteaptă pe Martha, nerăbdător să afle ultimele informații, și îi confirmă că poziția Elveției va fi identică cu aceea a Statelor Unite. Mai rămâne doar să convingă guvernul român că încă mai are timp să se apropie de Aliați.

*

De câteva săptămâni, ambasadorul elvețian insistă pe lângă regele Mihai, cu o poziție constituțională slabă, dar a cărui influență s-ar putea dovedi hotărâtoare, să ia poziție în favoarea unor negocieri cu Aliații. Martha îl primește discret

la Mogoșoaia, la prânz, pe Mihai Antonescu, ministrul afacerilor străine, un pragmatic favorabil tatonărilor. Castelana de la Mogoșoaia insistă: încă mai e timp să se obțină garanții, dar în curând va fi prea târziu. La vârful puterii, mareșalul Antonescu, care ține la titlul său de Conducător, angrenat în politica de colaborare activă cu regimul nazist și concentrat pe teritoriile rusești pe care le recucerise cu armata sa, nu e încă pregătit pentru o răsturnare de alianțe.

În culise se țese un proiect care adună speranțele celor favorabili unei păci separate: crearea unei Antante latine, bazată pe o alianță italo-română. Martha crede în ea și lucrează în această direcție. Renato Bova Scoppa, ambasadorul Italiei, un monarhist care nu l-a iubit niciodată pe Mussolini, și soția acestuia i-au devenit prieteni; ei merg des la Posada și la Mogoșoaia, unde, la începutul anului 1943, au loc tot mai multe întâlniri informale și secrete, „pentru a ne putea spune tot", cu susținătorii români ai unei alianțe italiene, în special cu influentul Barbu Știrbey, cumnatul Marthei, și cu ministrul afacerilor străine, Mihai Antonescu, care vine în cel mai mare secret. Destituirea lui Mussolini în iulie 1943 și semnarea armistițiului de către Italia îngroapă acest proiect și izolează încă și mai mult România.

Sub supraveghere

Martha știe că e urmărită de Siguranță (strămoașa Securității) după 1940, mai întâi ca opozantă a regimului legionar, apoi ca persoană favorabilă Aliaților. Unii membri ai personalului său sunt informatori. Rapoartele sunt edificatoare, îi detaliază faptele și gesturile, plecările și venirile, dau liste cu invitații și cu servitorii ei (se precizează corect că nu se poate scoate nimic de la Ioan Apolzan și de la Blanche Caniot). Sunt adevărate mine de informație, în ciuda greșelilor de ortografie, a stângăciilor stilistice și a factologiei aproximative. Aflăm

că sunt supravegheate în mod special relațiile Marthei cu Jacques Truelle, că ei o știu și își vorbesc cu prudență la telefon.

Pe 19 iunie 1943, la lăsarea nopții, Truelle urcă discret într-un vagon de dormit în gara din București, având drept unic bagaj piciorul de lemn într-o valiză și, ca pretext, un document care atestă că e așteptat la spitalul francez din Istanbul pentru a fi operat. Doar Mouton e la curent. Rene de Weck se îndoiește de ceva vreme că prietenul său a luat vreo decizie. Martha a intuit plecarea lui iminentă, Truelle îi păruse emoționat cu ocazia ultimei sale vizite la Mogoșoaia. Pierde un prieten și un sprijin. El își va prelua curând funcția de reprezentant al Comitetului Francez de Eliberare Națională (CFLN)[1] la Madrid. Avea să moară de infarct în 1945, spre întristarea prietenilor rămași la București.

Rapoartele serviciilor secrete arată că Rene de Weck, Jean Mouton și Martha se întâlnesc tot mai des și că reuniuni ale Francezilor Liberi se țin în mod regulat la Mogoșoaia, așa cum este cea din 21 iulie 1943, la care iau parte în principal Georges Verglas, președintele comunității franceze din București, Henry Spitzmuller, primul secretar al ambasadei, și Jean Basdevant, atașat de presă la ambasada Franței. Se raportează că Martha s-a declarat dispusă să-și cheltuiască întreaga avere pentru cauza Franței libere și că a făcut o primă donație de 2 milioane de lei.

O diplomată din umbră

Pe 31 ianuarie 1943, generalul von Paulus capitulează la Stalingrad. E o catastrofă pentru armata română, care a pierdut trei sferturi dintre soldați și aproape întregul material. Rușii

[1]) Creat la 3 iun. 1943, CFLN e recunoscut de Aliați ca reprezentant al tuturor francezilor care luptă împotriva Germaniei. În iunie 1944, el se transformă în Guvernul Provizoriu al Republicii Franceze (GPRF), prezidat de generalul de Gaulle.

câștigă teren. Sorții victoriei se schimbă. Însuși mareșalul Antonescu începe să se îndoiască.

Cu aplombul și tăria caracteristice, cu încrederea absolută pe care o are în priceperea ei, cu dorința înfocată de a-și servi țara, Martha reușește, așa cum atestă arhivele românești, să obțină un pașaport de la guvernul român. Pleacă la Istanbul, devenit capitala mondială a diplomației paralele de când Turcia a ales o subtilă neutralitate, încheind acorduri și pacte cu diferiții beligeranți. Oamenii se întâlnesc, se pândesc, se apropie, țes intrigi, joacă la cacealma, iar Martha, ajunge acolo dis-de-dimineață cu trenul, pe 28 septembrie 1943. Pe peron o așteaptă prietenul Casa Rojas, fostul ambasador al Spaniei la București, proaspăt numit în Turcia, și consulul general al României. Martha e foarte hotărâtă să intre în acest dans, convinsă că va reuși să pledeze cauza României pe lângă americani și englezi. Cele zece valize care o însoțesc sunt dovada că nu renunță la eleganța-i legendară, indiferent de circumstanțe, și că intenționează să rămână atâta timp cât va fi nevoie.

Prințesa-diplomat vine să îl sprijine pe cumnatul ei, Barbu Știrbey, care a obținut în sfârșit acordul guvernului pentru a iniția convorbiri secrete cu Aliații și pentru numirea nepotului și ginerelui său, Alexandru Cretzianu, ca ambasador la Ankara, unde vor avea loc negocierile. Viitorul țării se hotărăște în familie. Misiunea Marthei: să sondeze terenul pe lângă Aliați și să facă discret pe mediatoarea.

*

Jurnalul ei relatează lunga ședere de nouă luni la Istanbul – pe care îl numește „orașul orașelor" – într-o manieră eliptică, folosind abrevieri și formule în engleză, cu siguranță din motive de prudență. Aflăm că a locuit mai întâi într-o frumoasă reședință particulară ale cărei balcoane cu flori ofereau o panoramă asupra orașului, iar apoi s-a instalat la hotelul Pera, unde a urmat-o și credincioasa ei Blanche.

Rezultă din aceste note cotidiene și din arhivele românești că are multe contacte, se întâlnește de mai multe ori cu ambasadorii român, britanic, american, danez și elvețian, dar și cu jurnaliști englezi și americani, cu agenți secreți turci care centralizează informațiile primite de la informatorii lor ce mișună prin oraș. Reprezentantul generalului de Gaulle a primit-o cu multe atenții. Casa Rojas joacă un rol esențial de facilitator al corespondenței cu Jacques Truelle la Madrid și o prezintă ambasadorului Suediei și unor responsabili ai Crucii Roșii. Se vede aproape în fiecare zi cu un agent al serviciilor britanice, oficial în misiune comercială la Istanbul, Jack Mackintosh.

Tuturor, prințesa-diplomat le repetă neobosită că voința poporului român a fost încălcată, că acesta nu a dorit să intre în război alături de Germania nazistă. Le subliniază că România poate fi un atu pentru Aliați și că trebuie să se planifice debarcarea anglo-americană în Balcani. O Federație a Estului european ar putea veni în sprijinul acestei operațiuni, formând un cordon sanitar în fața Uniunii Sovietice. Martha se teme că, după pericolul nazist, ar putea urma amenințarea sovietică, de aceea vrea să-i convingă pe englezi și pe americani să nu abandoneze România în mâinile aliatului lor rus.

Ea nu știe însă că zarurile au fost aruncate: la Conferința de la Teheran din noiembrie 1943, Churchill, Stalin și Roosevelt, reuniți pentru prima dată, au pus la punct împărțirea viitoare a Europei în zone de influență și au decis abandonarea definitivă a proiectului de debarcare englezească în Balcani.

*

Prințesa-diplomat nu trece cu totul neobservată. E doamna în negru care poartă pălării cu voaletă, cu buzele fardate, cu inele groase și cu bastonul din zilele în care se simte rău. Aerele ei de conspiratoare și de divă îi intrigă pe toți cei care o întâlnesc la recepțiile de la ambasadă, în restaurantele

elegante și în saloanele capitonate ale hotelului; e văzută întotdeauna între patru ochi, vorbind cu voce joasă, temându-se de urechile indiscrete. În acest mediu masculin, Martha e ascultată, consultată, e în stare să și vorbească, engleza ei impecabilă și carnetul de notițe impun respect. Serviciile secrete o reperează, lumea se agită în România, ce spune prințesa Bibescu, ce promite? E agentă britanică? Ce știe despre viitoarele bombardamente ale Aliaților și despre planurile de eliberare a Europei? Ce îi comunică lui Barbu Știrbey? De ce se află la Ankara în noiembrie 1943?

Pe 16 noiembrie 1943, *La Gazette de Lausanne* publică un extras din ziarul suedez *Svenska Dagbladet*, care anunță că „ambasadorul german Killinger de la București o remis o notă de protest lui M. Antonescu pe tema sondajelor de pace întreprinse actualmente de prințesa românca Martha Bibescu. Prințesa, care se bucură de o mare influență în Anglia, s-ar fi dus recent la Ankara pentru a lua contact cu diplomații britanici și aliați...“ Acest comunicat care o flatează – Marthei îi plac jocurile de umbre și lumini – nu e în totalitate fals. Grație intermedierii ei, pe 1 februarie 1944, la Ankara, Hughe Knatchbull, ambasadorul britanic, are o întâlnire secretă cu Alexandru Kretzianu pentru a pregăti deschiderea negocierilor între Barbu Știrbey și Aliați, care vor demara la Cairo. Martha poate să se felicite.

Numele de cod al lui Barbu, Bond, nu-i va purta noroc. Prințul român reprezintă, în ochii Aliaților, un guvern inamic aflat în mâinile mareșalului Antonescu, care a pactizat cu Axa și care va pierde războiul. Cu Martha, fac schimb de informații prin curierul diplomatic și încearcă prin toate mijloacele să mențină dialogul. Negocierile trenează. Pe 13 martie 1944, presiunea se accentuează, Aliații somează țările-satelit ale Reichului să își denunțe imediat alianțele. Barbu obține continuarea negocierilor într-un climat tensionat. Sovieticii cer ca România să recunoască cedarea Basarabiei și Bucovinei, să plătească reparații de război și să

participe la eliberarea propriului teritoriu alături de Armata Roșie, sub comandament rusesc. Furios, mareșalul Antonescu întrerupe negocierile.

*

Frumusețea Constantinopolului (pe care ea refuză să-l numească Istanbul, potrivit denumirii oficiale din 1930) o face să mai uite de dezastrul din lume, dar trebuie să părăsească orașul la sfârșitul lui martie, ca să-și continue misiunea de persuasiune în România. Călătoria cu trenul sub bombardamentul Aliaților stă dovadă în acest sens; ea și Blanche sunt obligate să se arunce de mai multe ori în șanțurile aflate de-a lungul căii ferate, iar la Sofia, bombardată cu fosfor, vor rămâne ore întregi în pivnița hotelului Bulgaria; vor descoperi apoi, încremenite, incendiul gigantic care cuprinsese orașul și pe ministrul afacerilor străine aruncat cu tot cu canapea în stradă. La București au început bombardamentele americane. Grăbită să-i convingă pe responsabilii politici, pe membrii guvernului și pe șefii opoziției că mai e încă timp pentru semnarea armistițiului, Martha trebuie să-și amâne întâlnirile.

Menghina se strânge din nou

Situația militară e catastrofală. Trupele române pierd continuu teren în fața Armatei Roșii, care înaintează fulgerător în nordul țării. Soldații Wehrmachtului bat în retragere într-o stare de maximă nervozitate. România e prinsă la mijloc între artileria nazistă și cea sovietică, iar din cer vin atacurile bombardierelor americane și engleze. 4 aprilie 1944 e o zi neagră pentru București, cu zece mii de victime îngropate sub dărâmături.

La Mogoșoaia, serele explodează, copacii cad, pământul se cutremură. Martha hotărăște să se refugieze împreună

cu familia pe înălțimile de la Posada, în „casa ei de lemn"[1], o cabană forestieră. Acolo îl primește de mai multe ori, printre flori sălbatice, pe Mihai Antonescu, ministrul afacerilor străine, pentru a-i relata despre starea de spirit a Aliaților. Urmează vizitele liderilor politici de toate culorile, ale unor membri ai guvernului, ale unor foști miniștri pe care Martha vrea să-i determine să se ralieze ideii de a semna o pace separată. Conducătorul Antonescu se încăpățânează și refuză categoric propunerile rușilor, convins că germanii vor reuși să-i oprească pe Nistru. Nimeni nu îndrăznește să-l contrazică. Martha turbează în fața acestei defilări de costume elegante lipsite de orice anvergură. Constatarea e amară, România nu are nici un om de stat care să o salveze de la dezastru.

Rene de Weck s-a instalat cu tot personalul ambasadei la Mogoșoaia, mai puțin afectată de bombardamentele care paralizează zi și noapte Bucureștiul. Pentru Martha, drapelul cu cruce albă care flutură deasupra palatului ei roz e cea mai bună protecție împotriva germanilor aflați în derută și împotriva rușilor care sosesc. Lui Eduard Palin, ambasadorul finlandez, îi închiriază o parte din Posada. Tot un mod de a proteja casa împotriva jafurilor și rechizițiilor și de a beneficia de curierul diplomatic, singurul mijloc de păstrare a contactului cu lumea din afară, în special cu Ankara și cu Londra.

Până la sfârșitul lui septembrie, mulți vor trece prin „casa de lemn" a prințesei: diplomații îngrijorați și abandonați la București, membrii guvernului care se agață de ideea unui armistițiu, pe zi ce trece tot mai ipotetic, cu Aliații, cei care se tem de controlul sovieticilor, cei care aduc vești de la Sinaia, unde se refugiaseră regele Mihai și mama lui, regina Elena. În pofida sunetului sirenelor și a pământului care se cutremură, masa e servită cu grijă, iar conversația se străduiește să fie interesantă. Comportamentul Marthei în împrejurări potrivnice rămâne același: le face față.

[1]) Așa o numește în jurnal.

Ratarea întâlnirii cu soții Morand

Plecată la Istanbul în septembrie 1943 și reîntoarsă la sfârșitul lui martie 1944, apoi refugiată în munți, Martha n-a avut ocazia de a se întâlni cu soții Morand, grăbiți să părăsească Bucureștiul, pe 17 mai 1944, cu vagonul de tren burdușit cu argintărie și cu mobilă, salvarea averii românești a Elenei. Paul își preluase funcția de ambasador în vara lui 1943, într-un climat de ostilitate. Personalul gaullist al ambasadei îl evită și nu comunică decât cu Renē Massigli, comisarul pentru afaceri externe al Franței Libere. Amărăciunea lui Morand e mare. Departe sunt vremurile când autorul *Săgeții Orientului*[1] era primit și sărbătorit peste tot la București, mai ales la Mogoșoaia, departe vremurile când Elena era doamnă de onoare a reginei Maria. Cei doi sunt furioși pe Martha, care trece în România drept prințesa Franței Libere și interlocutoarea Aliaților. Fiecare și-a ales tabăra și adversitatea reciprocă e de acum ireversibilă.

Sosirea rușilor

Pe 23 august 1944, atât de așteptata întoarcere a armelor e anunțată de regele Mihai, care iese în sfârșit din mutenie. Știrbey îl convinsese că mareșalul Antonescu bloca orice negociere cu Aliații. România declară război Germaniei. Conducătorul e arestat, fiind numit, sub conducerea generalului Sănătescu, un guvern de coaliție, în care intră pentru prima dată miniștri comuniști.

Cerul continuă să fie în flăcări, iar românii se ascund în adăposturi. Au învățat să recunoască Luftwaffe care bombardează Bucureștiul și Palatul Regal, avioanele americane care ripostează distrugând aerodromurile germane, urmate

[1]) Esențialul acestui roman al lui Paul Morand, publicat la Gallimard în 1932, se petrece la București.

îndeaproape de ruși care țintesc la rândul lor capitala pentru a anihila cuiburile de rezistență germane. În timpul crizelor de panică ale micului George, Martha îl duce să se ascundă sub un copac și îi fredonează cântecele pentru copii; în acest sfârșit de vară cumplit, îl iubește mai mult decât orice și, dacă se luptă pentru viitorul României, o face și pentru viitorul nepotului ei, copilul adorat.

Pe 29 august, coloanele de tancuri sovietice trec pe bulevardele Bucureștiului.

Anarhia amenință țara. Abuzurile, violurile și jafurile Armatei Roșii seamănă teroarea. Denunțurile, reglările de conturi și execuțiile sumare între români fac să apară teama de un război civil. În provincie, țăranii își împart pământurile și iau în stăpânire mașinile agricole; magazinele și locuințele sunt jefuite. Bolnavii și răniții umplu spitalele, care nu mai au medicamente. Foametea devine o amenințare, iar nemulțumirea crește. Au loc tot mai multe manifestații în orașe, ceea ce le face jocul comuniștilor, care așteaptă să le vină rândul.

Când Martha ajunge la Mogoșoaia, vede tancurile sovietice defilând pe drumuri și pancarte scrise cu chirilice. Nu e o eliberare, e o invazie.

O a doua precizare

În jurnalul lui de război, portretul pe care Rene de Weck i-l face Marthei nu e prea măgulitor. Să ne reamintim că se văd de câteva ori pe săptămână și că, din mai 1944 până la plecarea sa, în iulie 1945, ambasadorul elvețian locuiește la Mogoșoaia, că își petrece weekendurile în „casa de lemn" de la Posada, că își însoțește gazda în lungi plimbări, că e prietenul într-ale literaturii, omul în care ea are toată încrederea.

Și totuși, câte înțepături de-a lungul paginilor! Să citățm câteva: „Martha, cu un aer de «prințesă», însă mai puțin

înzorzonată ca în alte ocazii", „mi-a povestit multe istorii".[1] Când află că la București se bârfește că îi face curte prințesei Bibescu și că se va anunța curând căsătoria lor, scrie că Martha e „la o vârstă canonică" și se roagă ca „zeii să îl apere".[2] În vreme ce, de la începutul lui octombrie, e primit la Mogoșoaia, unde prințesa Bibescu și-a reluat rolul de gazdă, el pune punctul pe i: „Pe termen lung, egocentrismul și tirania pe care o exercită asupra anturajului ei resemnat mă obosesc și mă agasează"[3]. Aerele de divă ale gazdei sale – faptul că întârzie mereu, discursurile ei declamate, extravaganțele vestimentare, ordinele imperioase, gustul pentru decorul baroc – nu sunt pe placul rigurosului ambasador elvețian. Se pare totuși că, după cât de lungi îi sunt sejururile și de frecvente vizitele, a reușit să le facă față.

Criticile lui devin tot mai aspre și reiau acuzațiile de germanofilie care planează asupra Marthei din 1914: „Uitând că în războiul precedent ea a fost prietenă cu Kronprinz-ul și cu mareșalul von Mackensen, încearcă acum să salveze România din ghearele vulturului german"[4]. Aceste acuzații sunt nedrepte. Aflăm că, împreună cu Mouton și Truelle, se amuză numind-o „sfânta Oportuna". Din anii '30, Martha arată o veritabilă și sinceră admirație pentru Anglia. În cursul călătoriilor pe care le-a făcut împreună cu George ca reprezentant al FAI, nu s-a arătat câtuși de puțin sedusă de regimurile totalitare, ba dimpotrivă.

Criticile lui René de Weck sunt în totală contradicție cu tonul încrezător și prietenesc al corespondenței dintre ei și cu atențiile delicate pe care le are față de gazda sa. Ambasadorul îi trimite ziarele englezești și americane, coboară drapelul elvețian în bernă pe 2 iulie 1944, ziua în care se comemorează moartea lui George, are grijă de prețioasele valize ale Marthei, pline cu documente personale și cu manuscrise, îi pune la

---

[1]) Rene de Weck, *Journal de guerre (1939–1945): Un diplomate suisse à Bucarest*, SHSR/La Liberte, Geneve, 2001, p. 312. [2]) *Ibid.*, pp. 439–440. [3]) *Ibid.*, p. 447. [4]) *Ibid.*, p. 419.

dispoziție vagoanele rezervate ale ambasadei pentru a-și scoate mobilele din România, se ocupă de transferul banilor ei în conturi din Elveția, se ocupă personal de lebedele ei dragi. În scrisori, îi laudă „talentul remarcabil“[1], evocă „sentimentul certitudinilor împărtășite“[2], „marea lui nerăbdare“[3] de a o revedea pe „strălucita vorbitoare și eminenta camaradă“[4]. Cum să explici această dihotomie uimitoare?

Prin vanitatea rănită a scriitorului față de cea care cunoscuse toate succesele literare? Prin misoginia față de o femeie care se bagă în jocul diplomatic al bărbaților? Prin complexul de clasă față de o prințesă internațională, amestecat cu o anumită condescendență față de români?

Salvarea Mogoșoaiei

Pe 6 martie 1945, ministrul afacerilor externe sovietic, aflat în vizită la București, Andrei Vîșinski, marele orchestrator al epurărilor staliniste, îl forțează pe regele Mihai să-l numească în fruntea guvernului pe președintele Frontului Plugarilor, un prosovietic, Petru Groza. Majoritatea miniștrilor sunt comuniști și ocupă posturi-cheie precum Internele, Finanțele și Justiția. În schimb, Uniunea Sovietică retrocedează României Transilvania.

Se decretează imediat exproprierea terenurilor. Nici o proprietate nu va putea depăși, din acel moment, 50 de hectare. Martha vrea să salveze Mogoșoaia și parcul acesteia, care formează cuibul și cordonul ei de protecție. Pragmatică, își deschide porțile pentru o vizită a jurnaliștilor și a diplomaților străini; rușii sunt în mod special foarte bine primiți, iar ea le laudă frumusețea locurilor și le expune

[1]) Biblioteca Națională a României, fond Saint-Georges, scrisoarea lui Rene de Weck din 29 mart. 1944. [2]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, corespondență cu Rene de Weck. [3]) *Ibid.* [4]) *Ibid.*, scrisoare a lui Rene de Weck din 7 iun. 1944.

argumentația sa privind necesitatea de a păstra comorile arhitecturale ale unei țări.

I se adresează direct prim-ministrului Petru Groza, printr-o lungă scrisoare. Șireată, nu se prezintă niciodată ca proprietară, ci evocă responsabilitatea sa temporară în administrarea unui monument istoric. Evidențiază comentariile vizitatorilor săi ruși, influentul președinte al Academiei pentru Relații Culturale cu Străinătatea, Vladimir Kemenov, și scriitorul rus Sava Dangulov, care considerau că „Mogoșoaia e o comoară artistică ce trebuie păstrată pentru poporul român".[1] Fraza ei de încheiere e bine formulată și sinceră: „Singurul lucru care contează pentru mine este să salvez peisajul din jurul acestei case construite de un voievod martir al Țării Românești"[2]. În concluzie, îi cere lui Groza să se înscrie în șirul marilor bărbați ai istoriei naționale luând decizia de a conserva Mogoșoaia.

Martha obține câștig de cauză și, în aprilie, procesul-verbal al ședinței Comisiei Monumentelor Istorice îi este favorabil. Decretul regal semnat de regele Mihai precizează că palatul, dependințele, capela, lacul și parcul de 50 de hectare sunt înscrise în Inventarul General al Monumentelor Istorice din România. Martha reușește să salveze și Posada, unde Ambasada britanică își instalează o parte din echipamente; fabrica de ciment nu a fost confiscată. Dar pică și vestea proastă: statul rechiziționează toate mașinile agricole din țară. Vor veni curând după tractoarele și combinele importate de George din Statele Unite pentru a moderniza exploatația. Furioasă, se ceartă la telefon cu funcționarii din Ministerul Agriculturii, îi scrie chiar și ministrului, dar nu obține nimic. Informatorii Securității raportează că prințesa Bibescu critică aspru colectivizarea pământurilor, despre care crede că va fi un eșec.

---

[1]) Arhiva Comisiei Monumentelor Istorice, dosar 1939–1948, scrisoare datată 28 mart. 1945. [2]) *Ibid.*

Martha încă vrea să creadă într-o salvare a României de către anglo-americani. Englezii și americanii au refuzat să recunoască guvernul prosovietic și cer organizarea de alegeri libere. Prin intermediul presei, ea face presiuni asupra democrațiilor liberale.

Rapoartele Securității și jurnalul ei ne permit să-i reconstituim activitatea.

Doi jurnaliști sunt în mod special bine primiți la Mogoșoaia de câteva luni: americanul Edmund William Stevens, corespondent de presă al mai multor ziare anglo-saxone, viitor laureat al Premiului Pulitzer, și englezul Archibald Gibson, corespondent al publicației *Times*. Sunt aici pentru a relata despre situația din România. Martha le furnizează rapoarte și articole menite să contracareze argumentele comuniștilor. Susține ideea unei monarhii constituționale după modelul englezesc, demonstrează că țara nu e un vast teritoriu înapoiat aflat în mâinile marilor proprietari, ci, dimpotrivă, că România a inițiat cea mai ambițioasă reformă agrară prin redistribuirea unei jumătăți din terenurile agricole în 1921 și că a devenit, în urma modernizării accelerate, o putere industrială și agrară ce ar putea avea un rol strategic în Europa de Est. Mai scrie și despre rolul femeilor române, despre locul religiei ortodoxe în societate, despre excelența unităților spitalicești întreținute de marile familii ale țării... Aceste lucrări vor alimenta articolele despre România ale lui Stevens și Gibson, care vor apărea în presa engleză și americană.

Martha întreține o legătură strânsă și cu generalul Schuyler, reprezentantul american în Comisia Aliată de Control, invitându-l frecvent la Mogoșoaia pentru a-i transmite anumite informații. Și nu uită niciodată să-i amintească că l-a cunoscut personal pe președintele Roosevelt.

Guvernul Groza știe aceste lucruri, care îl scot din sărite.

Martha e contactată de anturajul lui Carol II, care își dorește să se întoarcă a doua oară pe tron; americanii și englezii, care, e adevărat, au alte urgențe, se declară mai degrabă favorabili. Acest rege, care le-a ținut piept legionarilor și și-a modernizat țara, promite o monarhie pe model britanic și afirmă că a obținut de la sovietici asigurări că-și vor retrage trupele din România. Martha e desemnată să readucă la viață rețeaua carlistă și să convingă un număr cât mai mare de politicieni să se ralieze acestui proiect. O face, îl primește de mai multe ori – în compania lui Antoine Bibescu – pe Gheorghe Tătărescu, ministrul afacerilor străine, un fost membru al Partidului Liberal, destul de favorabil acestei soluții, și îi consultă pe toți liderii fostelor partide istorice. Încercarea nu va reuși. Martha n-a crezut niciodată cu adevărat în ea.

În paralel, Mogoșoaia își deschide porțile pentru șeful guvernului prosovietic, Groza, dar și pentru diferiți membri ruși ai Comisiei Aliate, la reuniuni informale. Antoine Bibescu e prezent adeseori, verii sunt adepții unei politici realiste față de marele vecin rus, întreaga artă constând, vreme de secole, pentru România în a găsi distanța potrivită ca să nu devină nici vasală, nici inamică. Martha nu uită niciodată să amintească că soțul ei a fost cel care a determinat acceptarea Uniunii Sovietice ca membră a FAI, în 1936. În decembrie 1944, ea acceptă să fie numită de către ruși ca reprezentantă a României în Academie pentru relațiile culturale ale URSS cu străinătatea, cel mai bun mijloc, așa cum credea, de a salva Mogoșoaia, dar și de a aduna informații pentru englezi, pe care i le transmite maiorului britanic Ivor Porter, un agent al SOE[1], care fusese parașutat în 1943 în

[1]) Special Operation Executive, serviciu secret britanic înființat de Winston Churchill în 1940 pentru a stimula rezistența armată și spionajul în țările ocupate.

apropierea Bucureștiului și era un opozant înverșunat al sovieticilor. Britanicul și prințesa română se întâlnesc des la masă la Athénée Palace sau la Capșa. Martha face joc dublu, cu aliatul impus, Uniunea Sovietică, și cu aliatul la care ține, Marea Britanie. Așa cum se întâmplă la marele dejun de la Mogoșoaia, din 28 ianuarie 1945, ziua în care împlinește 59 de ani: are grijă atunci să îl așeze la dreapta ei pe primul secretar al Legației sovietice, Sava Dangulov (pe care, în jurnalul ei, îl numește Fouquier-Tinville*), iar la stânga sa, pe Archibald Gibson, jurnalistul britanic.

Atmosferă amenințătoare

Viceamiralul aerului Donald Stevenson, șeful Misiunii Militare Britanice[1], și reprezentantul politic britanic[2], John Le Rougetel, de-ai casei la Mogoșoaia, o avertizează că numele ei figurează pe o listă neagră a regimului interceptată de serviciile secrete britanice, foarte bine infiltrate în administrația românească, mai ales grație relațiilor lor francmasonice. Se așteptau la un val de arestări. Martha e conștientă, nu trebuie să conteze pe sprijinul regelui Mihai, furios că ea susținuse veleitățile de reîntoarcere ale tatălui lui, nici pe guvernul prosovietic, care nu-i apreciază relațiile apropiate cu presa anglo-americană. Stevenson îi promite un loc într-un avion al Royal Air Force. Pretextul pentru a obține vizele de ieșire va fi Congresul Internațional al Jurnaliștilor, care se ține la Londra și la care Martha Bibescu este invitată. O brasardă și legitimația Asociației Presei Străine îi sunt eliberate rapid.

---

*) Acuzator public din vremea Revoluției Franceze, poreclit postum „Furnizorul ghilotinei". A murit ghilotinat el însuși în 1795 (n. tr).

[1]) Donald Stevenson era și reprezentantul britanic în Comisia Aliată de Control. [2]) „Reprezentantul politic" în România între 1944 și 1946, post diplomatic echivalent celui de ambasador.

Tonul rapoartelor Securității devine mai dur, termenii se inspiră din vocabularul stalinist. Martha aparține „lumii aristocratice și reacționare", e taxată drept „conspiraționistă", „element suspect"; e acuzată de „sabotaj" și „spionaj". Iar informatorii nu mai vorbesc de „prințesa Bibescu", ci de „doamna Bibescu".

Într-o dimineață, o lebădă e găsită cu gâtul tăiat lângă lac. Niște copaci sunt retezați la marginea parcului. Unii săteni nu mai dau binețe. Unii servitori refuză să muncească. Dispensarul e jefuit. Lațul se strânge.

În vara lui 1945, prietenii Rene de Weck și Eduard Palin își iau rămas-bun. Ei i-au fost sprijinitori și protectori în vreme de război, ei i-au permis să păstreze legătura cu lumea exterioară. Martha se simte izolată. Deține un pașaport britanic, dar, în pofida tuturor demersurilor sale, administrația militară sovietică nu îi dă viza de ieșire. Îi scrie lui Paul Claudel: „Sunt prizonieră"[1].

*

Plecarea e subiectul care se discută în cerc restrâns la Mogoșoaia, atunci când servitorii s-au retras. Marina nu dorește să părăsească România, vrea să apere ce a mai rămas din interesele ei și ale familiei. Dacă pleacă, există riscul să abandoneze tot. Constantin, socrul ei, consideră că nu poți dezerta atunci când lucrurile merg prost. Valentina și Dimitrie speră că fiul lor, George, i se va putea alătura în curând fratelui său în Anglia. Cantacuzino, nepotul arhitect, n-a mai văzut-o pe Sanda, soția lui, de cinci ani; ea se stabilise împreună cu cei doi copii ai lor, Șerban și Marie-Lyse, în Kent, unde, vânzând câteva bijuterii de familie, își cumpărase o mică fermă de găini. Avea astfel o proprietate neprețuită, libertatea și securitatea.

Unii, dar încă puțini, au hotărât să plece. Gheorghe Brătianu, fiul vitreg al Elizei, și-a trimis cei doi fii la adăpost,

[1]) Princesse Bibesco, *Echanges avec Paul Claudel*, ed. cit., p. 192.

în Elveția. Mama lui Dimitrie se refugiase și ea în Elveția din 1940 și hotărâse să rămână acolo. Tocmai se aflase că fostul prim-ministru și prietenul Marthei, Constantin Argetoianu, precum și industriașul Max Ausnit plecaseră în exil. E și cazul diplomaților români aflați la post în străinătate și care, în marea majoritate, hotărăsc să nu se mai întoarcă.

Moartea lui Elizabeth Bibescu

La începutul lui aprilie 1945, cealaltă prințesă Bibescu, Elizabeth, care își îneacă tristețile în alcool, așezată încă de dimineața la barul de la Athenee Palace, moare subit de o bronșită neglijată. De la întoarcerea ei în România, în 1933, cuplul nu se înțelege bine. Au abandonat domeniul de la Corcova și trăiesc la hotel, își amintesc de anii buni care au trecut, vorbesc cu toată lumea despre Winston și Franklin. Sunt supravegheați de regim, care îi bănuiește c-ar fi agenți britanici. Antoine încearcă să uite scriind piese de teatru. Cu Priscilla, unica lor fiică, fugită în mod misterios și îndrăgostită de un doctor căsătorit, au o relație tumultuoasă. Ea sfârșește prin a se căsători cu un jurnalist bulgar.

Elizabeth, englezoaica prizonieră în România, o țară pe care nu o iubește, care a fost în război cu țara ei, e înmormântată, la 48 de ani, la Mogoșoaia, în cavoul familial, alături de Valentine de Caraman-Chimay și de Helene Ney d'Elchingen, celelalte prințese Bibescu venite de departe.

Martha și Elizabeth au fost comparate adesea, dar nu au fost niciodată apropiate. Marele merit pe care i-l recunoștea Martha era acela că îi ancorase pe Bibești în Regatul Unit. Cu Antoine, relațiile se tensionaseră la moartea soțului ei; el își revendicase dreptul la titlul de prinț și, când a aflat că nepotul lui, micul George, fusese adoptat și va fi, deci, viitorul prinț cu drepturi depline, între cei doi veri a avut loc, la Mogoșoaia, un schimb de replici acre care îi îndepărtase, în mod cert.

Serviciile secrete britanice fuseseră bine informate: comuniștii din România sunt pe punctul de a-și lansa politica de epurări împotriva tuturor celor pe care îi califică drept „dușmani ai poporului". Discret, Martha e din nou prevenită că nu trebuie să mai întârzie, că, pentru siguranța ei, e mai bine să se exileze.

Pe 17 august 1945 reușește în sfârșit să adune toate vizele necesare, inclusiv pe aceea sovietică. Stevenson, „îngerul ei cu gene blonde", căruia îi aduce veștile bune, consideră că, de fapt, autoritățile sunt bucuroase să scape de ea. E hotărât: Martha va pleca singură și le va lăsa Mogoșoaia Valentinei și lui Dimitrie.

Pe 28 august, reprezentantul britanic, Le Rougetel, îi face o vizită; trebuie să fie pregătită și să aibă doar un minimum de bagaj. Un avion al RAF e așteptat în zilele următoare. Va fi anunțată cu o zi înainte. Valijoara e gata rapid și așteaptă la piciorul patului.

Pe 30 august, ia masa cu Antoine, care îi promite – e un moment grav – că va face tot ce îi stă în putință pentru a-l scoate pe micul George din România. O liniștește, copilul va veni curând la ea.

Pe 6 septembrie, Le Rougetel ia prânzul la Mogoșoaia, Stevenson e așteptat la cină. Ambii o anunță că va pleca a doua zi. Martha se duce să se reculeagă îndelung la mormântul lui George. Viitorul îl neliniștise întotdeauna, o făcuse să-i promită că va fi cu băgare de seamă și că nu va ezita să se pună la adăpost în străinătate.

Pe 7 septembrie, la răsărit, o limuzină de la Ambasada britanică o așteaptă la scară. Apolzan îi închide ceremonios portiera, nu întârzie cu Valentina și cu Dimitrie, nu privește prin oglinda retrovizoare micul lor semn de adio făcut cu mâna, nu se uită înapoi la serele ei, la grădina ei de trandafiri, nici la păunii ei... E închisă în sine, acolo unde totul se amestecă, ușurarea că pleacă, speranța că se va întoarce,

frica de viitor, angoasa că nu-l va mai revedea pe micul George... Iar când se îmbarcă, pe pasarelă, nu va arunca nici o privire la orizontul înceţoşat al Bucureştiului. În acea clipă, Martha vrea să creadă într-un viitor apropiat în care România va fi liberă.

În tăcere, singura civilă la bordul unui avion militar al Royal Air Force, îşi leagă centura, închide ochii şi îi ţine închişi până la Neapole, escala obligatorie înainte de a ajunge la Paris, capitala anilor ei frumoşi.

Pe 10 septembrie, la Bourget, o maşină cu fanion britanic o aşteaptă pentru a o duce în Place Vendôme, în faţa hotelului Ritz, plin de miliardari americani. În hol, domnul Max, portarul, o recunoaşte şi o salută respectuos: „În sfârşit, o civilă!"[1] I se găseşte o cămăruţă sub acoperiş, cu un reşou pentru a încălzi mâncarea.

Prinţesa Bibescu are 59 de ani, destinul i-a fost lovit de fulger, a fost amputată pentru totdeauna de viaţa ei dinainte. Dar ea încă nu ştie asta.

[1]) Jurnal, 10 sept. 1945, fond privat.

X

Sfârșitul unei lumi
(1945–1952)

Din nou la Paris

Cu uimitoarea ei capacitate de a-și reveni, Martha alungă tensiunea și neliniștile din ultimele luni și își reia viața pariziană de unde o lăsase cu cinci ani în urmă. E fericită că a regăsit Parisul eliberat și intact, dar și pe prietenii care o caută imediat după sosire. Jurnalul ei din luna septembrie vorbește despre frenezia ce a pus stăpânire pe ea. E văzută peste tot. Cu scriitoarea Violet Trefusis, cu foarte gaullistul Gaston Palewski, cu verii Elaine și Armand de Gramond, cu Windsorii, cu fastuosul „Charly" de Beistegui, cu cuplul Windsor, cu fastuosul „Charly" de Beistegui, cu cei doi mecena Charles și Marie-Laure de Noailles, cu Adrien Thierry, fostul ambasador al Franței la București, și cu soția lui, Nadine de Rothschild, cu Paul Claudel, care i-i prezintă pe Jean-Louis Barrault și Louis Jouvet, ca și pe Pierre și Hélène Lazareff, directorii *France Soir* și *Elle*; se întâlnește cu cuplurile formate în timpul războiului, Léon Blum, revenit din captivitatea germană, și noua lui soție, cu controversata Juliette Paul-Guillaume, proaspăt căsătorită cu negustorul de artă Jean Walter.

Dar sunt și cei care lipsesc. Abatele Mugnier, mort în 1944, departe de „nepoatele lui"; nici Rosita de Castries, nici Martha nu i-au fost alături, iar acum se duc să se reculeagă îndelung la mormântul lui din cimitirul Montparnasse. Jeanne Bibesco, verișoara caterisită, se odihnește în sfârșit

în pace, după ce a părăsit această lume singură și săracă, la Neuilly, în 1944; Anne-Jules de Noailles, fiul Annei, nepotul ei, s-a ocupat de trista înmormântare, pe care i-o povestește.

Ceea ce iubește la Paris, așa cum a scris în *Noblesse de robe*, este eleganța. Își stabilește ședințe de probă la Schiaparelli, Lanvin și Lelong, unde își sucește glezna, dar nimic n-o oprește, nici durerea, nici grijile bănești care se prefigurează. Contează doar imbatabilul argument al cochetelor: n-are nimic de îmbrăcat, totul i-a rămas la Mogoșoaia.

În acea toamnă a lui 1945, moda e să inviți la dejun, și e invitată la Jockey, la Maxim's, la Grand Vefour, la Interallié, care, în plină raționalizare, nu servesc decât fasole albă, dar ce mai contează, cea mai importantă e bucuria regăsirii. Și totuși, la Paris domnește o atmosferă stranie, toată lumea vorbește despre procesele de epurare, toate ziarele scriu despre asta și, cu fiecare zi, își dă seama cât de scindată e Franța și cât de sfâșiate sau de decimate sunt familiile. Incertitudinea domnește după război, iar prietenilor ei care o întreabă despre viitorul României, Martha le spune că are încredere în Conferința de pace, anunțată la Paris în aprilie 1946, pentru a redefini noile frontiere ale Europei. În acel moment, e convinsă că, reunite în jurul mesei negocierilor, Statele Unite, Regatul Unit și Franța nu vor abandona România în mâinile aliatului lor sovietic.

*

Într-o seară de septembrie, la miezul nopții, telefonista de la Ritz o anunță pe prințesa Bibescu că are un apel. Ea recunoaște imediat vocea dulce și timbrul elegant, cu acel abia perceptibil accent străin, al Soniei Cahen d'Anvers. Prietena revine de departe.

În 1942, Sonia a stat ascunsă la Bordeaux, a trecut frontiera noaptea și a reușit să ajungă în Anglia, unde fiica ei, Yvonne, o aștepta neliniștită. Fiica mai mică, Renée, a trebuit să se ascundă împreună cu alți copii într-un sat din

Dordogne până la Eliberare. Colette, nepoata ei, e un miracol trist, arestată în plină stradă, a reușit să fugă din trenul cu care era deportată și, câteva luni mai târziu, și-a așteptat în zadar la hotelul Lutetia soțul, Armand de Dampierre, care fusese arestat ca membru al Rezistenței și care murise la Buchenwald. Nepoata ei, Beatrice de Camondo, de care se ocupase foarte mult după divorțul părinților fetei, soțul ei, Léon Reinach, și cei doi copii ai lor fuseseră arestați și exterminați la Auschwitz.

Relatarea e seacă, pudică. Sonia nu va mai vorbi despre asta, despre marile dureri nu se vorbește. Dar nu va uita decretele din octombrie 1940 referitoare la statutul evreilor, nici portul stelei galbene, nici arestările făcute de jandarmii francezi, și își va petrece de acum cea mai mare parte a timpului în Anglia, țara care nu și-a pierdut sufletul și pe care, ca și Martha, o numește „*the Proud Country*".

*

Pe măsuța ei de la mansarda Ritz-ului, Martha îi scrie de cum a ajuns „neprețuitului ei prieten" René de Weck. Îi transmite un mesaj de la Dede referitor la conturile lui înghețate în băncile elvețiene, poate că știe ce trebuie făcut pentru deblocarea situației... Scrisorile ei spun multe despre starea sa de spirit de după sosirea la Paris. Tonul e vesel, îl așteaptă pe Antoine Bibescu, care trebuie să ajungă împreună cu micul George, înscris deja la un pensionat din Anglia. E sigură că, sub presiunea occidentalilor, comuniștii români vor trebui să devină raționali, să accepte alegeri democratice. Totul va reintra până la urmă în ordine. Țara, care a suferit invazii vreme de milenii, se va redresa și de data aceasta. E atât de convinsă, încât își imaginează deja drumurile dus-intors pe care le va putea face între Mogoșoaia și Roma, unde René tocmai fusese numit ambasador.

Sfârșitul lui 1945 stă deci sub semnul ospitalității. Credincioasa Blanche, de naționalitate franceză, a reușit să iasă din România și locuiește în mansarda de la Ritz. Primele

scrisori de la Valentina, mereu „scrise în grabă" și care sfârșesc invariabil cu „Te îmbrățișez și te iubesc din toată inima", sunt vesele și promit apropiata sosire a unor „baloane de oxigen" din viramentele bancare de la fabrica de ciment, care funcționează totuși la capacitate redusă. În noiembrie, temându-se de penuria de cărbuni și de umiditatea unei ierni pe Quai de Bourbon, Martha găsește un aranjament cu Guy Millard, un atașat al Ambasadei britanice: ea se instalează în camera sa confortabilă de la etajul al patrulea al Ritz-ului, bine încălzită și cu vedere spre grădini, în schimbul „apartamentului-corabie" de pe Sena, pe care i-l închiriază și pe care el îl găsește minunat de romantic.

Însă Martha își face griji. Home Office, Ministerul de Interne britanic, îi refuză viza de Anglia, ceea ce, practic, îi interzice să-și revadă nepotul, pe John-Nicholas. S-au reauzit la telefon, n-a recunoscut vocea celui care devenise un bărbat tânăr. E insuportabil că nu îl poate strânge în brațe. Face noi demersuri la ambasade, își pledează cauza pe lângă Winston Churchill, aflat în vizită în Franța în noiembrie, și pe lângă fiul acestuia, Randolf Churchill, cu care ia cina de mai multe ori; le povestește necazul ei Dianei și lui Duff Cooper cu ocazia unui dejun la Ambasada Angliei.

În sfârșit, situația e deblocată și, imediat ce i se acordă viza, Martha decolează pe 6 decembrie de la aeroportul Le Bourget, entuziasmată de ideea că își va revedea nepotul și Londra „atât de dorită"[1]. Se cazează la Ritz, merge la Camera Comunelor cu lordul Winterton, ia prânzul cu Sybil Cholmondeley, ia cina la lady Cunard, ceaiul cu Sheila MacDonald. Sanda pleacă de lângă găinile ei din Kent și vine să o vadă, Martha o liniștește îndelung, George a rămas la București pentru a se ocupa de afacerile familiei, iar biroul lui de arhitectură merge bine. Totul se va aranja până la urmă. Cealaltă nepoată a sa, Priscilla Bibescu, fiica lui Antoine, care a venit în Anglia maternă, trece și ea să o

[1]) Jurnal, 6 dec. și 12 dec. 1945, fond privat.

îmbrățișeze; tocmai divorțase, deși era măritată doar de puțin timp, și nu se simte bine.

Dar cel care îi ocupă toate gândurile e John-Nicholas.

Bunică și mamă

Imaginea lui John-Nicholas îi rămăsese în memorie din momentul ultimei îmbrățișări de la Atena, la scara avionului care îl ducea în Anglia; era septembrie 1939, iar copilul de 11 ani plângea cu lacrimi fierbinți, convins că nu-și va mai vedea niciodată părinții. Ea se gândea des la această imagine, emoționată de fiecare dată.

Departe de părinți, în plin război mondial, viața băiatului nu fusese ușoară. Un mic străin cu nume exotic într-un pension elegant, în mijlocul unor tineri britanici mândri de tradițiile lor, a fost considerat, începând din iunie 1941, un „*enemy alien*" (imigrant inamic), pus sub supravegherea poliției și nemaiavând drept de corespondență cu România. Mătușa Sanda și copiii acesteia, Șerban și Marie-Lyse, la care se ducea uneori în vacanțe, au avut parte de același tratament. Dar ei erau în familie.

Regăsirea atât de așteptată s-a petrecut la Londra, la Ritz, și i-a intimidat în egală măsură pe bunică și pe nepot. Ea se teme că nu-l va mai recunoaște, el îi scrie că e „*anxious indeed*".[1] Sunt gâtuiți de sentimente amestecate, de bucurie și tristețe, de înstrăinare și apartenență, de tandrețe și pudoare. Dar Martha e un temperament demonstrativ, ea reușește să-l facă să râdă cu exclamațiile ei de orgoliu, e atât de frumos, de suplu, de rasat. În cursul acestei ședere de trei săptămâni la Cloud's Hill, la Blanche Lloyd, vorbesc până seara târziu, singuri lângă șemineu, când toată lumea s-a dus să se culce. Au atâtea să-și spună după șase ani de tăcere, în pofida frontierei invizibile pe care ea

[1]) Jurnal, 20 sept. 1945, fond privat. „Cu adevărat anxios."

o ghicește imediat la tânărul de 17 ani care a învățat să crească de unul singur. El îi declară, că ardoarea tinereții, că toată viața lui e în Anglia, că vrea să devină cetățean britanic, că nu mai vorbește și nu mai scrie de acum decât în engleză și că vrea să fie strigat John. Nu mai e Jean-Nicolas sau Ioan-Nicolae. Se despart promițându-și că se vor revedea de Paște și cu speranța că li se va alătura și George.

*

Și a venit și ziua cea mare. George și guvernanta lui englezoaică, Miss Leggett, coboară din avion într-o sâmbătă din mai 1946 pe aeroportul din Londra. Începând de a doua zi, copilul își descoperă internatul, undeva la țară, în Sussex, și se desparte, cu lacrimi și disperare, de guvernanta care îl crescuse de la naștere.

George are nouă ani; detestă să fie ascultător și să se așeze la un birou. Dificultățile nu întârzie să apară. Micul năbădăios e exmatriculat. Martha reușește să îl bage la Ampleforth College, unde era și fratele lui mai mare. Copilul îi scrie bunicii, cu un scris stângaci, bilete pline de greșeli de ortografie, prin care îi cere bani, rachete sau bâte de cricket foarte scumpe, laudă castelele luxoase ale prietenilor care îl invită în weekenduri. Buletinele trimestriale de note sunt catastrofale, tânărul Bibescu e băgat în consiliul de disciplină pentru că a pus la punct un mic comerț cu timbre, foarte productiv, în interiorul internatului. Martha îi iartă totul „micului dezrădăcinat", „copilului bântuit"[1] care se cuibărește la pieptul ei, mereu dornic de tandrețe și de sărutări și care o bulversează atunci când sărută, una câte una, fotografiile Mogoșoaiei, trestiile, marea alee cu ulmi, păunii... împărăția care îl așteaptă acolo. Ea încă mai crede asta.

Martha, optimistă incurabilă, scrie în jurnal: „Marele scop, să le ofer celor doi frați trambulina acestei insule binecuvântate pentru a se lansa în viitor!"[2] Are ambiții mari

[1]) Jurnal, 2 apr. 1949, fond privat [2]) Jurnal, 3 mai 1946, fond privat.

pentru urmașii săi. Ea este cea care îl sfătuiește pe John să se înscrie la secția de istorie-literatură la Worcester College din Oxford, îl vede deja ca „literat-diplomat", încheind o căsătorie magnifică, de ce nu, cu o nepoată de-a Soniei? Lui George, prințul Bibescu, îi va plăti meditatori care să-l pregătească pentru concursul de admitere la Eton, la care el nici măcar nu-și va da osteneala să se prezinte.

Această viață de bunică și de mamă o obligă să facă permanent naveta între Paris și Anglia, cu numeroase ocazii: vacanțele școlare, înmânarea diplomelor și premiilor de sfârșit de an, aniversări... Martha e uneori doar în trecere, iar alteori renunță în ultimul moment, sub presiunea unui manuscris pe care trebuie să-l predea. Băieții vor fi trimiși, rareori împreună, după cum se ivește prilejul, pe la prietenii bunicii, adeseori fără ea. În Anglia, Blanche Lloyd, familia Londonderry, Yvonne de Rothschild, fiica Soniei, și soții Palairet îi „primesc-culeg" tot timpul pe John cel cuminte și pe George cel turbulent.

*

Soții Palairet – să ne reamintim că Michael[1] a fost multă vreme ambasadorul Marii Britanii la București, iar Mary a devenit bună prietenă cu Martha – sunt cei mai atenți cu cei doi băieți, pe care îi găzduiesc la conacul lor familial de lângă Ampleforth, împreună cu nepoții lor de aceeași vârstă. Martha, însoțită de camerista ei, Blanche, li se alătură vreme de câteva săptămâni vara. Michael joacă rolul de tutore; el îi obține lui John naționalitatea britanică în 1949, după un maraton administrativ, fiindcă România nu mai eliberează nici un document, și îl ajută în demersul de a-și efectua serviciul militar în Garda Irlandeză, visul tânărului. Mary este cea care, ținând legătura cu părintele Paul, directorul de la Ampleforth, urmărește școlaritatea haotică a lui George.

Grație postului său de secretar de stat la Ministerul de Externe britanic, însărcinat să se ocupe cu prizonierii de

[1]) El și-a încheiat carierea de ambasador în Grecia, în 1943.

război[1], Michael Palairet, care are propriile-i antene în România, o ajută pe Martha să păstreze legătura cu fiica ei și să obțină informații cvasioficiale despre situația complicată din țară.

Exilații dinăuntru

În toamna lui 1945, scrisorile care vin prin valizele diplomatice elvețiană, engleză și franceză nu sunt încă îngrijorătoare. Mama și fiica par că încă mai cred într-un viitor în România și că se vor revedea în curând. Valentina scrie în mod repetat: „Când te vei întoarce", „în așteptarea reîntoarcerii tale".[2]

La începutul lui 1946, tonul se schimbă dintr-odată, iar Martha se neliniștește. Veștile pe care le dă Valentina devin alarmante: „Sunt probleme în fiecare zi". Ea relatează că recoltele sunt catastrofale, că nu mai au nimic, că persoane necunoscute fac braconaj în parc și pescuiesc în iaz. Dar ceea ce nu-i lasă să doarmă pe Valentina și pe Dimitrie sunt noile impozite care se înmulțesc de la o zi la alta și amenințarea că, în caz de neplată, se va trece la confiscarea bunurilor.

Valentina e curajoasă, singură la conducerea Mogoșoaiei. Cumpără stupi, sperând să mai câștige niște bani din vânzarea mierii, lucrează la fermă și în sere cultivând legume pe care le vinde la piață în București, o dată pe săptămână, cu ajutorul unei camionete părăginite (toate mașinile și utilajele agricole fuseseră confiscate de la proprietari). Pentru a salva casa de o rechiziție arbitrară, a pus-o la dispoziția unor instituții sau a închiriat-o statului. Va fi casa de convalescență a unui spital, apoi reședința maicilor din ordinul Notre-Dame-de-Sion, orfelinat pe timpul verii. Mogoșoaia servește și ca reședință pentru oaspeții oficiali: Tito, președin-

[1]) Până în iulie 1948. [2]) Corespondența între Martha Bibescu și fiica ei, Valentina, din perioada 1938–1949, fond privat. Toate extrasele reproduse în prezentul capitol provin din acest fond.

tele comunist al Iugoslaviei, va dormi în patul cu baldachin al Marthei, iar patriarhul Rusiei, în camera Valentinei. În ciuda descrierilor care se doresc uneori amuzante, Martha își face griji și simte că fiica ei nu-i spune tot. Palairet o trist că nu îi poate da vești bune, situația devine dramatic de tensionată în România.

La Prefectură, în fața unor funcționari ostili, Valentina apără cum poate interesele fabricii de ciment și ale domeniu lui forestier de la Posada, amenințate cu exproprierea. Julien Poltzer, un elvețian care trăiește în România și care devenise în anii '30, asociatul familiei Bibescu, o ajută cu aceste demersuri, dar legislația se schimbă de la o zi la alta, iar când trebuie să producă documente concrete, Valentina își dă seama de neglijența foștilor administratori și notari, care nu au lăsat decât, în cel mai fericit caz, niște cadastre aproximative. Zi de zi, face eforturi să trimită valize cu documente, cu obiecte, cu bijuterii și blănuri către prietenii diplomați care joacă discret rol de curieri atunci când se întorc acasă, așa cum se întâmplă cu familiile Mouton, Basdevant și Paul-Boncour, care revin la Paris, cu familia Kaufmann, care se întoarce în Elveția. Mulțumită Crucii Roșii daneze, văduvele Bibescu părăsesc teritoriul românesc cu avionul sanitar. Fiecare pachet primit vine cu o presimțire sinistră, Martha le privește ca pe vestigiile unui trecut pierdut, dar, mai presus de orice, își face griji pentru fiica și ginerele ei.

Palairet o informează despre procesele expeditive și despre execuțiile politice care se înmulțesc. Fostul Conducător Ion Antonescu și omonimul său, fostul ministru al afacerilor străine, Mihai Antonescu, care fusese primit de multe ori la Mogoșoaia, sunt împușcați în public în iunie 1946. Bibliotecile sunt închise, cărțile sunt arse, unele ziare sunt interzise și 8.000 de ofițeri sunt demiși. Alegerile din noiembrie 1946, falsificate de comuniști, reprezintă un pas decisiv. România cade pradă terorii și arbitrarului.

Antoine Bibescu, George și Miss Leggett au plecat la timp, grație intervenției lui Michael Palairet.

De Crăciun, Valentina, Dimitrie, George Cantacuzino, Marina și Costi se întâlnesc la Mogoșoaia la fel ca înainte, dar nu le stă gândul la sărbătoare. Totul e sinistru și glacial. Se tem de urechile indiscrete, dar își spun între ei: exilul e singura salvare.

Valentina e epuizată: „Am impresia că înot în mâzgă"[1] și își presează mama să-și înnoiască pașaportul românesc în 1947 și să trimită procură pentru a salva fabrica de ciment, înainte să fie prea târziu, căci guvernul decretase naționalizarea proprietăților străine. Martha nu o va face, convinsă că asociatul lor, Poltzer, profită de situație. Cu greșeli de ortografie care îi arată oboseala și nervozitatea, cea care fusese atât de multă vreme o fiică blândă și supusă insistă: „Dificultățile de aici sunt imense și te implor să nu ne faci sarcina și mai dificilă"[2]. Îi explică mamei sale că „1 milion dinainte nu mai face acum decât 50 de lei"[3] și e dezolată de recenta vizită la conacul de la Balotești, ocupat de mai multe familii care au jefuit parcul, reproșându-i totodată: „N-ai vrut să vinzi când ar fi fost o afacere, acum e prea târziu și tragem după noi greutatea asta moartă, care ne costă"[4].

Frica pune stăpânire pe oameni. Unii vecini au fost arestați și trimiși în lagăr. Dede nu mai doarme, se teme pentru viața lui. Iar Valentina își pune în gardă mama: „Cu atât mai mult cu cât, date fiind legile actuale, ai putea fără să vrei, făcând lucruri admirabile acolo, să ne bagi la pușcărie pe toți aici"[5]. Anul 1947 se încheie cu abdicarea forțată a regelui Mihai[6], iar anul următor începe cu proclamarea democrației populare în România dominată de sovietici. Bisericile catolice sunt închise, iar preoții din Congregația Asumpționiștilor, care transmiteau mesaje peste granițe, trebuie să părăsească țara. Rusa devine obligatorie în școli. Nu se mai eliberează nici un pașaport; România se închide

[1]) Scrisoare din 17 sept. 1947, fond privat. [2]) *Ibid.*, scrisoare din 4 ian. 1948. [3]) *Ibid.*, scrisoare din 28 dec. 1947. [4]) *Ibid.* [5]) *Ibid.*, scrisoare din 25 nov. 1947. [6]) Regele Mihai al României a abdicat la 30 dec. 1947.

ca „o cursă de șoareci“[1]. Va urma apoi naționalizarea mijloacelor de producție; fabrica de ciment, pădurile, imobilele familiei Ghyka din București, totul le e luat. Valentina și Dimitrie nu mai au nici o sursă de venit. Distrus, Poltzer repetă întruna: „Suntem terminați cu toții“[2], iar „Vally“ îi cere mamei ei: „Roagă-te pentru noi, e tot ce-a mai rămas“[3].

Citind aceste cuvinte, Martha resimte fizic sfâșierea interioară și supliciul neputinței. Prietenii ei diplomați nu o liniștesc. România a alunecat pe panta ireversibilului.

*

În martie 1948, George Cantacuzino, Marina și soțul ei, Costi Brâncoveanu, împreună cu cei doi copii ai lor, Constantin de cinci ani și Mihai de șase săptămâni, iau trenul în direcția portului Constanța având doar câteva bagaje. Au decis să fugă pe timpul nopții într-un vapor cu motor. Când se face pe deplin întuneric, în tăcere și frig, mai multe familii se înghesuie în el. Vaporul ia apă. Renunță degeaba la bagaje: trebuie să coboare pe uscat și să aștepte o nouă plecare. Sunt denunțați de paznicul farului. Când poliția îi arestează, Cantacuzino reușește să scape și se refugiază la Posada, unde se află de câteva săptămâni reședința Ambasadei Franței. O lună mai târziu, e găsit în pod și aruncat în închisoare, cu lanțuri la picioare. Într-o scrisoare, Valentina își imploră mama și pe Sanda să nu cumva să vorbească despre asta în străinătate, fiindcă i-ar pune pe toți în pericol.

Martha o susține pe nepoata Sanda prin lungi scrisori afectuoase, care se doresc pline de speranță.

*

La Mogoșoaia, Valentinei și lui Dimitrie li s-a cerut să ducă mobilele din salon în pivniță, să se restrângă într-o singură cămăruță din vila Elchingen și să-i dea cheile lui Cornel Medrea,

---

[1]) Termen folosit frecvent în corespondența Marthei, dar și a lui Antoine Bibescu, pentru a califica România acelei epoci. Valentina îl preia și ea. [2]) *Ibid.*, scrisoare din 15 iun. 1948. [3]) *Ibid.*

un sculptor al regimului, venit să se instaleze acolo împreună cu familia și cu prietenii pentru a pregăti o nouă expoziție de opere ale sale. El își parchează Bugatti-ul în curte, dă ordine celor câțiva servitori care au mai rămas și organizează fastuoase dejunuri de câte douăzeci de persoane, la care Valentina și Dede trebuie să asiste din colțul mesei fără să spună nici un cuvânt. Ioan Apolzan își îneacă amărăciunea în alcool. O nepoată a lui Medrea, care avea 16 ani la acea vreme, și-a publicat amintirile în 2002, descriindu-și încântarea că împărțea cu sora ei o cameră luxoasă cu dulapurile pline cu rochii de mătase și cu blănuri și că își petreceau serile de vară în logie cântând la pian. Familia Ghyka recuperează locul în toamna lui 1948.

Ioan Apolzan e operat la spital de cancer la ficat și moare în noiembrie 1948. Iar cu el pleacă încă o parte din viața Marthei, care își mărturisește în jurnal tristețea și afecțiunea. Îi plăceau zâmbetul lui enigmatic și inima lui loială.

În ianuarie 1949, Martha află de la fiica ei că „am avut aici oameni care, mai bine de o săptămână, au făcut inventarul întregii case". Aceste inventare realizate sistematic pe proprietățile românilor considerați bogați se află astăzi la Arhivele din București. Totul e consemnat piesă cu piesă, de la oala de noapte la linguriță de argint, trecând prin comodele cu incrustații. Valentina are grijă să precizeze că a încredințat Ambasadei Franței tot mobilierul provenit de la Menars, moștenirea franco-belgiană a bunicii ei, Valentine de Caraman-Chimay.

Arestarea

În noaptea friguroasă de 2 spre 3 martie 1949, Valentina și Dede sunt treziți de lovituri în poarta grea a palatului. O mică ceată înarmată îi somează, în numele Republicii Populare, să părăsească imediat locul. Au un sfert de oră la dispoziție pentru a-și face bagajul. Toate bunurile le sunt confiscate. În același moment, 5.000 de familii cunosc o

soartă identică pe tot cuprinsul țării, expulzate din casele lor, indiferent de vârsta membrilor de familie. Toți socotiți „indezirabili". Soții Ghyka vor fi duși cu o căruță până la București și vor aștepta câteva zile într-un hangar înainte de a fi mutați la Curtea de Argeș, la 150 de kilometri distanță de capitală, cu trenul.

Michael Palairet e cel care îi va aduce vestea Marthei, în zori, în camera ei de la Ritz-ul londonez. În curând vor afla mai multe. Pentru moment îi recomandă prudență și discreție. Martha o trezește pe Blanche, care doarme alături. Niciodată, nici în cele mai rele scenarii, nu-și imaginase că viața Valentinei ar fi putut fi amenințată.

În acea dimineață teribilă, Martha înțelege că va trebui să trăiască oră de oră, zi de zi cu acea angoasă. Se dedublează. De acum, când revine acasă și închide ușa în urma ei, e mama care suferă, nu mai poate să doarmă și își activează discret rețelele pentru a obține vești din România, pentru a stabili o legătură cu fiica ei, pentru a încerca o strategie de extragere. Dar față de lumea exterioară nu-și arată deznădejdea, își pune masca, își joacă rolul de compoziție. Cu energia disperării și de dragul nepoților ei. Cei care nu ghicesc acest lucru o judecă aspru. Ceilalți îi laudă curajul.

Cursa pentru bani

Martha n-a mai scris prea multe din 1939. Călătoriile, războiul, lunile lungi în care George e bolnav, diplomația paralelă îi dăduseră viața peste cap. „Marea ei operă", *Nimfa Europa*, e pusă în așteptare. Nu are deci mare lucru să-i propună lui Maurice Bourdel, directorul Editurii Plon, venit în vizită la Ritz. Îi flutură prin față doar corespondența ei cu abatele Mugnier, 33 de ani de corespondență, pe care Rosita de Castries, executoarea testamentară, a găsit-o într-o valiză și pe care ar dori s-o îmbogățească cu propriile-i comentarii.

Are nevoie de bani și solicită publicarea în trei volume, o rentă lunară și o secretară la dispoziția ei.

Bourdel e de acord cu tot. Martha se angajează să-i predea într-un an primul volum din *Nimfa Europa* și pe cel din corespondența sa cu abatele. Plon nu va primi multă vreme nici un rând.

Nemaiavând decât condeiul pentru a trăi, Martha scrie articole peste articole în reviste literare, ține conferințe despre oamenii importanți pe care i-a întâlnit. În mod abil, se erijează în specialistă inconturnabilă în Proust, dând interviuri despre amintirile sale, publicând scrisorile pe care ea și verii Bibescu le-au primit de la Marcel și semnând o serie de lucrări, precum *Le Voyageur voile*[1] și *La Duchesse de Guermantes, Laure de Sade, comtesse de Chevigne*.[2] Cu Suzie Mante-Proust, deținătoarea scrupuloasă a drepturilor unchiului său, relațiile sunt uneori complicate, punctate de supărări și bănuieli. Unii, precum familia Morand, consideră că Martha și-l însușește pe prietenul lor Proust și reamintesc prin tot Parisul că ea nu l-a văzut decât de două sau trei ori și că prințesa româncă iubită de Marcel era Elena Suțu, doamna Morand. Unii urmași sunt agasați de încăpățânarea sa de a recupera corespondența lui Proust pe care ei au moștenit-o. Martha, căreia puțin îi pasă de bârfe, va întreține până la capăt, cu talentul ei de povestitoare, filonul proustian, și i se poate recunoaște meritul de a fi contribuit, în felul ei și al epocii ei, la legenda geniului literar.

În străinătate, grație Alianței Franceze care îi plătește foarte bine turneele și preia toate cheltuielile, va merge în Brazilia, Canada și Spania, luându-l cu ea în vacanță, cu aceste ocazii, pe micul George și fiind întotdeauna însoțită de Blanche. Prințesa Bibescu are căutare și produce o serie de emisiuni despre Egipt pentru Radio France și despre Mesopo-

---

[1]) Princesse Bibesco, *Le Voyageur voile*, La Palatine, Paris, 1947.
[2]) Princesse Bibesco, *Laure de Sade, comtesse de Chevigne*, Plon, Paris, 1950.

tamia pentru Radioul elvețian. Motivată de aspectul financiar, Martha o relansează pe Lucile Decaux, pe care o numește „fata bătrână optimistă de la natură", cu *Caline ou la folle equipee de la duchesse de Berry*[1] și *Pont l'Abîme, la grande passion de la duchesse de Baume*[2]. Care se vând ambele foarte bine, dar, scrie ea, s-a săturat de „comerțul mic", de „arlechin"[3]; n-o mai amuză, iar inspirația îi cam lipsește.

Această presiune a timpului și a finanțelor, această risipire în diverse activități e nefastă pentru creație. Martha se epuizează, nu se mai concentrează, nemulțumită că nu se poate consacra operei sale. O frustrare profundă pentru un scriitor.

O viață de nomad

În 1949, Martha părăsește Place Vendôme, dar nu locuiește în apartamentul de pe Quai de Bourbon tot anul, ci îl subînchiriază pentru a-și asigura o sursă de venit între 5 mai și 5 septembrie, perioadă în care se duce la cură la Bagnoles și stă câteva săptămâni la rând la prietenele ei Sonia Cahen d'Anvers și Rosita de Castries. În restul timpului, sare de la un aranjament la altul, așa cum îi explică foarte bine lui Rene de Weck, care o invită la Roma, unde tocmai fusese numit ambasador: „Trebuie să-mi aranjez viața după posibilitățile pe care le au prietenii mei de a-mi oferi ospitalitatea ici-colo"[4]. Prieteni cărora le cere să o primească împreună cu Blanche, dar și cu papagalul ei verde, Perere. La Paris, se întâmplă să locuiască la Ambasada Braziliei, la familia Ouro Preto, oameni foarte primitori.

---

[1]) Lucile Decaux, *Caline ou la folle equipee de la duchesse de Berry*, Gallimard, Paris, 1949. [2]) Lucile Decaux, *Pont l'Abîme, la grande passion de la duchesse de Baume*, Fayard, Paris, 1947. [3]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Sonia Cahen, din Anvers, 4 oct. 1950. [4]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Rene de Weck, 27 iun. 1946.

La Ascott Wing, „cabana vrăjită" a Soniei, Martha lucrează în liniște. Casa prietenei sale e o oază de pace în anii aceia de nesiguranță. Îi place perdeaua de glicină de la fereastra camerei ei, care dă spre parcul de sequoia și spre peluzele de un verde blând. Sonia, care dorește să o ajute, îi pune la dispoziție o secretară și se ocupă ea însăși de treburile delicate, în special de lungirea pasajelor potrivit indicațiilor Marthei: „Încearcă să scoți măcar patru pagini dactilografiate din mâzgălitura mea de manuscris îngrozitor. Iertare și mii de mulțumiri!"[1] Sonia e prietena care nu se supără pentru nimic și iartă totul, cea care intuiește, fără îndoială, cel mai bine personalitatea complexă a Marthei. Când e cu ea, renunță la mască și îi mărturisește toate deznădejdile și angoasele.

La Calaoutça, vila-castel de pe înălțimile Biarritz-ului, la ocean, unde i se servește prânzul la masa de lucru pentru a nu-și întrerupe activitatea, Martha poate conta la fel de mult pe sprijinul Rositei de Castries ca să termine manuscrisul așteptat de editorii ei. Se bucură de plimbările lungi, de amintirile despre abatele Mugnier, de rugăciunea în capelă. Își spun „draga mea" și „sora mea". Față de Rosita, Martha dă dovadă de tact: e conștientă de rezerva de la început a primei nepoate, care o considera mondenă și seducătoare. Cu timpul, prietenia dorită de abate a devenit o evidență pentru ele.

Martha nu doar că a pierdut tot, dar e considerată de autoritățile franceze o „apatridă". Demersurile administrative sunt labirintice. Autoritățile române nu mai eliberează nici un document și trebuie să aștepte ore întregi la Prefectura Parisului pentru a obține o carte de rezident. Pentru fiecare călătorie în Anglia trebuie să ceară viză la ambasadă. Bunele ei relații cu ambasadorul Harvey nu-i permit câtuși de puțin să accelereze procedura.

---

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Sonia Cahen, din Anvers, 20 martie 1950.

Martha e o dezrădăcinată care, singură, în tăcerea camerei sale, scrie: „Familie, casă, grădini, palatul de la Mogoșoaia, toată viața mea a dispărut ca grădinile Armidei prin trapa de la Operă...“[1] Niciodată înainte nu se mai simțise atât de vulnerabilă.

Verii Chimay

Trebuie să ne imaginăm scena. Martha în strada Astorg, în vizită la faimoasa ei verișoară, Elisabeth Greffulhe, care o primește la ceai, îmbrăcată în haine lungi din mătase albă, înmănușată, dreaptă și demnă în fotoliul ei.[2] Regina Parisului, cea care i-a stârnit imaginația lui Proust, are 91 de ani, iar saloanele ei cu lambriuri aurite, în care se înghesuiau atâția oameni din lumea bună, par acum învechite, îmbătrânite, demodate. Își spun amabilități, îl evocă pe abatele Mugnier, a cărui privire pătrunzătoare Elisabeth o prinsese atât de bine în portretul ei cu ciuf.[3] Rezervele cu privire la dezvăluirea publică a filiației imperiale din flori, făcută în *O fiică necunoscută a lui Napoleon*, sunt acum uitate, iar Elisabeth și-a scos exemplarul din bibliotecă spre a-i cere Marthei un autograf, felicitând-o și pentru pasionantele ei emisiuni radiofonice. Se vor revedea des, Martha a promis că John-Nicholas, „stră-strănepotul bunicului dumneavoastră“, va veni să-și prezinte omagiile. Cele două se îmbrățișează la despărțire, Elisabeth e bulversată de soarta nepoatei Valentina, închisă de comuniști.

Augusta bătrână acceptă uneori câteva invitații. În calitate de expertă în Proust, Martha primește într-o zi un mesaj amuzat din partea economistului Henry Germain-Martin, care îi povestește despre un prânz în cerc restrâns, din 4 iulie 1951; Elisabeth Greffulhe, invitata de onoare, fusese întrebată

---

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate. [2]) Jurnal, 24 apr. 1949, fond privat. [3]) Acest portret face parte din colecția Muzeului Carnavalet. A fost pictat în 1927.

despre amintirile ei cu Proust. De față cu martori, inclusiv Hervé Mille, directorul *France Soir*, bătrâna doamnă s-a grăbit să precizeze că nu l-a văzut decât de trei ori pe „micul Proust", că nu a apreciat faptul că a amestecat-o cu Laure de Chevigné în portretul ducesei de Guermantes, că o plictisea când venea în vizită la ea cu vată în urechi și mirosind a eter și că îi purta pică mai ales fiindcă îi uzurpase gloria vărului ei, Robert de Montesquiou, cel căruia îi datora totul. Afirmațiile nedrepte au făcut-o să zâmbească pe Martha, care s-a ferit să le menționeze pe undeva. Nu te atingi de legende. Mai ales când ți-ai făcut din ele o situație rentabilă.

Și răceala de altădată a lui Elaine e acum uitată: fiica discretă a lui Élisabeth Greffulhe și soțul ei, Armand de Gramont, o primesc acum cu regularitate. Martha îi găsește puțin cam îmbătrâniți, dar cultivă cu grijă această ramură a familiei, din fidelitate față de Valentine, soacra ei pe care a iubit-o, dar și din motive tactice, căci familia Gramont e de neocolit în Paris. De altfel, prin intermediul lui Armand, încearcă să îl convingă pe François de Chevigné să-i încredințeze scrisorile trimise de mama acestuia lui Proust. În zadar.

*

Chinuitoare, umbra Menarsului îi apare în vise, ca un regret. Martha le scrie regulat primarului și preotului din sat, trimite bani pentru întreținerea mormintelor de familie și a capelei și nu uită niciodată să le expedieze prin poștă și cărțile ei cu autograf. Când te gândești că fusese cât pe-aci. Catherine de Bauffremont, fiica cea mare născută din prima căsătorie a lui Valentine, îi povestise Marthei într-o scrisoare: socrul Bibescu și mama ei ezitaseră între a răscumpăra Menars și a construi Posada, iar mama ei renunțase din dragoste, considerând că viața lui era în România. Mai târziu, în 1939, Menars fusese de vânzare, iar George voise să îl cumpere, nu avea încredere în viitorul României și se gândea să plece în Franța. Era chiar înainte de război, Istoria îi luase prin surprindere.

Moartea lui Antoine

Într-o tristă zi de septembrie din 1951, Antoine Bibescu a fost găsit mort în camera sa de pe Quai de Bourbon, în urma unui infarct. De când se întorsese el, în mai 1946, cei doi veri luaseră prânzul împreună aproape în fiecare zi, la Rôtisserie perigourdine sau la Ritz, la masa nr. 34, în amintirea lui Proust. Profitând de relațiile lui internaționale, Antoine fusese foarte activ în culisele Conferinței de pace de la Paris, care reunise 32 de țări, între iulie și octombrie 1946.

Martha și Antoine împărțiseră aceleași speranțe și aceleași dezamăgiri.

Până la capăt, ei speraseră că democrațiile occidentale vor contesta legitimitatea democratică a guvernului prosovietic Groza de a reprezenta România la Conferința de pace și i-au îndemnat pe americani, englezi și francezi să reacționeze. În zadar.

Ajutați de Alexandru Cretzianu, fostul ambasador pro-Aliați de la Ankara, s-au întâlnit în mai multe rânduri cu Gheorghe Tătărescu, reprezentantul României la Conferința de pace, un fost oaspete la Mogoșoaia, pentru a-l implora să reziste în fața cererilor exorbitante de „reparații" financiare și economice din partea URSS. În zadar.

Au crezut în viitorul lui Constantin Argetoianu, și el un fost obișnuit al Mogoșoaiei, care se întorsese din exilul elvețian în toamna lui 1946 pentru a-și expune proiectul personal la București: să construiască o Românie independentă, urmând calea unui socialism liberal, care ar fi reprezentat o punte între Est și Vest. Verii Bibescu i-au abordat pe americanii și britanicii care contau la Paris pentru a-i convinge de virtuțile acestei soluții hibride. Alegerile falsificate de comuniști în noiembrie 1946 și anunțarea Planului Marshall în iunie 1947, care scindase lumea în două, îngropaseră proiectul lui Argetoianu, care și-a sfârșit zilele în închisoare. El fusese pentru Martha și Antoine ultima speranță de întoarcere în România.

Când vorbește de Antoine, Martha evocă în repetate rânduri în jurnal „minunata lui răutate"; atuul lui era ironia, care devenise mușcătoare cu vremea și nu o mai făcea să zâmbească. Uneori chiar o rănise, ca atunci când, după moartea lui George, el îi tot repeta: „Faci prea mult pe văduva". În viețile lor care se împletiseră, în pofida sentimentelor amestecate de iritare, rivalitate și seducție, în pofida certurilor, afecțiunea era dominantă. Așa cum se întâmplase și în ultimele luni, când Antoine fusese grijuliu, îi trimitea mașina să o ia de la gară sau de la aeroport, îi împrumutase o încăpere pe Quai de Bourbon ca să-și depoziteze lucrurile, făcea pe cavalerul la dineurile pariziene. La moartea lui Antoine, Martha plânge după tinerețea lor trecută și după umbra lui Emanuel. Cu o ușoară ingratitudine.

Moartea unui prieten

Pe 12 iunie 1950, Martha pierde un sprijin prețios. Rene de Weck moare în urma unei intervenții chirurgicale delicate, la care fusese supus la Berna. Ar fi urmat, în scurtă vreme, să iasă la pensie și să se dedice scrisului.

El fusese printre primii cărora le scrisese după ce ajunsese la Paris, scrisori lungi trimise cu regularitate, amicale și încrezătoare, nostalgice față de trecutul lor de la Mogoșoaia. Recunoscătoare pentru totdeauna fiindcă îi protejase palatul în 1944. El o ajutase să restabilească legătura cu fiica ei din spatele Cortinei de Fier. În martie 1949 se regăsiseră la Roma, unde el era ambasador. Martha impusese prezența lui Blanche, promițând că va face eforturi să fie punctuală la masă; el o așteptase nerăbdător înaintea excursiilor meticulos pregătite la bordul Chryslerului său argintiu. Scrisoarea de mulțumire e deosebit de afectuoasă, aproape tandră. Totuși, Rene de Weck a păstrat tot timpul o anumită rezervă. Te uimește răceala cu care anunță veștile proaste din România, în contrast cu graba de a-i împărtăși

visul de a-și vedea cartea *Anotimpurile iubirii* publicată la Paris.

Printre bărbații importanți din viața Marthei, Rene de Weck a avut rarul privilegiu de a fi fost iubit de ea mult mai mult decât a iubit-o el.

Lipsuri financiare

Începând din 1949, nevoile cresc tot mai mult. E vorba de taxele mari de școlaritate ale nepoților ei din Anglia, de stilul ei de viață mult peste venituri, dar și de banii trimiși lunar Valentinei, cei autorizați de guvernul român și cei care ajung în plicurile trimise prin Ambasada elvețiană la București, pentru a le fi cumpărate „zidiților"[1] de la Curtea de Argeș câteva pachete cu alimente și medicamente.

Martha vinde ce i-a mai rămas, legenda ei. Rosamond Bernier, o jurnalistă americană de la revista *Vogue*, povestește în memoriile sale vizita pe care i-a făcut-o la Ritz pentru a o intervieva în legătură cu amintirile ei despre Proust și stupefacția pe care a încercat-o atunci când i-a cerut, chiar înainte de a începe, 10.000 de dolari în bani lichizi. Nu pare să fi bănuit situația critică în care se afla prințesa Bibescu.

Pe lângă datoriile dinainte de război, care reapar, se adună și alte facturi. Menajerele și secretarele își cer plata, Schiaparelli și Lachaume își trimit notele de plată. Unii, ca proprietarii de la Ritz, renunță după câteva telefoane. Reboux are eleganța de a-i oferi pălării și se felicită pentru succesul pe care prințesa l-a avut cu „pălăria înstelată" și „pălăria Narcisse", împrospătându-i gratuit pălăriile de fetru și turbanele. Furnizorilor care au delicatețea de a nu o hărțui are grijă să le trimită cărțile sale cu autografe elegante.

[1]) E termenul pe care Martha Bibescu îl utilizează în corespondență și în jurnal pentru a evoca soarta fiicei și a ginerelui ei.

Dar sunt doar momente de răgaz, nevoile o ajung ineluctabil din urmă.

*

Martha se hotărăște, în martie 1949, să se despartă de un buchet de violete pictat de Vuillard pe care i-l făcuse cadou Emanuel Bibescu. La un preț foarte bun. Mai vinde cu aceeași ocazie și brățara de la Philip Sassoon și câteva bijuterii de familie, care îi parvin de la Londra prin Ambasada Franței. Caută în Elveția un cumpărător pentru celălalt portret al său pictat de Boldini, cel cu „ochii somnoroși și brațe de vânzătoare de lavandă", care nu-i place.

Pentru a o ajuta să-și plaseze discret obiectele, Martha poate conta pe ajutorul fiicei lui Joseph Reinach, Julie Goujon. Cele două se apropiaseră foarte mult la moartea lui Reinach, în 1921. Lili e o femeie foarte singură, și-a pierdut fratele și soțul în 1914 și pe unicul fiu în 1944, pe plaja Debarcării. Colecția de tablouri era pasiunea ei, iar Parisul monden venea în saloanele ei luxoase din Saint-Germain-en-Laye ca să-i admire tablourile de Van Gogh, Rembrandt, Cezanne și Monet. Bună prietenă cu negustorii de artă Wildenstein și Durand-Ruel, ea îșI ajută prietena să intre în contact cu cumpărători din New York, mari amatori de cărți vechi și de corespondență. Din nefericire, ofertele sunt dezamăgitoare, iar necazurile se înmulțesc. Nadine de Rothschild, soția lui Adrien Thierry care a ajutat-o financiar pe Martha în schimbul unui covor de vânzare, nu îi rezolvă problemele. Nici frumoasele puști de vânătoare ale lui George, aduse din Elveția de René de Weck, „flintele"[1], nu îi scot suma la care spera. Iar verii Harcourt consideră că prețul cerut pentru portretele în miniatură ale strămoșilor Chimay e prea mare, preferă să renunțe.

La fel ca nepotul său, Rodolphe de Faucigny-Lucinge, care a pierdut tot ce avea în România și care îi povestește despre greutatea de a se despărți de câteva amintiri de familie pentru a-și asigura supraviețuirea, și ea trebuie să se

[1]) Cuvântul e folosit de Martha Bibescu în jurnale.

descurce pe o piață care nu le e prea favorabilă vânzătorilor. Anticarii, foarte solicitați de către exilații din Est, dar și de către familiile rămase fără bani la sfârșitul războiului, sunt în poziția de a negocia la sânge.

Yin și Yang, doi noi prieteni

Jorge își spune marchiz de Cuevas[1]; e chilian și a practicat o mulțime de meserii la New York, Paris și Monte Carlo. Căsătoria lui cu nepoata lui John D. Rockefeller, foarte bogata Margaret Strong, o extravagantă cu părul roșcat care vorbește greaca veche, i-a îndeplinit visele de bogăție și cultură. Cuplul e invitat peste tot, iar Jorge, care e pasionat de dans, înființează cu banii soției sale „Marele Balet al Marchizului de Cuevas". Marchizul are planuri mari, plătește o trupă de patruzeci de dansatori și dansatoare și se poate lăuda că i-a angajat pe cei mai buni, printre care Serghei Golovin și George Balanchine.

In 1947, în plin triumf cu baletul *Gisele*, extravagantul marchiz care poartă capă îi este prezentat Marthei, cele două personaje se plac reciproc și se bucură să stea de vorbă. Cuevas o amuză. Vizitatorii și căutătorii de favoruri pătrund unul câte unul pe sub lambriurile în stil Regence din imensul său apartament de pe Quai Voltaire, până în camera în care el îi primește în pat, îmbrăcat într-un halat de brocart, înconjurat de cincisprezece pechinezi albi împodobiți cu panglici și hrăniți exclusiv cu violete. Prințesa îl face să uite de stările lui neurastenice, îl încântă cu ținutele ei de soție de doge, cu răspunsurile picante și cu papagalul de pe umăr; o numește „muza mea", „zâna mea" și visează la o colaborare. Martha acceptă provocarea și contractul și se lansează în scrierea *Baletului păsării rănite de o săgeată*, inspirat dintr-o fabulă a lui La Fontaine.

[1]) Jorge de Cuevas era născut în 1885.

În același timp, foarte departe de universul baroc al marchizului de Cuevas, Martha, care iubește contrastele, devine prietena ascetului Robert Bresson, vecinul ei cu păr alb de pe Quai de Bourbon, nr. 49. Cei doi fac lungi plimbări pe insulă, merg la slujba de duminică de la Notre-Dame, se vizitează și își scriu des, scrisori scurte numite „reflecții"[1].

Robert, care, la terminarea războiului, are aproape 50 de ani, se află într-un punct de cotitură al carierei sale. Al doilea lungmetraj al său, *Doamnele din pădurea Boulogne*, inspirat din *Jacques fatalistul* al lui Diderot, cu dialoguri scrise de Jean Cocteau, e foarte bine primit, criticii îi laudă modernitatea, și totuși el e încercat de îndoieli, iar Martha e cea pe care introvertitul o alege ca destinatară a confesiunilor sale. Nu i-a plăcut jocul actriței principale, Maria Casarès, prea studiat, prea teatral. Acest catolic jansenist vrea emoție, sinceritate, deschidere, are oroare de decoruri și de efecte căutate. Dorește să exploreze noi piste, să folosească actori neprofesioniști, care îi vor servi drept modele de inspirație. Ei îi place să îl audă repetând: „Cinematograful nu e un spectacol, e o formă de scris". Iar în 1951, cu câteva zile înainte de premiera *Jurnalului unui preot de țară*, adaptat după Georges Bernanos, îl liniștește: „Rezultatul marii dumneavoastră tulburări va fi foarte frumos, știu sigur"[2].

Se țese o legătură intimă, iar Martha își mărturisește recunoștința pentru „renaștere", „nu e ușor să-mi dea cineva sentimentul că un pic de blândețe îmi e pusă înainte acum"[3]. Iar de câte ori pleacă la filmări, Bresson îi încredințează pisica lui. Ea îi dă, într-o seară în care stăteau de vorbă în salon, titlul *Au hasard Balthazar*, deviza seniorilor din Baux-de-Provence care se consideră descendenții regilor-magi. Filmul istorisește tribulațiile unui măgar cristic și e considerat o capodoperă de istoria cinematografiei.

---

[1]) Extrasele citate provin din corespondența cu Robert Bresson care se găsește la BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco. [2]) *Ibid.*, scrisoare din 22 nov. 1950. [3]) *Ibid.*, scrisoare din 10 oct. 1949.

Sfâșierea

De la arestarea Valentinei, Martha nu mai are decât un gând pe care și-l trece în jurnal: „Toată viața mea avea drept centru magnetic datoria de a-mi salva fiica“[1], și dacă își continuă viața mondenă la Londra și la Paris e pentru a-și întreține relațiile, în speranța că va „întâlni persoana care m-ar putea face să sper că ar fi în stare să-mi elibereze unicul copil“[2].

Blanche, care i-a devenit confidentă, știe: în nopțile de insomnie o torturează sentimentul de culpabilitate. N-ar fi trebuit s-o lase niciodată în urmă pe Valentina. N-a știut să o protejeze.

*

O scurtă scrisoare din 24 martie 1949 se dorește a fi liniștitoare: „Am dat peste oameni foarte amabili“[3]. Cuplul Ghyka are domiciliu obligatoriu într-o cămăruță minusculă, fără lumină. „Moștenitorii aristocrați“, cum îi numește regimul, trebuie să se prezinte la comisariat la fiecare cincisprezece zile, având cu ei buletinul de identitate ștampilat „D.O.“, „domiciliu obligatoriu“. Le este interzis să iasă din perimetrul delimitat al locului în care stau. O condamnare la moarte socială *ad vitam*.

Le este interzis să aibă legături cu străinătatea, lucru pe care Martha îl știe; ea însăși e supravegheată la Paris și la Londra de către Securitatea care îi pândește demersurile pentru eliberarea fiicei ei. Cel mai mic pas greșit, cea mai mică imprudență poate avea consecințe dezastruoase. Valentina și Dimitrie riscă în fiecare moment să fie arestați și trimiși la muncă silnică.

Timpul presează, o scrisoare a lui Dimitrie din 25 iunie o anunță că „Valentina are genunchiul bolnav“, că așteaptă autorizația ca să meargă la spital pentru o radiografie și că

---

[1]) Citat extras din preambulul jurnalului pe 1955, fond privat. [2]) *Ibid.* [3]) Scrisorile Valentinei și ale lui Dimitrie Ghyka către Martha Bibescu (1938–1949), fond privat.

injecțiile făcute de medicul local i-au provocat crize îngrozitoare. O lună mai târziu, situația se înrăutățește, iar Valentina îi scrie că durerea o țintuiește la pat, doctorul vorbind despre decalcifiere.

Cu ajutorul lui Rene de Weck și al Ambasadei elvețiene la București, Martha reușește să-l contacteze pe Julien Poltzer[1], care îi va servi drept mesager. Contra unui procent pentru serviciile aduse și riscurile asumate, Poltzer îi vizitează regulat pe Valentina și pe Dede, le duce ceva bani, hrană, dar mai ales medicamentele cerute de cei la care stau, care le revând la prețuri mari pe sub mână. Cuplul primește și din partea lui Yvonne Ghyka, mama lui Dimitrie, o mică sumă lunară în monedă elvețiană și câteva pachete.

Teama, surmenajul și singurătatea se fac simțite în rarele scrisori ale Valentinei. În mijlocul verii, ea îi reproșează din nou mamei fiindcă nu-i răspunsese în legătură cu pașaportul românesc. „Te rog să îl faci de urgență, fiindcă n-am rămas în cloaca asta, sau cel puțin așa sper, de pomană."[2] Oare chiar credea că asta mai putea salva situația? Încă și mai surprinzător, Dede în scrie: „Sănătatea Valentinei e excelentă"[3], deși ea încă nu poate să meargă. Aceste rânduri deconcertante o înnebunesc pe Martha. Cuplul e vulnerabil, fiica ei n-a fost niciodată rezistentă, iar ginerele ei are nervii slăbiți, vor reuși oare să facă față, să supraviețuiască? Cât timp vor rezista? Cum să îi scoată de acolo? Niciodată nu s-a rugat Martha mai fierbinte pentru ca fiica ei să îi fie redată.

Generația sacrificată

În 1950, indezirabilii au devenit dușmani ai poporului, pot de-acum să fie arestați în urma unui simplu denunț, ceea ce provoacă un val de arestări fără precedent. Valentina și

[1]) Julien Poltzer, de naționalitate elvețiană, s-a stabilit în România. A fost adjunct al primarului Bucureștiului și asociat în afaceri al familiei Bibescu. [2]) Scrisoarea Valentinei din 12 iul. 1948. [3]) *Ibid.*

Dede se află într-un pericol permanent. Pe 5 mai, în timpul nopții, toți foștii miniștri și secretari de stat sunt arestați, indiferent de vârstă, chiar și cei care colaboraseră cu comuniștii. Considerați trădători sau spioni. Executați sau condamnați la muncă silnică pe viață.

Iarna e geroasă. Încălzirea și hrana lipsesc, frica e atotstăpânitoare, însă Valentina nu-i mai reproșează nimic mamei, scrie că ea și Dimitrie încearcă să-și păstreze buna dispoziție: „Ne spunem că omul e un prost fiindcă se agață de bunurile de pe acest pământ și că am fi mult mai fericiți dacă ne-am desprinde de ele și nu ne-am mai gândi decât la cele din ceruri"[1]. O resemnare și o înțelepciune care îi frâng inima Marthei.

Ea insistă pe lângă Crucea Roșie internațională, sperând să îi scoată din România pe motive medicale. O tentativă din 1950 a fost cât pe ce să reușească, Michael Palairet o anunțase. Apoi nimic, doar o tăcere apăsătoare. Scrisorile nu mai trec, personalul diplomatic, aflat de facto sub supraveghere, trebuie să dea și el dovadă de maximă prudență. Veștile sunt tot mai rare.

*

Sanda a venit la Londra să se întâlnească cu Martha și, în salonul de la Ritz, îi povestește că știrile de la sora ei și de la soțul acesteia sunt proaste. Marina are de înfruntat în fiecare zi cele mai mari dificultăți de când Costi a fost condamnat împreună cu George[2] pentru încercarea de evadare, primind șase ani de muncă forțată la construcția Canalului Dunăre–Marea Neagră, cel mai cumplit dintre șantiere. Se știe că deținuții sapă în uniforme dungate și cu mâinile goale, lătrați de câini și amenințați cu pistoalele-mitralieră. Marina trebuie să se descurce singură cu cei doi fii; Mihai a dormit mult timp într-o valiză care i-a ținut loc de leagăn. Bătrâna ei mamă, Elisabeta Știrbey, li s-a alăturat, trăiesc

[1]) *Ibid.*, scrisoarea Valentinei din 3 iun. 1949. [2]) E vorba de George Cantacuzino, soțul Sandei.

în trei camere la etajul al patrulea, baia primitivă nu are decât apă rece. Grație pasiunii pentru motoare din viața ei anterioară, și-a găsit un post de muncitoare într-o uzină mecanică. Dar un singur salariu nu e de ajuns, iar Sanda îi trimite în fiecare lună sumele autorizate de Banca Națională a României. Duc lipsă de toate acolo. La ieșirea de la uzină, trebuie să stea ore întregi la coadă în fața magazinelor goale, în zgomotul muzicii militare sovietice, pusă la difuzoare pe străzile Bucureștiului. Cu același curaj pe care îl avea la manșa biplanului în timpul celor mai mari furtuni, Marina îndură. De dragul lui Costi. De dragul copiilor ei.

Martha nu-și mai ascultă nepoata, o tulbură vâltoarea Istoriei. Le-au fost ghilotinate viețile.

XI

Înspre o oarecare seninătate
(1953–1962)

Celebrată în Belgia

Pe 8 ianuarie 1955, la Bruxelles, se anunță oficial: prințesa Bibescu e aleasă membră a Academiei Regale de Limbă și Literatură Franceză a Belgiei. Imediat, presa preia știrea și se scrie peste tot că îi ia locul lui Colette, care murise cu un an mai înainte, și că, după ce îi răpise inima lui Jouvenel, acum îi ia și fotoliul. De fapt, Jean Cocteau preia locul autoarei seriei *Claudine*; Martha îi urmează scriitorului canadian Édouard Montpetit. Amuzat, poetul îi trimite un desen cu ambele lor capete sub același bicorn și, cu stilu-i franc, ea îi răspunde că nu-l invidiază fiindcă trebuie să-i facă elogiul lui Colette, pe care n-o apreciază nici ca scriitoare, nici ca persoană. La 69 de ani, Martha dă dovadă de o vigoare uimitoare împotriva rivalelor sale. Anii și tragediile n-au erodat cu nimic dorința ei de a fi recunoscută și nu pare să aibă vreo bănuială că posteritatea o va lăuda pe una mai mult decât pe cealaltă...

Primirea ei la Academia Regală a Belgiei, în Palatul Academiilor din Bruxelles, are loc pe 30 aprilie 1955, după un dejun elegant, la o masă împodobită cu flori, dat în onoarea ei de baroana de Vaxelaire. Prințesa Bibescu, învești mântată într-o rochie de culoare albastru-închis, cu pălărie cu voaletă, e foarte zâmbitoare, încântată de această distincție care o transformă în cea de-a șasea femeie aleasă în Academia

belgiană, prima fiind Anna de Noailles, un amănunt deloc de neglijat. În fața adunării care o ascultă cu religiozitate, vederea i se tulbură, fiindcă momentul îi este dedicat în secret lui Valentine, soacra ei care odihnește în parcul de la Mogoșoaia. Ca și când i-ar fi oferit o reîntoarcere în țara strămoșilor belgieni, familia Caraman-Chimay; ca și cum, în acel moment, încinsă cu marele cordon de academician, ea punea capăt anilor de scandal și de ceartă în familie. Și Valentine de Caraman-Chimay, prințesă Bibescu, a fost recunoscută în acea zi și în acea prestigioasă aulă.

*

Îndatoririle academice și mondene devin mai numeroase, iar Bruxelles-ul e, după Paris și Londra, al treilea oraș al ei. Baroana de Vaxelaire devine parte din viața sa. Cele două femei au aceeași vârstă și se cunosc din anii '30; fratele baroanei, Georges de Rô, un pionier al aviației belgiene, era unul dintre apropiații lui George la FAI. Văduvă a unui om de afaceri fondator al marilor magazine Bon Marché din Bruxelles, baroana administrează cu mare pricepere o avere imensă și primește multă lume în luxoasa ei reședință particulară din bulevardul Astronomiei; este și președinta Crucii Roșii belgiene și își activează antenele pentru a încerca o extragere pe motive de sănătate a Valentinei din România. Fără succes. Liton, cum o numesc intimii, o găzduiește pe Martha la fiecare trecere a acesteia pe la Bruxelles și dă dovadă de o mare delicatețe față de noua ei prietenă, căreia îi laudă inteligența uimitoare și curajul demonstrat în mijlocul nenorocirilor; ea îi plătește facturi și îi oferă numeroase cadouri; recunoscătoare, Martha o numește „draga mea Zână binefăcătoare".

Cuevas e la modă, iar Martha i-l prezintă baroanei Vaxelaire. Cele două prietene organizează un dineu de gală pe 24 noiembrie 1955, la finalul unui spectacol grandios dat la Residence Palace în prezența reginei Elisabeta. *Dansul văzut de poet* e prezentat de prințesă și de marchiz într-o scenografie

cuceritoare, apoi Serghei Golovin dansează într-o variațiune din *Lacul lebedelor*. Bruxelles-ul monden este electrizat. Martha a supervizat toate detaliile serii, de la texte și costume până la stabilirea locurilor la mese, atribuirea camerelor în hotel, culoarea buchetelor oferite starurilor care dansează și comunicatele de presă.

Saloanele elegante din Bruxelles îi sunt deschise, dar Martha e o obișnuită și la palatul din Laeken, unde regina-mamă Elisabeta o așteaptă la ceai, după un protocol simplificat. Martha ține la bătrână, „o refractară"[1] care „pășește prin istorie ca prin grădina proprie"[2], cu papagalul pe umăr. Cele două sunt croite din aceeași stofă, cu caractere puternice și umor fin.

Verii Caraman-Chimay sunt foarte primitori, nu uită niciodată s-o poftească pe Martha la un sejur în castelul de la Chimay; nu doar că o primesc ca pe un membru al familiei și o sărbătoresc ca pe un invitat de marcă, dar îi cheamă regulat și pe John-Nicholas și pe George, considerând că tinerii exilați trebuie să-și cunoască leagănul familiei, lucru foarte important pentru Martha. Ea vrea să le transmită celor doi nepoți care au pierdut totul ceea ce le-a mai rămas, istoria lor; trebuie să știe cine sunt și de unde vin.

„Salvați printr-o minune"[3]

Prințesa Bibescu, care poate fi întâlnită peste tot pe scena mondenă, cu condeiul, pălăriile și inimitabilul ei simț scenic, e în realitate o mamă înspăimântată a cărei angoasă se trădează prin câte un gest absent sau prin vălul de tristețe

[1]) Jurnal, 25 nov. 1965, fond privat. [2]) „Ea pășește prin istorie ca prin grădina proprie", titlul unui text scris și citit de Martha Bibescu la Radio Belgia pe 2 dec. 1965, în ziua funeraliilor naționale ale reginei Elisabeta a Belgiei. [3]) În franceză, *„miracules"*, termenul folosit de Martha în scrierile ei din epocă.

din privire. Prietenii o ghicesc, dar pudoarea e regula epocii, nu te exprimi, îi scutești pe ceilalți de durerile tale. În culise, Martha stă la pândă, încearcă prin toate mijloacele să-și scoată fiica din România. E în contact cu un intermediar, Henry Jacober, un evreu ungur naturalizat ca britanic care reușește să extragă familii de „indezirabili" la începutul anilor '50, grație intrărilor sale la cel mai înalt nivel din statul român și filierelor de corupție pe care le organizase în interiorul administrației. Omul cere o sumă mare de bani, dar și discreție absolută și răbdare. În paralel, Martha nu încetează să acționeze discret prin propriile-i rețele, mai ales grație prietenilor elvețieni (Pierre de Salis[1], Beat de Fischer[2]) și englezi (Michael Palairet) care au fost la post în România și o ajută să obțină informații de la fața locului.

Situația e greu de descifrat. Află că guvernul român a decretat o vastă campanie de epurări care îi vizează pe liderii comuniști din prima generație, acuzați cu toții de sabotaj; trebuie găsiți vinovați pentru situația economică dezastruoasă a țării. Ceva mai târziu, în 1956, destalinizarea dorită de Hrușciov la Kremlin permite să se întrevadă o destindere în țările-satelit, iar noul lider român, Gheorghe Gheorghiu-Dej, dorește să angajeze România pe un drum propriu către socialism.

Dar nimic nu se schimbă pentru strămutații la Curtea de Argeș. Rarele știri sunt proaste. Valentina își petrece timpul în pat, în camera ei plină de umezeală, cu o ferestruică ce dă spre postul de miliție unde trebuie să se târască șchiopătând la fiecare cincisprezece zile pentru a i se pune ștampila pe actul de identitate. Cuplul e subnutrit. Nu fac nimic toată ziua, nimeni nu vrea să fie văzut în compania lor. Proprietarul devine amenințător și le induce spaima că

---

[1]) Pierre de Salis a fost ambasadorul Elveției la Paris între 1949 și 1956. [2]) Beat de Fischer a fost, printre altele, consilier de legație la București între 1942 și 1947, ambasador al Elveției la Londra între 1963 și 1966.

vor fi arestați. Julien Poltzer îi vizitează tot mai rar, de fiecare dată grăbit și morocănos. Nu au vești de afară, sunt lipsiți de orice contact cu cei doi fii ai lor. Condamnați la neant.

*

Martha va scrie, câțiva ani mai târziu: „Viceamiralul Aerului Donald Stevenson a fost cel care a obținut de la Bulganin, «omologul» lui, eliberarea fiicei și ginerelui meu. [...] Negocierea secretă a avut loc la Paris, unde s-au întâlnit Stevenson și Bulganin. Telefonul lui Stevenson m-a găsit pe Quai de Bourbon: «Trimiteți-mi un mesaj scris pe o cale sigură (nu poștă sau telefon) cu numele fiicei și ginerelui dumneavoastră și cu adresa lor. Nimic altceva. Și mai ales nu îmi mulțumiți»". „*Sweet silence.*"[1] Stevenson, „îngerul cu gene blonde", e salvatorul familiei; el organizase, în septembrie 1945, și ieșirea ei din România.

Suntem la începutul lui iulie 1956. Repatrierea e organizată de Crucea Roșie britanică. La sfârșitul lunii, cuplul Ghyka primește vizele de ieșire. Și iată-i transportați într-o ambulanță din „celula"[2] lor până la aeroportul din București. Fără nici un bagaj, nici un document și nici o fotografie, așa e regula. Înmărmuriți, se tem în fiecare secundă de un contraordin, de lipsa vreunei ștampile, de arestare... Echipa sanitară e tăcută, vigilentă, rapidă. Nu trebuie să se lungească. Avionul decolează joi, 2 august 1956, pe la ora 8 seara.

Calvarul durase șapte ani și jumătate.

La aeroportul Heathrow, Martha, însoțită de John și de George, așteaptă pe pistă. Toți trei sunt tăcuți, febrili, neliniștiți. În ce stare sunt cei eliberați? Se vor recunoaște? Cel mare nu și-a mai văzut părinții de 17 ani, cel mic, de 10 ani. Avionul aterizează la douăzeci și cinci de minute după miezul nopții. Valentina e coborâtă pe o targă, escortată de

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, „Comentariu" pe o scrisoare adresată Dorei de Salis pe 11 oct. 1956. [2]) Martha Bibescu își numea fiica și ginerele „întemnițații".

Dimitrie, o siluetă înaltă care salută timid. Martha se precipită, își caută fiica ascunsă sub folia de supraviețuire și o recunoaște grație „sărmanului ei zâmbet", are doar forța să îi șoptească: „*Thank You for having taken me out of Hell*"[1]. Cuplul va petrece două săptămâni la London Clinic, pentru a fi supus unor analize. Valentina și-a pierdut dinții din față, iar ochii i-au slăbit îngrozitor. Pare cu mult mai bătrână decât mama ei, s-a îngrășat și fumează țigară de la țigară. Problemele ei de circulație îi neliniștesc pe doctori. Chirurgii britanici încearcă o operație la genunchi, dar leziunile sunt ireversibile. Nu va mai merge niciodată normal.

*

Fericirea are gust amar. E vremea confidențelor. Și a tăcerilor. Pentru a nu-și provoca reciproc suferință. Pentru a lăsa în urmă umilințele, abuzurile, privațiunile. Pentru a se elibera de frica distrugătoare. A îngropa mânia. Aceasta revine fără avertisment, când și când, dar nimic din lucrurile teribile pe care Valentina și Dimitrie le-au trăit nu trebuie expus sau denunțat, așa se angajase Martha față de Crucea Roșie; nu trebuie să compromită șansele de extragere ale altor captivi. Reluarea legăturilor nu e simplă. John cel pudic rămâne rezervat, deși face eforturi. Cum să le spună părinților lui, la care visase atâta vreme și pe care îi are în sfârșit, că îi iubește? Cum să scape de acel vag sentiment în care culpabilitatea și decepția se amestecă? Și e aproape ușurat când se întoarce la regimentul care i-a devenit familie. Cât despre George, el dispare ore întregi și revine cu tandrețea sa de revoltat. Tânărul de 20 de ani nu se face bine, iar Martha va vorbi despre el ceva mai târziu cu Valentina.

Pe 5 august 1956, la căpătâiul fiicei sale, Martha află despre moartea subită a lui Michael Palairet, cel care făcuse tot ce îi stătuse în putință pentru a o ajuta, pentru a păstra

[1]) „Îți mulțumesc că m-ai scos din iad." Frază relatată de Martha Bibescu în scrisorile către apropiați și în jurnal.

legătura cu Crucea Roșie, ca să grăbească eliberarea vizelor pentru Valentina și Dimitrie. Le fusese tată copiilor, iubise România, cunoscuse paradisul pierdut de la Mogoșoaia, iar Martha scrie în jurnal că, odată cu el, „se duce și o parte din viața mea“[1].

Odată salvați ca prin minune, se vor odihni în restul verii la Palace House din Kent, pus la dispoziția lor de Yvonne de Rothschild, fiica Soniei. La 50 de ani, reînvață să se plimbe, să asiste la slujbă, să citească ziarele, să guste din felurile de mâncare gătite de bucătăreasa care a acceptat să-și scurteze vacanța și care se întrece pe sine, dar obosesc repede și au nevoie de pauze lungi. Martha, care odinioară își făcea probleme, constată cât de tandru se poartă Dimitrie cu soția lui. E o ușurare.

Într-o seară, mama și fiica se plimbă braț la braț prin parc. Noaptea e frumoasă și caldă. Martha îi spune că, în timpul crudei lor despărțiri, se convinsese că luna făcea legătura între ele și că-și luase obiceiul să o privească fix cu speranța că fiica ei captivă făcea la fel... că se vor întâlni astfel în gând. Răspunsul Valentinei o îngheață: n-a putut să vadă niciodată luna de la fereastra ei minusculă... și când se întorc pe aleea de nisip, iar ea merge șchiopătând, răsuflând greu, în baston, Martha suferă.

„Căsuța albă“[2]

Visase la ea și, de vreo zece ani, făcuse primele cercetări, păstrând mereu legătura cu mai mulți agenți imobiliari britanici. Pe 21 noiembrie 1956, în Cornwall, Martha descoperă Tullimaarul, de care se îndrăgostește la prima vedere. Conacul din epoca georgiană, cu ferestre înalte, înconjurat de flori și de pădure și scăldat într-o lumină blândă, pare să-i aștepte. Când Martha află că aici a dormit generalul american Eisenhower în ajunul Debarcării din 1944, vede

[1]) Jurnal, 5 aug. 1956, fond privat. [2]) Așa o numea Martha.

în asta un semn. Aici își va replanta rădăcinile familiale, în acest pământ englezesc.

Aranjamentul financiar e complicat, din lipsă de lichidități. Dimitrie nu reușește să-și valorifice drepturile asupra unor apartamente pe care vrea să le vândă, iar Martha nu e în măsură să adune banii; vine momentul plății, iar notarul amenință. In extremis, în iunie 1957, se găsește și finanțarea, grație unui văr român generos. In ziua în care familiei Ghyka i se predau cheile, Martha află că a primit Premiul Academiei pentru cel mai bun scriitor francez de naționalitate străină, dotat cu o sumă generoasă, 300.000 de franci[1], care vine la țanc. Pasiunea sa pentru decorațiuni renaște, bate drumurile pe la anticari și prin piețele de vechituri din Londra, în căutarea „trecutului altora" și a chilipirurilor.

*

Martha conduce tot, chiar și de la distanță, în mod direct și precis, de la culoarea zugrăvelilor până la așezarea mobilelor, de la draperiile cu dungi albe și roșii din sala de mese la cretonul albastru din salon, de la distribuția camerelor până la alegerea perechii de servitori. Pentru a se întreține, Valentina și Dimitrie se lansează în comerțul de flori rare, pe care le vor cultiva în seră. Cam ca înainte de război, la Mogoșoaia. Bucuroasă și cu planuri mari, Martha își regăsește obiceiurile de cumpărături la Vilmorin. Pentru a lansa *„market garden"*, comandă 1.300 de camelii albe și tot atâtea azalee, iar în plus, concepe o minunată grădină cu straturi de violete și anemone, ziduri de iasomie și alei mărginite de hortensii albastre și rododendroni. Vara lui 1957 e activă. Gardurile și poarta sunt revopsite, se defrișează, se prășește, se taie, se plantează, sunt puse pancarte pentru a atrage viitorii clienți. La 70 de ani, Martha își suflecă mânecile și, ajutată de Blanche, se apucă de făcut curățenie în interiorul casei. Începe o nouă eră pentru familie. Aproape că sunt fericiți.

[1]) Echivalentul a 673.159 de euro, potrivit estimării INSEE.

Un Phoenix la Paris

O prietenă îi spune într-o zi: „În cele din urmă v-ați reconstruit viața"[1], iar ea scrie în aceeași seară că da, în mod cert are ceva de Phoenix, pasărea familiei, cea care renaște din propria-i cenușă. Când îi citești jurnalele, vitalitatea ei îți stârnește admirația și o auzi exclamând: „Doamne, cât de mult mă pasionează încă viața mea!"[2]

Trăind ruinată într-o lume de bogați, decide să nu se plângă în societate, amintindu-și de o contesă rusă care, în anii '20, plânsese prea mult după palatele ei pierdute, ignorând mina îmbufnată a gazdei, care, conducând-o la plecare, îi spusese: „Aici nu suntem la Zidul Plângerii". Replica e crudă și spune multe despre ceea ce se consideră a fi codul bunelor maniere în acest mediu social. Dar mai e ceva, și Martha e conștientă de asta: chiar fără să vrea, ea reprezintă o oglindă pentru fericiții acestei lumi, oglinda unui dezastru care îi înfricoșează, a ruinei și a declasării. Și totuși poate conta pe anumiți prieteni care vor fi deosebit de generoși, în stare să-i găsească un bun cumpărător pentru obiectele de vânzare, să-i sugereze librarului lor să-i plaseze cărțile la vedere, să-i trimită șoferul lor și să-i ofere un cec, considerându-l cu eleganță un avans...

Cu timpul, prințesa care frângea inimi a căpătat înfățișarea unei bătrâne împărătese bizantine, cu tenul măsliniu și buzele fardate, poartă tunici, brățări și coliere, pene și voalete, are replici strălucite și umor, ceea ce te face să-i ierți întârzierile de divă, papagalul care zboară pe deasupra capetelor, sfaturile în materie de decorațiuni (Martha e în stare să mute mobile în plin dejun!). În saloane se spune că „e un fenomen ce trebuie cunoscut", și e adevărat.

Spre deosebire de prietenele ei care se lamentează de timpul care trece și de chipurile care se ofilesc sau de cele

---

[1]) Primele rânduri din jurnalul pe 1957, fără dată. [2]) O scrie în repetate rânduri în jurnal; extras din 23 febr. 1965, fond privat.

care își clamează vârsta crezând că în felul acesta dau dovadă de curaj, Martha își ascunde lupta: „Nu vorbesc niciodată despre vârsta mea. Vârsta vine cum vrea. De ce să o mărturisesc? De parcă ar fi o crimă? Sunt nevinovată pentru vârsta mea“[1]. Formula încântă.

*

Martha nu se schimbă. Mereu interesată de talente, amuzată de comedia umană și fascinată de cum se mișcă Istoria.

Unii dintre diplomații pe care i-a cunoscut pe când erau la post în București și i-a primit cu soțiile lor la Mogoșoaia sunt numiți ambasadori la Paris, cum e cazul spaniolului José de Casa Rojas[2] (fiica lui, Victoria, se căsătorise cu nepotul lui Brâncoveanu în 1943), al brazilianului Carlos de Ouro Preto[3] și al elvețianului Pierre de Salis[4], care o primesc, atât în particular, cât și la ocaziile oficiale. Prințesa Bibescu figurează și pe listele de personalități care sunt invitate sistematic la recepțiile ambasadelor Statelor Unite, Regatului Unit, Belgiei și Italiei. De altfel, ea urmărește cu atenție mișcările din lumea diplomatică și nu uită niciodată să trimită scrisori de felicitare ambasadorilor atunci când aceștia își preiau funcțiile. Iar când Michel Debre o invită să participe la Matignon la câteva dejunuri cu ambasadorii Franței numiți în țările estice, Martha resimte cu delicii adrenalina marilor ei momente de pe scena internațională. Chiar dacă rolul ei e acum strict cantonat la discuțiile de salon.

Pe scena culturală, nu ratează nici un eveniment. Asistă, așezată în loja familiei Claudel, la 20 februarie 1955, la *Îngerul a vestit pe Maria* care se joacă la Comédie-Française în prezența președintelui Republicii, René Coty. E consacrarea îndelung așteptată, apoteoza lui Claudel. După ovații, are loc o mică petrecere între apropiați pe Quai de Bourbon.

[1]) Jurnal, 15 iun. 1968, fond privat. [2]) Ambasador la Paris între 1952 și 1960. [3]) Ambasador la Paris între 1950 și 1953. [4]) Ambasador la Paris între 1949 și 1956.

Intr-un cu totul alt registru, pe care și-l asumă la perfecție, se felicită, în 1959, pentru cozile interminabile din fața cinematografelor unde rulează *Katia* în noua versiune, cu Romy Schneider și Curd Jürgens, a căror presupusă idilă din perioada filmărilor pasionează midinetele și ține prima pagină a presei pentru femei.

La 70 de ani, Martha își continuă turneele de conferințe pentru Alianța Franceză în Danemarca, Suedia și Norvegia (Proust fiind unul dintre punctele forte ale programului); conversațiile ei din salonul de onoare al primăriei Arondismentului 16 și la Cercle Interallié sunt de fiecare dată niște evenimente mondene.

Tot din cauza nevoilor financiare își multiplică aparițiile și producțiile.

Cometa Cuevas

Ceea ce detestă și evită în toate saloanele sunt oamenii pe care îi numește „îmbuibații de plictiseală, de importanță socială și de orgoliu insipid".

Nici o primejdie să dea peste oameni enervanți la marchizul de Cuevas. Martha nu s-a înșelat în privința locului și participă la toate dejunurile și dineurile opulente, la care defilează lumea modernă a starletelor și manechinelor, a bogătașilor din Orientul Mijlociu și a oamenilor de afaceri, a impresarilor și producătorilor, miniștrilor și magnaților de presă... Eșecul usturător al baletului *Aigrette*, la care ea scrisese argumentul, nu le strică prietenia, Cuevas o dorește în fiecare primăvară în vila lui somptuoasă de pe înălțimile Cannes-ului, numită adecvat „Les Délices", în sezonul de petreceri în care ajung până la palatul din Monaco.

Marchizul e un impulsiv. La 73 de ani, îl provoacă la duel cu sabia de cavalerie pe dansatorul și coregraful Serge Lifar, care îl acuzase de plagierea unei coregrafii. Jacqueline de Ribes și Martha vin să-l îmbărbăteze cu o seară înainte, aplecate la căpătâiul lui, ținându-l de mână și spunându-i

povești pentru a-l binedispune, ca unui copil. În dimineața de duminică, 30 martie 1958, într-un loc ținut secret, în apropiere de Vernon, în fața unui grup de fotografi chemați în ultima clipă, Lifar, după câteva minute de încălzire, își zgârie intenționat brațul. E o ușurare. Cuevas nu se va mai sătura să povestească acest moment epic în fața Marthei și a curții sale. Avea să moară în ianuarie 1961, la Délices, iar Marele său Balet nu-i va supraviețui. Acest Jorge, încă unul în viața Marthei, se va alătura panteonului ei personal. Mișcat de nefericirea și de demnitatea prietenei sale – marchizul, care nu face totuși economie de manifestări de tristețe, detestă oamenii care se plâng, a fost foarte generos cu Valentina cu ocazia instalării acesteia la Tullimaar.

*

Prințesa Bibescu e celebră pentru carnetul ei de adrese și pentru talentele de gazdă. Astfel încât unii îi cer un serviciu plătit. Claude Giraud, impresarul și trezorierul marchizului de Cuevas, vrea să-și lanseze pupilul, Jean-Marie Le Pen, care, la 27 de ani, tocmai a intrat în Adunarea Națională, în grupul poujadiștilor. Trebuie să adune bani, să-și extindă rețeaua, să cucerească presa, iar Giraud finanțează un dejun, pe 9 februarie 1956, pe Quai de Bourbon, pentru ca Martha să-i prezinte tânărului deputat, care are viitorul în față, câteva personalități ale lumii politice și diplomatice. În memoriile lui, Le Pen povestește momentul respectiv; nu știm dacă acest dejun i-a deschis uși, dar pare foarte impresionat și o privește pe gazda sa ca pe un monument istoric.

Incontestabil franțuzoaică

Cel care îi prezentase unul altuia fusese abatele Mugnier. Profesorul Robert Debre, pionierul pediatriei moderne, i-a devenit cu timpul confident și sprijin. În 1958, imediat ce fiul lui, Michel Debre, e numit prim-ministru de către generalul

de Gaulle, revenit la putere, profesorul se ocupă de dosarul administrativ al Marthei, care e în așteptare de ani de zile. Se dau câteva telefoane la Matignon și se trimite un mesaj noului ministru al justiției, Bernard Chenot – al cărui răspuns foarte amabil îi e comunicat celei interesate: „Sunt foarte fericit că am acordat naturalizarea unei scriitoare al cărei mare talent îl apreciez" –, iar la 21 decembrie 1958, în paginile *Jurnalului oficial*, este publicat decretul de naturalizare al prințesei Bibescu, născută Martha Lahovary, semnat de generalul de Gaulle.

Îi mărturisise lui Robert Debré dorința ei de a muri franțuzoaică, iar aceasta îl emoționase pe gaullist. Între două avioane care îl duc la seminare științifice internaționale, sfidându-și cei 80 de ani, el recitește cu pasiune *Catherine-Paris*, îi arată tablourile lui Olivier, celălalt fiu, îi pune la dispoziție mașina lui cu șofer, îi scrie aproape zi de zi bilețele pline de o admirație tandră și respectuoasă; Martha îl numește „Profesorul de viață", îi place să-l țină de brat pe drumurile înverzite de pe proprietatea lui din Tours și îi mărturisește neliniștile ei în legătură cu George, „fiul-nepot" pe care el îl îngrijise ca nou-născut la Clinica Boileau.

Între ei, fiii Debré, reputați pentru umorul lor, o numesc „La Castafiore", după numele celebrei dive cântărețe din *Aventurile lui Tintin*. Ceea ce nu-l face niciodată să zâmbească pe tatăl lor.

Admiratorii

O perlă descoperită la Biblioteca Națională a Franței e bogata corespondență a admiratorilor. Numărul și intensitatea declarațiilor lor cresc evident în anii '50, în punctul culminant al emisiunilor radiofonice și al conferințelor: Martha are fanii ei.

Sunt scrisori redactate într-un stil exersat, căutat, adeseori flamboaiant, câteodată prețios... Ele sunt mărturiile

unei epoci care venera limba franceză și aspira să manevreze condeiul ca pe o artă.

Cercetând mănunchiurile de scrisori, am descoperit doctori și notari de provincie care visează la un dialog literar cu muza lor sau îi încredințează manuscrisele lor scrise în timpul liber; sunt și soții neurastenice, care trăiesc prin procură și care își propun serviciile de secretariat, sperând să intre în intimitatea de pe Quai de Bourbon; doamne de vârstă mijlocie, emoționate până la lacrimi de destinul tragic al „atât de scumpei și de blândei lor prietene" romînce; fanatici ai genealogiei care își inventează strămoși prestigioși și își găsesc legături de rudenie cu Bibeștii; învățători la pensie care îi semnalează, cu infinite precauții, greșelile (e o caracteristică a Marthei, ea privilegiază povestea în raport cu rigoarea informațiilor) și îi trimit rezultatele cercetărilor lor în bibliotecile municipale; îndrăgostiți, uneori foarte tineri, care îi cer o fotografie cu dedicație.

Termeni ca „magiciana", „zâna", „tandra mea prietenă" și „vă îmbrățișez, scumpă doamnă", „foarte dragă Doamnă" revin des. Câțiva iluminați sună la ușa ei, dar Blanche îi trimite la plimbare fără menajamente. Pachete cu bomboane, cutii cu dulciuri, ciocolată, buchete de flori și chiar poemele erotice ale unui domn în vârstă care o numește „Șerazada mea" [*sic!*] sunt depuse în chip de ofrande pe Quai de Bourbon. Martha e flatată și emoționată deopotrivă de toate aceste mărturii și are grijă să trieze plicurile și să răspundă fiecăruia potrivit indicațiilor graduale pe care le scrie cu mâna ei: „răspuns politicos", „mulțumiri", „empatie", „carte cu autograf", „stabilire întâlnire".

*

O admiratoare merită o mențiune specială: e vorba de Jeanne Levy, o grecoaică bogată care trăiește între Geneva, Atena și Paros. Ea îi scrie Marthei de mai multe ori pe săptămână începând din 1964, povestește despre viața sa complicată, despre blazări, oboseală, soțul tiranic. Îi trimite

fotografii cu ea gânditoare, la biroul ei, în grădină, împreună cu nepoata; vine la Paris ca în pelerinaj: „Sunt foarte emoționată la gândul că voi fi aproape de dumneavoastră“[1]. „Verișoara greacă“, așa cum o numește Martha, e foarte generoasă și o anunță în numeroasele ei scrisori despre trimiterea de „gențiane“, „flori alpine de la florăresele elvețiene“. Adică viramente bancare. La Biblioteca Națională a Franței se găsesc toate scrisorile, pe care i le-a returnat Marthei la cererea ei, ultima fiind datată 21 noiembrie 1973.

*

Prințesa Bibescu nu le e pe plac tuturor. Matthieu Galley își povestește vizita pe Quai de Bourbon în jurnalul său, la data de 30 octombrie 1962. El admiră ferestrele salonului care arată ca un tablou cu Sena, Notre-Dame și Saint-Gervais și notează originalitatea recipientelor cu un singur trandafir pe măsuță; tânărul scriitor trimis de Grasset e uimit de manierele gazdei sale, care încearcă să-i vândă corespondența lui Paul Valéry cu abatele Mugnier. I se pare că are privirea dură și tonul casant, „își dictează condițiile financiare pe un ton ultrasnob, foarte autoritar“[2] și povestește că, imediat ce ușa s-a închis în urma lui, a auzit-o ordonându-i sec tinerei sale secretare: „Domnișoară, la lucru!“ Pentru a-și ilustra observațiile, Galley se amuză să-i schițeze un portret de bătrână cu nasul coroiat.

Nimfa Europa

În iunie 1960 apare în librării *La Nymphe Europe: Mes vies antérieures*, la care lucra de ani de zile și pe care Plon o așteptase atât de mult. Titlul ar fi meritat câteva precizări,

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare a lui Jeanne Lévy din 17 iun. 1966. [2]) Matthieu Galley, *Journal intégral (1953–1986)*, Robert Laffont, coll. „Bouquins“, Paris, 1987, p. 216.

dar coperta a patra se reduce doar la un florilegiu de elogii semnate de Marcel Proust, Max Jacob, Jean Cocteau, Rainer Maria Rilke și alte nume mari care nu vorbesc decât despre opere de asemenea anterioare. Procedeul editorial te lasă perplex, iar cititorul nu are nici o idee la ce să se aștepte atunci când deschide cartea de 612 pagini.

Această „mare operă" o obsedează încă din anii '20. E rodul unei documentări gigantice, care îi ocupă mintea și timpul. Prieteni, cunoștințe și rude împrăștiate prin lumea-ntreagă sunt puși la treabă și îi trimit genealogiile lor, arhive private și portrete ale strămoșilor. Altora le cere, cu indicații foarte precise, să meargă într-o anumită bibliotecă sau arhivă și să transcrie pe fișe informațiile găsite. Într-un capăt în celălalt al Europei țese astfel o veritabilă pânză de păianjen. Dosarele, care sosesc de peste tot, se adună vraf și sfârșesc în dulapurile Soniei, la Ascott, sau pe bulevardul Charles-Floquet, la Lily Goujon.

Când, în sfârșit, consideră că și-a încheiat „disperantul travaliu"[1], când depune manuscrisul la Plon, începe așteptarea, în condițiile în care răspunsul de pe strada Garanciere întârzie. Bourdel îi telefonează în cele din urmă, jenat. Editorul dorește tăieri și retușuri, cere câteva lămuriri. Martha va corecta luni întregi, ceea ce decalează apariția pentru luna iunie, iar aceasta nu e o dată bună de publicare pentru o carte ambițioasă. Vânzările nu sunt grozave, criticii tac.

*

Ce se poate spune despre această carte? Primele pagini se deschid cu abatele Mugnier, botezat „duhovnicul Europei", căruia îi este dedicată, și cu un act de credință ca epitaf: „Europa este ca dragostea adevărată...", urmat de o hartă a Europei așa cum o definește Martha, întinzându-se de la Madrid la Moscova, de la Londra în Cipru, trecând prin Constantinopol

[1]) Potrivit formulei folosite în corespondența și în jurnalul ei.

[*sic*] și legând Münchenul de București. De la început, povestea strămoșilor ei surprinde și captivează, amestecând în mod straniu confesiunea intimă cu epopeea europeană, marea Istorie cu destinele individuale, faptele cu imaginarul, viii cu morții, basmul oriental cu Biblia. Martha își atribuie toate rolurile în această operă barocă, fantastică, arborescentă, cu un suflu incantatoriu și liric, care îl lasă mut pe cititor. Să citești această fantasmagorie înseamnă să trăiești o experiență literară, să pătrunzi de cealaltă parte a oglinzii, să te abandonezi unei alte dimensiuni, a ei.... Stranie călătorie în timp – și ne-ar fi plăcut să știm părerea lui Marcel Proust despre ea, el care considera că „o carte e un mare cimitir".

M-am lăsat purtată de farmecul acestei saga în care femeile joacă roluri principale; mi-au plăcut Roxane, Zoe, Emma și Eliza, fiecare o rebelă și o pasională în felul său.

Și totuși această carte nu a tulburat publicul.

În saloane, i se reproșează că a înflorit lucrurile, ba chiar că și-a inventat o ascendență prestigioasă și că a construit „un monument de orgoliu nobiliar"[1], potrivit formulei lui Ghislain de Diesbach. Prințesa Bibescu e îngrozitor de dezamăgită și dă vina pentru eșecul său pe Plon; ar fi trebuit să publice două volume pentru a păstra ritmul, să aibă o altă strategie de vânzări, și îi comunică în fiecare zi editorului complimentele admiratorilor ei necondiționați.

Iar când notează în jurnal în martie 1962: „Să scrii o carte extraordinară pentru oameni ordinari e, într-adevăr, o mare problemă" e semn că orgoliul i-a fost rănit și că îndoiala, care i-a dat mereu târcoale, revine în forță.

---

[1]) Ghislain de Diesbach, *La Princesse Bibesco, la derniere orchidee*, Perrin, Paris, 1986, p. 539. [*Prințesa Bibescu, 1886–1973: Ultima orhidee*, vol. II, tr. și note de Constantin Popescu, Vivaldi, București, 2003, p. 788 – n. tr.]

. *În sfârșit, Legiunea de Onoare*

Susținerea din partea lui Robert Debré și a lui Léon Noël, președintele Consiliului Constituțional, admirator și el al abatelui Mugnier, a fost decisivă. Cei doi și-au propus prietena pentru a primi Crucea Legiunii de Onoare în grad de cavaler și au urmărit îndeaproape dosarul pe lângă Înalta Cancelarie. Pe documente, Martha nu rezistă tentației de a trișa asupra datei sale de naștere, dar cu moderație, nu se întinerește decât cu doi ani, indicând data de 28 ianuarie 1888!

Ceremonia are loc la castelul d'Ormesson, la Wladimir d'Ormesson, fost ambasador pe lângă Sfântul Scaun, scriitor și membru al Academiei Franceze[1], în ziua de marți, 5 iunie 1962, la orele 17.

La umbra teilor înfloriți, în fața unei asistențe restrânse – avându-le în primele rânduri pe Rosita, Sonia, baroana Vaxelaire și câteva rude din familia Chimay – „Wladi" își ține discursul care începe printr-un elogiu puțin cam lung adus Annei de Noailles, inevitabila verișoară. Ceea ce urmează e mai potrivit pentru sărbătorita zilei: îi amintește copilăria franceză, tatăl ambasador la Paris, zăbovește asupra României, pe care fratele lui, André, ambasador al Franței la București[2] și un obișnuit la Mogoșoaia, o iubise atât de mult, și conchide într-o notă optimistă despre viitorul care se profilează din spatele Cortinei de Fier: „Dar nu e decât un coșmar, iar acest coșmar va trece, așa cum trec toate nopțile"[3].

Crucea Legiunii de Onoare care îi este agățată în piept e aceea a abatelui Mugnier, pe care Rosita ținuse să i-o dea.

Nici o aluzie la cabala din 1932, dar nimeni nu crede altceva: pentru Martha, e momentul revanșei.

---

[1]) Wladimir d'Ormsseon va deveni și președinte-director general al canalului ORTF, în 1964. [2]) Andre d'Ormesson a fost ambasador la București între 1933 și 1936. Murise în 1957. [3]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, discurs datat 4 iun. 1962.

XII

Crepusculul
(1963–1973)

Din iubire pentru George

În 1955, la final de weekend, George refuzase să se urce în trenul care îl ducea înapoi la Ampleforth și își implorase bunica să nu-l abandoneze. La 17 ani, nu avea decât un vis: să călătorească pe mare și să se angajeze în Marină. Michael Palairet reușise să-l angajeze în Royal Navy ca matelot. Câteva luni mai târziu, într-o escală, a dispărut, iar Royal Navy l-a declarat dezertor, în vreme ce Martha se ruga: „Sfântă Fecioară Salvatoare, ai grijă de el!"[1] Palairet a făcut cercetări, s-a aflat că își făcea veacul în baruri rău famate și că era prieten cu gangsteri mărunți. Începeau astfel ani lungi de rătăcire, marcați și de o trecere prin închisoare, un deget pierdut într-o încăierare, un denunț la poliție și amenințarea cu represalii, până la fuga pe un vapor al Marinei Comerciale britanice și stabilirea în Australia, în 1964.

Iar apoi, tăcere. George nu mai dă nici un semn de viață. Îngrijorată, Martha își pune în mișcare relațiile. Prin Andre Favereau, ambasadorul Franței în Australia, și Richard Casey, guvernatorul general al Australiei, care lansează anchete discrete, află că micul ei prinț cu guleraș de dantelă, moștenitorul numelui ei, pentru care visase un viitor strălucit, înlănțuie slujbele mărunte – căutător de opal în minele

[1]) Jurnal, 18 oct. 1955, fond privat.

sub cer deschis, muncitor în schimbul de noapte la fabrica Kellogg, vânzător ambulant de sendvișuri. Și asta nu e tot: și-a luat numele de George Moore și trăiește cu chirie într-un imobil de la periferia Sidney-ului, împreună cu iubita lui englezoaică. Cuplul are o grămadă de datorii.

Martha e mânată de o singură idee, să reia legăturile, și îi trimite mesaje menite să îl încurajeze. Ea știe tot, el poate să îi spună totul. Într-o zi îi recunoaște vocea la telefon, emoția o sufocă. Într-o engleză sacadată, George își povestește ghinioanele, certurile cu Parry, lipsa de bani, epuizarea. Urmează alte apeluri, el acceptă să vină pentru câteva luni, cu garanția că se va putea întoarce în Australia și că totul va fi plătit. Bunica lui face aranjamentul, îi promite că se va întoarce, îi trimite bani, le cere contactelor ei de acolo să-i înlesnească obținerea unui pașaport pe noul nume.

Iar când tânărul se prezintă pe Quai de Bourbon, în februarie 1971, după ani de despărțire, inima ei strigă: „Ce frumos e, ce amuzant, ce șarmant! Cât de «vinovată» mă simt față de el"[1]. Vor avea parte de o săptămână de plimbări și de confidențe și, ca totdeauna, la despărțire ea îi dă bani. George va reveni în martie 1972, iar Martha e din nou emoționată: „Iubitul meu... curajos... Cu cele nouă degete ale lui. Nu vorbește niciodată despre asta. Cât a suferit din momentul în care a venit pe lume"[2]. Iubirea ei e necondiționată.

La Tullimaar, unde el decide să se stabilească o vreme, fiul risipitor își antrenează părinții în proiecte nebunești de renovare a *„market garden"*, vrea o nouă încălzire în sere, un nou sistem de stropire automată, un camion nou pentru livrări... Îi asigură că e conștient că are planuri mari și că îi va scoate din încurcătură... Depășiți, Valentina și Dimitrie vor să-i dea crezare și se îndatorează, mai vând niște obiecte. Va fi lovitura de grație pentru Tullimaar. Până în ultima zi din viața ei, Martha își va numi nepotul „marele

[1]) Jurnal, 3 febr. 1971, fond privat. [2]) Jurnal, 22 mart. 1972, fond privat.

meu necaz"[1], îl va compara cu George-bunicul, tot un „mânz sălbatic"[2] care „a primit ofranda lacrimilor mele"[3]. Și lui îi iartă totul.

Îl numea „Marele Charles"

E o pasiune târzie. Churchill a fost eroul anilor ei întunecați. Profesorul Debre, Gaston Palewski[4] și Leon Noël, oamenii importanți din viața ei începând cu 1945, au contribuit, fără doar și poate, la trezirea imaginației ei romanești într-atât încât să-i inspire aceste rânduri lirice: „Viteazul, eroul, sfântul acesta este generalul de Gaulle, urât de elite, mai invidiat decât a fost oricare alt om pe lume, de toți, fie public, fie în secret"[5].

In 1960, ia inițiativa și trimite la Élysée un exemplar din *Nimfa Europa*, cu o dedicație foarte elegantă. Răspunsul nu întârzie să sosească, prima din cele 17 scrisori ale generalului de Gaulle, pe care ea le păstrează și le venerează ca pe niște relicve.

Martha trăiește în ritmul „Marelui Charles". Îi urmărește deplasările, discursurile, conferințele de presă, îl detestă pe François Mitterand în 1965, e disperată din cauza evenimentelor din mai 1968, „e neînțeles", le întoarce spatele anti-gaulliștilor de salon. Îi trimite tăieturi din ziare în care e vorba despre el, decupate cu dragoste și adnotate cu comentarii elogioase, nu uită niciodată să-i scrie câteva cuvinte de ziua armistițiului din 11 februarie și de ziua aniversară a eliberării Parisului, nici să-l felicite după fiecare dintre alocuțiunile lui televizate. Aflat în călătorie

[1]) Jurnal, 9 ian. 1971, fond privat. [2]) Scrisoare către fiica ei, Valentina, din 14 sept. 1957, fond privat. [3]) Jurnal 1953, pagina de gardă, fond privat. [4]) Născut în 1901, Gaston Palewski era în acea epocă director de cabinet al generalului de Gaulle, președintele Guvernului Provizoriu al Republicii Franceze. Acest prieten apropiat al lui Antoine Bibescu e amantul romancierei engleze Nancy Mitford și se va căsători cu cealaltă metresă a lui, foarte bogata și aristocrata Helen Violette de Talleyrand-Perigord. [5]) Bnf, NAF 28220 fonds Marthe Bibesco, note disparate.

oficială în România, în mai 1968, el ia cu sine și citește cartea ei *Izvor* și se declară emoționat de frumusețea acelor pagini. Și, de fiecare dată, recompensa așteptată sosește prin poștă, câteva rânduri scrise de mâna generalului, care îi spune că o admiră. Citind aceste cuvinte, legate de un articol despre Napoleon, în aprilie 1970: „Cu privire la Napoleon, și în toate privințele, dumneavoastră sunteți Europa"[1], bătrâna doamnă e extaziată și infinit recunoscătoare.

Acum e invitată la Élysée, la dineul anual din luna noiembrie pentru scriitorii francezi, dar și la recepții oficiale. În 1965, în onoarea cuplului regal suedez, își face o apariție strălucitoare, arborându-și legendara diademă de smaralde (e ultima apariție a acesteia). Și, semn de onoare, are locul ei rezervat în tribunele de la Mont Valérien, cu ocazia ceremoniilor din 18 iunie.

André Malraux, care și-a refăcut viața alături de Louise de Vilmorin, o veche cunoștință de-a Marthei, vine uneori de la Ministerul Culturii pe Quai de Bourbon pentru plăcerea unei conversații. Gazda lui e încântată de „ora strălucită"[2] pe care o petrec împreună și îl contemplă pe ministrul culturii prin vălul de fum pe care acesta îl produce, ca pe o emanație a generalului, împreună cu care formează „un cuplu istoric"[3]. Pe 9 noiembrie 1970, Malraux e cel care îi anunță la telefon moartea Generalului, survenită în aceeași seară. Pentru Martha, înseamnă și un doliu personal, și un doliu al Franței.

Eliberarea Brâncovenilor

Iulie 1962 vine ca un moment de speranță. Sanda a plătit cei 15.000 de dolari[4] ceruți de omul de afaceri anglo-maghiar Henry Jacober, cu care Martha fusese în legătură în anii '50,

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare a generalului de Gaulle din 6 apr. 1970. [2]) Jurnal, 27 nov. 1967, fond privat. [3]) *Ibid.*
[4]) Adică aproape 150.000 de euro la valoarea din 2022.

când încerca să-și elibereze fiica. Israelul recursese, în mod deosebit, la serviciile lui pentru a scoate din țară familii evreiești. Poate fi întâlnit la Ritz-ul din Londra și la Athénée Palace în București; are intrările sale în guvernul român și la Ambasada României de la Londra.

Martha s-a străduit să adune suma – o răscumpărare, denunță ea –, a contactat prieteni și membri ai familiei. Mai ales verii Murat și Ney d'Elchingen s-au dovedit generoși.

*

Într-o dimineață, niște agenți în civil s-au prezentat la domiciliul Marinei pentru a o anunța că de acum putea să ceară o viză de ieșire pentru întreaga familie. Momentul demersurilor administrative și al așteptării e delicat, funcționarii, mituiți de Jacober, sunt urmăriți, ca toată lumea, de Securitate, nimeni nu e ferit de un denunțător zelos...

Dosarul Brâncoveanu e complicat. Costi a fost arestat din nou în 1959, denunțat de un vecin, acuzat că asculta BBC, și execută o pedeapsă de opt ani de muncă forțată în teribila închisoare Jilava, unde umple saltele cincisprezece ore pe zi. Rarele vești nu sunt bune, moralul și sănătatea lui se deteriorează. Jacober a cerut să fie păstrată o tăcere absolută cu privire la soarta sa. Dacă s-ar exprima indignarea și povestea ar fi divulgată în Occident, s-ar compromite definitiv orice șansă de ieșire din țară. Lucrurile trenează, totul pare să se fi oprit în chip exasperant.

*

Totuși, la începutul lui aprilie 1964, Marina a reușit să adune toate documentele, ștampila de ieșire din România, viza de intrare în Anglia și patru bilete la compania aeriană belgiană. Pe 17 aprilie 1964, Marina și cei doi fii trec de vamă în aeroportul Băneasa, totul le este verificat, inclusiv pantofii. Agendele, fotografiile, actele sunt interzise. Buzunarele trebuie să fie goale. Pleacă fără nimic la ei. Își pierd naționalitatea română. Așezați în avion, cu centurile puse,

pândesc sosirea lui Costi. Li se spusese că va fi eliberat din închisoare și că li se va alătura în ultimul moment. Minutele trec, Marina e lividă, Costi nu e acolo. Ea decide să tacă, avionul decolează. E primul ei zbor după douăzeci de ani, nu resimte nici bucurie, nici ușurare, ci angoasă, iar întrebările care se adună în capul ei îi fac rău: unde e Costi? E viu? Ce i s-a întâmplat? E vorba de o decizie pur arbitrară? Sunt pedepsiți fiindcă pleacă?

La aeroportul din Londra sunt așteptați de Sanda, Șerban și Marie-Lyse Cantacuzino. Cele două surori, care nu s-au mai văzut de douăzeci și patru de ani, se îmbrățișează îndelung, verii primari fac cunoștință. Martha e bulversată când aude vocea Marinei la telefon, e copleșită de amintiri: congresul FAI de la București, boala lui George, căsătoria din pivnița cu arcade de la Mogoșoaia. O cufundare amețitoare în viața dinainte. Și marea durere pentru cei absenți. Costi, despre care nimeni nu știe nimic, și George, nepotul arhitect, mort singur într-o chilie de călugăr, pe șantierul restaurării catedralei din Iași în noiembrie 1960.

*

Nu au fost anunțați că vine decât în ultima clipă. Pe 29 decembrie 1964, Costi ajunge la Londra. Din cei 44 de ani de viață, unsprezece și i-a petrecut la muncă forțată. E foarte slab, cu trăsăturile emaciate, dar a supraviețuit, spre deosebire de mulți alții. Iar în ochii lui, la coborârea din avion, se citește neîncrederea.

În 1967, familia află despre moartea lui Constantin Brâncoveanu, tatăl lui Costi, fratele Annei de Noailles. Din 1949, trăia într-o cameră care îi fusese atribuită într-un apartament la comun. Locuia acolo împreună cu soția și fiica lui, dormind în același pat, împărțind bucătăria și baia cu mai multe familii. Bătrânul domn, cunoscut pentru furiile lui de „fluture care bate din picior", cum îl numea Martha, își petrecea timpul citind ziarele sovietice care vorbeau despre

Occident ca despre o lume putredă. Martha le cere ajutorul lui Léon Noël și lui Robert Debré pentru a o scoate din țară pe văduva lui, Colette, amintind despre ascendența sa Ney d'Elchingen și despre căsătoria ei oficiată la Paris în 1919 de către abatele Mugnier. Colette Brâncoveanu e foarte bolnavă și are nevoie să beneficieze de o extragere sanitară de urgență pentru a fi tratată în Franța. În pofida speranțelor de deblocare a situației în februarie 1968, ea moare câteva săptămâni mai târziu într-un spital din București.

Bătrâna și tânărul

Un tânăr de 17 ani, cu ochii negri, trăsături fine și un aer romantic, se prezintă într-o zi pe Quai de Bourbon. E junele Mihai Brâncoveanu, al doilea născut al Marinei; a decis că-și va face un rost în Franța, ca o reîntoarcere la origini... Familia Brâncoveanu a trăit multă vreme între bulevardul Hoche și castelul din Amphion, mama lui și-a petrecut copilăria la Auteuil, elevă la École des Oiseaux, iar sângele familiei Ney d'Elchingen îi curge prin vine... Mihai iubește această limbă, franceza vorbită discret în familie în România comunistă. După ce obține bacul cu mențiunea foarte bine, la Liceul Francez din Londra, el visează la un viitor în lumea științei și nutrește o admirație nețărmurită pentru deținătorul Premiului Nobel în fizică, Louis de Broglie, căruia îi va fi prezentat de Martha.

Casa e veselă. Portretul abatelui Mugnier cu ciuf, pictat de Elisabeth Greffulhe și împrumutat de Rosita de Castries, îi întâmpină pe vizitatori, secretarele fac cu schimbul la mașina de scris de la capătul culoarului, Blanche se agită, soneria de la ușă se aude des, salonul e inundat de soare și de mirosul florilor, Choute, care locuiește la etajul al patrulea, coboară ca să-și îmbrățișeze mătușa și se aud râsete, papagalul zboară dintr-o cameră în alta, îi sunt prezentate

Priscilla Bibescu, proprietara locului, o mătușă, Odette Bibescu[1], verii Wibaux, alți veri din ramura Ney d'Elchingen...

Martha îl ia pe tânărul Brâncoveanu sub aripa ei, îi pune la dispoziție o cameră la etajul al doilea, se interesează direct la cabinetul prim-ministrului pentru a-i facilita demersurile administrative, îl încurajează în timpul anilor pregătitori de la Liceul Saint-Louis, exultă când e admis la Ecole Normale Supérieure[2] la matematică și îl numește ironic „viitorul laureat Nobel" sau „strălucita revanșă a Cara Familia". Cu entuziasmul și optimismul ei necondiționat pentru cei pe care îi iubește.

Martha face 80 de ani în 1966, iar Mihai e „toiagul ei la bătrânețe". Sunt văzuți la Teatrul Marigny râzând la spectacolul Elvirei Popescu în rolul Mamma sau, mai serios, la avanpremierele lui Robert Bresson și Jean Anouilh. Mihai o însoțește în saloanele Jockey Clubului și la Cercle Interallié, la recepțiile de la Elysée, dar și la garden-party din iunie, de la Ambasada Angliei, la dineurile șic date de mecena Paul-Louis Weiller, la prânzurile duminicale de la Verrières, la Louise de Vilmorin, la La Rivière, la familia Fabre-Luce, în pavilionul Henri IV, la invitația lui Charles de Noailles. Și peste tot el deschide portierele, îi dă brațul, lasă hainele la vestiar, o ajută să meargă. În mașina care îi aduce înapoi, Martha e mereu amuzantă, iar Mihai știe să converseze. Când e ea gazdă, el deschide ușa, servește șampania și fursecurile. Face cu multă grijă oficiile cu ocazia vizitei reginei Marie-José a Italiei, în după-amiaza zilei de 7 decembrie 1972, care a umplut-o de bucurie pe mătușa lui, sensibilă până în ultima zi de viață la farmecul regalității.

Tuturor, Martha îl prezintă, mândră și afectuoasă, drept „nepotul Brancovan, strălucit normalian, nepotul Annei de

[1]) Odette Bibescu e văduva lui Filip Bibescu, al cărui străмoș patern e Dimitrie Bibescu, iar mama lui, Ecaterina, e fiica lui Nicolae Bibescu. [2]) ENS din Saint-Cloud.

Noailles". Îi laudă talentul de pianist, articolele de critică muzicală din *La Revue des deux mondes*, se bucură atunci când Mady de Talhouët îi pune la dispoziție pianul ei Steinway.

Când sunt singuri, îl întreabă despre copilăria lui în România.

Viața celorlalți

Mihai povestește. Bunica Știrbey, bolnavă, suferind de frig în timpul iernii, întinsă în pat, buna ei dispoziție în fața nepoților, în ciuda a tot, și tristețea lor când a fost dusă la spital cu targa într-o dimineață. Unchiul George Cantacuzino i-a luat locul în cămăruță, arhitectul nu avea unde să se ducă în altă parte, munca forțată îl secătuise, șchiopăta, însă seara se lumina citind cu voce tare pasaje din cărți interzise – *Cidul*, *Cyrano* și *O iubire a lui Swann* – ascunse sub saltea.

Nimic nu era ușor, Mihai și-a cunoscut tatăl la șase ani, însă părinții lui nu se plângeau niciodată.

Și are și amintiri frumoase. Marina, care nu putea părăsi Bucureștiul, făcea eforturi mari pentru ca vechile cunoștințe să îi accepte băieții câteva zile la țară, au fost chiar în tabără în Carpați. Mihai a învățat pianul, pasiunea lui, cu o pianistă căreia i se interzisese să apară în concerte, dar putea să dea lecții de muzică. Era un lucru prost văzut și nu trebuia să se laude cu asta. Îi plăcuse totuși la liceu, își iubise colegii de clasă, chiar dacă portretele membrilor Biroului Politic tronau deasupra catedrei și trebuia să se ferească de turnători. Înțelesese bine că numele de Brâncoveanu era greu de purtat. Constantin, fratele lui mai mare, primise, în ciuda rezultatelor școlare excelente, nota de „origine socială nesănătoasă" care îi bara accesul la școala de arhitectură la care visa.

Marina se luptase să le ofere fiilor ei o copilărie aproape fericită, dar nu vedea nici un viitor pentru ei în România.

Brusc, Mihai își dă seama că bătrâna s-a ghemuit în fotoliu, cu privirea pierdută, infinit de tristă. S-a făcut liniște.

O aude murmurând: „Toți sunt niște victime..." și se retrage discret.

Cu nepotul ei, Martha nu-și evocă niciodată amintirile. Se teme de nostalgie și de autocompătimire. Ca Marina, ca Valentina, ca Sanda... E regula tacită din familie: nu se vorbește despre viața dinainte. Se construiește, se proiectează. Bătrâna doamnă e pasionată de șantierul titanic al barajului hidroenergetic pe care regimul comunist îl construise pe Dunăre și îi amintește lui Mihai că George, soțul ei, le prezentase o astfel de realizare fără încetare, dar în zadar, miniștrilor industriei din vremea lui Carol II. Acest entuziasm îl emoționează pe tânăr; arată cât de româncă rămăsese mătușa lui, în pofida a tot.

Ecouri din paradisul pierdut

Martha aflase: după arestarea Valentinei și a lui Dimitrie, Mogoșoaia fusese golită complet, iar camioanele căraseră tot. Nu a încercat niciodată să recupereze mobilierul pe care și-l însușiseră rapid privilegiații regimului. Nu există nici o speranță de a-l revedea, și știe asta. Ceea ce o macină sunt valizele pline cu documentele ei personale și cu albumele de fotografii care au fost luate și ele, rechiziționate. Bucăți întregi din trecutul ei au dispărut.

În 1967, pentru prima dată, ajung prin poștă scrisori din România. O scrisoare anonimă adresată prințesei Bibescu conține ghiocei de la Mogoșoaia. Ceva mai târziu, un văr Mavrocordat rămas în România reia legătura cu ea, îi dă vești, Mogoșoaia a devenit un muzeu dedicat artei românești, iar vila Elchingen, casă de odihnă pentru artiștii regimului. Iar când își vede palatul roz pe timbrele românești, scrie despre orgoliul pe care îl resimte: „Se va găsi poate cineva care să spună, când eu voi fi murit, că mi-am petrecut 17 ani din tinerețea mea restaurând Mogoșoaia, dar că nu mă plâng de nimic. Sunt mulțumită că Mogoșoaia devine

o mărturie, chiar și mută, a dragostei mele pentru această țară"[1].

Reflecțiile filozofice n-o împiedică să spere că își va face respectate drepturile de către Republica Populară Română.* O dată în plus, i se adresează lui Leon Noël și succesorului acestuia la conducerea Consiliului Constituțional, pe care ea îl cunoaște bine, Gaston Palewski. Îi roagă pe eminenții juriști să studieze posibilitatea ca ea, în calitate de cetățean francez, să primească de la guvernul comunist o despăgubire pentru pierderea Mogoșoaiei. De la cel mai înalt nivel, i se dă de înțeles că, potrivit voinței generalului de Gaulle, e un moment de destindere în relațiile cu țările din Est.

Deocamdată, regimul comunist are grijă să nu menționeze numele prințesei Bibescu ca proprietară a locului. În formularul rudimentar care le este distribuit vizitatorilor Mogoșoaiei se spune doar că, înainte de a deveni proprietate a poporului român, acesta i-a aparținut lui Constantin Brâncoveanu și „castelanei fugite".

Un tânăr diplomat belgian îi aduce fotografii cu mormântul intact al lui George și îi povestește vizita sa acolo. Capela, așa cum constatase, era perfect întreținută de niște bătrâne cu basmale pe cap. E o imensă ușurare pentru Martha.

Reîntoarcerea „obiectelor neînsuflețite"

În 1962, profesorul Robert Debre și Leon Noël, aflați în legătură cu consilierul diplomatic al prim-ministrului, o ajutaseră să recupereze o parte din mobilierul încredințat Ambasadei Franței la București, care ajunsese la Tullimaar. Pentru obiectele voluminoase, dosarul devine complicat, autoritățile române, care sunt puse la curent, amenință cu confiscarea.

---

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate.

*) Din 1965, denumirea oficială a țării era Republica Socialistă România (n. tr.).

Martha rezistă: e moștenirea soacrei ei, Valentine, care provine de la Menars și pe ale cărei origini franceze și belgiene insistă. Pe scurt, e vorba de o repatriere. Se ajunge în pragul unui incident diplomatic, iar Quai d'Orsay optează pentru prudență.

În mai 1967, un telefon de la cabinetul ministrului culturii o avertizează că mobilele voluminoase erau pe cale să ajungă, în sfârșit, în Franța. Martha e emoționată de ideea că „le va revedea după douăzeci și unu de ani de separare juridică"[1], dar va vinde o mare parte din ele. Are nevoie de bani și nu are nici loc. François d'Harcourt, un prieten, o ajută să plaseze câteva piese de mobilier frumoase la niște prieteni, o altă parte își va găsi cumpărători prin licitațiile de la Christie's și Sotheby's.

Mulțumită lui Malraux, portretul lui Emilie Pellapra în picioare, pictat de Guerin, e restaurat în atelierul de la Luvru și, grație lui Arnaud de Vogüe, o tapiserie de Beauvais, *Nid d'Amour*, după un desen de François Boucher, e achiziționată de societatea Saint-Gobain, proprietara castelului de la Menars, care i-o pune la dispoziție pe durata vieții sale. Aceste două piese principale vor trona în salonul ei de pe Quai de Bourbon. Ca o reîntoarcere acasă.

La mijlocul anilor '60, e sunată din România de un bărbat care susține că se află în posesia valizelor ei de documente personale și fotografii și îi propune să i le restituie contra cost. Martha denunță șantajul, dar nu abandonează încercările. În 1971, cu câteva zile înainte de vizita ministrului român al afacerilor externe, C. Mănescu, la Paris, îi scrie lui Maurice Schumann, ministrul francez de externe, pentru ca acesta să abordeze subiectul cu omologul lui român. Ministrul român a preferat, desigur, să evite subiectele supărătoare și nu a dat curs cererii.

[1]) Jurnal, 6 iun. 1966, fond privat.

La câteva zile după ce sosește la Tullimaar, în decembrie 1967, e diagnosticată de un doctor de țară. Durerile atroce care o epuizează de câteva săptămâni sunt datorate Zonei Zoster, care se întinde pe toată partea superioară a corpului. Martha încă nu știe, dar va rămâne izolată în camera ei verde Empire vreme de 18 luni, „tăiată", „străpunsă", „golită".

Momentele de acalmie sunt scurte, iar durerea revine, mereu mai puternică. Martha rămâne în pat, își dictează scrisorile Valentinei, incapabilă să lucreze. Medicamentele englezești, care îi fac rău, se dovedesc ineficace.

Debré, pe care îl numește „vindecătorul" ei, trimite la fața locului un confrate francez, iar acesta îi prescrie un nou tratament. Crizele continuă. Bolnava e atât de descurajată, încât scrie: „Bolile sunt făcute să ne vindece de viață"[1].

Durerilor fizice li se adaugă îngrijorările financiare. Contul ei, al Valentinei și al lui Dimitrie sunt pe roșu. Îi cere ajutorul lui Liton Vaxelaire care, generoasă ca întotdeauna, îi trimite bani. Alte brățări și alte cărți sunt din nou vândute la Christie's, la prețuri decepționante, care abia ajung pentru a face față cheltuielilor urgente. Din patul ei, Martha asistă în direct, neputincioasă, la spectacolul crud al fiicei și ginerelui ei, prinși în mijlocul unor greutăți tot mai mari, depășiți de realitățile micii lor întreprinderi horticole. Fără îndoială, n-au plecat niciodată complet din Curtea de Argeș.

*

În septembrie 1968, într-o perioadă în care îndură suferințe cumplite, vine și o veste bună care înseninează cerul din Cornwall: John își anunță logodna cu o tânără englezoaică, provenită dintr-o familie de militari scoțieni. La 42 de ani, e fericit. Nu e căsătoria la care visase Martha multă vreme. John renunțase la o tânără fermecătoare care îi plăcea mult

[1]) Jurnal, 5 mart. 1970, fond privat.

bunicii lui, estimând că nu-i putea oferi viitorul la care ea avea dreptul să spere. Se consacrase apoi în totalitate carierei militare și îi reproșa uneori Marthei lipsa de realism, snobismul, și își revendica dreptul de a-și trăi viața așa cum dorea el. Adaptabilă și tandră, Martha se entuziasmează de frumosul păr castaniu și talia filiformă a logodnicei, se bucură că are o meserie – „supremul merit"[1] – ca secretară la Foreign Office. E mândră de John, de gradul lui de locotenent-colonel, de patriotismul lui englezesc. Căsătoria e celebrată la Londra pe 7 decembrie 1968. Martha își face apariția, semeață, îmbrăcată într-o tunică lungă de mătase și purtând o pălărie cu voaletă, dar abia reușește să se țină pe picioare. Toată lumea își dă seama de asta.

În iunie 1969, se întoarce la Paris. Un prieten englez i-a pus la dispoziție avionul privat, iar profesorul Debré a planificat un transport cu ambulanța până la hotelul Saint-James, pe strada Rivoli, unde i-a rezervat o cameră la parter, preconizând repaus complet. Mihai vine să-i citească și să-i scrie corespondența. Prietenii o vizitează, iar Martha constată, pe jumătate filozofic, pe jumătate ironic: „În prezent, bătrână, săracă și urâtă, nu mai am de ce să mă tem: în sfârșit sunt iubită pentru mine însămi"[2]. Am mai putea adăuga și că, la capătul renunțărilor succesive, femeia neliniștită învață să se împace cu ea însăși, așa cum îi prezisese prietenul Claudel.

România, fără nici o ranchiună?

Relațiile Marthei cu țara natală au fost mereu ambivalente și pasionale, compuse dintr-un du-te-vino continuu, din dorință și dezamăgire, din iubire carnală și respingere. Viitorul României era un subiect constant de îngrijorare și, de parcă

[1]) Din scrisorile către prieteni prin care anunță logodna nepotului ei. [2]) Jurnal, 23 sept. 1973, fond privat.

ar fi avut un presentiment, îi scria abatelui Mugnier în 1943: „Secretul moșierilor care suntem este acela că domeniul e în noi. Chiar dacă îl pierdem, el rămâne. Lacul meu, apele mele adormite le port în mine; fagii și munții mei nu mă vor părăsi niciodată, am scris *Izvor*..."[1] Iar când se întâmplă ce era mai rău, sechestrarea fiicei sale, nu se găsește în scrierile ei nici o urmă de furie sau de dorință de răzbunare, nici cea mai mică nostalgie sau amărăciune. Pentru a face față disperării și angoasei, Martha se luptă, speră și se roagă.

La mijlocul anilor '60, vântul din Est își schimbă direcția.

În iunie 1964, în cursul unui cocteil la Ambasada Elveției, jurnalista Geneviève Tabouis se apropie de Martha pentru a-i șopti că Victor Dimitriu, noul ambasador român de la Paris, așteaptă de cealaltă parte a bufetului un semn pentru a-i prezenta omagiile sale, ar dori să-i explice că multe lucruri s-au schimbat în România... Prima discuție e scurtă.

Câteva zile mai târziu, Geneviève Tabouis organizează un prânz la ea acasă, în cerc restrâns, cu Martha, ambasadorul român și soția acestuia. Fost medic, volubil, cultivat, destul de chipeș la cei 50 de ani și vorbind o franceză impecabilă[2], Dimitriu se prezintă ca un emisar al dezghețului și al prieteniei franco-române. Reușește să se facă plăcut Marthei. Abil, o tratează cu „Prințesă" și evocă frumusețea incomparabilă a Mogoșoaiei, iar ea profită de ocazie pentru a aduce vorba despre mobilele confiscate la Ambasada Franței și despre valizele ei cu documente personale. Ambasadorul promite că va studia dosarul. Gazda, expertă în relații internaționale, se felicită atunci când oaspeții ei se retrag după cafea promițându-și că se vor revedea.

---

[1]) Princesse Bibesco, *La Vie d'une amitie*, ed. cit., vol. 3, p. 425.
[2]) Franceza, considerată limba vechilor elite, fusese eliminată din programele școlare în beneficiul limbii ruse, obligatorie. Franceza nu se mai preda decât la școlile speciale ale Partidului Comunist, destinate unei minorități de viitori diplomați și de înalți funcționari.

Ceea ce nu va întârzia să se întâmple. Vor exista mai multe prânzuri în familie la Ambasada României, cu ambasadorul, soția acestuia, fiica lor, studentă la Paris, și Mihai. Doamna sună des pentru a cere vești despre prințesa Bibescu. După unele ezitări, Martha acceptă să ia parte la un cocteil în onoarea unui scriitor român și, cu altă ocazie, se întâlnește cu un jurnalist român care pregătește un articol literar. Pentru fiecare vizită, ambasadorul are delicatețea de a-și trimite Buick-ul cu șofer pe Quai de Bourbon. Iar Martha se distrează să-și treacă în revistă amintirile, tatăl ei ambasador în Franța la începutul secolului, marile momente ale diplomației românești din Palatul Behague, care fascinase Parisul monden al lui Proust în tinerețea ei, fiind apoi cumpărat, la sugestia sa, de Carol II. Flatat că face parte din Istorie, Dimitriu nu se satură s-o asculte.

Unii dintre românii exilați îi vor reproșa Marthei vizitele sale la ambasadă, adaptabilitatea și capacitatea de a câștiga cât mai mult din fiecare situație. Reprosul nu e nou. Iar bătrâna doamnă, fidelă sieși, merge până la capătul drumului așa cum vrea ea, fără a lăsa vreodată pe cineva să-i dicteze cum să se poarte, încrezătoare în propria-i judecată. Uneori, asta a costat-o scump, dar și-a asumat întotdeauna alegerile.

Dimitriu și soția lui, foarte apreciați și primiți peste tot la Paris, vor cădea în dizgrație la întoarcerea în România și vor cere azil politic în Franța în 1970. Martha îi va sprijini în această încercare.

Un subiect de curiozitate în România

Multă vreme interzisă din memoria națională din cauza „originilor sale nefaste" și pentru că scrisese în franceză (ceea ce, de altfel, i se reproșase cu mult înainte de comunism), prințesa Bibescu suscită deodată un interes nou în România. Profitând de climatul de destindere, o nouă generație îndrăznește să se intereseze de anumite părți ale trecutului până

atunci interzise. Reprezentanții ei merg la Paris și sună uneori, fără a se anunța dinainte, la ușa apartamentului de pe Quai de Bourbon. Deopotrivă agasată, curioasă, puțin glumeață, dar niciodată răzbunătoare, bătrâna doamnă sfârșește prin a-i primi mormăind: „În cele din urmă m-au descoperit. Prea târziu!"[1]

Începând din 1970, are loc o întreagă defilare de români în salonul cu ferestre înalte care dau către Sena, un profesor universitar care își dorește o carte cu autograf, o doctorandă care își consacră teza romanelor ei, un editor care vrea să-i publice jurnalul din anii războiului, păstrat în România, dar și un istoric care are un proiect de a-i scrie biografia. Pentru prima dată după mulți ani, se aude vorbind românește. Amintirile și sentimentele amestecate pe care le provoacă aceste vizite o epuizează și, când rămâne în sfârșit singură, bătrâna doamnă închide ochii și cere liniște, ca să își poată reveni.

Pe 9 mai 1973, cu câteva luni înainte să moară, acceptă să primească doi demnitari de la Ambasada României, consulul general Ion Popescu și ministrul consilier Marcel Lohabernea. Bătrâna în vârstă de 87 de ani îi primește privindu-i fără ocolișuri și ținându-se dreaptă în fotoliu. Au venit cu un buchet de flori în culorile naționale, îi laudă îndelung demnitatea de emigrantă și, după câteva banalități, ajung și la obiectul vizitei lor: să obțină autorizația ei pentru a-i traduce întreaga operă în română. Ocazia e prea bună, iar Martha le propune un târg: în schimbul acordului său, să-și recupereze valizele cu documente personale și cu fotografii pe care promite că, la moartea ei, le va returna României „dat fiind că Academia Română le-a cumpărat de la bărbatul care le-a furat sub pretext că le salvează"[2]. Musafirii își iau la revedere, cu un aer încurcat, promițând că vor supune problema superiorilor lor.

E ultima ei luptă, o parte din ea e prizonieră acolo, în valizele cu hârtii.

---

[1]) Jurnal, 16 febr. 1970, fond privat. [2]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, rezumat al discuției făcut de Martha Bibescu, 9 mai 1973.

Ménars, ultimul vis

Acest castel care o bântuie și o obsedează devine în anii '50 un loc de pelerinaj. Grupul Saint-Gobain l-a transformat în centrul său de cursuri și formare, iar Arnaud de Vogüé, președintele grupului, o invită acolo de mai multe ori pe an. Ritualul e imuabil: o mașină vine să o ia, marea poartă se deschide pentru a o lăsa să treacă, administratorul o primește ceremonios, i se servește prânzul în sala de mese unde a stat soacra ei, Valentine, se plimbă ore întregi prin saloane, uneori își petrece o noapte în compania fantomelor, „beată de melancolie-deliciu"[1]. Se întâmplă uneori să ghideze vizitele – din pivniță până în pod – unor personalități, cel mai adesea ambasadori, jucând rolul gazdei, spre gloria Franței și a familiei.

În scrisorile de mulțumire către Arnaud de Vogüé, Martha, care se consideră oarecum ca acasă, nu uită niciodată să-și dea cu părerea despre lucrările de renovare și să transmită aprecierile ei la adresa personalului. Arată erorile din descrierea istorică distribuită vizitatorilor parcului și propune corecturi. Vogüé își exprimă recunoștința, iar observațiile ei sunt puse de îndată în practică.

A hotărât că va fi îngropată în cimitirul din Ménars. Piatra e pusă, textul e gravat în marmură. Nu mai lipsește decât scrierea datei finale. Pe care o va decide istoria. Valentine de Caraman-Chimay, fiica locului, se odihnește la Mogoșoaia. Iar Martha Lahovary, fiica acelui loc, se va odihni la Ménars. Cu destinele împletite pentru totdeauna.

Ménars e din nou de vânzare în 1972, iar poarta de onoare nu se va mai deschide pentru prințesa Bibescu. Va mai reveni cu o singură ocazie, cu Mihai, în noiembrie 1972. La 86 de ani, călătorește cu trenul, merge cu greu până la cimitir, vrea să le aducă un omagiu strămoșilor lui George.

---

[1]) Jurnal, 1 aug. 1967, fond privat.

Martha cea imuabilă

E foarte disciplinată și se așază în fiecare dimineață la masa de lucru, ajutată de un șir de doamne de familie bună care se află la dispoziția ei în rolul de secretare, într-un birouaș amenajat la capătul holului, sub privirile abatelui Mugnier. Bruxelleza Claudia Verhesen e una dintre cele mai asidue; are un adevărat cult față de prințesa Bibescu, mândră de misiunea ei, aceea de a descifra neobosit și de a bate la mașină cei șaizeci și cinci de ani ai jurnalului acesteia.

Doamnele fac cu rândul și retranscriu arhivele prințesei în mai multe exemplare, într-un zgomot continuu care răsună în tot apartamentul, și la fel fac și Valentina și Dimitrie, care petrec acolo o mare parte din iarnă și cărora le revine îndeosebi misiunea de a transcrie scrisorile de dragoste ale mamei, respectiv ale soacrei. E o muncă titanică. Martha nu doar că ține la zi un inventar, pe cât de obsesiv, pe atât de precis, al originalelor și copiilor, chiar și pentru documentele fără prea mare importanță, dar și-a pus în cap să convingă destinatarii sau pe moștenitorii lor să-i înapoieze scrisorile; unii, precum frații lui René de Weck, se opun.

Ansamblul e destinat Bibliotecii Universității din Texas, care le cumpără de la ea începând cu 1961, și Bibliotecii Naționale de pe strada Richelieu. Ea păstrează câte o copie. Hârtiile sunt tot ce i-a mai rămas pe acest pământ.

Uriașul munte de dosare pe care le-a alcătuit Martha te lasă perplex. Abia după ce le deschizi începi să înțelegi. Ea nu s-a mulțumit doar să-și arhiveze viața: a conceput o monumentală antologie de vieți. Să descifrezi acest amestec de scrisori, ale ei și ale altora, să intri în gândurile celor din trecut, să le scrutezi angoasele și bucuriile, să citești legendele fotografiilor îngălbenite, să simți Istoria în cotidian, să te emoționezi la vederea unei flori uscate, să zâmbești în fața vanităților unei epoci, dar și să te pierzi în jurnalele ei,

în care se întâlnesc atâtea nume și atâtea date, echivalează cu a-i călca pe urme în marele desen al operei ei: lupta împotriva uitării. Salvarea trecutului. Învierea celor morți.

*

Tot mâinile harnice din capătul culoarului îi pun la punct și ultimele două manuscrise. În 1970, Martha publică la Grasset *Le Confesseur et les poètes* (*Confesorul și poeții*), o culegere de scrisori inedite adresate de Jean Cocteau, Marcel Proust, Robert de Montesquiou, Paul Valéry și Maurice Baring abatelui Mugnier, însoțite de comentariile ei. Lucrarea, care i-a adus elogiile criticii, a fost tradusă în engleză și e disponibilă în prezent în colecția „Les Cahiers rouges". În 1972 apare la Mercure de France corespondența ei cu Paul Claudel, sub titlul *Echanges avec Paul Claudel*.* Jean Mouton, directorul Institutului Francez din București în epoca Mogoșoaiei, prietenul lui Jacques Truelle și al lui Rene de Weck, a petrecut lungi după-amiezi ajutând-o să-și trieze scrisorile schimbate cu poetul din Brangues.

Martha se înhamă la al doilea volum din *Nimfa Europa*, un imn închinat soacrei ei, Valentine, în care povestește divorțul acesteia și povestea de dragoste cu Georges Bibescu. Plon nu știe ce să facă cu această carte, care se intitulează *Ou tombe la foudre* (*Unde lovește fulgerul*). Verdictul e fără drept de apel: prea lungă, prea lirică, prea confuză. I se cere să o rescrie în 150 de pagini în stilul cizelat în care scrisese *Catherine-Paris*. Martha se descurajează. Cartea va apărea după moartea ei, publicată în ediție limitată și destinată celor apropiați.

Corespondența ei cu poeta catolică Marie-Noël, care i-l prezentase pe abatele Mugnier, nu-și va găsi nici ea un editor. Scrisorile pline de efuziuni lirice – prietenii se numesc

*) Principesa Bibescu, *Corespondența cu Paul Claudel: Scrisorile noastre inedite*, tr. Maria Brăescu și Gheorghe Lăzărescu, Albatros, București, 1992 (n. tr.).

între ei „Draga mea privighetoare de foc“[1], „Draga mea fiică de păstori“, „Dragă soră și al nostru abate Mugnier“ – nu mai corespund deloc gustului vremii.

Autoarea e dezarmată.

Sclipiri de lumină

Martha n-a refuzat niciodată nici onorurile, nici recunoștința. E bucuroasă să primească, pentru cele trei volume ale corespondenței sale cu abatele Mugnier, Premiul Sevigne, în 1963. Trei ani mai târziu, va primi Premiul Gustave-Le Métais-Larivière al Academiei Franceze pentru întreaga operă, urmat, în 1970, de Premiul pentru literatură al Fundației Singer-Polignac. Laureata nu face un secret din faptul că cecurile care însoțesc aceste premii îi ușurează traiul.

Mai sunt și alte satisfacții care marchează acești ani: săptămânalul *Jours de France* îi publică în foileton romanele *Katia* și *Charlotte și Maximilien*, semnate Lucile Decaux, foarte prizate de cititori; Guy Schoeller și-a dorit ca *Papagalul verde* să intre în noua sa colecție de buzunar, în 1969: cărticica se va vinde foarte bine.

*

În 24 octombrie 1969, după-amiaza e frumoasă în saloanele cu vedere spre Sena, în mijlocul florilor primite de la toți prietenii. Martha, înconjurată de câțiva membri ai familiilor Chimay, Gramont și Cossé-Brissac, de editorii ei, dar și de Gaston Palewski și Edmée de La Rochefoucauld[2], primește insigna Ordinului Coroanei din mâna ambasadorului

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Marie-Noëlle din 18 nov. 1928. [2]) Edmée de La Rochefoucauld s-a născut în 1895. Literată, poetă, președintă a juriului Premiului Femina, feministă, ea i s-a alăturat Marthei Bibescu, în 1962, ca membră a Academiei Regale de Limbă și Literatură Franceză din Belgia.

regelui Baudouin. Mihai împarte cupe de șampanie asistenței binedispuse. Decorația regală o face pe Martha să uite o decepție despre care nu vorbește niciodată. Propusă în 1956 la Premiul Nobel pentru literatură, Martha, încurajată de această recunoaștere, a crezut că va intra în Academia Franceză, iar Gaston Palewski, încrezător, și-a sondat prietenii academicieni; ei n-au dat însă semnale pozitive. Nu va fi prima nemuritoare. Decepție.

*

În iunie 1971, cu ocazia Expoziției Proust, vizitatorii sunt întâmpinați în capătul scării de la Muzeul Jacquemart-André de portretul ei pictat de Boldini. Noul proprietar al acestuia e un italian, căruia Fabre-Luce i l-a vândut la un preț foarte bun.[1] Departe de a se emoționa în fața frumuseții ei sclipitoare, bătrâna doamnă scrie: „Nu-mi plăcea fața mea. De altfel, n-a mai rămas nimic din acea înfățișare"[2]. Ceea ce o flatează e faptul că a fost consultată de către comisarul expoziției, de acum e consacrată ca specialistă în Proust, chiar dacă asta le displace unora... În septembrie același an, va primi recunoașterea la microfonul emisiunii „Radioscopie", a lui Jacques Chancel. Martha vorbește de Proust, de Chateaubriand și de Montaigne și își povestește amintirile pe un ton vesel, care îi încântă pe ascultători. În zilele următoare, scrisorile cu laude se vor aduna pe biroul ei.

Personajul încă fascinează, iar Cecil Beaton, care îi imortalizează pe magnificii epocii sale, o roagă să îi pozeze în salonul ei de pe Quai de Bourbon. După câteva ezitări, Martha acceptă. În fotografii stă dreaptă, jucându-și personajul de divă, cu brățări și dantele în stilul Gloriei Swanson în

[1]) 8 milioane de franci, echivalentul a 10 milioane de euro în 2022, potrivit estimărilor INSEE. Fabre-Luce a avut eleganța să o avertizeze pe Martha printr-o scrisoare foarte frumoasă. Ea a apreciat gestul, regretând că George nu voise să cumpere tabloul la vremea când fusese pictat. [2]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate.

Sunset Boulevard, dar având în plus ceea ce o caracterizează pe ea până la capăt, privirea răzvrătită și amuzată: „De ce nu? De ce nu eu?“

Cercul se strânge

„Felinarul“ a devenit „barca imobilă“, iar Martha invită acum „după cină“, ceea ce înseamnă un pahar de băutură în timp ce admiri apusul soarelui de la fereastra ei. Printre vizitatorii fideli, încă sedusi de bătrâna doamnă originală, în salonul ei se întâlnesc Pierre Claudel[1], Robert Bresson, Jean Anouilh, Robert Debré, Jean Cassou și Pierre Georgel. Cei care au cunoscut Mogoșoaia, ca Jean Chauvel[2], soții Basdevant, familia Mouton și Jean Stroehlin, o emoționează întotdeauna. Michel Robida devine un obișnuit al casei și un om de încredere, pe cât de eficient, pe atât de discret; e scriitor, laureat al Premiului Femina, a fost multă vreme director al ORTF și colaborează la revista *La Revue des deux mondes*; o venerează pe Martha, care îi cere să fie executorul ei testamentar.

Vizitele prietenilor se răresc, ea îmbătrânește, inexorabil. Aliette de Maillé îi recopiază versuri din Vergiliu și îi face cadou perdele albastre și fotolii capitonate provenite din castelul său, La Motte-Tilly, Denise René-Mayer îi trimite flori, fidela Sonia o sună seara și stau mult la telefon, Rosita, a cărei sănătate e în declin, scrie mult, Liton Vaxelaire, tot temerară, vine în vizită când trece prin Paris. Și mai sunt și tristele despărțiri ale bătrâneții; Lily Goujon, Blanche Lloyd și Mary Palairet, care i-au fost sprijin de neclintit, se duc. Prietenia și întâlnirile plăcute au fost sarea vieții ei, iar Martha se simte abandonată la fiecare plecare.

---

[1]) Fiul lui Paul Claudel. [2]) Născut în 1897, Jean Chauvel a fost ambasadorul Franței la Londra între 1955 și 1962. Este și autorul mai multor volume de poezie.

Finalul

Vara lui 1973 e grea la Tullimaar. Cuplul de servitori amenință cu plecarea, soba a plesnit, grădina e neîngrijită și nici un vizitator nu mai sună la poartă. Pentru a face față datoriilor și cheltuielilor de fiecare zi, Valentina și Dimitrie vând tot ce le-a mai rămas, ultimele acțiuni, ultimele bijuterii, casa paznicului, chiar și sera e demontată și dispare într-o dimineață. Depășiți de situație, hotărăsc să scoată casa la vânzare. La 84 de ani, Martha hotărăște pentru prima dată în viața ei să renunțe, ca să nu le facă reproșuri celor pe care îi iubește și fiindcă nu mai are forță. John îi scrie bunicii sale. Îngrijorat să-și vadă părinții într-o asemenea situație, nu va răscumpăra Tullimaar, de care nu e legat și pe care nu are mijloacele de a-l întreține. Viața lui e în altă parte, viitorul lui e cel al copiilor săi. Ultima lui scrisoare, care datează de la jumătatea lui noiembrie 1973, o pune în gardă în privința unui cumpărător care îi simte grăbiți și vrea să profite.

Întoarcerea la Paris, la jumătatea lui septembrie, e o probă de rezistență fizică, iar Martha constată la sosire că îi e tot mai greu să urce scara de pe Quai de Bourbon. „Totul îmi provoacă frică, totul îmi face rău, lașitatea mea fizică mă uimește“[1], scrie ea. Viața se contractă. Mondena este sfătuită de profesorul Debré să nu mai iasă seara. Marea călătoare își limitează deplasările la câte o mică plimbare de-a lungul Senei, în zilele frumoase, agățată de brațul lui Mihai. Așa cum le spune prietenilor ei, a devenit pustnica din Insula Saint-Louis. Fără amărăciune.

*

Viața sa retrasă alături de Blanche, care îmbătrânește și ea, nu e ușoară. Cameristei i se întâmplă tot mai des să îi răspundă la o cerere de serviciu: „Nu acum, prințesă“ și să îi

[1]) Jurnal, 26 ian. 1970, fond privat.

evacueze pe vizitatorii veniți pentru portoul de seară anunțând că e gata cina; ca să se amuze, Martha explică: „E grevă!" sau „E în toane rele". În spatele ironiei, care de altfel nu o atinge câtuși de puțin pe cea în cauză, Martha e conștientă că nu are de ales decât să se adapteze. De mai bine de patruzeci de ani, cele două femei trăiesc împreună zi de zi, iar Blanche e ea însăși un personaj cu caracter puternic. A fost martora splendorii și a sărăciei, complicea secretelor de alcov, sprijin în nopțile de neliniște, ancoră în vremurile tulburi. Și o busolă a rațiunii. Cu timpul, camerista a acceptat să devină „slujnica bună la toate", iar devotamentul ei e fără cusur; și-a pus adesea la dispoziție economiile pentru a depăși dificultățile sfârșitului de lună. Le leagă o afecțiune aspră și își răspund una alteia asemenea oricărei perechi în vârstă.

Scrisul a fost firul roșu al vieții Marthei, dar, așezată la masa de lucru, nu mai reușește decât să schițeze note cu amintiri și planuri de cărți viitoare. Mintea și condeiul i se însuflețesc atunci când e vorba de evenimente din actualitate; ca ecou la criza petrolieră care agită spiritele, articolul despre „Mașina electrică a mătușii mele Eugenia" e deopotrivă amuzant și avangardist, reamintindu-și de dorința sa de a apuca vremea „Zânei electricitate [care] va fi învins petrolul, aducând cu sine curățenia, liniștea, eficacitatea. Copacii Parisului, la fel de amenințați de emanațiile ucigașe ca și plămânii oamenilor, vor respira în sfârșit un aer curat". Acesta va fi articolul ei postum, publicat în *Revue des deux mondes.*[1]

*

Miercuri, 28 noiembrie 1973, către seară, Martha o cheamă pe Blanche ca să o ajute să se dezbrace. Operațiunea e delicată, bătrâna doamnă e obosită, cei câțiva pași până în salon sunt dureroși și e nevoie de mii de precauții pentru a

[1]) „La voiture electrique de ma tante Eugenie", *La Revue des deux mondes*, ian. 1974.

o ajuta să se așeze în fotoliu. Devotata Claudia, care și-a petrecut ziua pe culoar bătând la mașină jurnalele scumpei ei prințese, vine să o salute. Ușa de la intrare se închide încetișor și se așterne tăcerea nopții. Martha îi spune lui Blanche că așteaptă pe cineva. Trebuie să facă ordine în salon, să schimbe apa la flori, să aprindă veioza din colțul camerei, să scoată serviciul de porto. Cina poate să aștepte. Blanche se retrage mormăind.

Martha nu suferă. Cu ochii pe jumătate închiși, se abandonează, se lasă purtată până la palatul ei roz sub soarele amiezii, traversează câmpul de irișI strălucitori, se îndreaptă spre apa răcoroasă, trebuie să intre în apă, de pe celălalt mal o strigă umbrele, trebuie să li se alăture. Totul se amestecă, totul se risipește. Din bucătărie, Blanche își dă seama, vine repede, o prinde de mână. Prințesa se îndepărtează și nu se mai întoarce. De cine s-ar teme?

A doua zi, Rosita, care se deplasează tot mai greu, a ținut să vină pentru a așeza pe pieptul prietenei sale crucifixul abatelui Mugnier.

Marți, 4 decembrie, după slujba de înmormântare de la Saint-Louis-en-l'Isle, convoiul funerar ajunge la Menars. Valentina și Dimitrie, John, Choute, Mihai, Elisabeth de Chimay și Odette Bibescu se așază pe o bancă din capelă pentru a asculta vorbele de îmbărbătare ale preotului. Pe o vreme mohorâtă, tristă și rece, micul grup traversează cimitirul până la piatra de mormânt pe care stă scris, așa cum și-a dorit ea: „Martha, prințesă Bibescu, scriitoare franceză, soția lui George-Valentin, prinț Bibescu, a ales Menars pentru a aștepta învierea și viața".

Sunt ultimele ei cuvinte în această lume.

ARBORE GENEALOGIC

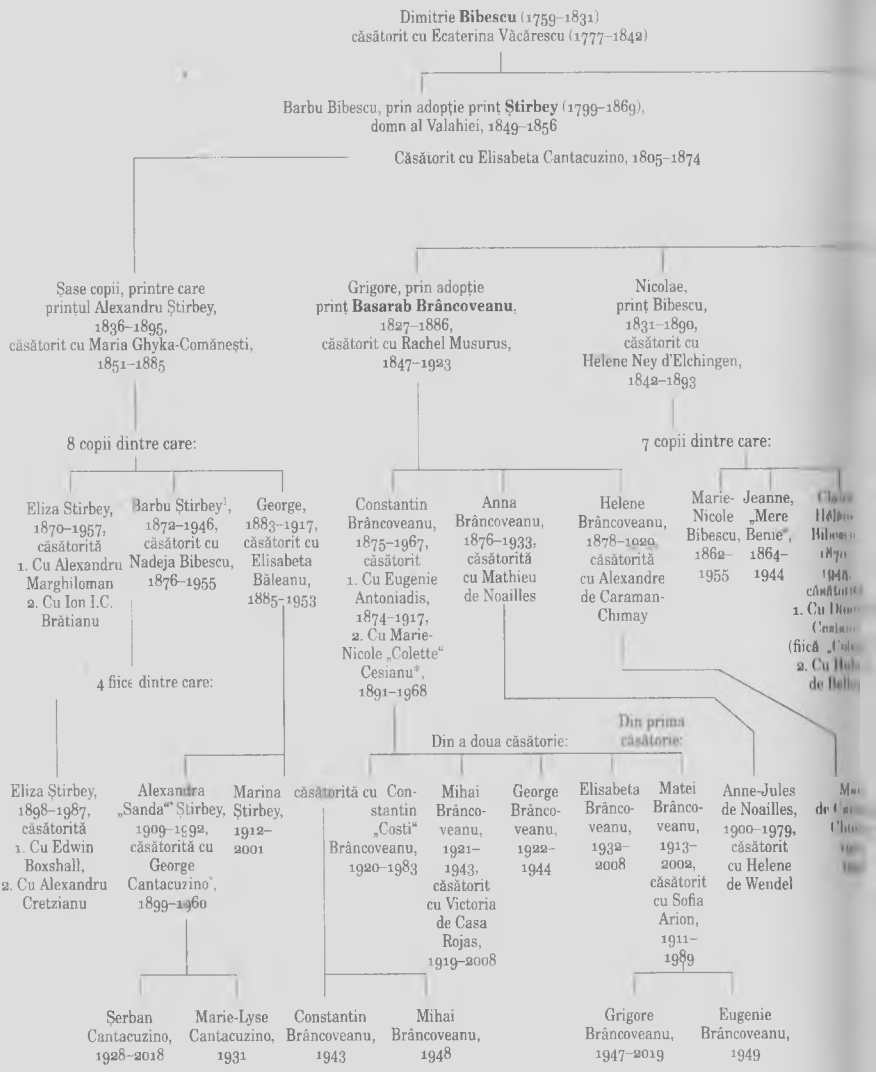

[1]) Persoanele marcate cu asterisc apar de mai multe ori în arborele genealogic.

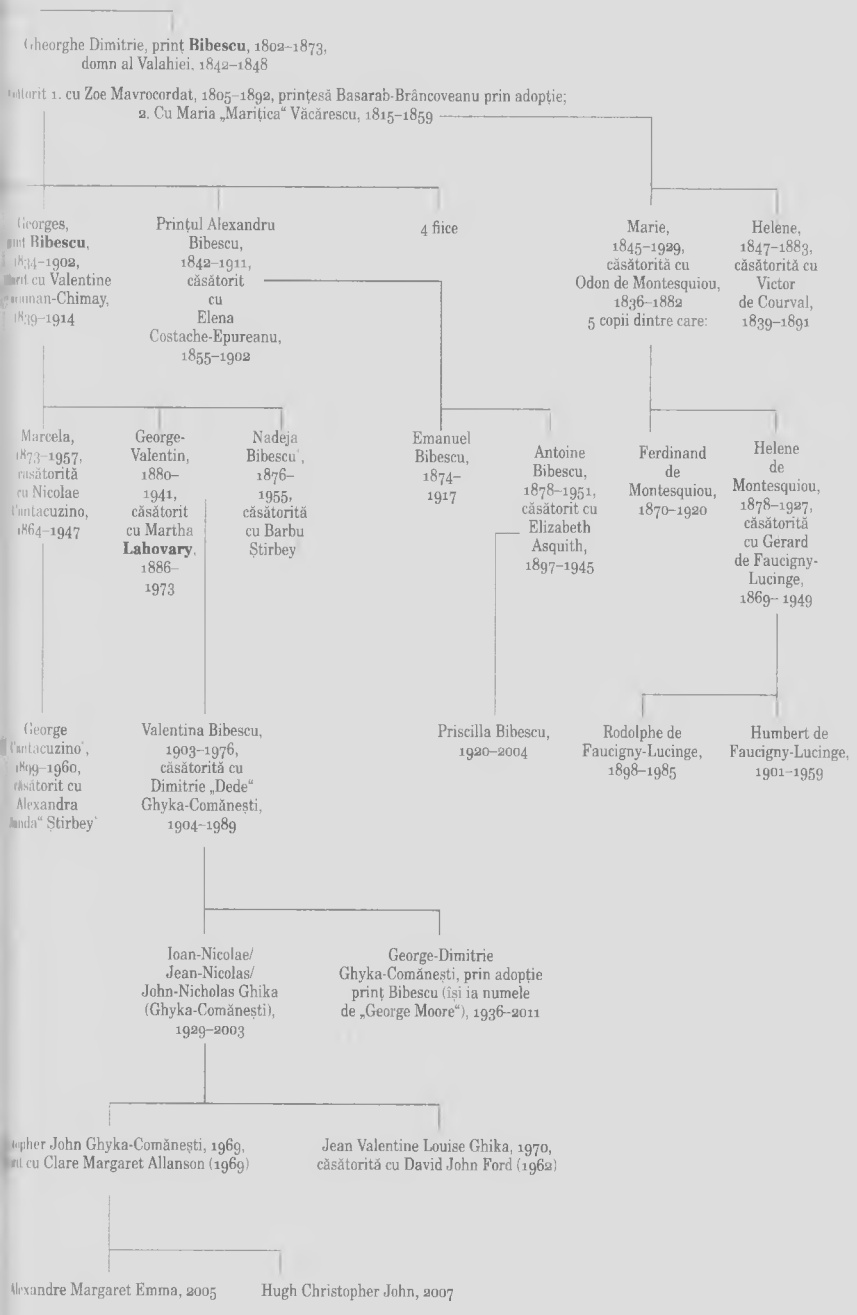
Gheorghe Dimitrie, prinț Bibescu, 1802–1873, domn al Valahiei, 1842–1848
căsătorit 1. cu Zoe Mavrocordat, 1805–1892, prințesă Basarab-Brâncoveanu prin adopție;
2. Cu Maria „Mariţica" Văcărescu, 1815–1859
Georges, prinț Bibescu, 1834–1902, căsătorit cu Valentine Ghika-Comănești, 1839–1914
Prințul Alexandru Bibescu, 1842–1911, căsătorit cu Elena Costache-Epureanu, 1855–1902
4 fiice
Marie, 1845–1929, căsătorită cu Odon de Montesquiou, 1836–1882, 5 copii dintre care:
Helene, 1847–1883, căsătorită cu Victor de Courval, 1839–1891
Marcela, 1873–1957, căsătorită cu Nicolae Cantacuzino, 1864–1947
George-Valentin, 1880–1941, căsătorit cu Martha Lahovary, 1886–1973
Nadeja Bibescu, 1876–1955, căsătorită cu Barbu Știrbey
Emanuel Bibescu, 1874–1917
Antoine Bibescu, 1878–1951, căsătorit cu Elizabeth Asquith, 1897–1945
Ferdinand de Montesquiou, 1870–1920
Helene de Montesquiou, 1878–1927, căsătorită cu Gerard de Faucigny-Lucinge, 1869–1949
George Cantacuzino, 1899–1960, căsătorit cu Alexandra „Sanda" Știrbey
Valentina Bibescu, 1903–1976, căsătorită cu Dimitrie „Dede" Ghyka-Comănești, 1904–1989
Priscilla Bibescu, 1920–2004
Rodolphe de Faucigny-Lucinge, 1898–1985
Humbert de Faucigny-Lucinge, 1901–1959
Ioan-Nicolae/ Jean-Nicolas/ John-Nicholas Ghika (Ghyka-Comănești), 1929–2003
George-Dimitrie Ghyka-Comănești, prin adopție prinț Bibescu (își ia numele de „George Moore"), 1936–2011
Christopher John Ghyka-Comănești, 1969, căsătorit cu Clare Margaret Allanson (1969)
Jean Valentine Louise Ghika, 1970, căsătorită cu David John Ford (1962)
Alexandre Margaret Emma, 2005
Hugh Christopher John, 2007

Surse și bibliografie

ARHIVE

Am beneficiat de o primire formidabilă în România. Alina Pavelescu, directoarea adjunctă a Arhivelor Naționale ale României, dar și responsabilii de la Biblioteca Națională a României mi-au facilitat la fiecare etapă demersurile, dând dovadă de multă eficiență. Am avut acces la fonduri foarte bogate referitoare la prințesa Bibescu și la familia ei, cuprinzând multe documente inedite (corespondență, jurnale intime, arhive de familie). Toate aceste documente datează din 1945.

Recoltei provenite din România i s-au adăugat 65 de cutii de documente din fondul prințesei Bibescu de la Biblioteca Națională a Franței, precum și cei 63 de ani consemnați în jurnalele ei intime și scrisorile către fiica sa aflate în fondul privat de la Londra. Tot atâtea documente care au trebuit utilizate în conexiune cu studierea operei sale, traversată de fragmente autobiografice, și cu abundenta bibliografie trecută în revistă mai jos.

Arhivele Naționale ale României

Fond Casa Regală-Personale-Maria, Corespondența Marthei Bibescu cu regina Maria a României (1907–1937)

Fond familial Bibescu, Corespondența Marthei cu George Bibescu (1916 –1918)

Fond familial Argetoianu, Corespondența cu Constantin Argetoianu

Biblioteca Națională a României, Fond Saint-Georges

Corespondența Marthei cu George Bibescu (1935–1939)

Scrisorile Marthei prin care își alertează prietenii și sprijinitorii din România în 1931–1932

Corespondența cu J. Ramsay MacDonald

Jurnal din anii 1937 și 1938

Dosar de facturi (creatori de modă, decoratori, anticari)

Inventarul mobilierului de la Mogoșoaia din 1949

Diverse scrisori din perioada 1940–1945, primite de Martha Bibescu de la prietenii ei diplomați din București și din străinătate

Biblioteca Națională a Franței

NAF, 28220, fonds Marthe Bibesco, 65 de cutii în ordine alfabetică

NAF 18190, fonds Renaud de Jouvenel, corespondență cu Martha Bibescu

NAF 15012–15380, fonds Robert de Montesquiou, corespondență cu Martha Bibescu

NAF 24874–24913, fonds Joseph Reinach, volum XIX, corespondență cu Martha Bibescu

BIBLIOGRAFIE

Lista lucrărilor și articolelor consultate

Anet, Claude, *La Perse en automobile, à travers la Russie et le Caucase: Les roses d'Ispahan* (1907), Hachette/BNF, Paris, 2021.

Assouline Pierre, *Le Dernier des Camondo*, Paris, Gallimard, 1997.

Bennet Eric, „Le jardin symbolique de Marthe Bibesco", *Bulletin de l'Academie royale de langue et de litterature française de Belgique*, 57/2, Bruxelles, 1979.

Bibesco Jeanne, *Lettres à Emile Combes*, Gallimard, Paris, 1994.

Bibesco Antoine, *„Mon petit Antoine": Correspondances et conversations avec Marcel Proust*, Arfuyen, Paris, 2022.

Bona Dominique, *Divine Jacqueline*, Gallimard, Paris, 2021.

Bowd Gavin, *Paul Morand et la Roumanie*, L'Harmattan, Paris, 2002.

Cantacuzene Jean-Michel, *Une vie en Roumanie: De la Belle Epoque à la Republique Populaire (1899–1960)*, L'Harmattan, Paris, 2017 (viața lui George Cantacuzino, nepotul arhitect al Marthei Bibescu).

Chavigny Jean, *Le Château de Menars, un des joyaux du Val de Loire*, Librairie des Champs-Elysées, Paris, 1954.

Churchill Winston, *Discours de guerre, 1940–1946*, Pocket, Paris, 2011.

Combes Andre, „Le Grand-Orient de France et la Franc-Maçonnerie roumaine", *Chroniques d'histoire maçonnique*, 2021, pp. 6–26, nr. 87.

Debre Robert (profesor), „Marthe Bibesco", *Revue des deux mondes*, noiembrie 1975.

Delvaille Bernard, *Journal*, vol. 1, 1949–1962, La table ronde, Paris, 2000.

Des Cars Jean, *Dictionnaire amoureux des trains*, Plon, Paris, 2006.
Devillers Sonia, *Les Exportes*, Flammarion, Paris, 2022.
Diesbach Ghislain de, *La Princesse Bibesco, la derniere orchidee, 1886–1973*, Perrin, Paris, 1986 (reeditat în 1997).
Diesbach Ghislain de, *La Vie des autres: Souvenirs d'un biographe*, Bibliotheque cantonale et universitaire de Fribourg, Fribourg, 2018.
Dreyfus Pauline, *Paul Morand*, Gallimard, Paris, 2020.
Fabre-Luce Alfred, „Marthe Bibesco", *Revue des deux mondes*, ianuarie 1974, pp. 50–56.
Fischer-Galati Stefan, *Twentieth Century Romania*, Columbia University Press, New York, 1991.
Flers Robert de, *Sur les chemins de la guerre (France–Roumanie–Russie)*, Pierre Lafitte, Paris, 1919.
Flying Magazine, An Air Yacht for the Prince of Bibesco, aprilie 1933.
Folschweiller Cecile și Roman Andreia, *Bucarest: Promenades litteraires*, Non Lieu, Paris, 2017.
Galey Mathieu, *Journal integral, 1953–1986*, Robert Laffont, col. „Bouquins", Paris, 2017.
Germain Andre, *Les Fous de 1900*, La Palatine, Paris, 1954.
Germain Andre, *La Bourgeoisie qui brule: Propos d'un temoin*, Sun, Paris, 1951.
Gramont Elisabeth de, *Memoires*, vol. 3, *Clair de Lune et Taxi* și vol. 4, *La Treizieme Heure*, Grasset, col. „Les Cahiers rouges", Paris, 2019 și 2020.
Guers Marie-Josephe, *Paul Claudel*, Actes Sud, Arles, 1987.
Higonnet-Dugua Elisabeth, *Anna de Noailles: Cœur innombrable: Biographie– Correspondance*, Michel de Maule, Paris, 1989.
Hillerin Laure, *La Comtesse Greffulhe: L'ombre des Guermantes*, Flammarion, Paris, 2014.
Jean Olivier, *Volte-face à Bucarest: Notre cousin Jacques*, Beechwood, Bordeaux, 2019 (ediție limitată pentru familia lui Jacques Truelle).
Jouvenel Renaud de, „Marthe Bibesco, histoire d'une amitie", *Revue des deux mondes*, pp. 352–359.
Kolb Philip, *Correspondance de Marcel Proust (1880–1922)*, vol. 9, anul 1909 și vol. 11, anul 1912, Plon, Paris, 1982 și 1984.
Lambrino Paul, *alias* Prince Paul de Hohenzollern-Roumanie, *Carol II, roi de Roumanie*, Denoel, Paris, 1990.
Lazard Madeleine, *Colette*, Gallimard, Paris, 2008.
Le Pen Jean-Marie, *Fils de la nation:* Memoires, Editions Muller, Paris, 2018.

Ligne Anne de, *Les Carnets d'Oana: Bucarest, 1922–2006*, L'Harmattan, Paris, 2017.
Manigand Christine, *Henry de Jouvenel*, Pulim, Limoges, 2000.
Marck Bernard, *Histoire de l'aviation*, Arthaud, Paris, 2012.
Marie de Roumanie (reine de), *Histoire de ma vie, 1875–1918*, Lacurne, Paris, 2014.
Martin-Fugier Anne, *La Vie elegante*, Fayard, Paris, 1990.
Martinez Frederic, *Anna de Noailles*, Gallimard, Paris, 2018.
Memorial de la Shoah, *Les Diplomates face à la Shoah*, sub conducerea științifică a lui Jean-Marc Dreyfus, André Kaspi, Claire Mouradian, Catherine Nicault, februarie 2022.
Mension-Rigaud Eric, *Aristocrates et grands bourgeois*, Plon, Paris, 2007.
Morand Paul, *Journal inutile*, I: *1868–1972*; II: *1973–1976*, Gallimard, Paris, 2001.
Morand Paul, *Journal de guerre: Londres–Paris–Vichy, 1939–1943*, Gallimard, Paris, 2020.
Morand Paul, *Flèche d'Orient*, Gallimard, Paris, 1932.
Morand Paul, *Bucarest*, Plon, Paris, 1935.
Mouton Jean, *Journal de Roumanie*, L'Âge d'homme, Lausanne, 1991.
Napoleon III et les principautes roumaines, Reunion des Musees Nationaux, Paris, 2009.
Mugnier (abbé), *Journal (1879–1939)*, Mercure de France, Paris, 1985.
Nicault Catherine, „De Petain à de Gaulle: la trajectoire tourmentée du diplomate Jacques Truelle", în *Terres promises*, Editions de la Sorbonne, Paris, 2010.
Noailles Anna de, *Le Livre de ma vie*, Bartillat, Paris, 2008.
Oddo Christine, *La Princesse Jeanne Bibesco: Une femme, le carmel, la Republique*, Cerf, Paris, 2007.
Oudard Georges, *Marie de Roumanie*, Plon, Paris, 1939.
Oultremont Angelique d', „Dans l'intimite de la princesse Bibesco ou la charmante Theodora", *Revue gēnerale belge*, 15 aprilie 1955.
Painter George, *Marcel Proust: Les annees de jeunesse (1871–1903)*, Mercure de France, Paris, 1966.
Pakula Hannah, *The Queen Marie of Roumania: The Last Romantic*, Simon and Schuster, New York, 1984.
Pasquier Jacqueline du, *Raymond Jeanvrot: Une passion royaliste*, Editions d'Art, Paris, 2007.
Petersen Nancy, *From Hitler's Doorstep: The Wartime Intelligence Reports of Allen Dulles, 1942–1945*, Pennsylvania State University Press, 1996.

Pryce-Jones Alan, *The Bonus of Laughter*, Faber and Faber, London, 1987.
Pichois Claude, „La Princesse et l'Ecrivain: Marthe Bibesco, Henry de Jouvenel et Colette", în *La Dame de 2h15 du matin*, Saint-Sauveur, Societe des Amis de Colette, 1987, pp. 29–44.
Quinlan Paul, *The Playboy King: Carol II of Romania*, Greenwood, 1995.
Robida Michel, „Il y a dix ans mourait Marthe Bibesco", *Revue des deux mondes*, noiembrie 1983, pp. 373–377.
Safran Alexandre, *„Un tison arrache aux flammes": La communaute juive de Roumanie, 1939–1947: Memoires*, Stock, Paris, 1989.
Saint-Aulaire (comte de), *Confessions d'un vieux diplomate*, Flammarion, Paris, 1953.
Sassoon Philip, *La Troisieme Route*, Grasset, Paris, 1930.
Sitwell Sacherverell, *Voyage en Roumanie, 1938*, Oxford University Press, Oxford, 1992.
Sutherland Christiane, *Marthe Bibesco, Enchantress*, Farrar Straus and Giroux, London, 1997.
Tadie Jean-Yves, *Marcel Proust*, Gallimard, Paris, 1996.
Tournier Michel, *Des cles et des serrures*, Hachette, Paris, 1979.
Trefusis Violet, *Prelude to Misadventure (London 1942)*, Bartillat, Paris, 1992.
Trefusis Violet, *Instants de memoires*, Bartillat, Paris, 1992.
Ursel, Hedwige d', *Memoires*, 3 vol., Perret-Gentil, Geneve, 1976.
Vacaresco Callimaki Anne-Marie, *Yesterday was mine*, Falcon Press, London, 1952.
Vilallonga Jose Luis de, *Ma vie est une fete*, Olivier Orban, Paris, 1988.
Vickers Hugo, *Gladys duchesse de Marlborough*, Lacurne, Paris, 2020.
Waldeck R.G. (contesa), *Athenee Palace*, De Fallois, Paris, 2014.
Weck Rene de, *Journal de guerre (1939–1945): Un diplomate suisse à Bucarest*, Societe d'Histoire de la Suisse Romande, Geneve, 2001.
Weiss Louise, *Souvenirs d'une Europeenne, 1919–1934*, vol. 2, Payot, Paris, 1969.
Weiss Louise, *Combats pour l'Europe*, Albin Michel, Paris, 1968.

Lista lucrărilor românești

Albu Comănescu Radu, *Initiatives de diplomatie et reseaux internationaux dans les annees 1920–1940 en Roumanie*, comunicare prezentată în cadrul colocviului „Sociabilites, reseaux diplomatiques en Europe de 1919 à nos jours", organizat de Le Reseau International de Jeunes Chercheurs en Histoire de l'Integration Europeenne et l'Academie Royale de Belgique, Bruxelles, 20 martie

2015. *Marthe Bibesco, diplomate culturel: Une grande europeenne, Synergies Roumanie*, 10, 2015, pp. 91–101.

Argetoianu Constantin, *Memorii pentru cei de mâine: Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. 1 și 2, Humanitas, București, 1991; vol. 7–10, Machiavelli, București, 1997.

Berindei Mircea, *Paravanul venetian: Personaje și amintiri*, Humanitas, București, 2004.

Boia Lucian, *Germanofilii: Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, Humanitas, București, 2009.

Brăescu Maria, *Interferențe românești în opera Marthei Bibescu*, Minerva, București, 1983.

Cămărășescu Zoe, *Amintiri*, Vitruviu, București, 2001.

Cantacuzino Enescu Maria, *Umbre și lumini: Amintirile unei prințese moldave*, Aristarc, Onești, 2005.

Ciorănescu George, *Europa unită: De la idee la întemeiere*, Paidea, București, 2004.

Colonna-Cesari Christine, *Maruca Cantacuzino Enesco: Princesse rebelle*, Piatnitsa, Bucarest, 2022.

Crutzescu George, *Podul Mogoșoaiei*, Meridiane, București, 1987.

Delavrancea Cella, „Elena Văcărescu", *Luceafărul*, nr. 6, 1973 (fragment din volumul *Dintr-un secol de viață*, Eminescu, București, 1988, pp. 473–477).

Donescu Dan, *Pe urmele Marthei Bibescu*, Vivaldi, București, 2016.

Gafencu Grigore, *Jurnal, 1941–1957*, vol. 1–6, online pe site-ul Institutului pentru Investigarea Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc.

Giurescu Dinu (ed.), *Istoria României în date*, Editura Enciclopedică, București, 2003.

Goldstein Ticu și Radnev Manase, *Safran printre nemuritori* (transcriere a interviului cu Alexandru Safran), Hasefer, București, 2002, pp. 295–306.

Hagi-Moscu Emanoil, *București: Amintirile unui oraș. Ziduri vechi. Ființe dispărute*, Fundația Culturală Română, București, 1995.

Hîncu Dumitru, *Martha Bibescu pe care nu o cunoaștem*, Vivaldi, București, 2009.

Hîncu Dumitru, *Martha Bibescu: Intrigă* fără iubire. Piesă jucată în culise, Vivaldi, București, 2002.

Hîncu Dumitru, „Carol Drimer și Martha Bibescu", *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, vol. 5, Hasefer, București, 2000, pp. 322–323.

Hîncu Dumitru, *Martha Bibescu: Jurnal berlinez, 1938*, Vivaldi, București, 2001.

Ion Narcis-Dorin, *Mogoșoaia: Trei secole de istorie*, Tritonic, București, 2002 (amintirile doamnei Ghiocel Popescu, nepoata sculptorului Cornel Medrea, pp. 112–116).

Iordan Constantin, *Martha Bibescu în timpul ocupației germane la București, 1916–1917*, Anima, București, 2005.

Iordan Constantin, *Martha Bibescu și Prințul moștenitor al Germaniei: File de istorie, 1909–1910*, Institutul European, Iași, 2010.

Je sais tout de Bucarest, „Le mariage de la Princesse Marina Știrbey et du Prince de Brancovan", săptămânal, martie 1942, pp. 9–14.

Lahovary Simona, *Pagini de jurnal*, vol. 1, *1923–1930* și vol. 2, *1931–1936*, Corint, București, 2021–2022.

Maria, regina României, *Jurnal de război*, vol. 1–3, Humanitas, București, 2022.

Marinache Oana, *Între Paris* și *București: Familia Bibescu Basarab Brâncoveanu*, Editura Istoria Artei, București, 2016.

Otu Petre, „1946–1947: Se pregătește guvernul Argetoianu!", *Magazin istoric*, nr. 5, 2000.

Pavelescu Alina, *Martha Bibescu și vocile Europei: Corespondență și dosar CNSAS, 1941–1945*, Corint, București, 2017.

Popa Radu, *Mogoșoaia*, Meridiane, București, 1962.

Popișteanu Cristian, Minei Nicolae, *Martha Bibescu: Jurnal politic, 1939–1941*, Editura Politică, București, 1979.

Procopiu Irina, *Pagini de jurnal, 1891–1950*, Polirom, Iași, 2016.

Pușcaș Vasile, *Speranță* și *disperare: Negocieri româno-aliate, 1943–1944*, Eikon, Cluj-Napoca, 2003.

Sandachi George Paul, Hadîrca Dan, *Prințul George Valentin Bibescu*, Vivaldi, București, 2005.

Stoenescu Alex Mihai, *Istoria loviturilor de stat în Romania*, RAO, București, 2006, vol. 2 și 3.

Troncotă Cristian, Spînu Alin, Pintilie Florin, *Documente S.S.I. despre poziția și activitățile politice din România, 6 septembrie 1940–23 august 1944*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, Academia Română, București, 2005.

Zeletin Constantin D., *Principesa [Elena] Bibescu: O mare pianistă*, Vitruviu, București, 2008.

ROMANE ȘI ESEURI ALE PRINȚESEI BIBESCU,
ALESE PENTRU CONȚINUTUL LOR AUTOBIOGRAFIC

Isvor: Le pays des saules, Plon, Paris, 1923.
Le Perroquet vert, Grasset, Paris, 1924.
„My Roumania", *Vogue Magazine*, London, 15 iunie 1925.
Catherine-Paris, Grasset, Paris, 1927.
Noblesse de Robe, Grasset, Paris, 1928.
Quatre portraits, Grasset, Paris, 1929.
Croisade pour l'anemone, Grasset, Paris, 1931.
Le Rire de la Naiade, Grasset, Paris, 1935.
Images d'Epinal, Plon, Paris, 1937.
Feuilles de Calendrier, Plon, Paris, 1939.
La Vie d'une amitie: Ma correspondance avec l'abbe Mugnier, 1911–1944, vol. 1–3, Plon, Paris, 1951, 1955, 1956.
Churchill ou le courage, Albin Michel, Paris, 1956.
La Nymphe Europe, Plon, Paris, 1960.
Echanges avec Paul Claudel: Correspondance inedite, Mercure de France, Paris, 1972.
Où tombe la foudre, Grasset, Paris, 1976.

Mulțumiri

Recunoștința mea se îndreaptă în primul rând către Xavier de Bartillat, al cărui sprijin a contat mult în cursul acestor doi ani de muncă intensă.

Aș dori să-i mulțumesc în mod special lui Jean Ghika, strănepoata Marthei Bibescu. Fără ajutorul ei, aventura nu ar fi fost posibilă. Îi sunt infinit recunoscătoare pentru încrederea pe care a binevoit să mi-o acorde încă de la primul nostru schimb de mesaje. Nu voi uita întâlnirile noastre la Londra, emoția ei când își evoca istoria familiei. Îi mulțumesc că m-a autorizat să consult jurnalele străbunicii ei și corespondența acesteia cu fiica sa, mai ales în perioada captivității celei din urmă în România. Sunt documente de neînlocuit pentru a înțelege istoria intimă.

Le mulțumesc lui Christopher și Clare Ghika pentru că m-au primit și mi-au permis să lucrez în condiții excepționale la Londra.

Jean Ghika m-a prezentat lui Mihai Brâncoveanu, unchiul ei, căruia vreau să îi exprim toată recunoștința mea pentru lungile noastre conversații despre România, pe care a părăsit-o la 16 ani, pentru amintirile lui despre Martha Bibescu, care l-a primit atunci când a sosit la Paris, și pentru documentele și cărțile românești împrumutate și traduse cu o infinită răbdare și multă grijă pentru exactitate. De-a lungul acestor întâlniri, s-a legat între noi o veritabilă prietenie. Îi mulțumesc și pentru că m-a prezentat lui Radu Albu-Comănescu, profesor de istorie și de relații internaționale la Universitatea din Cluj.

Întâlnirea mea cu Radu Albu-Comănescu a fost decisivă și a marcat începutul unei camaraderii intelectuale. Schimburile noastre de idei au fost esențiale în reflecțiile mele, nenumăratele mele întrebări nu l-au făcut să-și piardă răbdarea. El m-a inițiat în istoria atât de complexă a țării sale și m-a ajutat să cunosc multele lucrări științifice,

memorii și cărți publicate recent în România care au, direct sau indirect, o legătură cu Martha Bibescu. Păstrez în amintire lungile noastre plimbări pe urmele „Marthei", la București și la Mogoșoaia, palatul ei roz. Îi mulțumesc și pentru arborele său genealogic, care îi permite cititorului să se orienteze în încurcata geografie a familiilor Bibescu-Brâncoveanu-Știrbey.

Mihai Brâncoveanu mi-a prezentat-o și pe Alina Pavelescu, directoarea adjunctă a Arhivelor Naționale ale României, care, cu o rară generozitate intelectuală, mi-a transmis documente esențiale pentru cercetarea mea și m-a ajutat la fața locului, la București, să mă descurc în foarte bogatul fond de la Biblioteca Națională a României. Cartea ei despre supravegherea Marthei Bibescu de către Securitate și asemănarea dintre punctele noastre de vedere asupra femeii care a fost au reprezentat momente importante pe drumul parcurs de mine. Nu voi uita prânzul luat în trei, Alina, Radu și eu, la umbra platanilor de pe Dâmbovița, într-o frumoasă zi de primăvară bucureșteană, când parcă am călătorit în timp, iar Martha era printre noi.

Irinei Ghica-Boulin și soțului ei, Antoine Boulin, care m-au găzduit și m-au făcut să iubesc farmecul inegalabil al Bucureștiului, le exprim întreaga mea recunoștință. Am vizitat împreună castelul Posada, din care nu au mai rămas decât ruine, am urcat pe munte în căutarea faimoasei piscine cu mozaic, prima din România, azi înghițită de vegetație și de flori; tot în compania lor am descoperit Castelul Peleș și Castelul de la Buftea, în care Martha Bibescu s-a aflat de atâtea ori. Îi mulțumesc Irinei și pentru că mi-a povestit despre copilăria ei românească, despre atașamentul ei față de țară și despre voința ei de a readuce la viață proprietățile familiale din România.

Vreau să îi mulțumesc și lui Laurence Le Bras, conservator la Biblioteca Națională a Franței, ale cărui sfaturi și ajutor au fost prețioase pe parcursul celor trei luni și jumătate petrecute în sala manuscriselor, cercetând monumentalul și impresionantul fond al Marthei Bibescu.

Îi mulțumesc lui Leopoldine des Guerrots pentru lectura ei atentă și pertinentă.

Lui Jeanne de Vogüe, Nicole Teleki și Catherine de La Hosseraye, care știu de ce, fiecare ajutându-mă în felul său: le mulțumesc.

Lui Pauline Dreyfus, prietena infailibilă, îi trimit întreaga mea recunoștință pentru entuziasmul și energia ei, care te fac mereu să avansezi.

În sfârșit, îi mulțumesc dragului meu Alexis, care a trăit și el vreme de doi ani cu Martha Bibescu, neprețuit și răbdător sprijin de fiecare zi.

Indice selectiv de nume proprii

Alfonso XIII, rege al Spaniei 55, 103, 146, 186, 216, 224
Amulree, lord 178
Anet, Claude 58–59, 61, 63, 107
Anouilh, Jean 308, 323
Antonescu, Ion 217–219, 233, 236, 238, 240–243, 263
Antonescu, Mihai 236, 240, 242, 263
Apolzan, Ioan 169, 236, 253, 266
Argetoianu, Constantin 170, 252, 273
Asquith, Elizabeth. *V.* Bibescu, Elizabeth
Asquith, Herbert Henry 139, 156, 199
Auersperg, prințul 128–129
Ausșnit, Max 252
Averescu, generalul 76

Balanchine, George 277
Balbo, Italo 178
Balfour, lordul 138
Balsan, Jacques 181
Barclay, George 114
Baring, Maurice 320
Barrault, Jean-Louis 255
Barres, Maurice 55, 63, 68, 76, 86
Basdevant, Jean 237, 263, 323
Bauffremont, Catherine de 272
Beauvau-Craon, Charles-Louis de 85–87, 108, 141, 152
Beller, Radu 177
Belloy, Hubert de 137
Bernard, Tristan 70,
Bernhardt, Sarah 55
Bernier, Rosamond 275
Bernstein, Henry 69
Berthelot, Henri 137–138, 143
Berthelot, Philippe 107, 190
Bibescu, Antoine (Anton) 51, 53–57, 62–63, 66, 68, 70, 76, 78, 82–83, 97, 129, 131, 133–135, 138–139, 156, 163, 173, 181, 193, 196–198, 206, 209, 231, 249, 252–253, 257–258, 263, 265, 273–274, 303,
Bibescu, Elena, n. Costache-Epureanu 51, 54
Bibescu, Elizabeth, n. Asquith 139, 181, 197, 252
Bibescu, Emanuel 18, 51, 53–55, 58, 60–63, 66, 68–71, 73–76,

82–83, 85, 94, 96, 103, 119, 133–135, 139, 156, 274, 276
Bibescu, George (-Valentin) 11, 16–18, 39–42, 47, 53, 55–56, 58–63, 65–67, 69, 71–73, 75–80, 82–86, 88–92, 95, 97–99, 101, 103–106, 109, 114–116, 120, 122, 124, 130–131, 137–138, 140–141, 147, 150, 152, 157–158, 161–163, 173, 175–181, 184–185, 188, 194, 197, 203–206, 208–210, 212, 215, 219–227, 231, 245, 247, 253, 267, 272, 274, 276, 284, 303, 306, 310–311, 318, 322, 326
Bibescu, Georges, ofițer 17, 44–45, 48, 50–52, 67, 320
Bibescu, Gheorghe-Dimitrie, domnitor 47–49, 167
Bibescu, Jeanne, Mere Bénie de Jesus 91–92, 100, 255
Bibescu, Marie-Nicole 100
Bibescu, Maritica, n. Văcărescu 49–51, 167
Bibescu, Nicolae (Nicolas) 51, 99–100, 137, 308
Bibescu, Priscilla 252, 258, 308
Bibescu, Valentina. *V.* Ghyka-Comănești, Valentina
Bibescu, Valentine, n. Caraman-Chimay 17–18, 39–52, 56, 58, 62, 66, 72, 90, 97, 101, 103, 108, 117, 141, 154, 160, 164, 204, 221, 252, 266, 272, 284, 312, 318, 320
Bibescu, Zoe (adoptată Basarab Brâncoveanu) 47–51, 83, 99, 102, 163, 167, 228, 299
Blanche, Jacques-Emile 70, 143
Bleriot, Alice 78–79
Bleriot, Louis 78–79, 180
Blood, Florence 99
Blum, Leon 70, 193, 255
Blum, Rene 70
Boldini, Giovanni 79–80, 85, 147, 276, 322
Bonnard, Pierre 55, 70
Borotra, Jean 197
Bourbon-Parma, Sixte de 167
Bourdel, Maurice 267–268, 298
Bova Scoppa, Renato 230, 235–236
Brătianu, Eliza, n. Stirbey 55–57, 63, 73, 75, 113, 119, 123, 129, 144, 173, 251, 299
Brătianu, Gheorghe 251
Brătianu, Ion C. 23
Brătianu, Ion I.C. (Ionel) 56, 75, 106, 118–119, 123, 142, 144, 173
Brâncoveanu, Constantin 66, 85, 101, 131, 225, 228, 265, 306, 309, 311
Brâncoveanu, Costi 228, 231, 264–265, 281–282, 305–306
Brâncoveanu, George 205
Brâncoveanu, Mihai 205, 225, 265, 281, 307–310, 314, 316, 318, 322, 324, 326
Bresson, Robert 278, 308, 323
Breteuil, Henry de 107
Briand, Aristide 94, 107–108, 119, 138, 148, 193
Brimont, Renee de 109
Broglie, Louis de 307
Bussche, Axel von dem 111

Cabarrus, Theresa 46
Cahen d'Anvers, Renee 256
Cahen d'Anvers, Robert 186

Cahen d'Anvers, Sonia 168, 186, 256, 269–270
Caillavet, doamna Arman de 69
Cambon, Jules 192
Caniot, Blanche 168, 196, 236, 238, 241, 257, 261, 267–269, 274, 279, 290, 296, 307, 324–326
Cantacuzino, George (Matei) 164, 205–206, 220, 223, 229, 251, 264–265, 281, 309
Cantacuzino, Marcela 164
Cantacuzino, Marie-Lyse 251, 259, 306
Cantacuzino, Sanda, n. Stirbey 205
Cantacuzino, Șerban 251, 259, 306
Caraman-Chimay, Alexandre de 50, 66
Caraman-Chimay, Hélène (Ecaterina Elena) de, n. Brâncoveanu 50, 66
Caraman-Chimay, Joseph de, prințul 44–46, 50, 52, 91
Caraman-Chimay, Valentine. *V.* Bibescu, Valentine
Carol I, regele României 30, 32, 37–38, 51, 58, 73, 81–82, 99, 104–106, 128
Carol II, regele României 73, 174–175, 177–179, 208–210, 214, 217–218, 249, 310, 316
Casa Rojas, Manuel de 230, 238–239
Casares, Maria 278
Casembroot, Jacques de 206
Casey, Richard 301
Cassou, Jean 323
Castellane, Dorothee de 109
Castries, Rosita de 188, 255, 267, 269–270, 300, 307, 323, 326
Călinescu, Armand 213–214
Cămărășescu, Zoe 121
Chamberlain, Anne 198
Chamberlain, Neville 198, 224
Chambrun, Charles de 168, 211
Chambrun, Marie de 168, 211
Chaplin, Charlie 199
Chateaubriand, François-René de 9, 34–35, 43, 62, 89, 96–97, 102, 132, 187, 201, 322
Chatfield, Miss 91, 101, 119, 140, 158, 169
Chauvel, Jean 323
Chenot, Bernard 295
Chevigné, François de 272
Chevigné, Laure de 108, 268, 272
Cholmondeley, Sybil 199, 258
Churchill, lady Randolf 199
Churchill, Randolf 258
Churchill, Winston 150, 197–199, 207, 217, 233, 239, 249, 258, 303
Claudel, Paul 10, 89, 97, 190–191, 233, 251, 255, 292, 314, 320, 323
Claudel, Pierre 323
Clemenceau, Georges 142
Clermont-Tonnerre, Élisabeth de, n. Gramont 69, 90, 109, 192
Clifford Barney, Natalie 109
Cocteau, Jean 109, 278, 283, 298, 320
Colefax, lady 198
Colette, Gabrielle Colette, zisă 10, 142, 147, 150–151, 158, 283
Combes, Émile 92
Connaught, ducele de 198
Cooper, Duff 258

Copeau, Jacques 70–71
Coubertin, Pierre de 45
Cretzianu, Alexandre 238, 273
Crist-Cristian, Solomon 234
Cuevas, Jorge de 277–278, 284, 293–294
Cunard, lady 198, 258
Czernin, Ottokar von 110–111, 114, 116, 118–119, 127–128, 130, 136, 145

Dampierre, Armand de 235, 257
Dampierre, Colette de, n. Cahen d'Anvers 235, 257
Dangulov, Sava 247, 250
Deacon, Gladys 83
Debre, Michel 292, 294–295
Debre, Robert 294–295, 300, 303, 307, 311, 313–314, 323–324
Decaux, Lucile 10, 201–202, 269, 321
Delcassé, Theophile 107
Demidov, Pavel 69
Desborough, lady 199
Deschamps, Gaston 67
Diaghilev, Serghei 65
Diesbach, Ghislain de 234, 299
Dimitriu, Victor 315–316
Drimer, Carol 234
Duca, Ion 122, 208
Dumesnil, Jacques-Louis 178
Durand-Ruel, Paul 276

Eden, Anthony 198
Eduard VII, regele Angliei 139
Elena a Greciei, regina României 171, 233, 242
Elisabeta, regina Belgiei 284–285
Elisabeta, regina României 36, 73, 79, 81, 104–105, 118

Fabre-Luce, Alfred 146, 152, 308, 322
Fabricius, Martha 217
Fabricius, Wilhelm 217
Farrar, Geraldine 83
Faucigny-Lucinge, Rodolphe de 276
Faure, Gabriel 54
Favereau, Andre 301
Fenelon, Bertrand de 54, 70, 77, 134–135
Ferdinand de Hohenzollern-Sigmaringen, regele 11, 37–38, 81, 83, 106, 109–111, 114–115, 118–119, 122–123, 129, 136–137, 141–144, 151, 156, 171–172, 180
Filipescu, Nicolae 107, 116
Fischer, Beat de 286
Flers, Robert de 129, 162, 220, 222
Foch, Ferdinand, mareșalul 143
Forain, Jean-Louis 69
Fortuny, Mariano 98, 101, 165
France, Anatole 67, 69, 84, 115, 156
François-Poncet, Andre 216

Galley, Matthieu 297
Ganay, Berthe de 103, 113, 133, 224
Gauguin, Paul 70
Gaulle, Charles de 237, 239, 294–295, 303–304, 311
George al Greciei 214
George V, regele Angliei 199
Georgel, Pierre 323
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 286
Ghika, Ecaterina 121, 126
Ghika, John-Nicholas (Ioan-Nicolae/Jean-Nicolas Ghyka-Comănești) 199, 258–259, 271, 285

Ghyka, Alexandru 220
Ghyka, Jeanne 20, 98–99
Ghyka, Vladimir 223, 226
Ghyka, Yvonne 280
Ghyka-Comănești, Dimitrie (Dede) 158–159, 267, 279, 287, 290
Ghyka-Comănești, Eugen 99
Ghyka-Comănești, Valentina, n. Bibescu 62, 74, 101, 119, 131, 140–141, 157–160, 162, 169, 204, 206, 221–224, 226–228, 251, 253, 258, 262–267, 271, 279–281, 286–290, 294, 302–303, 310, 319, 324, 326
Gibson, Archibald 248, 250
Gide, André 70
Giraud, Claude 294
Golovin, Serghei 277, 285
Göring, Hermann 213
Gottereau, Paul 39
Goujon, Julie (Lily) 276, 298, 323
Gounod, Charles 54
Gourmont, Remy de 67
Gramont, Armand de 66, 69, 73, 79, 89, 255, 272
Gramont, Elaine de, n. Greffulhe 65–66, 157, 255, 272
Greffulhe, Elisabeth, n. de Caraman-Chimay 52, 65–68, 73, 89, 109, 154, 157, 182, 271–272, 307
Groza, Petru 246–249, 273
Guillemin, Jean 114–115

Halevy, Daniel 192
Harcourt, Emmanuel d' 123, 132
Harcourt, François d' 312
Harcourt, Henriette d' 88
Harrison, Leyland 235
Hîncu, Dumitru 234
Hoare, Reginald 217, 224
Hrușciov, Nikita 286

Ionescu, Take 116
Iorga, Nicolae 57, 154, 219
Izvolski, Aleksandr 94, 119

Jacob, Max 298
Jacober, Henry 286, 304–305
Jammes, Francis 10, 154
Jouvenel, Bertrand de 147
Jouvenel, Henry de 147–153, 206, 283
Jouvenel, Renaud de 151
Jouvet, Louis 255

Kemenov, Vladimir 247
Kerguézec, Guillaume de 147–148
Kerguézec, Valentine de („Choute") 206, 307, 326
Killinger, Manfred von 219, 224, 240
Knatchbull, Hughe 240
Kühlmann, Richard von 136

La Brousse de Verteillac, Herminie de 73
La Rochefoucauld, Edmée de 321
La Vaulx, Henri de 175
Lahovary, Alexandru 30–31, 94, 107, 119
Lahovary, Emma (Smaranda), n. Mavrocordat 17–21, 24–29, 31–33, 35, 38, 40, 90, 97, 118–119, 131, 136, 141, 185, 299
Lahovary, Gheorghe „Georges" 20, 22–23, 25–26, 31, 35, 62
Lahovary, Iacob 30–31
Lahovary, Ioana „Jeanne". *V.* Văcărescu, Jeanne
Lahovary, Ion (Jean) 16–17, 19, 21, 30–31, 33, 36, 90, 93, 104, 111, 115–116, 118, 218

Lahovary, Magdalena (Madeleine) 29, 131, 136
Lahovary, Margareta (Marguerite) 29, 115, 118, 131, 135–136, 158
Lahovary, Maria 220
Lahovary, Simona (Simky) 37, 115, 129, 172–173
Lambrino, Zizi 171
Lazareff, Helene 255
Lazareff, Pierre 255
Le Bon, Gustave 94, 119, 132
Le Pen, Jean-Marie 294
Leggett, Miss 204, 260, 263
Leonte, Elena 221–222
Lequio, Francesco 235
Lifar, Serge 293–294
Lindbergh, Anne 181
Lindbergh, Charles 181
Lloyd George, David 198
Lloyd, Blanche 167, 259, 261, 323
Lloyd, George 167, 198, 224
Lohabernea, Marcel 317
Louis-Dreyfus, Charles 152
Louis-Dreyfus, Germaine 152
Lupescu, Magda 171, 178, 208–209, 214, 218

MacDonald, Ishbel 195–196
MacDonald, Ramsay 184–185, 195–196, 198, 207
MacDonald, Sheila 258
Mackensen, August von 125, 128, 192, 245
Mackintosh, Jack 239
Maille, Aliette de 323
Maillol, Aristide 70
Malraux, Andre 304, 312
Mante-Proust, Suzie 268
Marghiloman, Alexandru 56, 115, 118, 137
Marghiloman, Eliza, n. Stirbey. *V.* Brătianu, Eliza
Maria, regina României 11, 36–38, 62, 65, 73, 75, 81, 83, 99, 104–106, 111, 115, 118–123, 129–130, 132, 137, 142–144, 151, 160, 170–173, 190, 210–211, 243
Marie-José a Belgiei, regina Italiei 308
Massigli, Rene 243
Masson, Frederic 154
Maurras, Charles 53
Mavrocordat, Alexandru 32, 34, 48, 213
Mavrocordat, Eliza 27–28, 32
Mavrocordat, Eugenia 27, 325
Mănescu, Corneliu 312
Medrea, Cornel 265–266
Mézières, Alfred 63
Mihai I al României 171, 174, 214, 218, 233, 235, 242–243, 246–247, 250, 264
Millard, Guy 258
Millerand, Alexandre 107
Mills, Ogden 181
Montebello, Gustave de 115
Montesquiou, Ferdinand de 52–53, 55
Montesquiou, Marie de 51–52
Montesquiou, Odon de 51–52
Montesquiou, Robert de 52, 66–67, 73, 272, 320
Montpetit, Édouard 283
Morand, Elena (fostă Suțu), n. Chrisoveloni 20, 168, 194, 243, 268
Morand, Paul 134, 139, 146, 155, 168, 194, 231, 243, 268
Moréas, Jean 67

Mouton, Jean 230, 232–233, 237, 245, 263, 320, 323
Mugnier, abatele 69, 89–90, 93, 96, 98, 108–109, 119, 132–133, 136, 140–141, 143, 151, 157, 163, 177, 180, 185, 188–189, 211, 215, 225, 255, 267, 270–271, 294, 297–298, 300, 307, 315, 319–321, 326
Mühlfeld, doamna Lucien 69
Murat, Eugène 84
Murat, Lucien 73
Murat, Marie 109, 143, 211
Mussolini, Benito 178, 211, 236
Musurus, Rachel (Raluca) 50

Napoleon III 9, 24, 28, 30, 48
Ney d'Elchingen, Helene (soția lui Nicolae Bibescu) 99, 137, 252
Nicolae II, țarul Rusiei 104, 145
Noailles, Anna de, n. Basarab-Brâncoveanu 10, 50, 54–55, 61, 63, 66–70, 76–77, 81, 89, 96, 109–110, 131–132, 143, 163, 189, 192, 205, 284, 300, 306, 308–309
Noailles, Anne-Jules de 256
Noailles, Charles de 255, 308
Noailles, Marie-Laure de 255
Noël, Leon 300, 303, 307, 311

Oliveira de Bastos, Fernando de 230
Ormesson, Andre d' 168, 207, 209, 300
Ormesson, Marie d' 168, 209
Ormesson, Wladimir d' 300
Ouro Preto, Carlos de 230, 269, 292

Palairet, Mary 198, 211, 213–214, 261, 323
Palairet, Michael 211, 213–214, 261–263, 267, 286, 288–289, 301
Paléologue, Maurice 133, 138
Palewski, Gaston 255, 303, 311, 321–322
Palffy, Paul 215
Palin, Eduard 299, 242, 251
Patat, Germaine 150
Paul-Boncour, Joseph 193, 263
Paul-Guillaume, Juliette 255
Paulus, generalul von 237
Pellapra, Emilie 46–47, 66, 153, 166, 312
Pius X 92
Pius XI 179
Pius XII 216
Poincare, Raymond 94, 107, 151, 193
Poklevski, ambasadorul 111
Polignac, Edmond de 69, 78
Poltzer, Julien 263–265, 280, 287
Popescu, Ion 317
Prezan, Constantin 114, 130
Proust, Marcel 10, 46, 54, 56, 65, 68, 70, 73, 76–77, 96, 98, 116, 134–135, 139–140, 144, 155–156, 231–232, 268, 271–273, 275, 293, 298–299, 316, 320, 322
Prouvost, Jean 197

Reinach, Joseph 113, 119, 132–133, 138, 141, 144–145, 191, 193, 276
Reinach, Leon 257
Reinach, Salomon 193
Rene-Mayer, Denise 323
Renoir, Alexandre 45, 67

Renoir, Auguste 72, 117, 124
Reuss, prințul 125–127, 129
Reynaud, Paul 168, 215
Ribes, Jacqueline de 293
Rilke, Rainer Maria 10, 128, 298
Ro, Georges de 284
Robida, Michel 323
Rohan-Chabot, Marie 73
Roosevelt, Eleanor 181
Roosevelt, Franklin D. 181, 239, 248
Rothschild, Nadine de 255, 276
Rothschild, Yvonne de 261, 289
Rougetel, John Le 250, 253
Rubinstein, Anton 51, 167
Rupolo, Domenico 101, 164–165
Ruskin, John 54
Sackville-West, Vita 99
Safran, Alexandru 234
Saint-Aulaire, Charles de 111, 122–123, 129, 138, 142
Saint-Exupery, Antoine de 168, 207
Saint-Saens, Camille 54
Salis, Pierre de 286–287, 292
Sassoon, Philip 176, 196–199, 276
Schoeller, Guy 321
Schumann, Maurice 312
Schuyler, generalul 248
Sert, Misia 167–168, 182
Simpson, Wallis 197
Souday, Paul 172
Spitzmuller, Henry 232–233, 237
Stevens, Edmund William 248
Stevenson, Donald 250, 253, 287
Stolzenher, șef de stat-major 124
Stroehlin, Jean 323
Strong, Margaret 277
Sturdza, Mihail 219
Sturdza, Zoe 20, 220
Știrbey, Barbu 18, 55, 73, 75, 106, 119, 122, 127, 144, 174, 229, 236, 238, 240, 243
Știrbey, Elisabeta, n. Băleanu 281, 309
Știrbey, Eliza. *V.* Brătianu, Eliza
Știrbey, Marina 205–206, 219, 223, 225–226, 228, 231, 251, 264–265, 281–282, 305–307, 309–310
Știrbey, Nadeja, n. Bibescu 18, 55, 73, 82, 122, 127, 144
Știrbey, Sanda. *V.* Cantacuzino, Sanda
Tabouis, Genevieve 315
Talhouet, „Mady" de 309
Tavernier, Edouard 111, 137
Tătărescu, Gheorghe 217, 249, 273
Tennant, Margot 139
Tharaud, Jérome 167, 192
Thérive, André 192
Thierry, Adrien 217, 232, 255, 276
Thomson, Christopher Birdwood, apoi lord Thomson of Cardington 111, 113–115, 117, 120, 124, 140, 152, 176, 184–185, 195, 212
Thurn und Taxis, Marie von 128, 130
Tissandier, Paul 176
Trefusis, Violet 167, 255
Truelle, Jacques 230–233, 237, 239, 245, 320

Valery, Paul 297, 320
Vaxelaire, „Liton" 283–284, 300, 313, 323
Văcărescu, Elena 81, 94–95, 129, 132, 172–173, 192–193

Văcărescu, Jeanne, n. Lahovary 20, 22–23, 26–27, 31, 93–95, 135, 216
Verhesen, Claudia 319
Viaud, Jeanne 32–35, 62, 140
Vilmorin, Louise de 215, 304, 308
Vișinski, Andrei 246
Vogue, Arnaud de 312, 318

Waldburg, Georg von 111
Weck, Rene de 232–233, 235, 237, 242, 244–246, 251, 257, 269, 274—276, 280, 319–320
Weiller, Paul-Louis 168, 197, 308
Weiss, Louise 167
Weygand, Maxime, generalul 143
Wharton, Edith 99
Wibault, Michel 197
Wildenstein, Daniel 276
Wilhelm II al Prusiei 82, 105, 111, 145
Winterton, lordul 258
Wolf, doctorul 125

Zufall, Marie 87, 91, 98, 101, 119

Cu aplombul și tăria caracteristice, Martha reușește să obțină un pașaport de la guvernul român. Pleacă la Istanbul, devenit capitala mondială a diplomației paralele. Oamenii se întâlnesc, se pândesc, se apropie, țes intrigi, joacă la cacealma, iar Martha e foarte hotărâtă să intre în acest dans, convinsă că va reuși să pledeze cauza României pe lângă americani și englezi. Cele zece valize care o însoțesc sunt dovada că nu renunță la eleganța-i legendară, indiferent de circumstanțe, și că intenționează să rămână atâta timp cât va fi nevoie. Misiunea ei: să sondeze terenul pe lângă Aliați și să facă discret pe mediatoarea.

Tuturor, prințesa-diplomat le repetă neobosită că voința poporului român a fost încălcată, că acesta nu a dorit să intre în război alături de Germania nazistă. Le subliniază că România poate fi un atu pentru Aliați și că trebuie să se planifice debarcarea anglo-americană în Balcani. O Federație a Estului european ar putea veni în sprijinul acestei operațiuni, formând un cordon sanitar în fața Uniunii Sovietice. Martha se teme că, după pericolul nazist, ar putea urma amenințarea sovietică, de aceea vrea să-i convingă pe englezi și pe americani să nu abandoneze România în mâinile aliatului lor rus. Ea nu știe însă că zarurile au fost aruncate.

Pe copertă:
Giovanni Boldini
Portretul Marthei Bibescu (1911)

Carte recompensată cu premiile Nouveau Cercle de l'Union Interalliée (2023) și Céleste Albaret (2024)

Prințesa Bibescu a fost un personaj flamboaiant, imaginea însăși a universului Belle Époque – și mult mai mult de atât. A traversat secolul XX marcându-i profund pe toți cei cu care s-a intersectat, seducându-i sau exasperându-i cu stilul ei original. A fost acuzată de colaborare cu inamicul și, în alte împrejurări, s-a bucurat de gratitudinea contemporanilor. Scriitoare de succes, rivalizând în epocă cu Anna de Noailles și Colette, s-a bucurat de admirația lui Proust, Rilke sau Paul Claudel. Se considera cetățean al lumii, călătoare, exploratoare. Seducătoare fără pereche, și-a căutat iubirea cu pasiune, fiind mereu dezamăgită. Spirit diplomatic, a acționat din umbră și i-a sprijinit pe cei care au scris istoria, uneltind cu grație și asumându-și riscuri pentru a apăra interesele țării sale și pacea în Europa.
Martha Bibescu a trăit totul: tragediile veacului său, dramele și trădările, faima, luxul exorbitant și exilul în sărăcie după 1945. Timp de unsprezece ani, a fost despărțită de singura ei fiică, prizonieră în România comunistă. Nu s-a dat bătută niciodată.
Cercetătoarea Aude Terray, doctor în istorie, i-a călcat pe urme în România, la Londra și la Paris, reușind un portret intim al unei femei incandescente.

Prințesă, sunteți o scriitoare desăvârșită, și asta nu-i puțin lucru…
—MARCEL PROUST

Martha Bibescu promitea să fie o mare frumusețe și visa la măreție. Crescută printre bărbați celebri, îi plăceau puterea, personalitățile, artiștii talentați, politicienii de succes, regii și prinții… Această tânără cu ochi imenși, verzi și păr roșcat magnific avea o vitalitate și o sete de cunoaștere fantastice…
—MARIA, REGINA ROMÂNIEI

Martha Bibescu este cea mai admirabilă inteligență feminină pe care o cunosc. —FRANÇOIS MAURIAC, LAUREAT AL PREMIULUI NOBEL PENTRU LITERATURĂ

ISBN 978-973-50-8593-3